

CAPACities 1

Competitiveness Actions and Policies for Alpine Cities

NA PRELOMNICI: RAZVOJNA VPRAŠANJA OBČINE IDRIJA

CAPACities 1
NA PRELOMNICI:
RAZVOJNA VPRAŠANJA
OBČINE IDRIJA

CAPACities 1

**NA PRELOMNICI:
RAZVOJNA VPRAŠANJA
OBČINE IDRIJA**

Uredila:

**Janez Nared
Drago Perko**

LJUBLJANA 2010

CAPACities 1

NA PRELONNICI: RAZVOJNA VPRAŠANJA OBČINE IDRİJA

Janez Nared, Drago Perko

© 2010, Geografski inštitut Antona Melika ZRC SAZU

Urednika: Janez Nared, Drago Perko

Recenzenti: Primož Gašperič, Jani Kozina, Janez Nared, Miha Pavšek, Maja Topole

Izdajatelj: Geografski inštitut Antona Melika ZRC SAZU

Za izdajatelja: Drago Perko

Oblikovanje naslovnice: Jerneja Fridl

Fotografija na naslovnici knjige: Arhiv Čipkarske šole Idrija

Fotografija na naslovnici poglavij: Arhiv Čipkarske šole Idrija

Založnik: Založba ZRC

Za založnika: Oto Luthar

Glavni urednik založbe: Vojislav Likar

Prelom: SYNCOMP d. o. o., Ljubljana

Tisk: Collegium graphicum d. o. o., Ljubljana

Naklada: 400 izvodov

Monografija je nastala v okviru projekta CAPACities (program transnacionalnega sodelovanja za Območje Alp), v katerem sodelujejo naslednji partnerji: Regione Lombardia, Direzione Generale Territorio e Urbanistica, Direzione Generale Sistemi Verdi e Paesaggio (Italija), DI HERBERT LISKE Ingenieurkonsulent für Raumplanung und Raumordnung (Avstrija), Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Geografski inštitut Antona Melika (Slovenija), Nacionalno turistično združenje (Slovenija), Institut d'Urbanisme de Grenoble (Francija), Conseils d'Architecture, d'Urbanism e de Environnement de (CAUE) de Vaucluse (Francija), Langhe Monferrato Roero soc. cons. a. r. l. (Italija), Regione Autonoma Valle d'Aosta, Dipartimento Territorio e Ambiente (Italija), Regione Piemonte, Direzione Programmazione Strategica, Politiche Territoriali, Edilizia Settore Pianificazione Territoriale Regionale (Italija), Canton Grigioni, Ufficio per lo sviluppo territoriale dei Grigioni (Švica).

Digitalna verzija (pdf) je pod pogoji licence <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>
prosto dostopna: <https://doi.org/10.3986/9789610503064>

CIP – Kataložni zapis o publikaciji

Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

911(497.4Idrija)(082)

308(497.4Idrija)(082)

NA prelomnici: razvojna vprašanja občine Idrija / uredila Janez Nared, Drago Perko. – Ljubljana : Založba ZRC, 2010. – (Capacities, ISSN 2232-2477 ; 1)

ISBN 978-961-254-243-6

1. Nared, Janez

253725696

VSEBINA

<i>dr. Maja Topole, dr. Matija Zorn</i> Naravnogeografske značilnosti Občine Idrija	11
<i>dr. Drago Kladnik</i> Temeljne družbenogeografske poteze Občine Idrija	35
<i>dr. Drago Perko, Mauro Hrvatin</i> Mikroregije Občine Idrija	51
<i>Bojan Erhartič in mag. Mateja Šmid Hribar</i> Naravna dediščina v Občini Idrija	67
<i>dr. Igor Dakskobler, Rafael Terpin, Anka Vončina</i> Rastlinstvo in raste Občine Idrija	81
<i>dr. Blaž Komac, dr. Matija Zorn</i> Plazovitost v Občini Idrija	97
<i>mag. Jerneja Fridl, Peter Repolusk</i> Prebivalstvene značilnosti Idrije	111
<i>mag. Damjan Kavaš, mag. Klemen Koman</i> Razvoj in stanje gospodarstva v Občini Idrija	131
<i>Katarina Polajnar Horvat, dr. Aleš Smrekar</i> Turizem na kmetijah kot priložnost za razvoj trajnostno naravnane turistične dejavnosti v Občini Idrija	143
<i>dr. David Bole, dr. Matej Gabrovec, Jani Kozina</i> Prednosti in slabosti prometne (ne)dostopnosti Občine Idrija	155
<i>dr. Alma Zavodnik Lamovšek, mag. Mojca Foški, Tadej Žaucer</i> Prostorski razvoj Občine Idrija: posebnosti glede na poselitvene vzorce	169
<i>dr. Damjana Gantar</i> Kulturna krajina na Idrijskem, njeno spreminjanje in potenciali	179
<i>Matevž Straus</i> O ustvarjalni kulturi mladih: Za živahno prihodnost mesta	189
<i>Marija Terpin Mlinar</i> Idrijska čipka	195
<i>Tomaž Bizjak</i> Idrija v vrtincu sprememb v prvi polovici 20. stoletja	205
<i>Tina Bajt, dr. Darja Mihelič</i> Idrija in njena okolica na Jožefinskem vojaškem zemljevidu	213

PREDGOVOR

Idrija je vse od svojega nastanka dalje uživala v svetu ugled in spoštovanje. Ni ji bilo dano kar samo po sebi, gradila je na trdnih temeljih pridnosti, znanja, vztrajnosti in vsestranske razgledanosti tukajšnjega prebivalstva. Čeprav je občina nastajala in se razvijala v ne najbolj naklonjenih naravnih danostih, je tukajšnji človek kaplje živega srebra znal izkoristiti kot vir, ki je napajal mesto in okolico ter ustvarjal vse boljše življenjske razmere, ne le za domačine, pač pa tudi za tiste, ki so semkaj prihajali od vsepovsod. Tu so bili vedno prijazno sprejeti, deležni tukajšnjih dobrin in znanja. S sabo so prinesli svoje navade, običaje, izkušnje in znanje ter tako tudi sami pomembno pripomogli k stalnemu razvoju Idrije in k njeni prepoznavnosti doma, v Evropi in svetu.

Ob vsem tem pa nikoli ni bila zanemarjena skrb za ohranjanje vsega tistega, zaradi česar je idrijski prostor enkraten in spoštovanja vreden. Posebno pozornost si zasluži tako narava sama, njene posebnosti in lepote, pa tudi neprecenljiva tehniška in kulturna dediščina, ki je tu skozi stoletja nastajala. Znanje, ki je bilo tu doma, je rodilo ideje, katerih rezultate prav po zaslugi stalne skrbi za njihovo ohranjanje in sodobnim trendom sledeče predstavljanje še danes občudujemo domačini, pa tudi obiskovalci s celega sveta.

Občini Idrija ideja o trajnostnem razvoju, povezovanju, odprtosti v svet, skrbi za naravno, tehnološko in kulturno dediščino torej ni tuja. Nasprotno, tudi v časih, ko vse naštetu še ni bilo splošno deklarirano kot potrebno in pomembno, je Idrija spontano šla po tej poti. Lahko bi rekli, da je strategiji trajnostnega razvoja po nekakšnem »šestem čutu« sledila že od nekdaj. Zato ne čudi, da se je ob zatonu rudarjenja znala hitro in prav usmeriti v razvoj gospodarstva, ki idrijskim občanom in prebivalcem drugih občin zagotavlja soliden zaslužek, vlaga pa tudi v projekte, ki dvigajo kakovost življenja.

Izkazalo se je torej, da je Idrija skozi zgodovino ravnala prav. Zato velja to pot nadaljevati, seveda upošteva sodobne trende. Izkoristiti velja priložnosti, ki se nam ponujajo, in tudi v prihodnje delovati odprto navzven. Da s tem mislimo resno, dokazujejo projekti, ki se že izvajajo. Mednje sodi zagotovo prizadevanje za vpis na list svetovne dediščine UNESCO, pa naziv Alpsko mesto leta in prav zagotovo tudi projekt CAPACities, ki postavlja usmeritve našega nadaljnega trajnostnega razvoja in rezultat katerega je tudi ta publikacija.

Vedno smo bili torej v idrijski občini sposobni sprejemati in dajati. To je dalo temelje našemu obstoju in razvoju ter dobremu imenu Idrije v svetu. Tako naj tudi ostane.

Vsa naša prizadevanja so usmerjena v to, da bo naše znanje plemenitilo tukajšnji prostor, ki ga name ravamo skrbno čuvati z ohranjanjem vsega, kar tu imamo in na kar smo lahko upravičeno ponosni. Odprti pa ostajamo za vse, ki k nam prihajajo bodisi zato, da bi skupaj z nami tu ustvarjali, ali pa zgolj zato, da bi občudovali našo naravno, tehnološko in kulturno dediščino.

Trdno smo odločeni ohraniti ugled in spoštovanje, ki ga je Idrija v svetu vedno imela. To dolgujemo našim prednikom, sebi samim in bodočim generacijam.

Bojan Sever,
župan Občine Idrija

NARAVNOGEOGRAFSKE ZNAČILNOSTI OBČINE IDRİJA

dr. Maja Topole, dr. Matija Zorn

*Geografski inštitut Antona Melika, Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti
maja.topole@zrc-sazu.si, matija.zorn@zrc-sazu.si*

UDK: 911.2(497.4)Idrija)

IZVLEČEK

Naravnogeografske značilnosti Občine Idrija

Opisane so nekatere naravnogeografske značilnosti Občine Idrija. Občine, kjer se stikata dve slovenski makroregiji – dinarski in alpski svet, ter je zato glede naravnogeografskih prvin pokrajine zelo prehodno območje. Prehodnost se kaže v geološkem in v podnebnem pogledu ter se odraža v oblikovanosti površja, rečni mreži, sestavi prsti in v živem svetu. Njena reliefna razgibanost je zelo velika, kar se kaže v veliki spremenljivosti in raznolikosti nadmorskih višin, ekspozicij in naklonov.

KLJUČNE BESEDE

geografija, fizična geografija, naravnogeografske prvine, Idrija, Slovenija

ABSTRACT

Natural geographical characteristics of the Municipality of Idrija

This article describes some natural geographical characteristics of the Municipality of Idrija. The municipality is a juncture between the Dinaric and Alpine macroregions, and is therefore a transition area in the natural geographical sense. This transition is reflected in the geological and climatic context, and is seen in the relief, river network, soil, flora, and fauna. Its surface roughness is very high, resulting in great variability and diversity of elevations, aspects, and slopes.

KEY WORDS

geography, physical geography, physical geographical elements, Idrija, Slovenia

1 Uvod

Občina Idrija je skoraj 300 km² veliko območje, ki se razteza v dinarski smeri v dolžini okrog 30 km med Julijskimi Alpami na severu in Trnovskim gozdom na jugu. Na tem območju se stikata dve slovenski makroregiji (dinarski svet in alpski svet oziroma njegove sredogorske pokrajine), samo 4 km jugozahodno od občinske meje pa se začena še tretja velika slovenska regija, sredozemski svet (Perko in Orožen Adamič 1998). Idrijsko občino lahko označimo kot izrazito prehodno regijo ter območje izjemno zapletenih odnosov med naravnimi prvinami pokrajine. Prehodnost se kaže v geološkem in v podnebnem pogledu ter se odraža v oblikovanosti površja, rečni mreži, sestavi prsti in v živem svetu. Njena reliefna razgibanost je zelo velika, kar se kaže v veliki spremenljivosti in raznolikosti nadmorskih višin, ekspozicij in naklonov. To pa nadalje vpliva na raznolikost lokalnih podnebnih in talnih razmer, kot tudi rastlinstva (Bat s sodelavci 1996, 42–43).

Občina še ni bila deležna poglobljene naravnogeografske obravnave. Širše območje na kratko obravnava že Orožen (1901, 32–33) pod naslovom »Idrijsko gorovje«, daljši naravnogeografski opis (»Idrijske planote«) pa najdemo pri Meliku (1960, 496–501), Logarju (»Občina Idrija«; Logar 1968, 61–62) ter Batu in sodelavcih (1996, 41–46) pod naslovom »Idrijsko-Cerkljansko hribovje«. V zadnji obsežnejši regionalno geografski monografiji Slovenije (Perko in Orožen Adamič 1998) je območje občine naravnogeografsko stičišče štirih slovenskih mezegej in zato delno obravnavano v vseh štirih: »Cerkljansko, Škofjeloško, Polhograjsko in Rovtarsko hribovje« (Gabrovec 1998, 72–79), »Idrijsko hribovje« (Černe in Urbanc 1998, 342–348), »Trnovski gozd, Nanos in Hrušica« (Zupančič 1998, 324–329) ter »Notranjsko podolje« (Mihevc 1998, 354–364).

2 Kamnine, površje, vode

K dinarskemu svetu štejemo dobre tri četrtine površin (77,6 %): Idrijsko hribovje (42,1 %), Trnovski gozd (33,4 %) in Notranjsko podolje (2,1 %). Rovtarsko hribovje (22,4 %) z značilno alpsko slemenitvijo štejemo k slovenskemu alpskemu svetu (glej sliko 1 v prispevku Hrvatina in Perka). Prek vzhodnega dela občine teče v smeri sever jug pomembna hidrografska meja, razvodnica med Jadranskim in Črnomorskim povodjem. Prvemu pripada 85,5 % površja, drugemu pa 14,5 %. Večinoma se območje odmaka v Idrijco, ki se pri Mostu na Soči izteka v Sočo, Žirovnica in drugi pritoki Poljanske Sore pa so del savskega porečja in odvajajo vode z vzhodnega dela občine – z Ledinske, Dolske, Vrsniške, Ravenske in Zavraške planote. Skrajni jugovzhodni, močno zakraseli del se večinoma odmaka podzemno, predvsem proti severu v Idrijco (Podroteja, Divje jezero), deloma pa tudi proti vzhodu v Ljubljano (Vrhnika–Močilnik) in na jug v Vipavsko dolino (Hubelj) (Placer in Čar 1974; Janež s sodelavci 1997, 121–122, 127). Pri tem imajo poleg kamninskih pomembno vlogo tektonske značilnosti območja.

Celotno območje občine je geološko zelo pestro in ima »... eno izmed najbolj zapletenih geoloških struktur...« v Sloveniji (Mlakar 1990, 7; podrobneje sta o geoloških strukturah na Idrijskem pisala Mlakar (1969) in Placer (1973)). Čar (1980, 53) temu dodaja, da območje po zaslugi rudnika spada med »... geološko najbolj raziskana ozemlja v Sloveniji...«. To je po Čaru (1980, 53) »... prednost pred drugimi občinami...«, ki bi jo »... morali izkoristiti...«.

V starejšem terciarju, v času alpske orogeneze, je tu prišlo do gubanja, luskanja in narivanja – posledica je zapletena narivna zgradba; potisne sile so bile usmerjene proti jugovzhodu. Nastal je 32 km dolg niz narivov in lusk, kjer ležijo plasti pogosto v obrnjenem zaporedju glede na čas nastanka, ponekod pa se ponavljajo, saj leži več pokrovov drug na drugem. Karbonske, permske in triasne kamnine, ki so

Slika 1: Poenostavljena kaminska sestava Občine Idrija (povzeto po Litostratigrafska ... 2007 in Zemljevid ... 2009). ►

Naravnogeografske značilnosti Občine Idrija

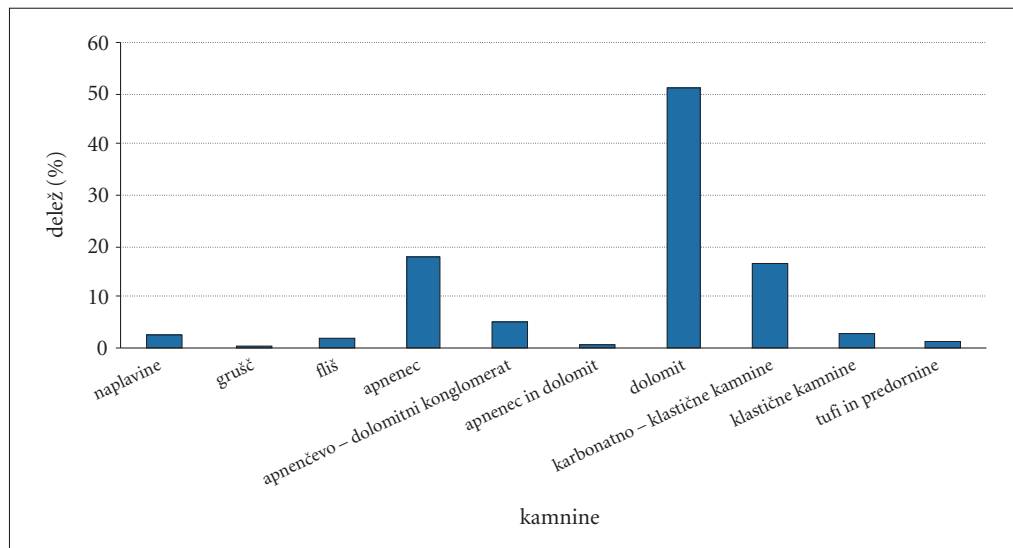

Kamnine

	naplavine		apnenec in dolomit
	grušč		dolomit
	fliš		karbonatno-klastične
	apnenec		klastične
	apnenčevo-dolomitni konglomerat		tufi in predornine

Merilo 1 : 175.000

Avtorji zemljevida: Jerneja Fridl, Mauro Hrvatini, Manca Volk
© Geografski inštitut Antona Melika ZRC SAZU, 2010

Slika 2: Zastopanost kamnin v Občini Idrija na podlagi slike 1.

starejše, so narinjene na mlajše kredne apnence in paleogenski fliš. Od spodaj navzgor si sledijo: Hruški pokrov, Koševniška luska, Čekovniška luska in Kanomeljska luska. V najvišje ležečem Trnovskem pokrovu pa plasti ležijo v normalnem zaporedju (Čar 1990, 94–95). Območje je bilo kasneje še razlomljeno, ob dinarskih in prečnih prelomih pa je prišlo do zmikov ter vertikalnih premikov. Na Idrijskem naletimo na številna tektonska okna, kjer je bil del gornjih plasti erodiran, tako da so v vrzeli razkrite spodaj ležeče plasti. Najbolj znano tektonsko okno, kjer leži paleogenski fliš pod krednim apnencem, je Struško tektonsko okno ob Idrijci južno od Idrije. Drugje so bile zgornje plasti erodirane v taki meri, da so ohranjene le še kot tektonske krpe. Tektonska aktivnost je živa še danes; dokaz je premik plasti za več deset centimetrov v zadnje pol stoletja (Božič 1988). Med številnimi prelomi dinarske smeri je najbolj znan Idrijski prelom, ki preči skoraj celotno zahodno Slovenijo. Mlakar (2002, 21) ga opiše kot najbolj izrazito v dinarski smeri potekajočo deformacijo na območju zahodne Slovenije. Skozi idrijsko občino poteka od Godoviča, mimo Govekarja, skozi dolino Ljubevščice, prek Kanomeljskega Razpotja, po dolini Kanomlje do Oblakovega Vrha ter se nadaljuje v dolino Hotenje (Čar 1986).

Ker ima območje pestro geološko preteklost, najdemo na površju kamnine najrazličnejših starosti, trdnosti in prepustnosti. Najstarejši so karbonski skrilavci in peščenjaki. Nanje je vezano tudi idrijsko rudišče z živosrebrovo rudo cinabaritom. Med permskimi kamninami prevladujejo grōdenski peščenjaki in konglomerati, spodnji trias pa je zastopan z različno obarvanimi skrilavci, meljevci, peščenjakom in dolomitom, oolitnimi apnenci in lapornatimi apnenci. Iz anizija izvira svetlosivi dolomit, ki je na Idrijskem zelo razširjen, iz ladinija pa poleg debelih plasti konglomerata izvirajo tudi skrilavci in peščenjaki ter ponekod tufi in tufiti, ki so posledica tedanje živahne vulkanske dejavnosti. Iz zgornjega triasa poznamo na Idrijskem le plitvomorske usedline, ki so zelo pisane sestave (karnijske peščno-skrilave plasti z vložki apnencev), norijsko-retijsko obdobje pa je čas nalaganja glavnega dolomita okrog Idrije in Čekovnika ter na Trnovskem gozdu in na Črnovrški planoti. Apnenci in dolomiti jurske starosti pokrivajo Trnovski gozd, spodnje- in zgornjekredni apnenci pa so prisotni tudi v severnem delu Črnovrške planote. Paleocenske flišne plasti najdemo v dnu najglobljih grap (redka mesta v dolinah Idrije, Nikove, Kanomljice). Po zaslugi tektonike so se znašle v zaščiteni legi nižje od starejših kamnin in se tako ohranile (Čar 2009, 16–22; najnovjše geološke podatke o Idrijskem prinašata deli Mlakarja in Čara 2009 ter Čara 2010).

Glede na prepustnost ločimo slabo prepustne in prepustne kamnine. Slednje, predvsem karbonatne kamnine (apnenec, apnenčevo-dolomitni konglomerat, apnenec in dolomit ali sam dolomit), sicer močno prevladujejo – skupaj prekrivajo kar tri četrtine občine (slika 1), vendar marsikje kraški relief ni razvit tako, kot bi sicer bil, če karbonatne kamnine ne bi bile zajezene z nekarbonatnimi kamninami. V takem primeru govorimo o osamelem krasu (prim. Čar 1972, 68–69), ki ga najdemo v severnih delih občine. Zanj so značilni »normalna« oziroma površinska rečna mreža, »normalna« oblikovanost površja, to je slemenasto-dolinasti relief, plitvo podzemno pretakanje in redko posejani kraški pojavi. Na obsežnejših območjih s karbonatnimi kamninami predvsem na obrobju Trnovskega gozda na jugu občine se je razvil globoki kras (Čar 1974, 51–52). Voda se tam pretaka le pod površino; nastale so številne jame in brezna (Savnik in Gantar 1959).

Poleg tega na Idrijskem najdemo tudi tako imenovani prekriti kras, katerega posebnost je, da se zakraseli apneneci nahajajo pod dolomitnim narivom. Najdemo ga v okolici Idrije, na območju Košenika, Zadloga in južnega obrobja Črnovrške planote (Čar 1974a, 60; 1974b, 25).

Čar (1962, 11) predlaga pojem »*Idrijski kras*«, za kraške pojave »... z vsemi svojimi posebnostmi in značilnostmi na prehodnem ozemlju iz Dinaridov v alpski svet...«.

Na območju idrijske občine torej opazamo na eni strani dolomitni in apneniški kraški relief, na drugi pa destruktivni rečno-denucijski relief. Na stiku prepustnih in slabo prepustnih kamnin se je izoblikoval tako imenovani kontaktni kras. Alogene vode so tam ustvarile kontaktne kraške oblike: suhe, zatrepne in slepe doline, brezna, robna kraška polja, kontaktne vrtače in dolce (Habič 1968).

Planotast svet zavzema v občini 78,56 km² ali dobro četrtino površin. Tam so tekoče vode na površju popolnoma odsotne ali pa obstajajo le kratki potočki, ki slej ko prej poniknejo. V Rovtarskem hribovju izstopajo 700 do 900 m visoke Ledinska, Dolska, Vrsniška, Ravenska in Završka planota, ki skupaj v občini zavzemajo 23 km² ali 8 % površin. Med seboj jih ločujejo Žirovnica in drugi sovrski povirni kraki. Tu je poleg apnenca in dolomita tudi precej slabo prepustnih kamnin (skrilavci, lapornati apneneci). V Idrijskem hribovju med uravnave štejemo obsežno Vojskarsko (17,69 km²) in manjšo Krniško planoto (2,92 km²). Skupaj zavzemata 7 % površin. Obe presegata 1000 m višine, najvišji vrh pa se dviga 1170 m visoko. Največja med poseljenimi planotami na Idrijskem pa je Črnovrška planota (povprečna nadmorska višina 695,6 m), ki zavzema 35 km² ali skoraj 12 % vseh površin v občini. Ponekod dolomit lahko zadržuje vodo na površju, zato je kras tam manj izrazit. Tu se nahajata celo dve kratki ponikalnici. Habič (1968) znotraj planote loči Zadloško kraško polje, razvito na dolomitu, dolomitno gričevje okrog Predgriz in zakrasel svet na apnencih severnega dela planote med Idrijco in Zalo. Posebnost je kraški svet Lomov, nastal na krpi fliša ob vzhodu Javornika. Kljub vsemu je Črnovrška planota poleg Trnovskega gozda najbolj zakrasela pokrajina v občini. Idrijski del Trnovskega gozda (44,47 km² ali 15,1 % občine; povprečna nadmorska višina 981,8 m) gradi predvsem zgornjetriasni, tako imenovani glavni dolomit, na meji občine pa so prisotni tudi spodnjetrojasni ploščasti lapornati apneneci in lapornati skrilavci ter jurski apneneci. Trnovski gozd je močno zakrasela pokrajina z razvitimi površinskimi in podzemnimi kraškimi oblikami: uvalami, vrtačami, suhimi dolinami, brezni in podzemnimi jamami.

Planote so med seboj ločene z do 500 m globokimi dolinami. Globinska erozija je bila zaradi nizke relativne erozijske baze (izliv Idrijce v Sočo, 166 m n. m.), bližine absolutne erozijske baze (Tržaški zaliv), zaradi obilnih padavin in močne pretrtosti kamnin izredno intenzivna. Višinska razlika je največja na Trnovskem gozdu (1120 m), precejšnja pa tudi v hribovitem svetu (v Idrijskem hribovju 918 m, v Rovtarskem hribovju 725 m). Razčlenjeni dolinski svet zavzema v idrijski občini 160 km² ali dobro polovico površine (54,3 %).

Nadmorske višine se gibljejo med 250 in 1450 m, torej višinski razpon znotraj občine znaša kar 1200 m. Najvišji del občine je na jugu, na območju Trnovskega gozda (1447 m), najnižjo točko v občini pa lahko izmerimo v dnu doline Idrijce severno od Masor (249 m). Povprečna nadmorska višina občine (746,4 m) močno preseže slovensko povprečje, ki je 556,8 m.

Slika 3: Nadmorske višine v Občini Idrija. ► (str. 16)

Maja Topole, Matija Zorn

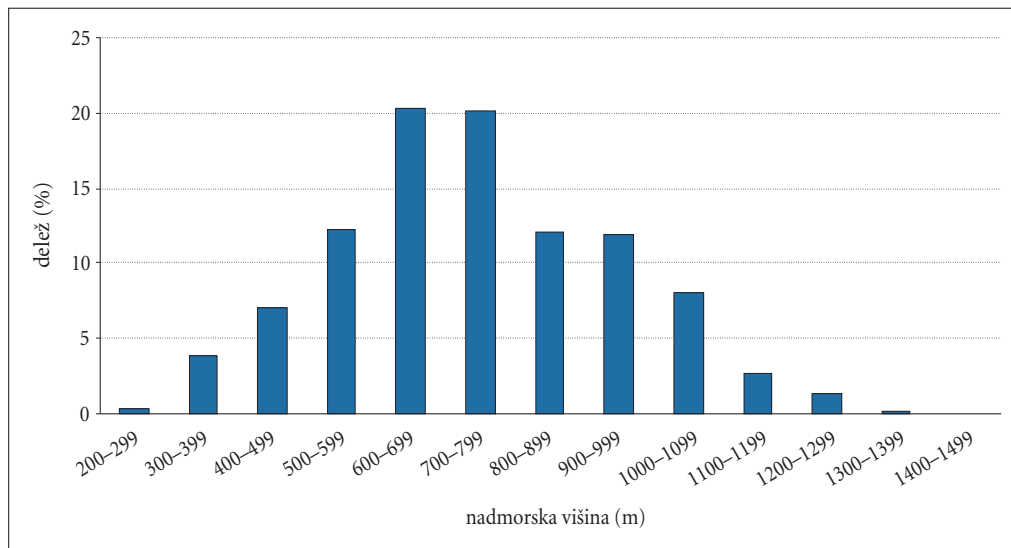

Nadmorska višina

	201 do 400 m
	401 do 600 m
	601 do 800 m
	801 do 1000 m
	1001 do 1200 m
	1201 in več

Merilo 1 : 175.000

Avtorici zemljevida: Jerneja Fridl, Manca Volk
 © Geografski inštitut Antona Melika ZRC SAZU, 2010

Slika 4: Zastopanost višinskih pasov v Občini Idrija.

V skladu z močno razčlenjenostjo površja je tudi njegov naklon. S povprečnim naklonom $20,7^\circ$ spada občina med slovenska območja z največjimi strminami (slovensko povprečje je $13,1^\circ$). 26,7 % površja občine sicer tvorijo planote, a 54,3 % ga odpade na ozke debrske doline s strmimi, marsikje prepadnimi pobočji. Največje strmine so vezane na dolomit.

Največji povprečni naklon ima Idrijsko hribovje ($24,8^\circ$), sledita Rovtarsko hribovje ($19,2^\circ$) in Trnovski gozd ($17,5^\circ$), najmanj, povprečno $8,1^\circ$, pa je nagnjeno Godoviško podolje. Povsem ravnega sveta je zelo malo: največ okrog Zadloga, Predgriz in v Idrijskem Logu na Črnovrški planoti, precej manj pa v Godoviškem podolju in na Vojskarski planoti. Drugje je ravnega sveta še manj; rečne ravnice so ob sotočjih potokov z Idrijco (Idrijska kotlina ob sotočju s potokom Nikova, ob sotočju s Kanomljico v Spodnji Idriji, ob sotočju z Belco v Beli) (Bat s sodelavci 1996, 42).

Vodotoki prihajajo na dan na stiku prepustnih in slabo prepustnih kamnin (na primer Divji potok, Bedrova grapa, Belca). Planote so veliki zbiralniki vode, v dnu dolin pa so močnejši kraški izviri (vodni jamski sistem pri Kobili, Divje jezero, Podroteja). Zaradi številnih izvirov ima občina številne vire pitne vode.

Za svoj tok so vode najpogosteje izkoristile dinarske prelomnice, tečejo pa tudi v smeri prečno nanje, saj je v preteklosti zaradi razlik v tektoniki in v prevladujočih geomorfni procesih večkrat prišlo do pretočitev. O tem pričajo kolenasto zavite rečne doline Idrijce, Belce, Nikove in Kanomljice. Po Meliku (1952; 1960, 497; 1963, 55; glej tudi Gams 1998, 39 in Mlakar 2002, 20–21) so prvotno te vode tekle proti jugovzhodu čez Črnovrško planoto in Hotenjsko podolje v smeri porečja Ljubljanič. Kasneje je v porečju Ljubljanič prevladalo zakrasevanje, na Idrijskem pa je v slabše prepustnih kamninah močno napredovala erozija. Tako je pritok Soče vse te vodotoke pretočil vase in temeljito spremenil razmerje med Jadranskim in Črnomorskim povodjem. Da je vodna erozija na območjih Občine Idrija z razvito rečno mrežo še vedno močna, kaže slika 7.

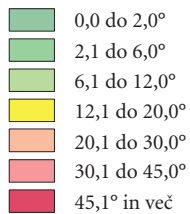
Idrija izvira v laporjih in lapornatih skrilavcih pod Mrzlo Rupo na južnem robu Vojskarske planote (slika 8), na višini 924 m. Od izvira do Idrije znaša njen padec približno 600 m (Brence 2005, 30). V svojem zgornjem toku teče v dinarski smeri proti jugovzhodu. Preči predvsem apnenice in dolomite,

Slika 5: Nakloni v Občini Idrija. ► (str. 18)

Maja Topole, Matija Zorn

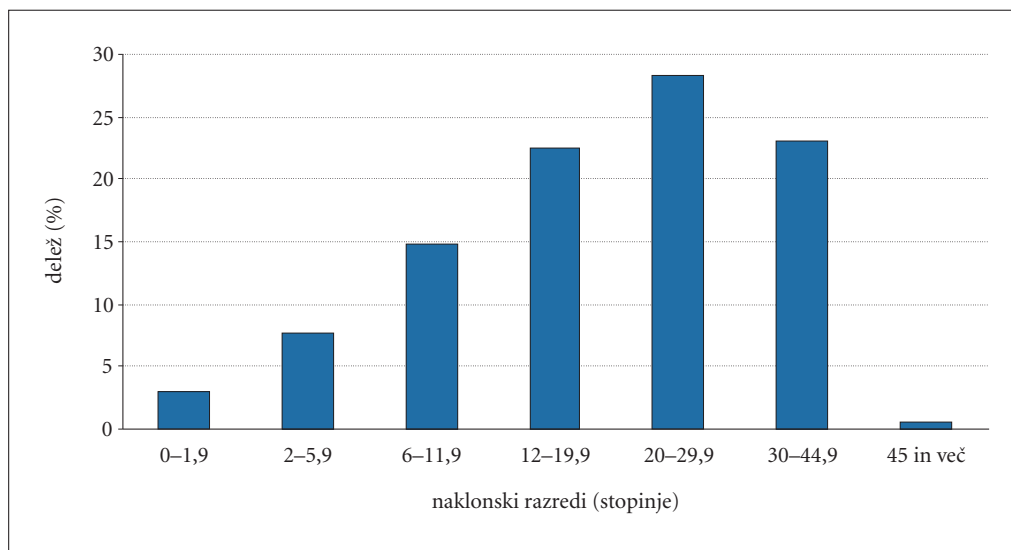

Nakloni površja

Merilo 1 : 175.000

Avtorji zemljevida: Jerneja Fridl, Mauro Hrvatin, Manca Volk
© Geografski inštitut Antona Melika ZRC SAZU, 2010

Slika 6: Zastopanost posameznih naklonskih razredov v Občini Idrija.

ponekod tudi klastične in vulkanske kamnine. Od Lajšta dalje menja različne prečne smeri, med Kendovim vrhom severno od Spodnje Idrije in naseljem Reka pa spet teče v dinarski smeri, a tokrat proti severozahodu.

V občini so najpomembnejši desni pritoki Idrije: Belca, Jezernica, Zala in Žirovnica, z leve pa vanjo pritečejo Nikova, Kanomljica, Otuška, Sevnica, Hotenja, Gačnik, Jelenk in Trebuščica. Praviloma tečejo vsi njeni glavni pritoki (Belca, Nikova, Kanomljica) po prelomnicah dinarske smeri. Vodotoki imajo zaradi burnega vremenskega dogajanja pogosto hudourniški značaj.

Najvažnejši vodni zaledji Idrije sta Trnovski gozd in Hrušica. Zelo pomembno je, da ima Idrija velik minimalni specifični odtok ($7,7 \text{ l/s/km}^2$), saj je voda lahko omejevalni dejavnik gospodarskega razvoja in vodooskrbe (Površinski vodotoki ... 1998).

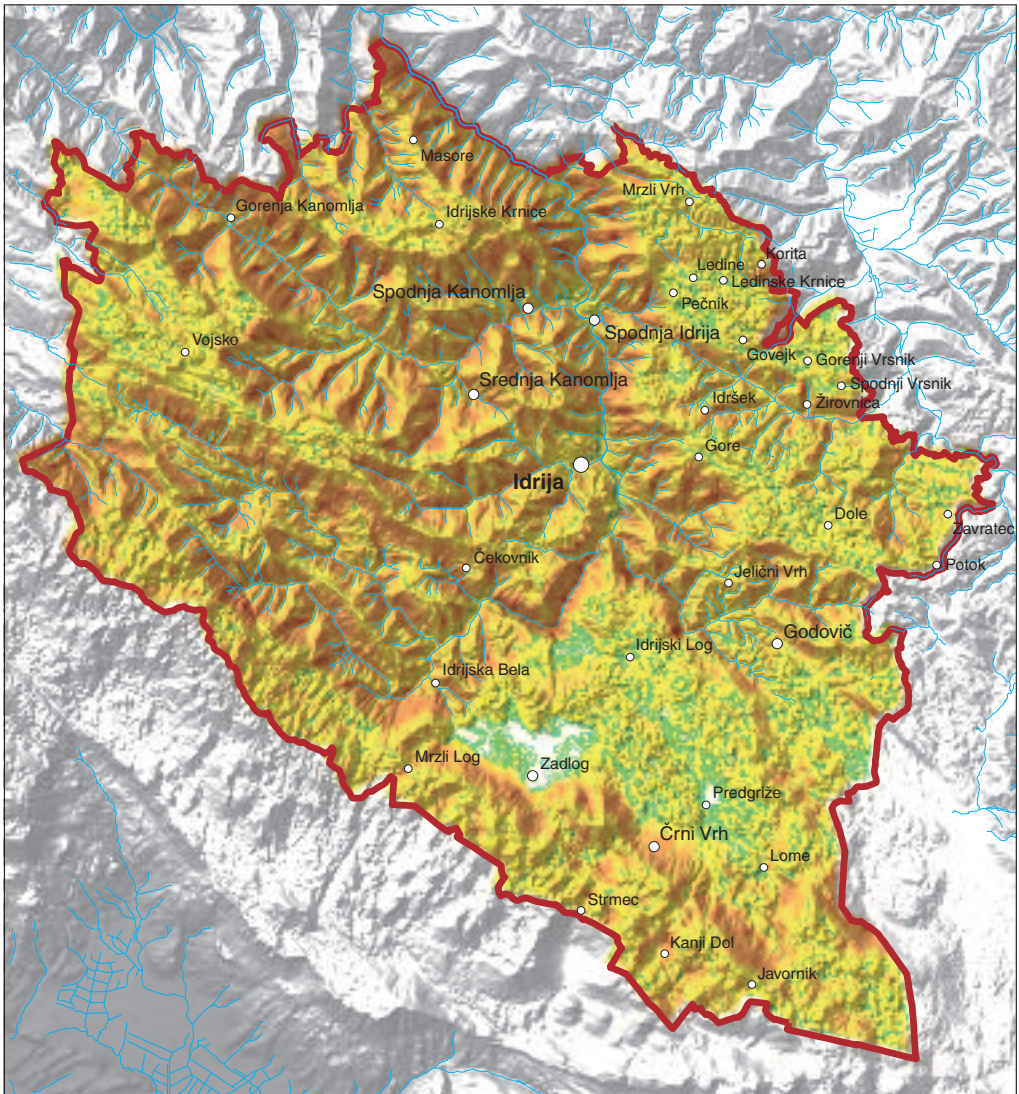
Idrija ima dinarski dežno-snežni rečni režim, za katerega je značilno, da sta spomladanski in jesenski višek precej izenačena. Prvi nastopi v aprilu, lahko tudi v marcu ali celo v maju, sekundarni višek je vedno v novembru, sledi pa december. Nadpovprečna količina vode je torej med oktobrom in decembrom ter marca in aprila, podpovprečna pa med junijem in septembrom. Glavni nižek je poleti, običajno avgusta, redkeje septembra, sekundarni pa januarja in februarja; razlike med zimskimi in poletnimi nižki so zelo izrazite (Hrvatini 1998, 85; Frantar in Hrvatini 2005, 122).

Gostota vodotokov je odvisna od geološke zgradbe oziroma stopnje vodoprepustnosti kamnin. Za porečje zgornje Soče do Solkana je na primer izračunana gostota vodotokov $1,73 \text{ km/km}^2$, za Idrijo $1,51 \text{ km/km}^2$, za Cerknico $1,92 \text{ km/km}^2$ in Kanomljico $1,79 \text{ km/km}^2$ (za primerjavo: Poljanska Sora ima gostoto $1,90 \text{ km/km}^2$, Radovna v Julijskih Alpah, ki ima kraško zaledje, pa le $0,60 \text{ km/km}^2$) (Površinski vodotoki ... 1998).

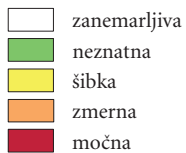
Kljub nadpovprečni namočenosti se na planotah redno pojavlja poletna suša (Črnovrška, Dolska, Ledinska, Krniška planota). Kraška območja so tudi zelo občutljiva za onesnaženje. Onesnaženost je problem številnih kraških izvirov, katerih zaledja so v poseljenih območjih (Podroteja, izviri Zale, izviri pri Bazoviku, Pečniški mlini) (Janež 1986; 1992; Čar 1992).

Slika 7: Indeks moči vodnega toka v Občini Idrija. Indeks moči vodnega toka (Lindsay 2005) je mera denudacijsko-erozijskega potenciala vode. ► (str. 20)

Maja Topole, Matija Zorn

Erozija

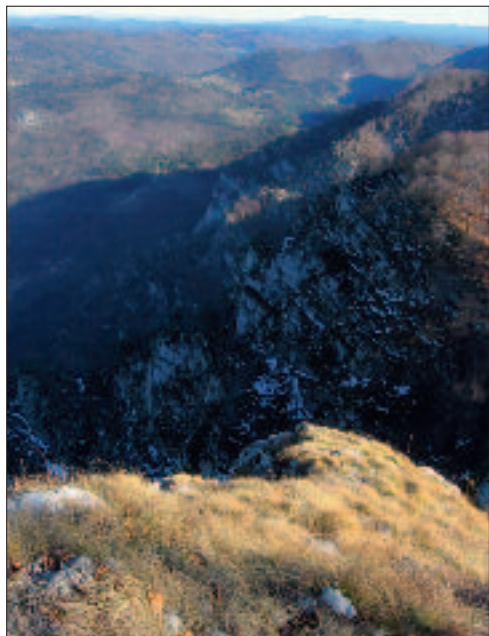

Merilo 1 : 175.000

Avtorja vsebine: Maja Topole, Matija Zorn

Avtorji zemljevida: Jerneja Fridl, Matija Zorn, Manca Volk

© Geografski inštitut Antona Melika ZRC SAZU, 2010

Slika 8: Mrzla Rupa s Trnovskega gozda.

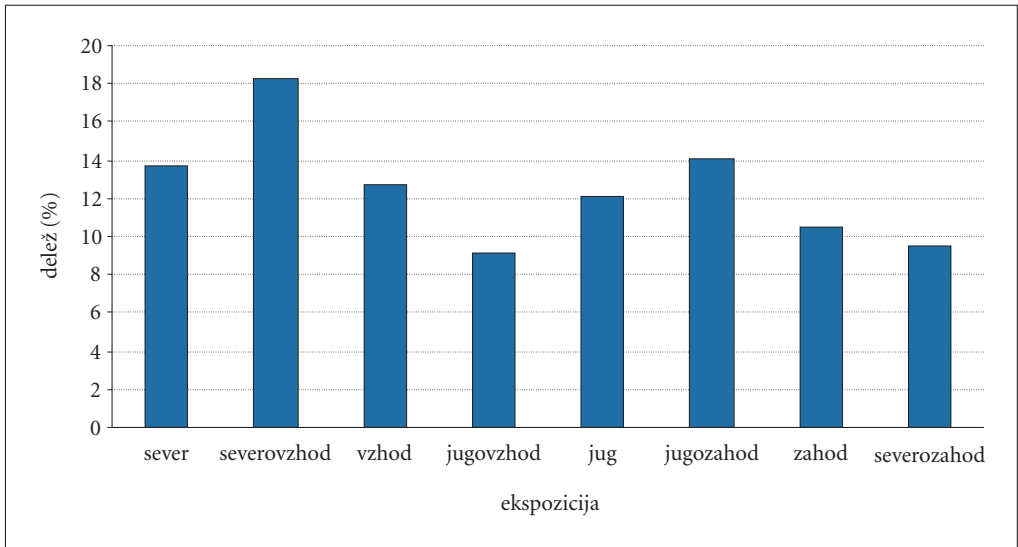
3 Podnebje, prsti in rastje

Za območje jugozahodne Slovenije in tako tudi za Občino Idrija je značilno, da se tu prekrivata atlantska in sredozemska zračna cirkulacija, ki ustvarjata posebne podnebne razmere z vremenom tako imenovanega interferenčnega klimatskega tipa (Gams 1972; Bat s sodelavci 1996, 42). Tu se med seboj mešajo tople in vlažne morske in hladne celinske zračne mase. Podrobneje sta o podnebnih značilnostih območja pisala Keser (1957) in Meze (1987).

Submediteranski podnebni vplivi bi bili sicer glede na bližino Jadranskega morja (Tržaški zaliv je od občine v zračni črti oddaljen le 40 km) lahko še precej močnejši, če ne bi morske zračne mase na jugozahodu in jugu naletele na reliefno oviro, na v dinarski smeri potekajoče visoke kraške planote Trnovski gozd, Hrušico in Nanos. Za to območje je značilna izredna namočenost (do 3000 mm padavin letno) ter srednja januarska temperatura pod 0 °C. Po Vojskarski planoti poteka tako imenovana linija kontinentalnosti, to je meja med območjem, kjer prevladuje celinski padavinski režim z več kot 50 % padavin v toplejši polovici leta in območjem s prevlado sredozemskega padavinskega režima z več kot 50 % padavin v hladnejši polovici leta (Meze 1987, 20, 22).

Morski zračni vplivi segajo v notranjost po dolinah Soče in Idrijce, vendar njegov vpliv oslabi nekje pri Želinu ob severni meji idrijske občine. Vsekakor pa bližina morja pomembno prispeva k burnosti vremenskega dogajanja znotraj meja občine.

Za podnebje v občini ni pomembna le lega v širšem prostoru, ampak tudi krajevne reliefne značilnosti: izredna razčlenjenost površja, velike relativne višinske razlike, usmerjenost dolin, ekspozicija pobočij in tip reliefa. Močno razčlenjeni relief pospešuje vertikalno mešanje zraka. Mrzel zrak spolzi z večjih višin v globoko vrezane doline in kotline in se tam ujame; nastane toplotni obrat. Temperature so v dnu dolin nižje kot tiste par sto metrov višje. Na planotah pa se mrzel zrak ujame v kraške kotanje, zato so te hladnejše kot višji svet. Temperaturni obrat je najbolj izrazit decembra, pogost pa tudi januarja in februarja. V obdobju 1926–1965 je bila decembrska temperatura Idrije le 0,1 °C višja od temperature, izmerjene na 740 m višje ležeči postaji Vojsko (Meze 1987). V dnu dolin so tempera-

Slika 9: Ekspozicije v Občini Idrija.

ture nižje tudi zaradi namočenosti, višje pa se pozna učinek vetra, ki tla hitro osuši. S pojavom sta povezani pogostost megle (Šebenik 1988) in nevarnost slane. Pogostejši sta v dnu dolin in kotlin, redkeje pa grozita v višjih prevetrenih krajih. V Idrijski kotlini se megla pojavlja približno do višine 650 m in naj bi je bilo po starejših podatkih tudi do 100 dni na leto (Keser 1957, 92).

Znotraj občine je zemljišč, ki imajo osojno oziroma severno, severozahodno ali severovzhodno lego 41,5 %, torej precej več od tistih, obrnjenih proti jugu, jugozahodu in jugovzhodu (35,3 %). Vendar je hkrati tudi pomembno, kako visoko nad dnem in na koliko nagnjenem pobočju leži nek kraj.

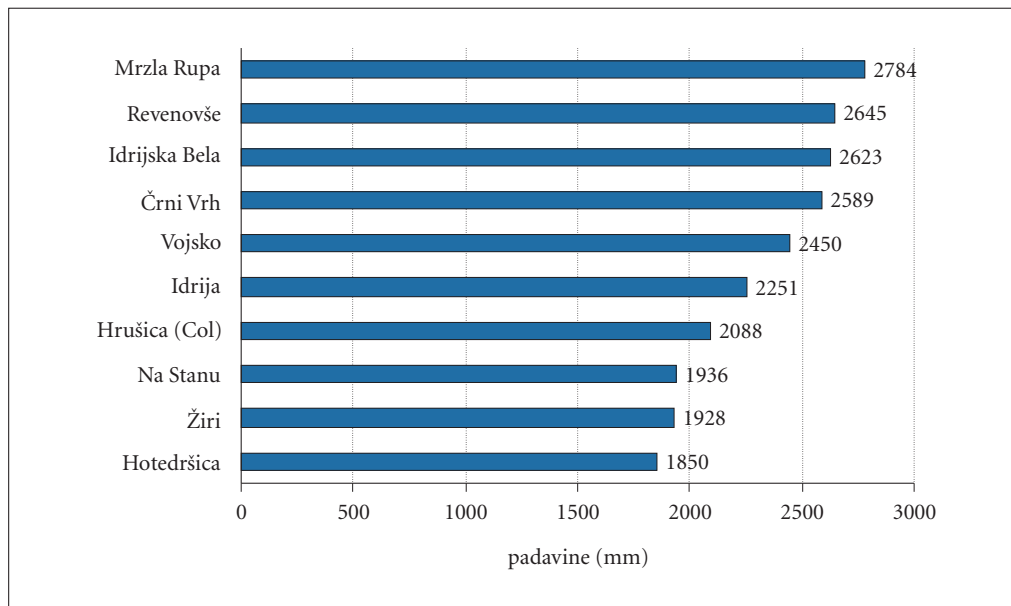
Poleg ekspozicije na temperaturne razmere vpliva tudi tip reliefa. Prevotlen svet se pozimi počasneje ohlaja, poleti pa počasneje segreva kot nekraški, zato so v kraškem svetu temperaturne amplitude manjše.

Predstavitve vremenskega dogajanja v občini je sicer otežena, ker ni dovolj podatkov z vremenskih postaj v različnih legah. Še zlasti problematični so temperaturni podatki, ker navadno dobe opazovanj niso dovolj dolge. Čeprav so podatki za postaji Vojsko (1070 m) in Idrija (330 m) starejši (1926–1965), smo jih zaradi primerjav kljub temu upoštevali, saj je to edino obdobje, ko so na razpolago podatki za obe postaji hkrati. Novejši podatki so dostopni le za postajo Vojsko (Klimatografija ... 1995b; Povzetki ... 2010). V obdobju 1961–1990 je bila na Vojskem povprečna letna temperatura 0,3° višja od povprečne letne temperature v obdobju 1926–1965, ko je bila 5,9 °C; v obdobju 1991–2006 je bila povprečna letna temperatura 6,6 °C in tako višja za 0,7° od meritev v obdobju 1926–1965.

Povprečna letna temperatura v Idriji (330 m n. v.) je bila v obdobju 1926–1965 9,5 °C, januarska –2,4 °C in julijska 18,1 °C (Meze 1987, 13). V istem obdobju je bila januarska temperatura na Vojskem –3,2 °C, julijska pa 15,6 °C. V obdobju 1991–2006 sta bili na Vojskem obe temperaturi višji; januarska –1,7 °C in julijska 16,3 °C.

Razlika med temperaturami v Idriji in na Vojskem je bila v obdobju 1926–1965 največja od aprila do oktobra, v hladnejši polovici leta pa se zaradi naraščajoče temperaturne inverzije zmanjša (minimum doseže decembra, ko med Idrijo in Vojskim praktično ni razlike, majhna je še januarja in februarja).

V obdobju 1926–1965 je bila povprečna dnevna temperatura pod 0 °C na Vojskem 18 dni dlje kot v Idriji. Na Vojskem je bilo 95 takšnih dni, v Idriji pa 77 dni. V obdobju 1991–2006 je bilo na Vojskem povprečno 122 dni z minimalno dnevno temperaturo pod lediščem.

Slika 10: Količina padavin na padavinskih postajah v Občini Idrija in njeni okolici v obdobju 1961–1990 (Klimatografija ... 1995a).

Vegetacijska doba, ko je povprečna dnevna temperatura višja od 5°C, je v obdobju 1926–1965 na Vojskem trajala 191 dni, v Idriji pa 233 dni.

Povprečna letna višina padavin v Občini Idrija (med 1800 in 3000 mm) je med najvišjimi v Sloveniji (Zupančič 1998, 99). Padavine so razporejene skozi vse leto in jih je dovolj tudi v obdobju rasti. Zaradi možnih obilnih dnevnih padavin in hudourniškega značaja vodotokov lahko prihaja do poplav (Logar 1968; Meze 1987, 17) – hujše so bile v letih 1909, 1925, 1926, 1948, 1968, 1977, 1979 in 1982 (Majnik 1985, 163–164) ter zemeljskih plazov (glej prispevek Komaca in Zorna). Intenzivnost padavin je največja v bližini grebena Trnovskega gozda, ki je glavna reliefna ovira za vodonosne zračne tokove. Tu so najvišje letne količine padavin v občini in tu so v preteklosti našli povprečno kar 45 neviht letno, medtem ko se to število na severni meji Občine Cerkno zniža na 35 (Keser 1957; Šebenik 1988, 85). Novejši podatki za Vojsko kažejo povprečno 36 dni z nevihto in grmenjem letno (Povzetki ... 2010).

Najvišje dnevne količine padavin so bile izmerjene v Revenovšah (267,9 mm), sledijo pa Vojsko (237 mm), Mrzla Rupa (218,7 mm), Idrijska Bela (198,4 mm), Na Stanu (198,4 mm), Idrija (181,5 mm). Tako obilne padavine padajo običajno poleti ali jeseni ob nevihtah, ki so pogosto lokalno omejene. »... Zgodi se, da pade v eni uri tudi 50 in več mm dežja.« (Meze 1987, 16). Povratne dobe intenzivnih padavin se zmanjšujejo proti vzhodu občine. Na severozahodnem delu občine lahko tako z enoletno povratno dobo pričakujemo približno 90 mm padavin v štiriindvajsetih urah, na severovzhodnem robu občine pa ta količina pada na približno 70 mm. Stoletna povratna doba dnevnih padavin je na severozahodu občine skoraj 340 mm, na jugozahodu prek 200 mm, na severovzhodu pa približno 170 mm (Povratne ... 2003, 7–8, 39).

Najmanj padavin je v avgustu, januarju in februarju. Količina padavin narašča v smeri proti visokim kraškim planotam na jugozahodu občine, na leto pa ima občina med 100 in 150 padavinskih dni (Bat s sodelavci 1996, 43).

Snežne razmere so glede na velike razlike v nadmorski višini dokaj različne. Tako je snežna odeja v Idriji debela okoli 0,5 m in traja največ dva do tri mesece (v obdobju 1961–1990 je bilo povprečno

MATEJ OGRIN

Slika 11: Ob obilnih snežnih padavinah konec februarja in v začetku marca 2004 je prek dva metra debela snežna odeja skoraj povsem prekrila meteorološko postajo na Vojskem.

približno 64 dni s snežno odejo), na Vojskem pa je debela približno meter in traja od 4 do 6 mesecev (v obdobju 1961–1990 je bilo povprečno 135 dni s snežno odejo, v obdobju 1991–2006 pa 113), a je lahko tudi precej višja, kot kaže slika 11. V še višjih legah, na primer na Ploštanju, pa je snega tudi do dva metra in več, traja pa od 6 do 7 mesecev (Bat s sodelavci 1996, 43; Klimatografija ... 2000, 361; Povzetki ... 2010).

Med vremenskimi ujмами je v občini treba izpostaviti žled. Pojavlja se pozno jeseni ali pozno pozimi, ko se tople in vlažne morske zračne mase srečajo s hladnejšimi celinskimi in se na hitro ohladijo. Zapis o žledu najdemo že leta 1884, večje tovrstne ujme v zadnje pol stoletja pa so bile decembra 1953, novembra 1968, marca in novembra 1975, februarja 1976, novembra 1984 (Brinar 1954, 129; Pišlar 1971,

Preglednica 1: Primerjava temperaturnih in padavinskih podatkov za Idrijo in Vojsko (Meze 1987; Klimatografija ... 1995a; 1995b; Povzetki ... 2010).

temperaturna/padavinska postaja (meritveno obdobje)	temperatura (°C)			letna količina padavin (mm)
	srednja letna	srednja januarska	srednja julijska	
Idrija (1926–1965)	9,5	–2,4	18,1	
Vojsko (1926–1965)	5,9	–3,2	15,6	
razlika med postajama (1926–1965)	3,6	0,8	2,5	
Vojsko (1961–1990)	6,2	–2,8	15,3	2450
Vojsko (1991–2006)	6,6	–1,7	16,3	2174

44; Šifrer 1976, 200; Kordiš 1985a, 265; 1985c). V gozdovih lahko naredi veliko škode. Najbolj ogrožena so pobočja ob zgornjem toku Idrijce in Belce (Bat s sodelavci 1996, 43). V občini je problematična tudi slana. Zaradi manjše vetrovnosti je močnejša in pogostejša ob Idrijci in pritokih ter nasploh v nižjih legah (Meze 1987, 18–19).

Vetrovi na območju občine niso posebno močni, na južnih pobočjih je nekaj močnejši le severovzhodnik (Bat s sodelavci 1996, 43). Pa vendar Keser (1957, 92) poroča o »turbolenčnem viharju«, ki je avgusta 1953 v Strugu nad Idrijo podrl gozd, Pišlar (1971, 44) piše o »orkanu«, ki je julija 1965 v idrijskih gozdovih povzročil precej škode, Šebenik (1988, 85) pa omenja »tornado«, ki je nastal na vzhodnem robu občine avgusta 1986. V občini sta v višinah dominantna vetrova burja (prinaša mraz, nizke megle in bolj suho vreme) in jugo (prinaša padavine), ki pihata prečno na prevladujočo slemenitev v občini. Doline so tako pretežno v zatišnih legah, tako da na primer po Keserju (1957, 92) v sami Idriji lahko pričakujemo vetrove med 1,8 in 5,2 m/s. Se pa v občini glede na relief pojavljajo rahli lokalni vetrovi, predvsem v lepem anticiklonalnem vremenu; ponoči po pobočjih navzdol piha nočnik, dopoldan pa v obratni smeri rahel dnevnik.

Lastnosti prsti so močno odvisne od kamninskih, reliefnih, vodnih in podnebnih razmer, na njihovo sestavo in kakovost pa odločilno vpliva tudi človek s svojimi posegi. Če vemo, da karbonatne kamnine zavzemajo kar tri četrtine idrijske občine, ni presenetljiv podatek, da je najbolj razširjen tip prsti rendzina. Pokriva skoraj 70 % vseh zemljišč. Pokarbonatne prsti z rendzinami imajo še 6,6 % delež (razširjene so na Krniški in Črnovrški planoti ter v Godoviškem podolju), same pokarbonatne prsti pa 5,8 % delež (te so najpogostejše na planotah v Rovtarskem hribovju). Skoraj 11 % zemljišč odpade na evtrične prsti (Dolska planota, območje okrog Zadloga in Lom, Dolska planota, Sovrsko povirje), 4 % zavzemajo distrične prsti (na vulkanskih in klastičnih kamninah), 2,5 % ranker (vezan na klastične kamnine ob zgornji Idrijci) in 1 % obrečne prsti (ob Idrijci pod Divjim jezerom, ob Kanomljici in Žirovnici). Vzдолž reguliranih vodotokov se pojavljajo nekoliko slabše oglejene obrečne prsti (Pedološka ... 2002).

Podobno kot prst je tudi rastje tesno povezano z reliefnimi in vodnimi razmerami. Rastlinskogeografsko se območje bolj navezuje na dinarski svet kot na alpski svet. Zaradi bližine toplejšega sredozemskega sveta, tople in suhe karbonatne podlage ima celotno območje rahel termofilni »navdih« (Bat s sodelavci 1996, 42).

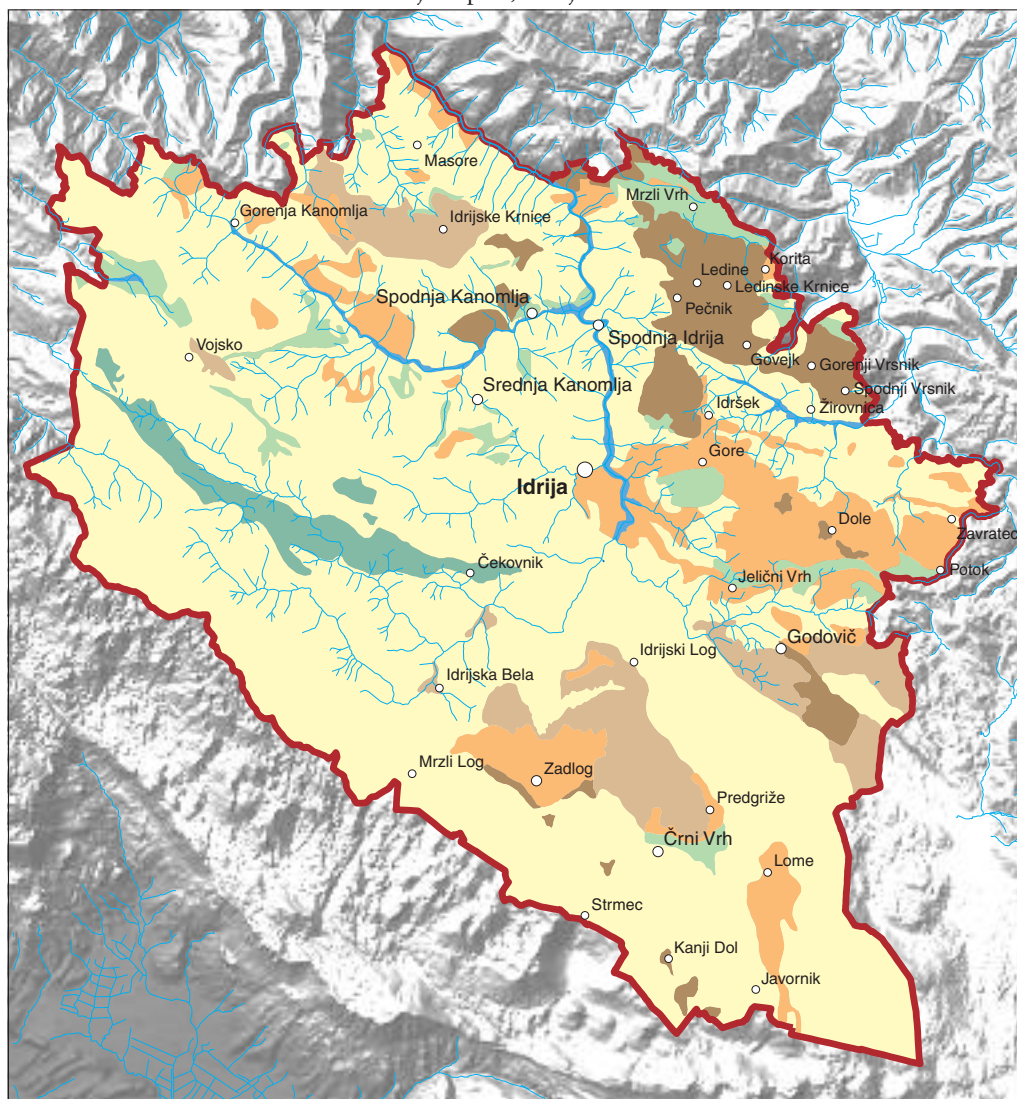
V idrijski občini gozdovi pokrivajo več kot tri četrtine zemljišč. Ker je gozdnatost povezana z deležem kraškega, strmega in višjega sveta, se gozd uveljavlja povsod, razen na manj nagnjenem površju, ki je primerno za kmetijsko rabo ali poselitev. Prevladujejo različni bukovi gozdovi. Botanik Tone Wraber (po Batu s sodelavci 1996, 45) je bukev imenoval kar »... *krušno mati idrijskih gozdov* ...«, saj prevladuje skoraj povsod, od najnižjih do najvišji leg. Med iglavci je značilna jelka, ki z bukvijo sestavlja pretežno mešane sestoje, predvsem na hladnejših pobočjih in v senčnih legah. Posebnost so mraziščne lege na planotah (v kraških depresijah; tako imenovane mraziščne vrtače), kjer sta značilna toplotni in z njim povezan vegetacijski obrat. Na takšnih rastiščih v dnu depresij najdemo smreko (Bat s sodelavci 1996, 45) oziroma smrekov gozd, ki raste na pobočjih, v dnu pa najdemo ruše (Gorgič in Cernatič Gregorič 1995, 114), višje na pobočjih vrtač pa zopet prevladuje bukev.

Gozdovi predstavljajo v občini tudi pomembno naravno dediščino, predvsem to velja za pragozd pod Bukovim vrhom (slika 17; Kordiš 1985b). Poleg tega pa je po Blaju (1980, 143) pomemben tudi njihov varovalni, gospodarski, socialni in znanstveno-raziskovalni pomen.

Na podlagi zemljevida gozdnih združb (Marinček in Čarni 2002) gozd v Občini Idrija zavzema kar 90 % zemljišč. Izkrčen svet je označen v dolini Idrijce med Idrijo in Spodnjo Idrijo, na Črnovrški planoti, planotah v Rovtarskem hribovju in v Godoviškem podolju. Povsod drugje se širijo gozdna zemljišča, kar pri 98,6 % gozdnih združb pa prevladuje bukev. Na Idrijskem je le majhen delež gozdnih združb, ki jih uvrščamo med conalne, to je tiste, ki so razvite pod vplivom makroklimе. Močno prevladujejo

Slika 12: Prevladujoči tipi prsti v Občini Idrija (Pedološka ... 2002). ► (str. 26)

Maja Topole, Matija Zorn

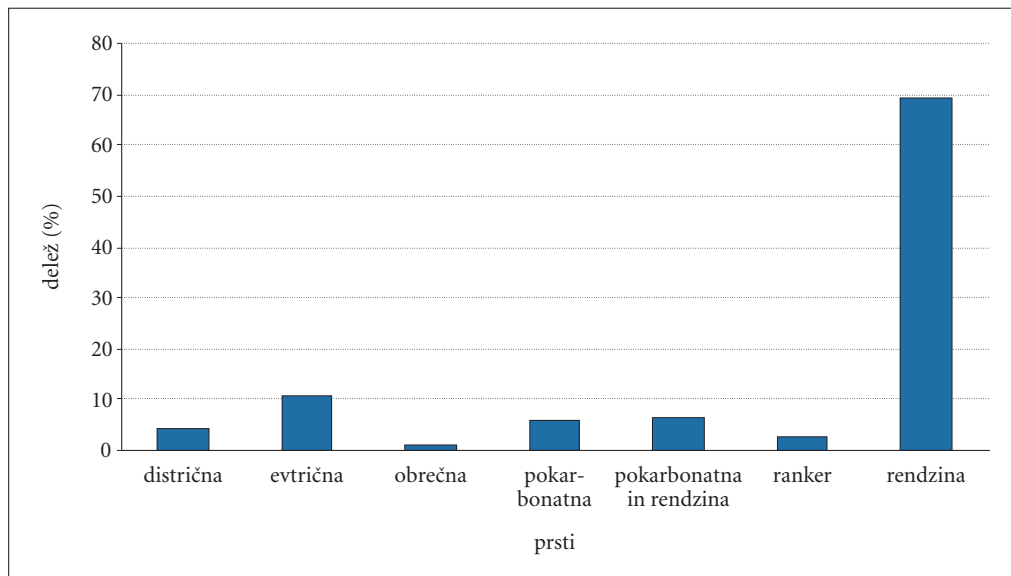

Prst

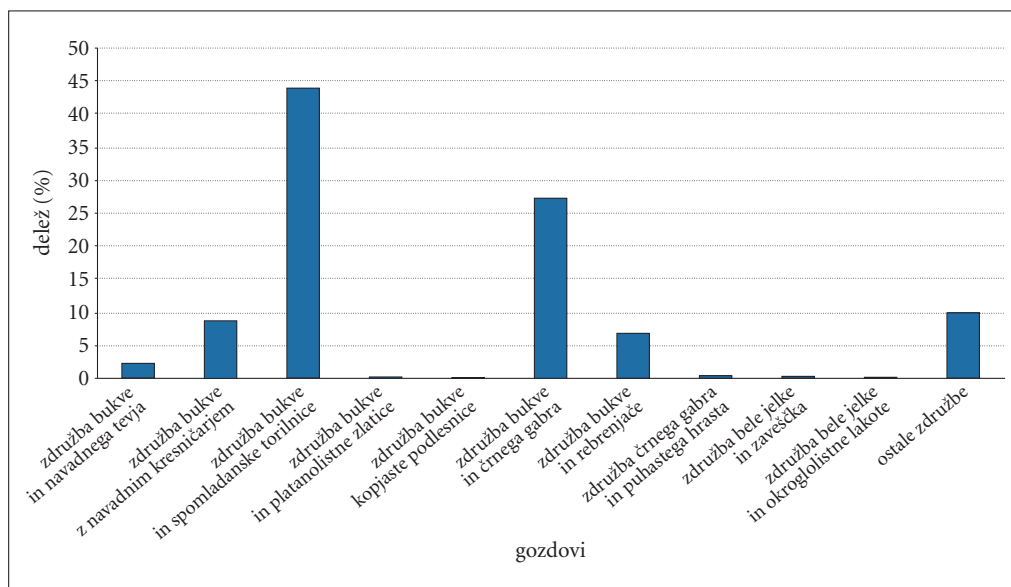
- distrična
- evtrična
- obrečna
- pokarbonatna
- pokarbonatna in rendzina
- ranker
- rendzina

Merilo 1 : 175.000

Avtorji zemljevida: Jerneja Fridl, Mauro Hrvatin, Manca Volk
 © Geografski inštitut Antona Melika ZRC SAZU, 2010

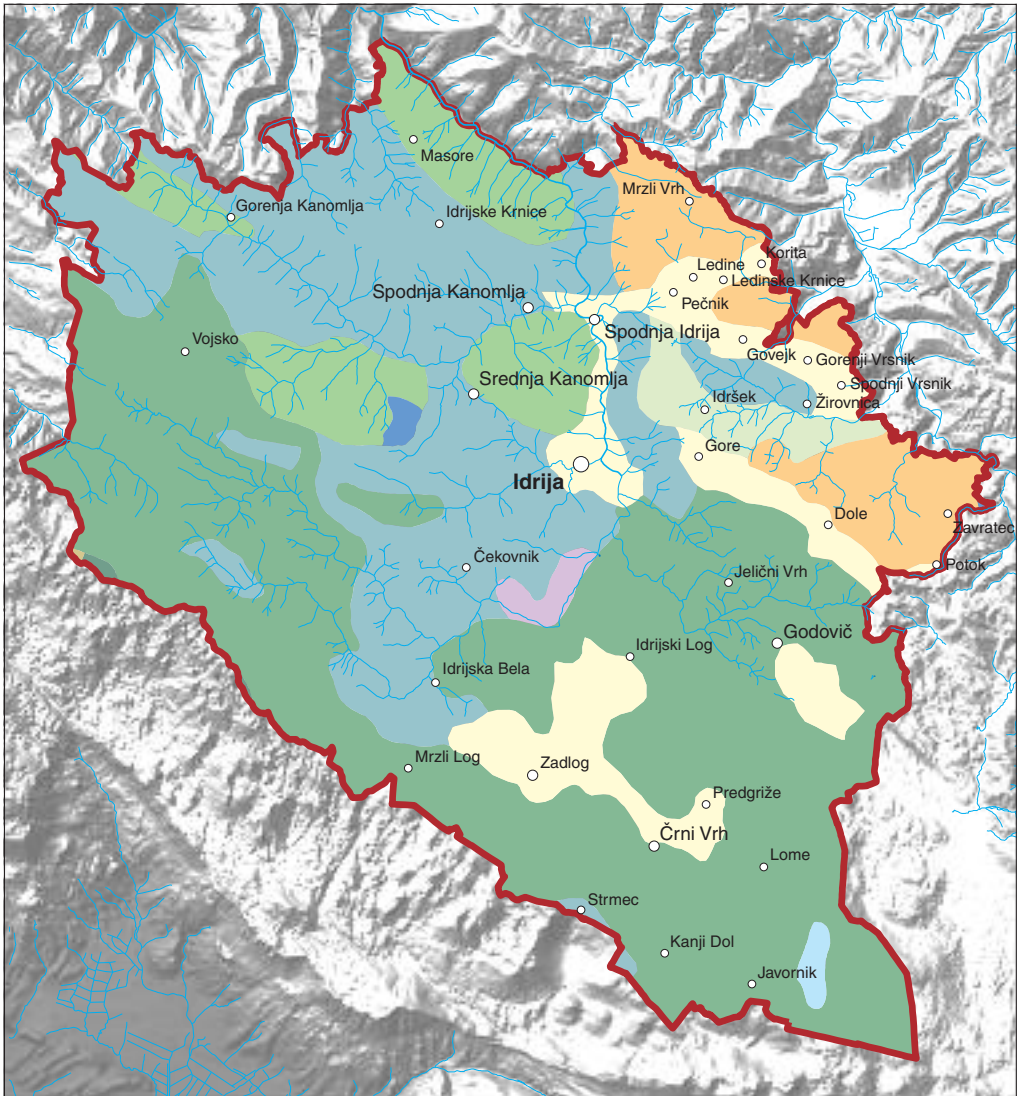

Slika 13: Zastopanost posameznih tipov prsti v Občini Idrija (Pedološka ... 2002).

Slika 14: Zastopanost posameznih gozdnih zdrúžb v Občini Idrija (Marinček in Čarni 2002).

Slika 15: Prevladujoče gozdne zdrúžbe v Občini Idrija (Marinček in Čarni 2002). ► (str. 28)

Rastlinske združbe

	zdržba bukve in navadnega tevja		zdržba bukve in rebrenjače
	zdržba bukve z navadnim kresničevjem		zdržba črnega gabra in puhastega hrasta
	zdržba bukve in spomladanske torilnice		zdržba bele jelke in zaveščka
	zdržba bukve in platanolistne zlatice		zdržba bele jelke in okroglostne lakote
	zdržba bukve in kopjaste podlesnice		ostalo
	zdržba bukve in črnega gabra		

Merilo 1 : 175.000

Avtorji zemljevida: Jerneja Fridl, Mauro Hrvatini, Manca Volk

© Geografski inštitut Antona Melika ZRC SAZU, 2010

MAJA TOPOLE

Slika 16: Za Občino Idrija sta značilni velika reliefna razgibanost in gozdnatost.

MIHA PAŃŠEK

Slika 17: Del Občine Idrija zavzemajo zakrasele planote (v sredini Vojskarska planota, v ozadju Julijske Alpe).

Slika 18: Prevladujoča raba tal v Občini Idrija (Raba ... 2004). ► (str. 30)

Maja Topole, Matija Zorn

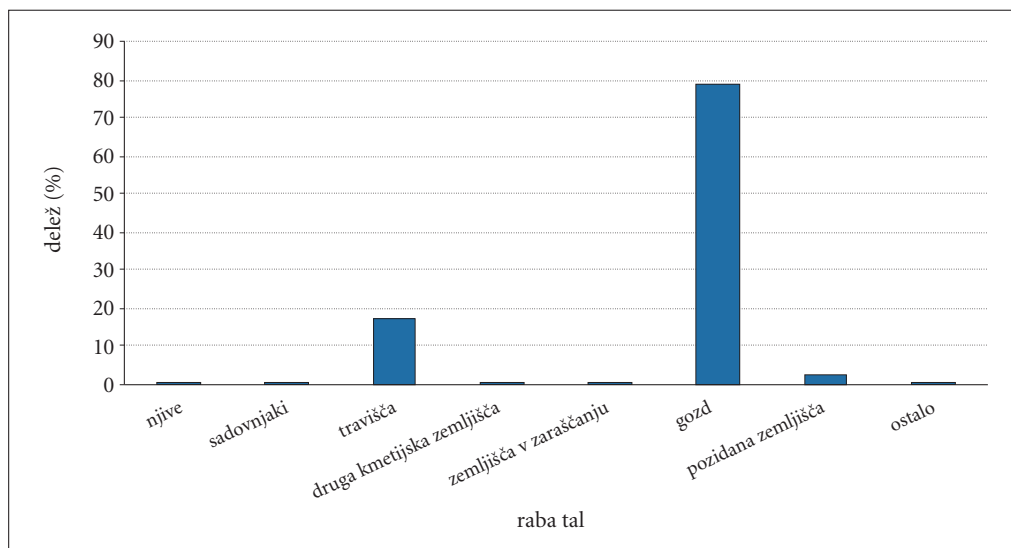

Raba tal

- njiva
- sadovnjak
- travišče
- drugo kmetijsko zemljišče
- zemljišče v zaraščanju
- gozd
- pozidano zemljišče
- ostalo

Merilo 1 : 175.000

Avtorji zemljevida: Jerneja Fridl, Mauro Hrvatin, Manca Volk
 © Geografski inštitut Antona Melika ZRC SAZU, 2010

Slika 19: Delež posamezne rabe tal v Občini Idrija (Raba ... 2004).

aconalne gozdne združbe, ki so razvite pod vplivom drugih dejavnikov: kamninske in pedološke osnove, ekspozicije in naklona ...

Na podlagi zemljevida rabe kmetijskih zemljišč (Raba ... 2004) pokriva gozd 78,7 % občine oziroma 231 km². Poleg gozda je v občini še 61,9 km² ali 21,1 % izkrčenih površin. Te so pretežno v podoljih, na uravnanim delu planot in na sotočjih rek. Izkoriščene so predvsem za travnike (50,6 km² ali 82,8 %), ki jih je največ na Črnovrški in vseh drugih planotah ter v kraškem podolju. Pozidanih zemljišč je 7,1 km² ali 11,5 % in so zgoščena v Spodnjeidrijski kotlinici, ob sotočju Idrijce in Kanomljice, v Godoviču in Črnem Vrhu, drugje pa gre za razpršeno pozidavo. Ostale vrste kmetijske rabe (njive, sadovnjaki, druge kmetijske površine in površine v zaraščanju) predstavljajo skupaj le 4,1 km², kar pomeni 6,7 % vseh izkrčenih površin ter le 1,4 % vseh zemljišč v občini.

4 Sklep

Občina Idrija leži v jugozahodni Sloveniji na stiku dveh velikih slovenskih regij (dinarskega in alpskega sveta) ter v neposredni bližini tretje velike slovenske regije (sredozemskega sveta). Ta stik ima za posledico veliko pokrajinsko pestrost 293,7 km² velike občine.

Tako kot je zapleteno razumevanje pokrajinske pripadnosti občine; ali »... jo lahko štejemo h Kranjski ali Primorski ali k obema, ali pa k nobeni od njiju ...« (Pavšič 1987, 21), je zaradi omenjene prehodnosti med tremi slovenskimi makroregijami težavno tudi razumevanje njenih naravnogeografskih prvin. Občina ima eno najbolj zapletenih geoloških struktur v Sloveniji, po njenem ozemlju poteka razvodnica med Jadranskim in Črnomorskim povodjem, tu se stikajo sredozemski in celinski podnebni vplivi ter dinarsko in alpsko rastje, reliefno pa se deli na kraški in rečno-denudacijski relief. Območje izstopa tudi po obilici gozdov in vodnih virov.

Pri naravnogeografskih predstavitev Slovenije poudarjamo njeno prehodnost na stiku velikih pokrajinskih enot in s tem povezano pokrajinsko pestrost, ki da je prednost pred sosednjimi državami. Podobno lahko znotraj Slovenije trdimo za Idrijo, saj v državi nimamo veliko občin, ki bi jih odlikovala takšna pokrajinska pestrost.

5 Viri in literatura

- Bat, M., Černe, A., Kunaver, J., Radinja, D. 1996: Regionalnogeografska monografija Slovenije – 2. del: zahodni predalpski svet. Elaborat. Geografski inštitut Antona Melika ZRC SAZU. Ljubljana.
- Blaj, S. 1980: Gozd in prostor. Idrijski razgledi 25. Idrija.
- Božič, M. 1988: Dolina Zgornje Idrijce – krajinski park. Idrijski razgledi 33-1. Idrija.
- Brence, A. 2005: Geološke razmere in možnosti za gradnjo v Idriji. Idrijski razgledi 50-1. Idrija.
- Brinar, M. 1954: Katastrofa v idrijskih gozdovih kot spodbuda za razmišljanja o stojnosti bukovih sestojev. Gozdarski vestnik 12-5. Ljubljana.
- Čar, J. 1962: Kras v idrijski občini. Idrijski razgledi 7-4. Ljubljana.
- Čar, J. 1972: Nekaj osnovnih podatkov o osamljenem krasu na Idrijskem. Naše jame 13. Ljubljana.
- Čar, J. 1974a: Zakriti kras v bližnji okolici Idrije. Naše jame 16. Ljubljana.
- Čar, J. 1974b: Zakriti kras. Idrijski razgledi 19, 1-2. Idrija.
- Čar, J. 1980: Mineralno bogastvo idrijske občine. Idrijski razgledi 25. Idrija.
- Čar, J. 1986: Razvoj spoznanj o nastanku in zgradbi idrijskega rudišča. Idrijski razgledi 29-31. Idrija.
- Čar, J. 1990: Idrija (geologija). Enciklopedija Slovenije 4. Ljubljana.
- Čar, J. 1992: Idrijske ekološke zadrege. Idrijski razgledi 37. Idrija.
- Čar, J. 2009: Geološka sestava ozemlja. Idrijsko-cerkljanska planinska pot: vodnik. Idrija, Cerčno, Črni Vrh.
- Čar, J. 2010: Geološka zgradba idrijsko-cerkljanskega hribovja. Tolmač h Geološki karti Idrijsko-Cerkljanskega hribovja med Stopnikom in Rovtami v merilu 1 : 25.000. Geološki zavod Slovenije. Ljubljana.
- Černe, A, Urbanc, M. 1998: Idrijsko hribovje. Slovenija – pokrajine in ljudje. Ljubljana.
- Frantar, P., Hrvatin, M. 2005: Pretočni režimi v Sloveniji med letoma 1971 in 2000. Geografski vestnik 77-2. Ljubljana.
- Gabrovec, M. 1998: Cerkljansko, Škofjeloško, Polhograjsko in Rovtarsko hribovje. Slovenija – pokrajine in ljudje. Ljubljana.
- Gams, I. 1972: Prispevek h klimatografski delitvi Slovenije. Geografski obzornik 19-1. Ljubljana.
- Gams, I. 1998: Relief. Geografija Slovenije. Ljubljana.
- Gorgič, M., Cernatič Gregorič, A. 1995: Krajinski park Zgornja Idrijca. Idrijski razgledi 40. Idrija.
- Habič, P. 1968: Kraški svet med Idrijco in Vipavo. Dela SAZU 21. Ljubljana.
- Hrvatin, M. 1998: Discharge regimes in Slovenia. Geografski zbornik 38. Ljubljana.
- Janež, J. 1986: Problematika kvalitet podzemnih voda in oskrbe s pitno vodo v Idrijski občini. Idrijski razgledi 29-31. Idrija.
- Janež, J. 1992: Poliklorirani bifenili in motnost v kraškem izviru Podroteja. Idrijski razgledi 37. Idrija.
- Janež, J., Čar, J., Habič, P., Podobnik, R. 1997: Vodno bogastvo visokega krasa. Idrija.
- Keser, S. 1957: Podnebne razmere v Idriji. Idrijski razgledi 2-3. Idrija.
- Klimatografija Slovenije: količina padavin (obdobje 1961–1990). 1995a. Hidrometeorološki zavod Republike Slovenije. Ljubljana.
- Klimatografija Slovenije: število dni s snežno odejo (obdobje 1961–1990). 2000. Hidrometeorološki zavod Republike Slovenije. Ljubljana.
- Klimatografija Slovenije: temperatura zraka (obdobje 1961–1990). 1995b. Hidrometeorološki zavod Republike Slovenije. Ljubljana.
- Kordiš, F. 1985a: Ali idrijskim gozdom grozi uničenje zaradi požleda. Gozdarski vestnik 43. Ljubljana.
- Kordiš, F. 1985b: Gozdni rezervati Slovenije: Pragozd Bukov vrh. Strokovna in znanstvena dela Biotehniške fakultete 87. Ljubljana.
- Kordiš, F. 1985c: Ali idrijskim gozdom grozi uničenje zaradi požleda. Primorska srečanja 57–58. Nova Gorica.
- Lindsay, J. B. 2005: The terrain analysis system: a tool for hydro-geomorphic applications. Hydrological Processes 19-5. Chichester.

- Litostratigrafska karta Slovenije. 2007. Geološki zavod Slovenije, Agencija Republike Slovenije za okolje. Ljubljana.
- Logar, S. 1968: Občina Idrija. Krajevni leksikon Slovenije, 1. knjiga: zahodni del Slovenije. Ljubljana.
- Majnik, S. 1985 (1981–1983): Povodnji v Idriji. Idrijski razgledi 26–28. Idrija.
- Marinček, L., Čarni, A. 2002: Komentar k vegetacijski karti gozdnih združb Slovenije v merilu 1 : 400.000. Ljubljana.
- Melik, A. 1952: Zasnova Ljubljanskega porečja. Geografski zbornik 1. Ljubljana.
- Melik, A. 1960: Slovensko Primorje. Slovenija – geografski opis, II: opis slovenskih pokrajin, 4. zvezek. Ljubljana.
- Melik, A. 1963: Slovenija – geografski opis, I: splošni del. Ljubljana.
- Meze, D. 1987: Hribovske kmetije na Idrijskem in Cerkljanskem. Geografski zbornik 27. Ljubljana.
- Mihevc, B. 1998: Notranjsko podolje. Slovenija – pokrajine in ljudje. Ljubljana.
- Mlakar, I. 1969: Krovna zgradba idrijsko-žirovskega ozemlja. Geologija 12. Ljubljana.
- Mlakar, I. 1990: Pomen idrijskih odkritij za razvoj geološke znanosti doma in v svetu. Idrijski razgledi 35, 1–2. Idrija.
- Mlakar, I. 2002: O nastanku hidrografske mreže in o nekaterih kraških pojavih na Idrijskem. Acta carsologica 31-2. Ljubljana.
- Mlakar, I., Čar, J. 2009: Geološka karta Idrijsko-Cerkljanskega hribovja med Stopnikom in Rovtami 1 : 25.000. Geološki zavod Slovenije. Ljubljana.
- Orožen, F. 1901: Vojvodina Kranjska – prirodnoznanstveni, politični in kulturni opis. Ljubljana.
- Pavšič, T. 1987: Idrija med Primorsko in Kranjsko. Idrijski razgledi 32-2. Idrija.
- Pedološka karta Slovenije 1 : 25.000. 2002. Center za pedologijo in varstvo okolja Oddelka za agronomijo Biotehniške fakultete Univerze v Ljubljani. Ljubljana.
- Perko, D., Orožen Adamič, M. (ur.) 1998: Slovenija – pokrajine in ljudje. Ljubljana.
- Pišlar, I. 1971: Katastrofa v idrijskih gozdovih novembra 1968. leta. Idrijski razgledi 16-1. Idrija.
- Placer, L. 1973: Rekonstrukcija krovne zgradbe idrijsko-žirovskega ozemlja. Geologija 16. Ljubljana.
- Placer, L., Čar, J. 1974: Problem podzemeljske razvodnice Trnovskega gozda, Križne gore in Črnovrške planote. Acta carsologica 6. Ljubljana.
- Povratne dobe za ekstremne padavine. 2003. Agencija Republike Slovenije za okolje. Ljubljana.
- Površinski vodotoki in vodna bilanca Slovenije. 1998. Hidrometeorološki zavod Republike Slovenije. Ljubljana.
- Povzetki klimatoloških analiz; letne in mesečne vrednosti za nekatere postaje v obdobju 1991–2006: Vojsko. Agencija Republike Slovenije za okolje. Medmrežje: <http://www.arso.gov.si/vreme/podnebje/Vojsko06.pdf> (1.7.2010).
- Raba kmetijskih zemljišč, različica 2002. 2004. Ministrstvo za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano. Ljubljana.
- Savnik, R., Gantar, J. 1959: Kraško podzemlje na Idrijskem. Acta carsologica 2. Ljubljana.
- Šebenik, I. 1988: O megli in padavinah na Idrijskem. Idrijski razgledi 33-1. Idrija.
- Šifrer, M. 1976: Geografski učinki žleda v gozdovih okrog Idrije ter Postojne. Geografski zbornik 16. Ljubljana.
- Zemljevid tipov kamnin, različica 9. 12. 2009. Geografski inštitut Antona Melika ZRC SAZU. Ljubljana.
- Zupančič, B. 1998: Padavine. Slovenija – pokrajine in ljudje. Ljubljana.
- Zupančič, J. 1998: Trnovski gozd, Nanos in Hrušica. Slovenija – pokrajine in ljudje. Ljubljana.

TEMELJNE DRUŽBENOGEOGRAFSKE POTEZE OBČINE IDRİJA

dr. Drago Kladnik

Geografski inštitut Antona Melika, Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti
drago.kladnik@zrc-sazu.si

UDK: 911.3(497.4)Idrija)

IZVLEČEK

Temeljne družbenogeografske poteze Občine Idrija

Za Občino Idrija je značilna izrazita dvojnost, ki jo označujeta razvojna propulzivnost, oprta na stoletno rudarsko tradicijo v dolinskem delu in razvojno zaostajanje, s katerim se že skozi več generacij spoprijemajo prebivalci hribovskega sveta z izrazitimi planotastimi uravnnavami v okolici občinskega središča. Zaradi odmaknjenosti celotnega območja od slovenskega prometnega križa, razmeroma slabih prometnic znotraj občine in v zadnjem času pomanjkljive telekomunikacijske infrastrukture, sta za občino značilni lega v prometnem žepu in slaba povezanost posameznih območij. Demografske razmere so zlasti na planotastih uravnnavah zaskrbljujoče in napovedujejo trd boj za ohranjanje kultivirane kulturne pokrajine.

KLJUČNE BESEDE

Občina Idrija, družbena geografija, prebivalstvo, gospodarstvo, infrastruktura, kulturna pokrajina, poselitev, naselja, raba tal

ABSTRACT

Basic socio-geographical features of the Municipality of Idrija

The Municipality of Idrija is characterized by a pronounced duality reflected in its developmental drive supported by centuries of mining tradition in the valley versus subsistence on the edge of survival faced by generations of inhabitants of this mountainous area, with its distinctive weathered plateaus around the municipal center. Due to the remoteness of the entire area from Slovenia's transport arteries, relatively poor main roads within the municipality, and insufficient telecommunications infrastructure (especially in recent years), the municipality is marked by its location in a transport cul-de-sac and poor accessibility of individual areas, which are best served by the route via Idrija and Spodnja Idrija at the bottom of the Idrijca Valley. Especially on the plateaus, demographic conditions are alarming and portend a difficult struggle to preserve the cultivated cultural landscape.

KEY WORDS

Municipality of Idrija, human geography, population, economy, infrastructure, cultural landscape, colonization, settlements, land use

1 Uvod

Občina Idrija je svojevrsten slovenski fenomen. Na podlagi večstoletne rudarske tradicije in odmaknjenosti od sodobnih prometnih tokov se v njej zrcali celotna paleta razvojnih tokov, značilnih za našo državo, od propulzivnega razvoja v urbanizirani dolini do razvojnega zaostajanja v podeželski hriboviti okolici kozmopolitskega občinskega središča, ki ji v najbolj neugodnih okoliščinah grozi celo propad kulturne pokrajine. Za to dvojnost sta že nekaj časa značilni izrazita koncentracija prebivalstva v Idriji in Spodnji Idriji ter močna deagrarizacija podeželja, s čimer so povezani staranje prebivalstva, odseljevanje mladih, obsežna dnevna mobilnost, opuščanje obdelovalnih zemljišč in, kar je še zlasti zaskrbljujoče, nezadostna in neustrezna opremljenost naselij z oskrbnimi funkcijami ter ostalo infrastrukturo (Černe 1996).

2 Metodologija

Pri snovanju prispevka smo se oprli predvsem na razpoložljive statistične podatke (Popis 2002; Popis kmetijskih gospodarstev 2000; Statistični letopis 2009), nekatere temeljne knjižne vire (Priročni krajevni leksikon Slovenije 1996; Geografski atlas Slovenije 1998; Slovenija – pokrajine in ljudje 1998) in druge vire (Podatki o zemljiških kategorijah ...: Kladnik 1985).

Stanje smo ugotavljali na ravni celotne občine in njenih glavnih naravnopokrajinskih enot, pri čemer smo vsakega od 35 naselij v občini (skupaj Občino Idrija sestavlja 38 naselij, vendar so kraji Ledinsko Razpotje, Razpotje in Rejcov Grič mlajši, nastali po popisu leta 2002) kot celoto razvrstili takole:

- urbanizirana dolina (Idrija, Spodnja Idrija, Spodnja Kanomlja),
- ruralna dolina (Gorenja Kanomlja, Idrijska Bela, Srednja Kanomlja),
- Godoviško podolje (Godovič),
- Vojskarska planota (Čekovnik, Vojsko),
- Krniška planota (Idrijske Krnice, Masore),
- Ledinska in Vrsniška planota (Gorenji Vrsnik, Govejk, Korita, Ledine, Ledinske Krnice, Mrzli Vrh, Pečnik, Spodnji Vrsnik, Žirovnica),
- Dolska, Ravenska in Zavraška planota (Dole, Gore, Idršek, Jelični Vrh, Potok, Zavratac),
- Črnovrška planota (Črni Vrh, Idrijski Log, Predgriže, Zadlog),
- Visoki Trnovski gozd (Javornik, Kanji Dol, Lome, Mrzli Log, Strmec).

Ta členitev se nekoliko razlikuje od členitve, prikazane v prispevku o naravni regionalizaciji in tipizaciji, kar utemeljujemo z družbenogeografskimi in regionalnorazvojnimi razlogi, kot so potreba po izločitvi dolinskega dna kot posebne enote in njeni nadaljnji členitvi na mestni in podeželski del na eni strani ter vključenosti Vrsniške planote v krajevno skupnost Ledine (Imenik naselij ...) na drugi.

Opozoriti moramo še na prilagoditve pri obravnavi rabe tal. Po podatkih Statističnega letopisa 2009 območje Občine Idrija sestavlja 22 katastrskih občin. Dve med njimi, Šebrelje in Otalež, segata na ozemlje idrijske občine le z deloma svojih ozemelj, njuna preostala dela pa sestavljata Občino Cerčno. Zaradi tega je obravnavano območje za 37,7 km² oziroma 12,8 % večje od dejanskega ozemlja Občine Idrija. Ker presežni del obsega kmetijsko dokaj kultivirano pokrajino, je treba vedeti, da je dejanska gozdnatost še večja od izračunane.

3 Poselitev, naselja in stanovanja

Najstarejše sledove naselitve so odkrili v paleolitski postojanki Divje babe pod Šebreljami. Domnevajo, da je bilo ozemlje Idrijskega naseljeno že v antiki, v rimski dobi pa je tod tekla pot iz Posočja v Posavje (Černe 1996). Slovani so se sem vsaj deloma priseljevali naravnost z vzhoda – po Poljanski

Slika 1: Za reliefno razgibano površje je značilna poselitev v obliki samotnih domačij, kakršna je tudi v kraju Idrijske Krnice, pod Kendovim vrhom (1078 m).

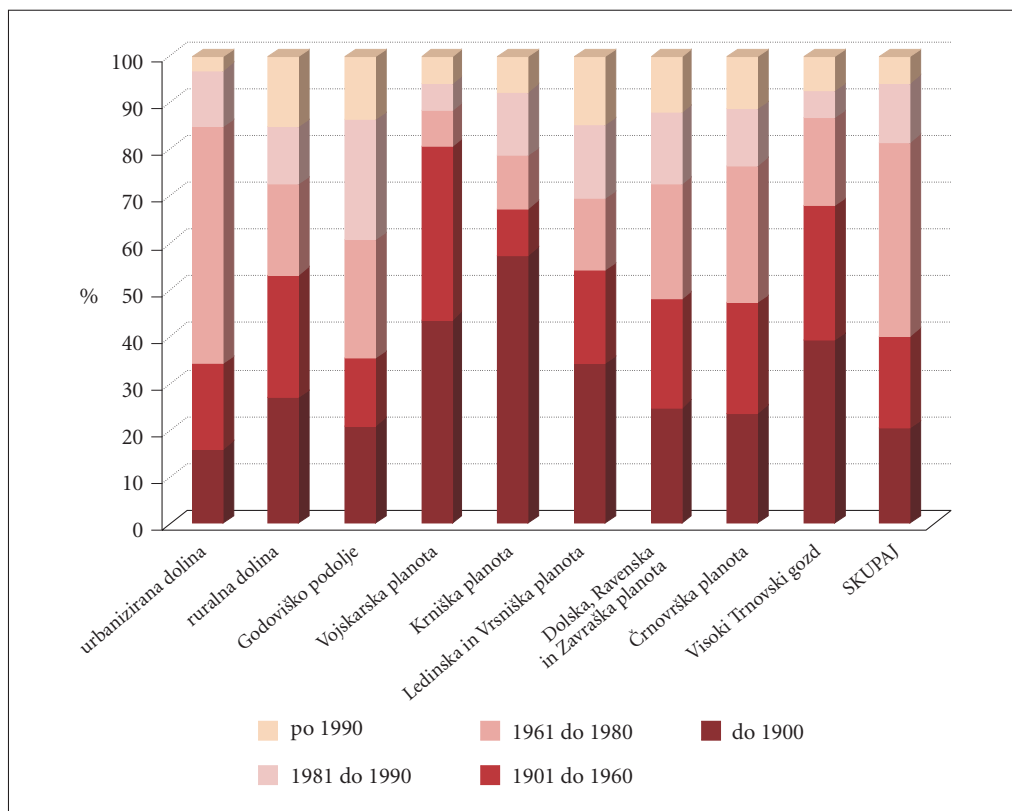
dolini, a njihova poselitev je bila redka. V srednjem veku so kolonizacijske tokove usmerjala cerkvena in posvetna gospostva, ki so imela sedeže na obrobju. Zametki današnjih administrativnih mej segajo vsaj v 10. stoletje, ko se je na tem ozemlju ustalila meja med Loškim in Tolminskim gospostvom (Bat 1996).

V srednjem veku je bilo Idrijsko na obrobju prometnih tokov. Pri tem je treba izvzeti Idrijo z rudnikom živega srebra in z njim povezano tovarništvo (Bat in Černe 1996). Množična poselitev sega na konec srednjega veka in je plod načrtno kolonizacije.

Na Idrijskem prevladuje poselitev v obliki samotnih domačij z zemljišči v zaprtih in odprtih celkih, večja strnjena naselja so pretežno v dolini Idrijce. Značilen je zmerno policentričen model poselitve (Černe 1996). Večina naselij je za naše razmere majhna in srednje velika. Povprečno naselje šteje 316 ljudi. Naselje z največ prebivalci je Idrija (6040 leta 2008, največ, 6933, jih je imela leta 1971). Več kot 1000 prebivalcev (1555) ima še Spodnja Idrija, več kot 500 pa Godovič (701) in Črni Vrh (520). Nekaj je tudi krajev z manj kot 30 prebivalci. Na Javorniku po uradnih podatkih prebiva en sam človek (Centralni register prebivalstva 2008; Register tujcev 2008).

V celotni občini je na razpolago 5054 stanovanj. Dobra petina jih je bila zgrajena pred letom 1900, največ, kar 57,5 %, na Krniški planoti. Dobri dve petini jih je bilo zgrajenih po letu 1960, pri čemer z nekaj več kot polovičnim deležem prednjačijo urbana naselja v dolini, medtem ko je bilo v tem času na Vojskarski planoti zgrajenih le 7,6 % stanovanjskih enot. Glavnina novogradenj je iz šestdesetih in sedemdesetih let prejšnjega stoletja, nakar se je zidava stanovanj bistveno upočasnila (Popis 2002). To še zlasti velja za zadnji dve desetletji; v letih 2001–2008 je bilo zgrajenih le 185 novih stanovanj (Statistični letopis 2009). Največ novejših hiš je v Godoviškem podolju (slika 2).

Z izjemo urbanizirane doline, kamor smo uvrstili Idrijo in Spodnjo Idrijo, prevladujejo stanovanja v samostojno stoječih individualnih hišah, ponekod (Visoki Trnovski gozd, Črnovrška planota, Dolska,

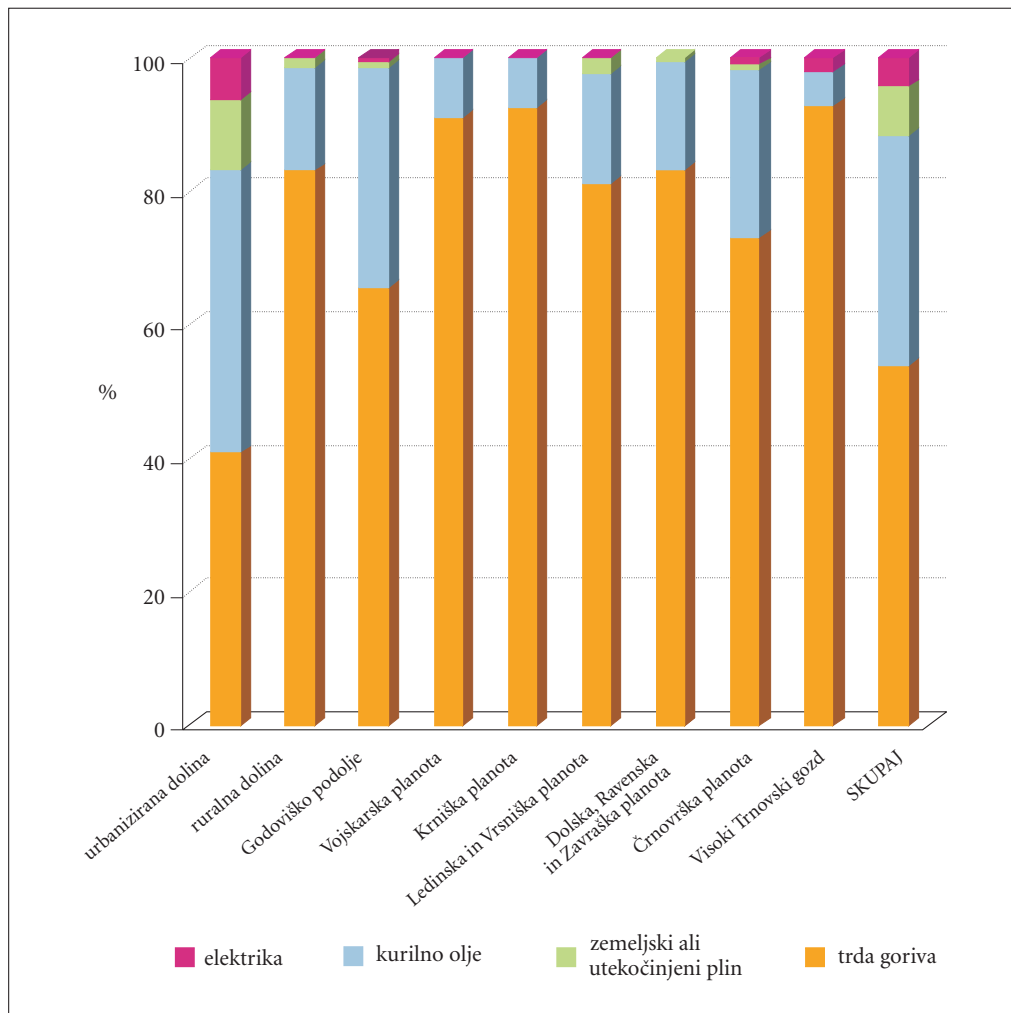
Slika 2: Starost stanovanj v Občini Idrija leta 2002 (Popis 2002).

Ravenska in Završka planota, Ledinska in Vrsniška planota) pa je omembe vredno tudi število stanovanj v kmečki hiši z gospodarskim poslopijem (Popis 2002). Dobra tretjina (36,6 %) starejših stanovanj je prenovljenih, največ, 52,8 %, na Krniški planoti, najmanj, 33,5 %, pa v urbanizirani dolini. 27,1 % stanovanj je brez centralne kurjave, 57,4 % jih je priključenih na kanalizacijsko omrežje (zlasti na račun Idrije, Spodnje Idrije in Godoviča), 20,3 % jih ima lastni vodovod, 5,3 % jih je brez kopalnic in 2,5 % brez hišnega stranišča (Popis 2002).

Tradicionalna je alpska hiša gorenjskega podtipa, ki pa ima zaradi vpliva škofjeloško-cerkljanske različice hiše precej majhnih oken (Drožg 1998). Ob stanovanjski hiši so gručasto razporejena gospodarska poslopja. Zaradi izdatne snežne odeje so dvokapne strehe strme. Skoraj tretjina (29,2 %) stanovanj je prekrita z okoljsko oporečno azbestno kritino, največ, 36,1 % oziroma 34,1 %, na Vojskarski planoti in v urbanih dolinskih naseljih, najmanj, 8,0 %, pa v Godoviškem podolju (Popis 2002). Sodobna arhitektura bistveno manj upošteva tradicionalne prvine stavbarstva, saj prvenstveno teži k primernosti za višji bivanjski standard (Zupancič 1996).

Med energenti za ogrevanje stanovanj (slika 3) močno prevladujejo trda goriva (50,1 %) in kurilno olje (32,3 %). Slednje prednjači v urbanizirani dolini, kjer se vse bolj širi tudi ogrevanje z zemeljskim plinom, na tem območju pa je tudi kar 5,5 % stanovanj, ki jih ogrevajo z elektriko (Popis 2002).

V nekaterih naseljih je precejšnje število hiš oziroma stanovanj preurejenih v počitniška bivališča. V Črnem Vrhu je takih kar polovica, dobra tretjina jih je na Vojskem in dobra desetina v Zadlogu. Počitniška bivališča sicer niso del širše turistične ponudbe, vendar lastniki teh hiš koristijo nekatere usluge

Slika 3: Stanovanja leta 2002 glede na vrsto energenta za ogrevanje (Popis 2002).

domače prometne in turistične infrastrukture. Tudi na ta način se vzdržuje tradicionalna arhitektura, kar prispeva k privlačnemu videzu kulturne pokrajine. Žal je stihijski razvoj in odsotnost primernih arhitekturnih predlogov za tovrstne objekte (kakor seveda tudi za navadne stanovanjske hiše) prvobitni videz naselij in kulturne pokrajine dodobra spremenil in marsikje praviloma pokvaril. Tudi med sodobnimi počitniškimi hišami prevladujejo stereotipne zgradbe (Zupančič 1996).

4 Prebivalstvo

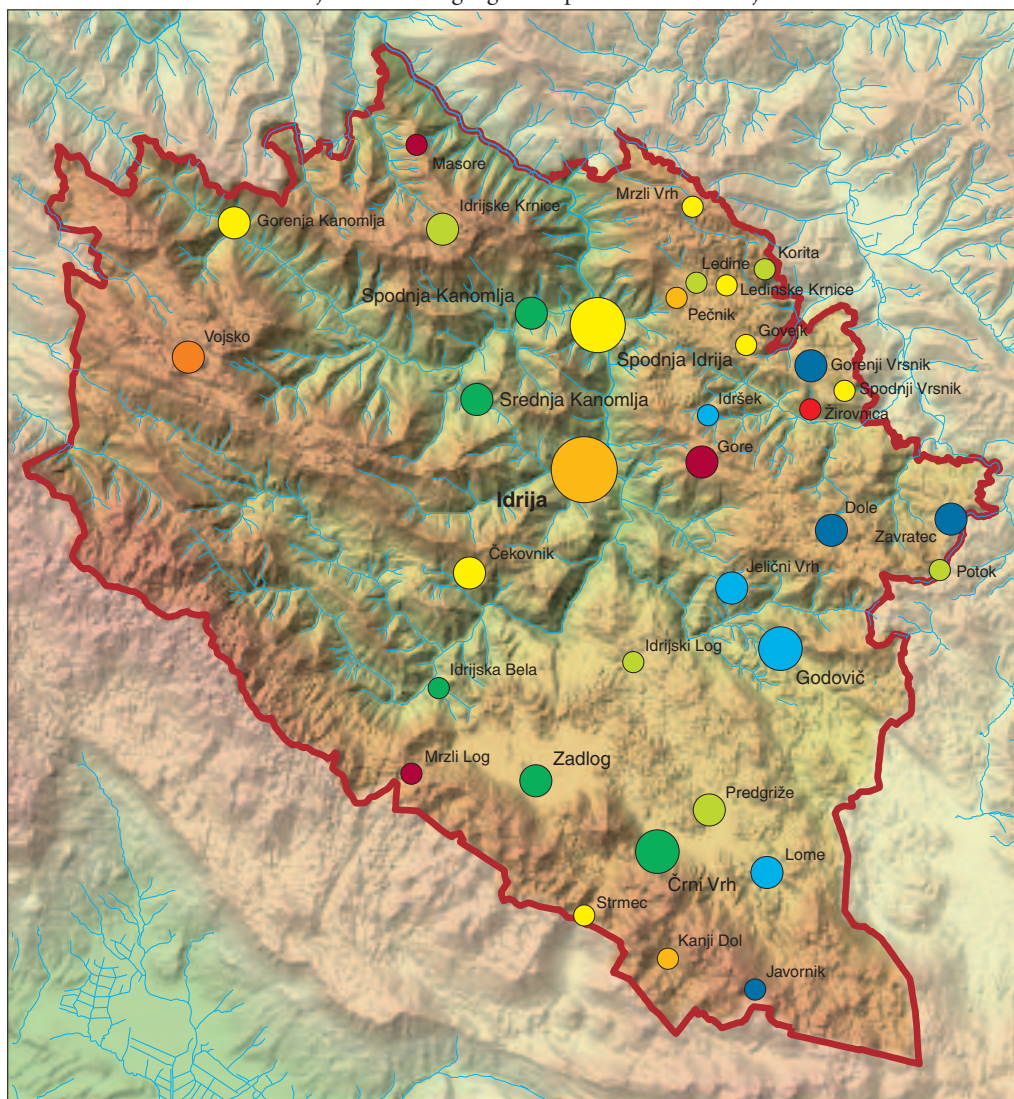
V Občini Idrija živi na 1,48 % ozemlja 0,58 % prebivalstva Slovenije. Gostota poselitve (40,4 prebivalcev/km²) je v primerjavi z ostalim slovenskim ozemljem izrazito podpovprečna, v primerjavi z ostalo Slovenijo pa je bila podpovprečna tudi rast števila prebivalcev.

Preglednica 1: Število prebivalcev po popisih med letoma 1869 in 2002 (Popisni atlas Slovenije 2002 2007; Centralni register prebivalstva 2008; Register tujcev 2008).

	1869	1880	1890	1900	1910	1931	1948	1953	1961	1971	1981	1991	2002	2008
urbanizirana dolina	4633	5126	5893	6638	7300	6973	5649	6119	7217	8375	8635	8188	7991	7874
ruralna dolina	915	1004	997	957	800	745	797	708	638	533	453	448	505	489
Godoviško podolje	499	494	486	517	575	532	493	500	454	413	443	546	656	701
Vojskarska planota	1060	1095	1110	1129	1107	1074	732	740	687	509	379	347	341	377
Krniška planota	410	480	418	450	530	516	446	436	363	272	228	218	208	219
Ledinska in Vrtniška planota	773	759	804	740	750	710	692	715	724	654	553	526	530	543
Dolska, Ravenska in Zavraška planota	832	856	911	960	887	816	699	711	654	598	532	524	580	606
Črnovrška planota	1235	1253	1334	1309	1339	1256	1214	1154	1089	1019	1014	1022	1009	1037
Visoki Trnovski gozd	601	607	647	639	622	597	557	525	439	315	230	191	170	188
SKUPAJ	10.958	11.674	12.600	13.339	13.910	13.219	11.279	11.608	12.265	12.688	12.467	12.010	11.990	12.034

Slika 4: Indeks starosti leta 2002. ►

Temeljne družbenogeografske poteze Občine Idrija

Indeks = $\frac{\text{starejši od 64 let}}{\text{mlajši od 15 let}}$

- < 40
- 40 ≤ ● < 60
- 60 ≤ ● < 80
- 80 ≤ ● < 100
- 100 ≤ ● < 120
- 120 ≤ ● < 140
- 140 ≤ ● < 160
- 160 ≤ ● < 180
- 180 ≤ ●

Število prebivalcev

- 250 ≤ ○ < 200
- 150 ≤ ○ < 150
- 100 ≤ ○ < 100
- 50 ≤ ○ < 100
- 0 ≤ ○ < 50

Merilo 1 : 175.000

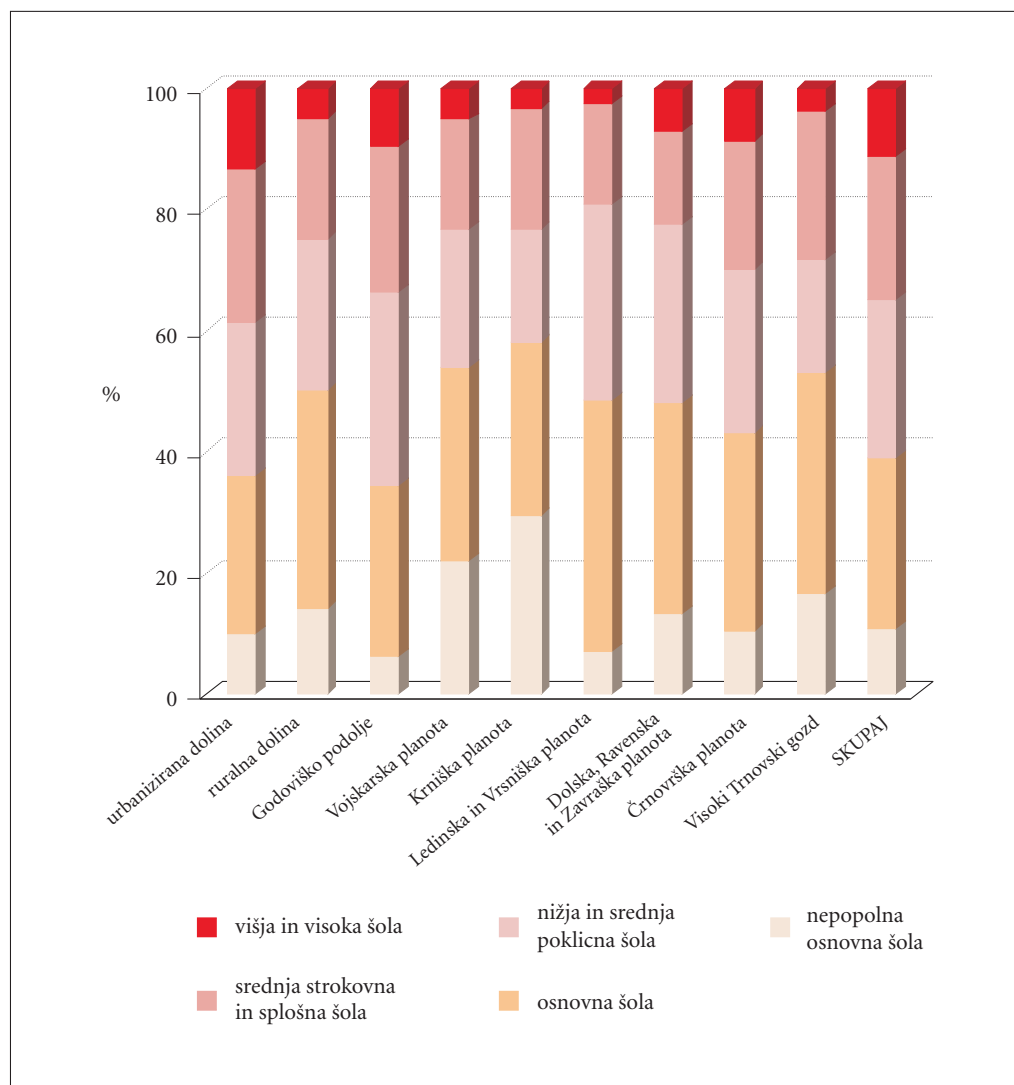
Avtor vsebine: Drago Kladnik

Avtorici zemljevida: Jerneja Fridl, Manca Volk

© Geografski inštitut Antona Melika ZRC SAZU, 2010

Vse do prve svetovne vojne je prebivalstvo skromno naraščalo. Po njej je območje občine spadalo pod Italijo; prišlo do obsežnega ekonomskega izseljevanja, ki se mu je pridružila še politična emigracija. Močnejšemu upadu števila prebivalcev v času druge svetovne vojne je sledila rast, ki se je zopet zaustavila v sedemdesetih letih prejšnjega stoletja. V prvem desetletju 21. stoletja pa je vendarle prišlo do simbolne rasti. Odseljevanje so deloma nadomestili priseljenci iz drugih jugoslovanskih republik, kljub temu pa je delež Slovencev ostal večji od povprečja za celotno Slovenijo (Zadnik Štirn, Kladnik in Kuzmin 2001).

Število prebivalcev se je povečevalo zgolj v urbanih dolinskih naseljih (za 70,0 %) in v Godoviškem podolju (za 40,25 %), najbolj pa je nazadovalo na Črnovrški planoti in na Visokem Trnovskem gozdu, kjer se je skrčilo na vsega tretjino vrednosti iz leta 1869, medtem ko se je v ruralnih dolinskih

Slika 5: Izobrazbena sestava leta 2002 (Popis 2002).

naseljih in na Krniški planoti prepolovilo. Zanimivo je, da se je zaradi suburbanizacije v zadnjem desetletju število ljudi povečalo v prav vseh pokrajinskih enotah hribovitega sveta (najbolj, za 10,6 %, na Vojskarski planoti in na Visokem Trnovskem gozdu), v obeh dolinskih pa zmanjšalo. To kaže, da je kljub nekaterim negativnim demografskim tokovom splošna prebivalstvena podoba idrijskih hribovskih območij še vedno trdna in zdrava.

50,6 % je žensk in 49,4 % moških (Statistični letopis 2009). Največji delež žensk (54,8 %) je na Krniški planoti, najmanjši (46,6 %) pa v Godoviškem podolju. Precejšen presežek žensk je opazen tudi v urbanih dolinskih naseljih (52,0 %), kar je večinoma posledica neugodne starostne sestave. Mladine v starosti do 15 let je 15,7 % od vsega prebivalstva, ostarelih, starih več kot 6Z4 let, pa 16,0 %. 68,3 % ljudi je starih od 15 do 64 let. V urbanih dolinskih naseljih ter na Vojskarski in Krniški planoti delež starih presega delež mladih. Najbolj ugodno razmerje je v Godoviškem podolju, ki je privlačno novejše območje priseljevanja. Indeks starosti je leta 2002 dosegel vrednost 102,0 (Slovenija 96,3) in se je od leta 1991 (69,1) kar precej poslabšal, a manj kakor v Sloveniji kot celoti, kjer je bila leta 1991 njegova vrednost 53,6. V oči bode njegovo močno povečanje v urbanih dolinskih naseljih (z 69,0 na 121,7), medtem ko je bila rast povsod drugod bistveno manjša, na Dolski, Ravenski in Zavraški planoti ter v ruralnih dolinskih naseljih pa se je njegova vrednost celo nekoliko izboljšala. To se je zgodilo tudi na Vojskarski planoti, a pri bistveno višji vrednosti (125,0). V Godoviškem podolju je indeks starosti le 47,3.

Čeprav je izobrazbena raven na videz neugodna (slika 9), presega državno raven. Zlasti dobra je v urbanih dolinskih naseljih, Godoviškem podolju in na Črnovrški planoti, kjer je desetina ali več nad 14 let starih krajanov univerzitetno izobraženih. Polovica ljudi na območju občine ima srednješolsko izobrazbo. Najslabša je izobrazbena raven prebivalcev Krniške planote.

Na Idrijskem še vedno skoraj polovica ljudi od rojstva prebiva v domačem kraju. Med priseljenimi je največ (58,8 %) takšnih, ki so se priselili iz drugega kraja domače občine, približno po šestina pa se jih je priselilo iz krajev občin v matični statistični regiji oziroma iz druge statistične regije. Slednjih je razmeroma največ na Ledinski in Vrsniški planoti, ki je tesneje povezana z gorenjsko statistično regijo, precej pa jih je tudi v urbanih dolinskih naseljih. Med priseljenimi iz tujine prevladujejo priseljenci z območja nekdanje Jugoslavije, ki so se naselili zlasti v obeh mestnih naseljih, kjer je tudi glavnina priseljencev iz tako imenovane klasične tujine. Teh je po podatkih Popisa 2002 54.

52,2 % ljudi je delovno aktivnih, 31,2 % vzdrževanih, 25,2 % je upokojencev (del upokojencev spada tudi v kategorijo vzdrževani) (Popis 2002). Po popisnih podatkih je bilo brezposelnih 5,2 % delovno aktivnih prebivalcev.

Najpomembnejša zaposlitvena središča so Idrija, Spodnja Idrija, Godovič, Cerkno, Logatec, Žiri in Ljubljana. Po letu 1970 se je delež zaposlenih v sekundarnem sektorju večal počasneje kot v Sloveniji kot celoti, hitreje pa se je povečeval delež zaposlenih v storitvenih dejavnostih. Obenem se je zmanjševal delež zaposlenih v kmetijstvu. Ta se je z 11,0 % leta 1991 zmanjšal na vsega 3,4 % leta 2002. Kljub temu kmetijstvo v naseljih Visokega Trnovskega gozda še vedno zaposluje 25,0 % delovno aktivnih, na Vojskarski planoti 17,0 %, na planotah Rovtarskega hribovja in Črnovrški planoti pa desetino (Popis 2002). Delež zaposlenih v industriji je izrazito največji (64,3 %) na Ledinski in Vrsniški planoti, kjer je najmanjši delež zaposlenih v storitvenih dejavnostih. Teh je največ (44,2 %) v urbanih dolinskih naseljih. V prvem desetletju 21. stoletja se je razmerje v zaposlenosti med predelovalnimi in storitvenimi dejavnostmi še nadalje spreminjalo v prid storitvenih.

Povprečno gospodinjstvo šteje 2,88 člana, kar je skoraj povsem identično z državnim povprečjem (Popis 2002). Opazna je izrazita dvojnost med mestnim in podeželskim okoljem. Medtem ko je v treh urbanih dolinskih naseljih povprečna vrednost le 2,68 člana, je na preostalem območju 3,38 člana. Največja, 3,62 člana, je na Visokem Trnovskem gozdu, sledi pa ji na videz presenetljiva vrednost 3,57 člana v Godoviškem podolju. Pripisati jo velja ugodni starostni sestavi z večjim deležem mlajših družin. Sicer pa so velike družine z vsemi tremi generacijami tudi v hribovitem svetu postale prej izjema kot pravilo.

5 Infrastruktura

Infrastruktura je ena od bolj nevrtažnih točk Idrijskega in njegovih razvojnih možnosti. Osrednje mesto ima prometna infrastruktura, zaradi nujnosti prilagajanja sodobnim razvojnim tokovom pa je treba izpostaviti tudi sodobno telekomunikacijsko infrastrukturo s širokopasovnimi povezavami, ki omogočajo vsesplošno digitalizacijo. Njena napeljava zunaj strnjjenih naselij je draga in za zdaj za operaterje ni vabljiva.

Občina Idrija je tesneje povezana z severnoprimorsko regijo, na nekaterih področjih, denimo družbeni infrastrukturi, zlasti zdravstvu, pa z ljubljansko regijo (Černe 1996).

Z razvojnega in prometnega vidika ima Idrijsko zelo neugodno geografsko lego in izrazito neugoden prometnogeografski položaj, saj leži zunaj pomembnejših obstoječih in načrtovanih magistralnih prometnih smeri, obenem pa je navezano izključno na cestni promet. Skozenj potekajo regionalni prometni tokovi iz Posočja proti Ljubljanski kotlini, medtem ko imajo preostali tokovi bolj ali manj lokalni pomen. Reliefna zaprtost hribovja onemogoča ureditev cestnega omrežja v najkrajših smereh, kar vpliva na slabšo prometno dostopnost. Potek stalnega omrežja ob dolomitnih grebenih vpliva na razmero ma zahtevne in drage rekonstrukcije cestišč. Del cestnega omrežja poteka po mehkejših kamninah, kar ima za posledico nestabilnost cestišč (Černe 1996).

V 16. in 17. stoletju so Idrijo s svetom povezoval samo tovarne poti. Prvo cesto za promet z vozovi so čez Dole proti Vrhniki zgradili leta 1765. Francozi so med letoma 1797 in 1813 zgradili tako imenovano francosko cesto čez gozdno območje Pevc proti Godoviču. Nekaj let po odhodu Francozov je bila zgrajena še cesta Idrija–Žiri–Škofja Loka. Prva javna cesta, ki je vodila skozi idrijske gozdove, je bila cesta ob Zali do Godoviča, zgrajena v letih 1857–1859. Z njo je bila Idrija prek Logatca povezana z železniško progo Ljubljana–Trst (Černe 1996; Jarc, Kladnik in Rojšek 2002). Mreža magistralnih, regionalnih in lokalnih cest s skupno dolžino 14,3 km na 1000 prebivalcev močno presega slovensko povprečje (Černe 1996).

Sodobni prometni tokovi na Idrijskem so bolj ali manj posledica dnevne mobilnosti delovne sile v štiri glavna zaposlitvena središča: Idrijo, Spodnjo Idrijo, Cerkno in Godovič. Prometna dostopnost Idrije do večjih središč z oskrbnimi funkcijami višjega ranga je slaba, saj v času 30 minut ni dosegljivo nobeno središče regionalnega pomena. Obstoječ poselitveni vzorec zahteva gostoto omrežja lokalnih cest, ki pa za smelejše, v turizmu usmerjene razvojne projekte ne zadostujejo. Mnoge lokalne ceste so namreč makadamske, ozke in prilagojene izključno potrebam domačega prebivalstva. Veliko oviro občansko predstavljata sneg in poledica, ki lahko prekineta zlasti promet prek strmih klancev (Černe 1996).

Poleg vloge mesta tudi prometna zaprtost vpliva na večjo stopnjo opremljenosti Idrije s terciarnimi in kvartarnimi dejavnostmi, kot bi pričakovali glede na njeno razmeroma skromno gravitacijsko zaledje. Po obsegu trgovskega omrežja (število trgovin in prodajni površini) je območje sicer doseglo povprečno slovensko raven, kar pa ne velja za njegovo kakovost in raznovrstnost (Černe 1996).

Organiziranost zdravstva je na primerni ravni. Poleg psihiatrične bolnišnice, ki se vključuje v sekundarno ali državno raven zdravstvene oskrbe, ima Idrijsko zdravstveni dom, ki zagotavlja primarno zdravstveno oskrbo, lekarno in reševalno postajo.

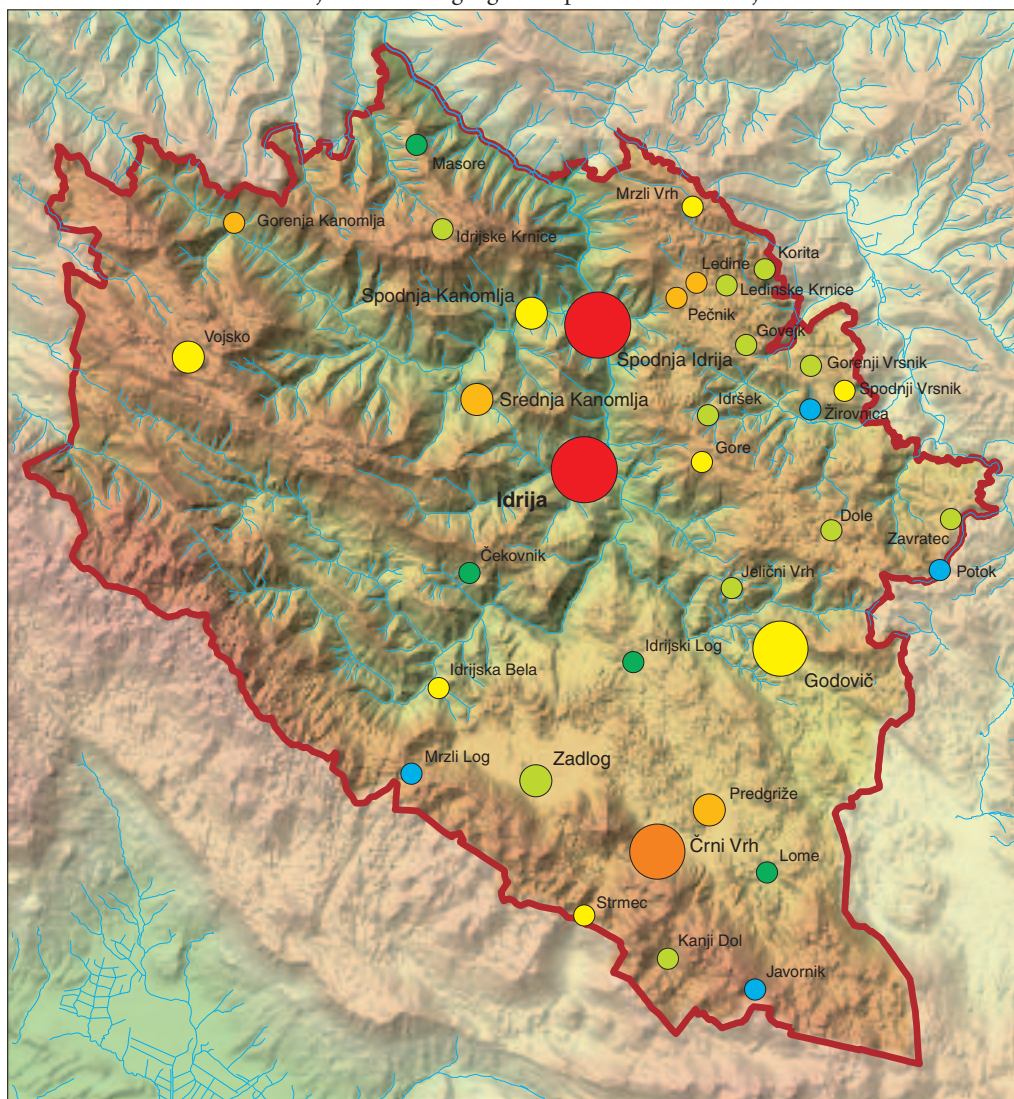
Idrijsko je energetska izrazito siromašno, saj razpolaga le z redkimi majhnimi hidroelektrarnami in lesnim bogastvom. Pri dobavi električne energije, premoga in tekočih goriv je skoraj v celoti navezano na zunanje vire (Černe 1996).

6 Gospodarstvo

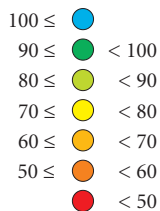
Prostorsko najbolj razširjeni proizvodni dejavnosti sta kmetijstvo in gozdarstvo, sicer pa ima še vedno vodilno vlogo industrija, ki je osredotočena v urbanih dolinskih naseljih in Godoviškem podolju.

Slika 6: Delež gospodinjstev, ki so leta 2002 pridelovala hrano. ►

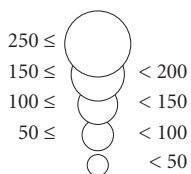
Temeljne družbenogeografske poteze Občine Idrija

Delež gospodinjstev,
ki pridelujejo hrano (%)

Število gospodinjstev

Merilo 1 : 175.000

Avtor vsebine: Drago Kladnik

Avtorici zemljevida: Jerneja Fridl, Manca Volk

© Geografski inštitut Antona Melika ZRC SAZU, 2010

Povprečna mesečna neto plača (838,79 evra) je nekaj nižja od državnega povprečja (899,89 evra) (Statistični letopis 2009).

V kmetijstvu je glavna panoga živinoreja, saj za druge kmetijske dejavnosti razmere niso ugodne.

Pri poljedelstvu ima najpomembnejšo vlogo pridelovanje krmnih rastlin in krompirja (Popis kmetijskih gospodarstev 2000). Razen na samotnih domačijah v zaprtih ali odprtih celkih je posest razdrobljena, kar gre pripisati neugodnim naravnim razmeram in nekdanjim težnjam po pravični razdelitvi zemljišč podobne kakovosti med vse zemljiške posestnike na vaškem zemljišču (Jarc, Kladnik in Rojšek 2002).

Po podatkih popisa 2002 še vedno nekaj več kot polovica (51,5 %) gospodinjstev prideluje hrano (slika 10). Njihov delež je precejšen celo v vseh treh urbanih dolinskih naseljih (41,8 %), medtem ko je v Godoviškem podolju (72,8 %) ter na Črnovrški planoti (68,9 %) precej višji; na Visokem Trnovskem gozdu je ta kar 93,6 %. Prevladuje skromna vrtičkarska pridelava rastlinske hrane za domačo porabo. Z njo se ukvarja kar 72,8 % gospodinjstev, ki pridelujejo hrano, za resne kmetovalce pa bi lahko označili preostalih 27,2 %, ki pridelujejo tako hrano živalskega kot rastlinskega izvora (Popis 2002).

Po popisu kmetijskih gospodarstev v letu 2000 je bilo v občini Idrija 566 družinskih kmetij, od tega jih je 542 redilo živino. 271 jih je bilo usmerjenih v pašno živinorejo, 212 v mešano živinorejo, 73 v mešano rastlinsko pridelavo in živinorejo, 5 v mešano rastlinsko pridelavo, po dve v pridelavo v trajnih nasadih ter rejo prašičev in perutnine, ena pa v poljedelstvo (Popis kmetijskih gospodarstev 2000).

Posestna sestava je v primerjavi s Slovenijo ugodnejša. Povprečna kmetija na Idrijskem ima v uporabi 23,9 ha zemljišč (v Sloveniji 10,6 ha), od tega je 9,3 ha kmetijskih zemljišč (v Sloveniji 5,3 ha) in 14 ha gozda (v Sloveniji 5,3 ha). 10,6 % kmetij je manjših od 2 ha, 26,0 % jih meri od 2 do 5 ha, 27,4 % od 5 do 10 ha in 36,0 % več kot 10 ha. Z naraščanjem nadmorske višine se velikost kmetij praviloma povečuje, kar je posledica manj ugodnih naravnih razmer za kmetovanje in vse pomembnejše vloge izkoriščanja gozda.

V živinoreji ima tržni značaj samo govedoreja. Povprečna kmetija redi 7,00 glav velike živine (GVŽ) (v Sloveniji 5,74). Hektar kmetijskih zemljišč je v povprečju obremenjen z 0,89 GVŽ, kar je okoljsko povsem sprejemljivo. Povprečna kmetija z živino ima 9,6 glav govedi. Več kot 20 glav govedi redijo na 72 kmetijah (14,8 %). Krave molznice imajo na 213 kmetijah (povprečno 5,75 na kmetijo). Le na 185 kmetijah redijo prašiče (povprečno 3,98 na kmetijo, kar je znatno manj kot v Sloveniji (povprečno 8,75) (Popis kmetijskih gospodarstev 2000).

Na vseh kmetijah v Občini Idrija je 728,49 polnovrednih delovnih moči (PDM) ali povprečno 1,29 PDM na kmetijo (v Sloveniji 1,20). Kmetijstvo je edina dejavnost za 185 (8,6 %) članov družinskih kmetij, za 167 (7,7 %) je glavna dejavnost, za 905 (41,8 %) stranska dejavnost in za 453 (20,9 %) občasna dejavnost, medtem ko se 455 (21,0 %) članov družinskih kmetij s kmečkimi opravili ne ukvarja (Popis kmetijskih gospodarstev 2000). Čeprav bi starostno sestavo gospodarjev družinskih kmetij na Idrijskem težko označili za ustrezno, je v primerjavi s stanjem v celotni Sloveniji vseeno nekoliko ugodnejša. 47,6 % gospodarjev na Idrijskem je starejših od 54 let, od tega jih ima več kot polovica nad 64 let.

Sečnja in spravilo lesa sta na Idrijskem zelo stari dejavnosti in marsikje še vedno zagotavljata pomemben zaslužek. Za lažje spravilo posekanega lesa so že pred časom uredili razmeroma gosto omrežje gozdnih cest.

Prava industrializacija se je začela ob koncu prve tretjine 19. stoletja, ko so v idrijskem živosrebovem rudniku postavili parna stroja. Zaradi izrazite odmaknjenosti in slabe prometne povezanosti je dolgo kazalo, da se bo sekundarni sektor soočil z resnimi razvojnimi težavami, vendar je opuščeno rudarsko dejavnost razmeroma uspešno nadomestila sodobna industrija.

Ta se je z zaprtjem rudnika in s propadanjem drobnih proizvodnih podjetij osredotočila na elektroindustrijo, katere zastopnici sta zlasti transnacionalni družbi Kolektor in Hidria, prva s sedežem v Idriji in druga s sedežem v Spodnji Idriji oziroma Spodnji Kanomlji. Hidria ima raziskovalni inštitut v industrijsko-obrtni coni v Godoviču, Kolektor pa v Idriji. Obe podjetji namreč zavestno vlagata v raziskave in razvoj, s čimer želita zadržati ugleden položaj na vse bolj zahtevnem svetovnem tržišču.

Med gospodarskimi panogami velja izpostaviti še turizem. Idrijsko ima razmeroma bogate ter raznovrstne naravne, zgodovinske in druge za razvoj turizma pomembne potencialne. Poleg Idrije, ki si

Slika 7: Industrijska cona z obrati koncerna Hidria v Spodnji Idriji/Spodnji Kanomlji.

prizadeva za uvrstitev na seznam UNESCOve kulturne dediščine, s čimer namerava tržiti svoje z nekdanjim rudarjenjem povezane potenciale, imajo določene turistične izkušnje tudi Vojskarska in Črnovrška planota ter Visoki Trnovski gozd. Na Vojskarski planoti je s Centrom šolskih in obšolskih dejavnosti in njegovim domom vzpostavljen zametek turističnega razvoja, temelječega tako na zimskih kot poletnih rekreativnih aktivnostih, pa tudi na endogenih človeških virih.

Še več turističnih izkušenj ima Črnovrška planota, ki je zaradi rahlo razgibanega površja in dobre zasneženosti med našimi najbolj priljubljenimi središči teka in sprehajanja na smučeh. V času največje priljubljenosti smučarskega teka pred dobrima dvema desetletjema se je na Trnovskem maratonu vsako leto zbralo tudi čez 3000 udeležencev. Ko je konec osemdesetih let prejšnjega stoletja prišlo do več zaporednih zim brez snega, so bile tovrstne prireditve večkrat odpovedane, zmanjševala pa se je tudi udeležba. Zelene zime so prizadele tudi manjše zimskošportno središče Javornik zahodno od Črnega Vrha.

Kljub težavam se zdi, da je turistična ponudba v dokaj neokrnjeni naravi ena od tukajšnjih glavnih razvojnih priložnosti, pri čemer bodo za zagotovitev gostov in njihovo ustalitev potrebne znatne naložbe, zlasti v prenočitvene zmogljivosti in morda še bolj v izboljšanje prometne infrastrukture. Opozoriti je treba tudi na želje po razvoju turizma na kmetijah, pri čemer je možno turistično ponudbo vzpostaviti le z vsestranskim povezovanjem ponudnikov turističnih storitev s pridelovalci okusnih in zdravih kmetijskih pridelkov in izdelkov.

7 Raba tal

Naravne razmere ter splet sodobnega in preteklega družbenega in gospodarskega dogajanja se zrcalijo v poljski razdelitvi in rabi tal. V višjih legah je na območjih samotnih domačij značilna delitev na celke in drugotne grude, na območjih gručastih naselij, zlasti na planotah v Rovtarskem hribovju, ter

Preglednica 2: Deleži temeljnih zemljiških kategorij po katastrskih občinah v Občini Idrija (Podatki o zemljiških kategorijah ...).

katastrska občina	njive (%)	sadovnjaki (%)	travniki (%)	pašniki (%)	trstičje (%)	gozd (%)	nerodovitno (%)	skupaj (%)
Šebrelje	4,91	0,03	24,26	10,70	0,00	58,49	1,61	100,00
Otalež	3,78	0,42	20,45	16,14	0,00	55,82	3,39	100,00
Idrijske Krnice	3,06	0,02	19,63	30,50	0,00	43,87	2,92	100,00
Spodnja Kanomlja	4,49	0,15	14,92	17,79	0,00	57,95	4,70	100,00
Srednja Kanomlja	1,80	0,03	13,19	17,35	0,00	65,68	1,96	100,00
Gorenja Kanomlja	3,70	0,12	15,63	33,01	0,00	44,24	3,30	100,00
Vojsko	1,77	0,00	9,12	12,99	0,00	74,77	1,35	100,00
Čekovnik	0,91	0,00	5,34	6,72	0,00	84,73	2,29	100,00
Idrija – mesto	6,58	6,68	36,15	3,74	0,00	13,04	33,81	100,00
Spodnja Idrija	1,65	0,17	14,53	34,59	0,00	40,76	8,30	100,00
Ledine	18,97	0,46	24,40	27,45	0,00	26,52	2,20	100,00
Vrsnik I.	12,44	0,51	26,41	24,41	0,00	34,36	1,89	100,00
Dole	7,09	0,00	18,75	11,09	0,00	61,49	1,58	100,00
Jelični Vrh	4,62	0,04	18,60	21,08	0,00	52,71	2,94	100,00
Idrijski Log	2,36	0,04	6,43	6,81	0,02	82,52	1,82	100,00
Godovič	5,95	0,06	20,67	26,10	0,00	44,63	2,60	100,00
Črni Vrh	7,56	0,03	14,18	14,19	0,00	61,53	2,50	100,00
Zadlog	9,61	0,01	17,22	14,20	0,00	57,40	1,57	100,00
Kanji Dol	4,10	0,00	17,37	22,05	0,00	55,62	0,86	100,00
Lome	5,36	0,06	12,98	4,78	0,00	75,81	1,03	100,00
Javornik	1,50	0,00	5,06	7,22	0,00	85,98	0,24	100,00
Vojščica	3,17	0,00	24,41	17,66	0,00	54,23	0,54	100,00
SKUPAJ	4,52	0,16	15,19	15,39	0,00	62,12	2,62	100,00

v dolinskem dnu ob Idriji in Kanomlji, pa na prave ali prvotne grude (Ilešič 1950). Ponekod, na primer na Krniški planoti, so nekdanji celki zvečine že razdeljeni na drugotne grude, a je z njihovo analizo še mogoče razkriti prvotno stanje (Jarc, Kladnik in Rojšek).

Idrijsko spada med najbolj gozdnata območja v Sloveniji, kar je posledica za kmetijstvo neprimerne in zelo razgibanega površja. V gozdovih gospodarijo že skoraj 500 let, zato so izgubili naravno sestavo tako glede razmerij drevesnih vrst kot drevesnih sestojev. Na triasnih dolomitih je prvotni mešani gozd pod vplivom gospodarjenja prešel v skoraj čiste enodobne bukove sestoje. Največ gozda je v katastrskih občinah Javornik (86,0%), Čekovnik (84,7%) in Idrijski Log (82,5%).

Kmetijskih zemljišč je 35,3%. Pašniki in travniki zavzemajo slabo tretjino (30,6%) ozemlja. Njiv je malo (4,5%), še največ na Ledinski in Vrsniški planoti. Omembe vreden delež sadovnjakov (6,7%) je le v katastrski občini Idrija – mesto, kjer je tudi več kot tretjinski delež (33,8%) nerodovitnih oziroma neproduktivnih zemljišč. Kljub temu je v občini kot celoti delež nerodovitnih zemljišč izrazito majhen, vsega 2,6%.

DRAGO KLADNIK

Slika 8: Suhi zid v vojskarskem zaselku Mrzla Rupa je nastal ob napornem trebljenju kamenja na tamkajšnjem zakraselem površju; ljudje so le tako lahko pridobili skromna obdelovalna zemljišča.

Še leta 1961 je bil delež gozdov bistveno manjši (51,8 %), delež kmetijskih zemljišč pa večji (45,9 %). Izrazito prevladujoč proces v spreminjanju rabe tal je ogozdovanje, največkrat nenadzorovano. Nanj odpade kar 94,8 % od vseh sprememb v zemljiški rabi, ki so bile zabeležene v katastru in so zaobsegle 11,3 % občinskega ozemlja. Ozelenjevanje oziroma zatravljanje njiv je le simbolično zastopano in je v ospredju samo v katastrskih občinah Idrijski Log in Črni vrh na Črnovrški planoti. Razbohotila se je tudi tako imenovana urbanizacija oziroma pozidava bodisi kmetijskih bodisi gozdnih zemljišč (4,0 %).

Intenzifikacija rabe tal je prej izjema kot pravilo (0,06 %). Pred dvema desetletjema je prišlo do večjih naložb v kmetijstvo na Črnovrški planoti, ki je tudi vodozbirno območje za Idrijo (468 ha v Zadlogu, 200 ha v Črnem Vrhu in Lomeh ter 220 ha v Godoviču). Hidromelioracije so potekale v dolini Konomljice, agromelioracije in urejanje planinskih pašnikov pa na več kot dvajsetih lokacijah s skupno površino 2600 ha. Najobsežnejše so bile na območjih naselij Zadlog, Ledine, Vrsnik, Dole in Godovič (Černe 1996).

8 Sklep

S svojim naravnim potencialom, svojskimi spomeniki tehnične in kulturne dediščine, prepoznavnimi, geografsko zaščitnimi jedmi in nenazadnje izdelki domače obrti, kakršna je tradicionalno čipkarstvo, ima Občina Idrija zagotovo primeren turistični potencial. Za njegovo uspešno uveljavitev je potrebno medsebojno povezovanje ponudnikov in usklajeno delovanje, temelječe na endogenem socialnem kapitalu (Potočnik Slavič 2009).

Precejšnje razvojne potenciale idrijske občine potrjuje tudi kompleksna raziskava o členitvi slovenskega podeželja (Kladnik in Ravbar 2003), ki upošteva tako naravne razmere kot družbeni potencial.

Kljub težavnim naravnim razmeram je večji del ozemlja Občine Idrija uvrščen v najugodnejši razred z manj kot 62 točkami (od 123 teoretično možnih in 97 dejansko doseženih), torej med slovenska območja z najbolj ugodno perspektivo. To govori o izjemnih človeških, socialnih in okoljskih potencialih. Nenazadnje tudi razmere v kmetijstvu niso izrazito neugodne in kažejo na veliko stopnjo prilagodljivosti naravnim razmeram. V razvrstitvi naselij izstopata kraja Godovič in Spodnja Idrija, ki si z vsega 43 točkami delita 9. do 14. mesto med vsemi slovenskimi naselji. Celo najslabše ovrednoteno občinsko naselje Javornik se s 67 točkami uvršča v prvo polovico vseh slovenskih naselij oziroma v tretji kakovostni razred (od petih).

9 Viri in literatura

- Bat, M. 1996: Škofjeloško hribovje in logaško-žirovske Rovte. Regionalnogeografska monografija Slovenije, 2. del, Zahodni predalpski svet. Geografski inštitut Antona Melika ZRC SAZU. Ljubljana.
- Bat, M., Černe, A. 1996: Zahodni predalpski svet. Regionalnogeografska monografija Slovenije, 2. del, Zahodni predalpski svet. Geografski inštitut Antona Melika ZRC SAZU. Ljubljana.
- Centralni register prebivalstva 2008. Ministrstvo za notranje zadeve Republike Slovenije. Ljubljana.
- Černe, A. 1996: Idrijsko-Cerkljansko hribovje. Regionalnogeografska monografija Slovenije, 2. del, Zahodni predalpski svet. Geografski inštitut Antona Melika ZRC SAZU. Ljubljana.
- Drozg, V. 1998: Kmečka hiša. Geografski atlas Slovenije. Ljubljana.
- Geografski atlas Slovenije 1998. Ljubljana.
- Idrijsko in Cerkljansko. Turistična karta 1 : 50 000. Kartografija. Ljubljana.
- Ilešič, S. 1950: Sistemi poljske razdelitve na Slovenskem. Dela 2. razreda SAZU 4. Ljubljana.
- Imenik naselij SR Slovenije 1983. Zavod SR Slovenije za statistiko, Republiška geodetska uprava. Ljubljana.
- Jarc, P., Kladnik, D., Rojšek, D. 2002: Posočja A–Ž: Enciklopedični priročnik za popotnika. Zbirka Slovenija Total. Ljubljana.
- Kladnik, D. 1985: Problematika zemljiške strukture v Sloveniji. Elaborat, Geografski inštitut Antona Melika ZRC SAZU. Ljubljana.
- Kladnik, D., Ravbar, M. 2003: Členitev slovenskega podeželja. Geografija Slovenije 8. Ljubljana.
- Podatki o zemljiških kategorijah po katastrskih občinah za leto 1994. Republiška geodetska uprava. Ljubljana.
- Popis 2002. Statistični urad Republike Slovenije. Ljubljana. Medmrežje: <http://www.stat.si/popis2002/si/default.htm> (10. 6. 2010).
- Popis kmetijskih gospodarstev 2000. Rezultati raziskovanj št. 777/2002. Statistični urad Republike Slovenije. Medmrežje: <http://www.stat.si/doc/oub/rr777-2002/notranjost-preglednice.pdf> (10. 6. 2010).
- Popisni atlas Slovenije 2002. 2007. Ljubljana.
- Potočnik Slavič, I. 2009: Socialni kapital na slovenskem podeželju. Dela 31. Ljubljana.
- Priročni krajevni leksikon Slovenije 1996. Ljubljana.
- Register tujcev 2008. Ministrstvo za notranje zadeve Republike Slovenije. Ljubljana.
- Statistični letopis 2009. Statistični urad Republike Slovenije. Ljubljana. Medmrežje: http://www.stat.si/letopis/2009/31_09/31-02-09.htm (10. 6. 2010).
- Zadnik Štirn, L., Kladnik, D., Kuzmin, P. 2001: A Slovenia case study: Description of Goriško and Idrijsko: Workpackage 1. Elaborat, Oddelek za gozdarstvo in obnovljive gozdne vire Biotehniške fakultete Univerze v Ljubljani. Ljubljana.
- Zupančič, J. 1996: Visoke kraške planote. Regionalnogeografska monografija Slovenije, 5. del, Visoki kraški svet. Geografski inštitut Antona Melika ZRC SAZU. Ljubljana.

MIKROREGIJE OBČINE IDRIJA

dr. Drago Perko, Mauro Hrvatin

*Geografski inštitut Antona Melika, Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti
drago@zrc-sazu.si, mauro@zrc-sazu.si*

UDK: 911.6(497.4)Idrija

IZVLEČEK

Mikroregije Občine Idrija

Na ozemlje Občine Idrije sega več pokrajin: dve evropski in slovenski makroregiji (jugozahodni del Alp in severozahodni del Dinarskega gorovja), štiri slovenske mezoregije (zahodni del Rovtarskega hribovja, severozahodni del Notranjskega podolja, večina Idrijskega hribovja in severni del Trnovskega gozda) ter številne mikroregije.

Znotraj ozemlja občine smo določili sedemnajst mikroregij: deset planotastih (Črnovrška planota, Dolska planota, Godoviško podolje, Krniška planota, Ledinska planota, Ravenska planota, Visoki Trnovski gozd, Vojskarska planota, Vrsniška planota in Završka planota) in sedem dolinskih (Idrijska kotlina, Kanomljška dolina, Sovrska dolina, Spodnja Idrijska dolina, Spodnjeidrijska kotlina, Zalska dolina, Zgornja Idrijska dolina).

KLJUČNE BESEDE

geografija, pokrajina, regija, regionalizacija, Idrija, Slovenija

ABSTRACT

Microregions in the Municipality of Idrija

Several regions extend into the Municipality of Idrija: two European and Slovenian macroregions (the southwestern part of the Alps and the northwestern part of the Dinaric mountains), four Slovenian mesoregions (the western part of the Rovte Hills, the northwestern part of the Inner Carniola valley system, most of the Idrija Hills, and the northern part of the Trnovo Forest Plateau), as well as numerous microregions. Within the municipality, seventeen microregions were defined: ten plateau-like micro regions (the Črni Vrh Plateau, Dole Plateau, Godovič valley system, Krnica Plateau, Ledine Plateau, Ravne Plateau, High Trnovo Forest, Vojsko Plateau, Vrsnik Plateau, and Zavrteč Plateau) and seven valley-like microregions (the Idrija Basin, Kanomljica Valley, Sovra Valley, Lower Idrijca Valley, Spodnja Idrija Basin, Zala Valley, and Upper Idrijca Valley).

KEY WORDS

geography, landscape, region, regionalization, Idrija, Slovenia

1 Uvod

Vsak del zemeljskega površja, tudi ozemlje Občine Idrija, lahko na različne načine in glede na različne dejavnike delimo na manjše ali združujemo, vključujemo v večje zemljepisne enote.

Postopku deljenja ozemlja na regije ali pokrajine pravimo regionalizacija ali pokrajinjjenje. Pokrajine imajo svoje lastna imena, zato jih pišemo z veliko začetnico, kot velja za pisanje vseh zemljepisnih imen. Vsaka pokrajina je lahko del večje pokrajine in sestavljena iz manjših pokrajin. Razvrstitev pokrajin na različne ravni imenujemo hierarhija regij: največje pokrajine so makroregije, srednje velike pokrajine znotraj makroregije so mezoregije, majhne pokrajine znotraj mezoregije pa mikropokrajine.

Pokrajina ali regija (*regio, regionis* v latinščini pomeni pokrajina, ozemlje, območje, predel, kraj) je sestavljena iz naravnih (površje, kamnine, vode, prsti, rastlinstvo, podnebje) in družbenih (prebivalstvo, naselja, gospodarstvo, kultura) pokrajinskih sestavin, te pa iz cele vrste pojavov in procesov: pri površju so pomembni na primer naklon, ekspozicija, višina, erozija in podobno, pri prebivalstvu pa gostota, starostna sestava, naravni prirastek in podobno.

Prav značilna prostorska povezanost pokrajinskih sestavin, ki določa notranjo sestavo pokrajine in njeno zunanjo podobo, ustvarja enkratno pokrajino, drugačno od vseh drugih.

Pokrajina ni nujno sestavljena iz vseh pokrajinskih sestavin: nekatere gorske pokrajine so na primer brez naselij in prebivalstva, v puščavah skoraj ni vode in rastja, v morskih pokrajinah ni prsti. Glede na prisotnost posameznih pokrajinskih sestavin ločimo naravno pokrajino, ki jo sestavljajo le naravne pokrajinske sestavine, in kulturno pokrajino, ki jo poleg naravnih pokrajinskih sestavin sestavljajo tudi družbene pokrajinske sestavine in ima dva podtipa: podeželsko ali ruralno in mestno ali urbano pokrajino (Perko 2001, 18).

Celotno ozemlje Občine Idrije je kulturna, večinoma podeželska pokrajina.

Regionalizacija določenegega ozemlja je na eni strani prvovrstni znanstveni problem, na drugi pa temelj za učinkovito delovanje na različnih področjih in ravneh, saj vsaka regija, ki je glede na naravne in družbene pokrajinske značilnosti sorazmerno enoten prostor, zahteva in omogoča enako ali vsaj zelo podobno ukrepanje na njenem celotnem ozemlju, na primer pri načrtovanju prostorskega in kateregakoli drugega razvoja, varovanju naravne in kulturne dediščine, ohranjanju pokrajinske pestrosti, varovanju pred naravnimi nesrečami, ohranjanju podeželja in poselitve ali načrtovanju smotrne rabe tal.

2 Slovenske pokrajine

Po pokrajinski pestrosti se lahko le malo katera, celo precej večja država, primerja s Slovenijo, saj se prav na tem koščku srednje Evrope stikajo in prepletajo velike evropske pokrajinske enote, zato je za številne geografje Slovenija pravi naravni geografski laboratorij.

Po regionalizaciji Geografskega inštituta Antona Melika ZRC SAZU (Kladnik in Perko 2001, 26–31), ki Slovenijo deli na štiri velike pokrajine oziroma makroregije (Alpe, Panonska kotlina, Dinarsko gorovje in Sredozemlje) in 48 srednjevelikih pokrajin oziroma mezoregij, 22 % ozemlja Občine Idrija leži v Rovtarskem hribovju, mezoregiji v Alpah, ter 42 % v Idrijskem hribovju, 34 % v Trnovskem gozdu in 2 % v skrajnem severozahodnem delu Notranjskega podolja, vse tri so mezoregije Dinarskega gorovja. Ker ležijo mezoregije vzdolž stika med Alpami in Dinarskim gorovjem, se v vseh prepletajo alpske in dinarske značilnosti.

3 Idrijske pokrajine

Na temelju naravnih in z njimi močnejše povezanih družbenih pokrajinskih značilnosti lahko z analizo in prekrivanjem različnih pokrajinskih slojev v geografskem informacijskem sistemu (Digitalni

Slika 1: Slovenske mezoregije v Občini Idrija. ►

Mikroregije Občine Idrija

Slovenske mezoregije v Občini Idrija

- meja Občine Idrija
- meja mezoregije
- rečna mreža
- občinsko središče
- naselje v Občini Idrija

Merilo 1 : 175.000

Avtorja vsebine: Mauro Hrvatin, Drago Perko

Avtorji zemljevida: Jerneja Fridl, Mauro Hrvatin, Manca Volk

© Geografski inštitut Antona Melika ZRC SAZU, 2010

model ... 2005; Eastman 1995; Perko 2009; Popisi ...; Shaner in Wrightsell 2000; Tucker 2000; McCoy in Johnston 2001; Litostratigrafska karta Slovenije 2007; Zemljevid tipov prsti 2007; Zemljevid tipov kamnin 2009; Zemljevid rabe tal 2010) na podoben način, kot smo določili mezoregije v Sloveniji (Perko 1998), razdelimo ozemlje Občine Idrija na sedemnajst majhnih pokrajin ali mikroregij: deset je bolj planotastih in sestavljajo slabo petino občine, sedem pa bolj dolinskih in sestavljajo dobre štiri petine občine.

3.1 Visoki Trnovski gozd

Vzdolž južnega roba občine se vleče planotasta pokrajina Visoki Trnovski gozd, ki občino ograjuje od Sredozemlja. Njena povprečna nadmorska višina je 982 m (večina površja leži med 800 in 1200 m), njen povprečni naklon pa 19°, kar je največji povprečni naklon med vsemi planotami v občini. Najbolj pogoste so severovzhodne lege in najmanj pogoste južne lege.

Dve tretjini površja sta iz dolomita, dobra četrtina površja pa je iz apnenca. Prekriva ju rendzina in porašča bukev. Kar devet desetih površja poraščajo gozdovi, slabo desetino pa travniki.

V pokrajini so štiri naselja: Javornik, Kanji Dol, Mrzli Log in Strmec. Še ob popisu leta 1869 je živelo v teh naseljih 363 ljudi, ob zadnjem popisu leta 2002 pa le še 61. Gostota prebivalstva se je med obema popisoma zmanjšala z 8 ljudi na km² na komaj 1 človeka na km², tako da je Visoki Trnovski gozd najredkeje poseljena pokrajina v občini. Samo v zadnjih petdesetih letih je izgubila več kot štiri petine svojih prebivalcev, kar je največje zmanjšanje prebivalstva v tem obdobju med vsemi pokrajinami v občini.

3.2 Črnovrška planota

Južni del Visokega Trnovskega gozda se proti severu nadaljuje v Črnovrško planoto. Njena povprečna nadmorska višina je 696 m (skoraj celotno površje leži med 600 in 800 m), njen povprečni naklon pa 9°, kar je najmanjši povprečni naklon med vsemi planotami v občini. Najbolj pogoste so severovzhodne lege in najmanj pogoste južne lege.

Slaba polovica površja je iz apnenca in tretjina iz dolomita, prekrivata pa ju rendzina in pokarbovatna prst. Gozdovi poraščajo dve tretjini površja, travniki pa tretjino. V pokrajini leži pet naselij: Črni Vrh, Idrijski Log, Lome, Predgriže in Zadlog. Ob popisu leta 1910 je tu živelo 1614 ljudi, ob zadnjem popisu pa 1118, tako da se je gostota prebivalstva med obema popisoma prepolovila na 32 ljudi na km². V zadnjih petdesetih letih je pokrajina izgubila četrtino prebivalstva, v celotnem 20. stoletju pa tretjino.

3.3 Godoviško podolje

Severovzhodno od Črnovrške planote leži Godoviško podolje, s katerim se na severozahodu končuje Hotenjski ravnin in z njim obsežno Notranjsko podolje. Povprečna nadmorska višina pokrajine je 627 m (več kot štiri petine površja leži med 500 in 700 m), njen povprečni naklon pa 10°. Najbolj pogoste so jugozahodne lege, najmanj pa severne.

Dobra polovica površja je iz apnenca, slaba polovica pa iz dolomita, zato povsem prevladujeta pokarbovatna prst in rendzina. Gozdovi poraščajo dve tretjini površja, travniki pa četrtino.

Edino naselje je Godovič, v katerem je ob popisu leta 1910 živelo 575 ljudi, leta 1971 le še 413, ob zadnjem popisu pa 656, ko je bila gostota prebivalstva v podolju 71 ljudi na km². V zadnjih petdesetih letih se je število prebivalcev povečalo za skoraj tretjino, v celotnem 20. stoletju pa za četrtino.

Slika 2: Mikroregije v Občini Idrija. ►

Mikroregije Občine Idrija

Mikroregije v Občini Idrija

- meja Občine Idrija
- meja mikroregije
- rečna mreža
- občinsko središče
- naselje v Občini Idrija

Merilo 1 : 175.000

Avtorja vsebine: Mauro Hrvatin, Drago Perko

Avtorji zemljevida: Jerneja Fridl, Mauro Hrvatin, Manca Volk

© Geografski inštitut Antona Melika ZRC SAZU, 2010

3.4 Dolska planota

Na severovzhodu občine se dviga več planot. Najbolj na jugu je Dolska planota. Njena povprečna nadmorska višina je 808 m (skoraj celotno površje leži med 700 in 900 m), njen povprečni naklon pa 11°. Najbolj pogoste so severovzhodne lege in najmanj pogoste jugovzhodne lege.

Več kot štiri petine površja je iz apnenčevo-dolomitnega konglomerata z evtrično prstjo. Gozdovi poraščajo slabo polovico površja, travniki dobri dve petini, dober odstotek pa je tudi njiv in sadovnjakov.

Na planoti sta dve naselji: Dole in Gore. Največ prebivalcev je zabeležil popis leta 1961, ob zadnjem popisu pa je na planoti živelo 253 ljudi, tako da je bila gostota prebivalstva 39 ljudi na km². V zadnjih petdesetih letih je pokrajina izgubila 5 % prebivalstva, v celotnem 20. stoletju pa pridobila petino.

3.5 Zavraška planota

Severovzhodno od Dolske planote leži nekoliko nižja Zavraška planota s povprečno nadmorsko višino 670 m (skoraj celotno površje leži med 600 in 800 m) in povprečnim naklonom 11°. Izrazito prevladujejo severne lege (z 32 % severnih leg je planota najbolj »osojna« med vsemi pokrajinami v občini), najmanj pa je jugovzhodnih leg.

Polovica površja je iz dolomita, polovica pa iz drugih karbonatnih kamnin. Dve tretjini površja pokriva rendzina in tretjino evtrična prst. Gozdovi poraščajo polovico površja, travniki dobri dve petini, njiv in sadovnjakov pa je 2 %.

Na planoti leži razloženo naselje Zavratac. Največ prebivalcev, 165, je bilo ob popisu leta 1960, najmanj, 104, ob popisu leta 1991, ob zadnjem popisu pa je na planoti živelo 118 ljudi, kar pomeni 51 ljudi na km². V zadnjih petdesetih letih se je število prebivalcev zmanjšalo za petino, v celotnem 20. stoletju pa za dobro četrtino.

3.6 Ravenska planota

Severozahodno od Zavraške planote je Ravenska planota s povprečno nadmorsko višino 695 m (skoraj celotno površje leži med 600 in 800 m) in povprečnim naklonom 11°. Najbolj pogoste so severne lege, najmanj pa jugozahodne lege.

Več kot dve tretjini površja je iz dolomita, petina iz apnenca in desetina iz apnenčevo-dolomitnega konglomerata, zato izrazito prevladuje rendzina. Gozdovi poraščajo dobri dve tretjini površja, travniki dobro četrtino, njiv in sadovnjakov pa je 1 %.

Na planoti leži gručasta vasica Ravne pri Žireh, ki pa je že zunaj meja idrijske občine.

3.7 Vrsniška planota

Severno od Ravenske planote se onstran doline Žirovnice, pritoka Sovre, dviga Vrniška planota s povprečno nadmorsko višino 701 m (celotno površje leži med 600 in 800 m) in povprečnim naklonom 11°. Najbolj pogoste so južne lege (z 21 % južnih leg je planota najbolj »prisojna« med vsemi pokrajinami v občini) in najmanj pogoste zahodne lege.

Skoraj celotno površje je iz karbonatno-klastičnih kamnin, pokritih s pokarbonatno prstjo in rendzino. Skoraj tri petine površja poraščajo travniki, kar uvršča planoto med pokrajine z največjim deležem travnikov v občini, tretjino gozdovi, njiv in sadovnjakov pa je 4 %, kar je prav tako največji delež njiv in sadovnjakov med vsemi pokrajinami v občini.

Na planoti ležita gručasti vasi Gorenji Vrsnik in Spodnji Vrsnik. Največ prebivalcev, 220, je zabeležil popis leta 1869, najmanj, 124, pa popis leta 1991. Ob zadnjem popisu je na planoti živelo 166 ljudi, kar pomeni 56 ljudi na km². V zadnjih petdesetih letih se je število prebivalcev povečalo za 6 %, med zadnjima dvema popisoma pa celo za tretjino, kar je največ med vsemi pokrajinami v občini.

3.8 Ledinska planota

Vrsniška planota se proti severozahodu nadaljuje v precej višjo Ledinsko planoto s povprečno nadmorsko višino 821 m (dobra polovica površja leži med 700 in 800 m, slaba polovica pa med 800 in 1000 m) in povprečnim naklonom 12°. Najbolj pogoste so južne lege in najmanj pogoste severozahodne lege.

Tri četrtine površja sestavljajo karbonatno-klastične kamnine, po desetino pa apnenec in dolomit. Prevladuje pokarbonatna prst. Polovico površja poraščajo travniki, dobri dve petini gozdovi, njiv in sadovnjakov pa je 2%.

Na planoti ležijo naselja Govejk, Idršek, Korita, Ledine, Ledinske Krnice, Mrzli Vrh in Pečnik. Največ prebivalcev, 625, je na planoti živelo ob popisu leta 1890, najmanj, 384, pa ob zadnjem popisu, ko je bila gostota prebivalstva 40 ljudi na km². V zadnjih petdesetih letih se je število prebivalcev zmanjšalo za dve petini, v celotnem 20. stoletju pa skoraj za polovico.

3.9 Krniška planota

Še bolj na zahodu med dolinama Kanomljice in spodnje Idrije leži Krniška planota s povprečno nadmorsko višino 996 m (skoraj celotno površje leži med 900 in 1100 m) in povprečnim naklonom 14°. Najbolj pogoste so jugozahodne, najmanj pa vzhodne lege.

Skoraj celotno površje je iz dolomita, pokritega s pokarbonatno prstjo in rendzino. Dobro polovico površja poraščajo gozdovi, dve petini travniki, njiv in sadovnjakov pa je manj kot 1%.

Na planoti je le eno naselje, Idrijske Krnice, sestavljeno iz samotnih kmetij. Največ prebivalcev je živelo leta 1953, 261 ljudi, najmanj pa ob popisu leta 1981, 137 ljudi. Ob zadnjem popisu je bila gostota 48 ljudi na km². V zadnjih petdesetih letih se je število prebivalcev skoraj prepolovilo.

3.10 Vojskarska planota

Najbolj na zahodu leži Vojskarska planota, ki je s povprečno nadmorsko višino kar 1024 m najvišja pokrajina v občini. Polovica površja leži med 1000 in 1100 m, slaba tretjina med 900 in 1000 m, sedmina med 1100 in 1200, pod 900 m pa le 5% površja. Povprečni naklon površja je 14°, kar je za Visokim Trnovskim gozdom največ med vsemi planotami. Najbolj pogoste so jugozahodne lege in najmanj pogoste jugovzhodne lege.

Tri četrtine površja sestavlja dolomit, med prstmi pa izrazito prevladuje rendzina. Tri četrtine površja poraščajo gozdovi, četrtino pa travniki.

Edino naselje je Vojsko, kjer je ob popisu leta 1880 živelo še 779 ljudi, gostota pa je bila 44 ljudi na km². Do popisa leta 2002 se je število prebivalcev zmanjšalo na komaj 197 ljudi, gostota pa na 11 ljudi na km². V zadnjih petdesetih letih se je število prebivalcev zmanjšalo za skoraj dve tretjini, od prvega do zadnjega popisa pa kar za tri četrtine. Samo Visoki Trnovski gozd je v istem obdobju doživel večji odliv prebivalstva.

3.11 Zgornja Idrijska dolina

Jugovzhodno od Vojskarske planote leži Zgornja Idrijska dolina, največja pokrajina v občini. Njena povprečna nadmorska višina je 693 m, povprečni naklon pa 27°. Najbolj pogoste so severovzhodne, najmanj pa zahodne lege.

Pobočja so predvsem iz dolomita in apnenca, ki ju zaradi strmin pokriva večinoma tanka rendzina. Je najbolj gozdnata pokrajina v občini, saj več kot devet desetini površja poraščajo gozdovi.

V pokrajini sta le dve naselji, Čekovnik in Idrijska Bela. Največ prebivalcev je živelo leta 1900, 453 ljudi, ko je bila gostota prebivalstva 8 ljudi na km², najmanj pa ob popisu leta 1991, 137 ljudi. Ob zadnjem popisu je v pokrajini živelo 226 prebivalcev, gostota pa je bila le še 4 ljudi na km². V zadnjih petdesetih letih se je število prebivalcev zmanjšalo za tretjino, v celotnem 20. stoletju pa se je prepolovilo.

3.12 Zalska dolina

Vzhodno od Zgornje Idrijske doline leži Zalska dolina, umeščena med Dolsko planoto na severu in Črnovrško planoto na jugu. Njena povprečna nadmorska višina je 591 m, povprečni naklon pa 24°. Najbolj pogoste so jugozahodne lege in najmanj pogoste vzhodne lege, saj Zala teče proti zahodu.

Pobočja so predvsem iz dolomita, apnenčevo-dolomitnega konglomerata in karbonatno-klastičnih kamnin, med prstmi pa prevladujeta rendzina in evtrična prst. Skoraj štiri petine površja poraščajo gozdovi, slabo petino travniki, njiv in sadovnjakov pa je manj kot odstotek.

Nad dolino stoji Jelični Vrh, edino naselje v pokrajini. Sestavljajo ga zaselki in samotne kmetije. Največ prebivalcev je živelo leta 1900, 427 ljudi, ko je bila gostota prebivalstva 22 ljudi na km², najmanj pa ob popisu leta 1971, 120 ljudi. Ob zadnjem popisu je v pokrajini živelo 134 prebivalcev, gostota pa je bila 7 ljudi na km². V zadnjih petdesetih letih se je število prebivalcev zmanjšalo za desetino, v celotnem 20. stoletju pa za več kot dve tretjini.

3.13 Idrijska kotlina

Pod sotočjem Idrijce in Zale leži Idrijska kotlina s povprečno nadmorsko višino 347 m in povprečnim naklonom 11°. Najbolj pogoste so zahodne, najmanj pa vzhodne lege.

Osredje pokrajine je iz različnih naplavin z obrečno prstjo, obrobje pa iz karbonatno-klastičnih kamnin in dolomita in apnenca ter evtrično prstjo in rendzino. Kar štiri petine površja so pozidane.

Edino naselje je mesto Idrija. Pokrajina je imela največ prebivalcev ob popisu leta 1970, 6933 ljudi. Ob zadnjem popisu je tu živelo 5878 prebivalcev, gostota pa je bila 4374 ljudi na km², kar je največ med vsemi pokrajinami v občini. V zadnjih petdesetih letih se je število prebivalcev sicer povečalo za slabo petino in v celotnem 20. stoletju za 5 %, vendar po letu 1971 stalno upada.

3.14 Spodnjeidrijska kotlina

Ob sotočju Idrijce in Kanomljice leži Spodnjeidrijska kotlina s povprečno nadmorsko višino 316 m, kar je najmanj med vsemi pokrajinami v občini, in povprečnim naklonom 9°, kar je za Črnovrško planoto drugi najmanjši povprečni naklon v občini. Najbolj pogoste so južne lege in najmanj pogoste vzhodne lege.

Osredje pokrajine je iz različnih naplavin z obrečno prstjo, obrobje pa iz karbonatno-klastičnih kamnin in dolomita z rendzino. Skoraj tri petine površja so pozidane, petino poraščajo travniki, njiv in sadovnjakov pa je slabe 4 %.

Edino naselje je Spodnja Idrija. Pokrajina je imela največ prebivalcev ob popisu leta 2002, 1860 ljudi, ko je bila gostota prebivalstva 3123 ljudi na km², kar je le nekaj manj kot v najbolj gosto poseljeni Idrijski kotlinici. V zadnjih petdesetih letih se je število prebivalcev več kot podvojilo, v celotnem 20. stoletju pa skoraj popeterilo.

3.15 Kanomljiška dolina

Zahodno od Spodnjeidrijske kotlinice se vleče Kanomljiška dolina s povprečno nadmorsko višino 671 m in povprečnim naklonom 28°, kar je drugi največji povprečni naklon med vsemi pokrajinami v občini. Najbolj pogoste so severovzhodne lege, najmanj pogoste pa zahodne lege, saj Kanomljica teče proti vzhodu.

Pobočja so predvsem iz dolomita, karbonatno-klastičnih kamnin in apnenca, med prstmi pa zaradi velikih strmin prevladuje tanka rendzina. Skoraj devet desetih površja poraščajo gozdovi, desetino pa travniki.

V pokrajini ležijo tri naselja: Gorenja Kanomlja, Spodnja Kanomlja in Srednja Kanomlja. V dolini je največ prebivalcev živelo ob popisu leta 1900, 1524, ko je bila gostota prebivalstva 37 ljudi na km², najmanj pa ob zadnjem popisu leta 2002, 676 ljudi, ko je bila gostota 17 ljudi na km². V zadnjih petdesetih letih se je število prebivalcev zmanjšalo za četrtno, v celotnem 20. stoletju pa za več kot polovico.

3.16 Spodnja Idrijska dolina

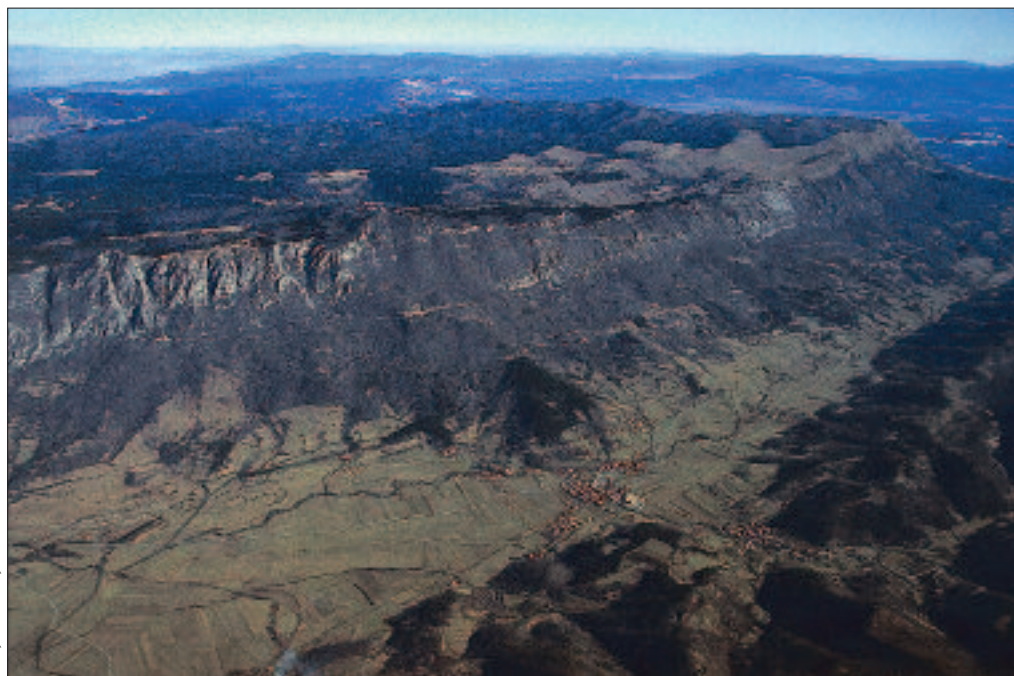
Proti severozahodu občine se ob Idriji vleče Spodnja Idrijska dolina s povprečno nadmorsko višino 631 m in povprečnim naklonom 29°, kar je največji povprečni naklon med vsemi pokrajinami v občini. Najbolj pogoste so severovzhodne lege in najmanj pogoste južne lege.

Pobočja so predvsem iz dolomita, karbonatno-klastičnih kamnin in apnenca, med prstmi pa zaradi velikih strmin izrazito prevladuje rendzina. Več kot štiri petine površja poraščajo gozdovi, dobro desetino pa travniki.

Nad dolino ležijo Masore, razloženo naselje samotnih kmetij. Največ prebivalcev je živelo ob popisu leta 1910, 343 ljudi, ko je bila gostota prebivalstva 12 ljudi na km², najmanj pa ob zadnjem popisu leta 2002, 67 ljudi, ko je bila gostota le 2 človeka na km², kar je za Visokim Trnovskim gozdom druga najredkeje poseljena pokrajina v občini. V zadnjih petdesetih letih se je število prebivalcev zmanjšalo za tri petine, v celotnem 20. stoletju pa za tri četrtine.

3.17 Sovrska dolina

Pod Dolsko, Zavraško, Ravensko, Vrsniško in Ledinsko planoto leži Sovrska dolina s povprečno nadmorsko višino 686 m in povprečnim naklonom 23°, kar je najmanjši povprečni naklon med vsemi dolinami v občini. Najbolj pogoste so severovzhodne lege in najmanj pogoste zahodne lege.

Slika 3: Pogled čez sredozemsko Vipavsko dolino na dinarski Trnovski gozd.

Preglednica 1: Nekateri naravni kazalniki po mikroregijah (pri prevladujočih vrstah kamnin, prsti ali rab tal je navedena najbolj pogosta vrsta, če pa le-ta pokriva manj kot polovico površja pokrajine, je dodana še druga najbolj pogosta vrsta kamnin, prsti ali rab tal).

mikroregija	površina v ha	delež v %	povprečna višina v m	povprečni naklon v stopinjah
Črnovrška planota	3506,0	11,9	695,6	9,1
Dolska planota	645,8	2,2	808,1	10,6
Godoviško podolje	923,9	3,1	627,1	9,8
Idrijska kotlina	134,4	0,5	347,1	10,8
Visoki Trnovski gozd	4447,4	15,1	981,8	19,0
Kanomljiška dolina	4085,0	13,9	671,2	28,1
Krniška planota	292,5	1,0	995,8	13,6
Ledinska planota	966,1	3,3	821,0	12,1
Ravenska planota	146,2	0,5	695,2	11,1
Sovrska dolina	1379,3	4,7	686,1	22,5
Spodnjeidrijska kotlina	59,6	0,2	316,1	9,3
Spodnja Idrijska dolina	2779,5	9,5	631,0	29,4
Vojskarska planota	1769,0	6,0	1024,1	13,8
Vrsniška planota	296,7	1,0	701,0	10,5
Zalska dolina	1905,6	6,5	590,7	23,7
Zavraška planota	233,2	0,8	670,4	10,6
Zgornja Idrijska dolina	5799,6	19,7	693,1	26,7
Občina Idrija	29369,9	100,0	746,4	20,7

prevladujoča vrsta kamnine	prevladujoča vrsta prsti	prevladujoča vrsta raba tal
apnenec 47 %, dolomit 33 %	rendzina 54 %	gozdovi 64 %
apnenčevo-dolomitni konglomerat 85 %	evtrična prst 82 %	gozdovi 50 %, travniki 44 %
apnenec 54 %, dolomit 46 %	pokarbonatna prst in rendzina 43 %, rendzina 39 %	gozdovi 67 %
naplavine 45 %, karbonatno-klastične kamnine 24 %	rendzina 44 %, evtrična prst 28 %	pozidano 80 %
dolomit 67 %	rendzina 97 %	gozdovi 89 %
dolomit 53 %, karbonatno-klastične kamnine 31 %	rendzina 78 %	gozdovi 85 %
dolomit 96 %	pokarbonatna prst in rendzina 93 %	gozdovi 55 %
karbonatno-klastične kamnine 75 %	pokarbonatna prst 79 %	travniki 50 %, gozdovi 43 %
dolomit 68 %	rendzina 96 %	gozdovi 70 %
dolomit 40 %, karbonatno-klastične kamnine 29 %	rendzina 58 %	gozdovi 84 %
karbonatno-klastične kamnine 47 %, naplavine 38 %	obrečna prst 48 %, rendzina 45 %	pozidano 58 %
dolomit 44 %, karbonatno-klastične kamnine 39 %	rendzina 71 %	gozdovi 83 %
dolomit 77 %	rendzina 84 %	gozdovi 73 %
karbonatno-klastične kamnine 97 %	pokarbonatna prst 77 %	travniki 56 %
dolomit 30 %, apnenčevo-dolomitni konglomerat 27 %	rendzina 45 %, evtrična prst 34 %	gozdovi 79 %
dolomit 48 %, karbonatno-klastične kamnine 23 %	rendzina 64 %	gozdovi 49 %, travniki 44 %
dolomit 69 %	rendzina 84 %	gozdovi 92 %
dolomit 51 %	rendzina 69 %	gozdovi 79 %

Preglednica 2: Nekateri prebivalstveni kazalniki po mikroregijah.

mikroregija	število prebivalcev leta 1900	gostota prebivalstva leta 1900	delež prebivalcev leta 1900	število prebivalcev leta 2002	gostota prebivalstva 2002	delež prebivalcev leta 2002	indeks spreminjanja števila prebivalcev med letoma 1900 in 2002
Črnovrška planota	1614	46	12,1	1118	32	9,3	69,3
Dolska planota	213	33	1,6	253	39	2,1	118,8
Godoviško podolje	517	56	3,9	656	71	5,5	126,9
Idrjska kotlina	5564	4141	41,7	5878	4374	49,0	105,6
Visoki Trnovski gozd	334	8	2,5	61	1	0,5	18,3
Kanomljiška dolina	1524	37	11,4	676	17	5,6	44,4
Krniška planota	172	59	1,3	141	48	1,2	82,0
Ledinska planota	598	62	4,5	384	40	3,2	64,2
Ravska planota	0	0	0,0	0	0	0,0	–
Sovrska dolina	115	8	0,9	55	4	0,5	47,8
Spodnjeidrjska kotlina	408	685	3,1	1860	3123	15,5	455,9
Spodnja Idrjska dolina	278	10	2,1	67	2	0,6	24,1
Vojškarska planota	775	44	5,8	197	11	1,6	25,4
Vrniška planota	182	61	1,4	166	56	1,4	91,2
Zalska dolina	427	22	3,2	134	7	1,1	31,4
Završka planota	165	71	1,2	118	51	1,0	71,5
Zgornja Idrjska dolina	453	8	3,4	226	4	1,9	49,9
Občina Idrinja	13339	45	100,0	11990	41	100,0	89,9

MAJA TOPOLE

Slika 4: Kraška kotanja na Ledinski planoti.

MIHA PAVŠEK

Slika 5: Pogled z Vojskarske planote čez Kanomljiško dolino proti Krniški planoti.

Slika 6: Idrijska kotlina z Idrijo, najstarejšim slovenskim rudarskim mestom.

Pobočja so predvsem iz dolomita, karbonatno-klastičnih kamnin in apnenčevo-dolomitnega konglomerata, prekrivajo pa jih predvsem rendzina in evtrična prst. Več kot štiri petine površja poraščajo gozdovi, dobro desetino pa travniki.

Razloženi vasici Potok in Žirovnica sta edini naselji v pokrajini. Največ prebivalcev je živel ob popisu leta 1910, 117 ljudi, ko je bila gostota prebivalstva 8 ljudi na km², najmanj pa ob zadnjem popisu leta 2002, le še 55 ljudi, ko je bila gostota le 4 ljudi na km². V zadnjih petdesetih letih se je število prebivalcev skoraj prepolovilo, v celotnem 20. stoletju pa več kot prepolovilo.

4 Sklep

Nekatere značilnosti idrijskih pokrajin kažejo tudi gostote pojavljanja posameznih razredov nekaterih pokrajinskih prvin, upoštevanih pri regionalizaciji (navedene so največje gostote za posamezni razred in vse gostote nad 50 ha ozemlja določenega razreda na km² pokrajine).

Največja gostota stometskega višinskega pasu od 200 do 300 m je v Spodnjeidrijski kotlinici s 5 ha ozemlja v tem višinskem pasu na km² ozemlja pokrajine, od 300 do 400 m v Spodnjeidrijski kotlinici s 95 in Idrijski kotlinici s 94 ha na km², od 400 do 500 m v Zalski dolini s 16 ha na km², od 500 do 600 m v Godoviškem podolju s 44 ha na km², od 600 do 700 m na Zavraški planoti s 60, Črnovrški planoti z 51 in Ravenski planoti s prav tako 51 a na km², od 700 do 800 na Vrsniški planoti s 53 in Ledinski planoti z 52 ha na km², od 800 do 900 na Dolski planoti s 63 ha na km², od 900 do 1000 na Krniški planoti z 41 ha na km², od 1000 do 1100 na Krniški planoti z 52 in Vojskarski planoti z 51, od 1100 do 1200 spet na Vojskarski planoti s 15 ha na km², največja gostota vseh stometskih višinskih pašov nad 1200 m pa na Visokem Trnovskem gozdu.

Največja gostota naklonskega razreda od 0 do 2° je na Črnovrški planoti s 17 ha ozemlja v tem naklonskem razredu na km² ozemlja pokrajine, od 2 do 6° v Godoviškem podolju s 26 ha na km², od 6 do

12 na Ravenski planoti s 44 ha na km², od 12 do 30° v Sovrski dolini s prav tako 44 ha na km², od 30 do 45° v Spodnji Idrijski dolini z 52 ha na km², od 45° in več pa v Zgornji Idrijski dolini z 2 ha na km².

Največja gostota severnih leg je na Zavraški planoti s 32 ha ozemlja te lege na km² ozemlja pokrajine, severovzhodnih leg na Visokem Trnovskem gozdu s 23 ha na km², vzhodnih leg v Idrijski kotlinici s 17 ha na km², jugovzhodnih leg v Spodnjeidrijski kotlinici s 14 ha na km², južnih leg na Vrsniški planoti z 22 ha na km², jugozahodnih leg na Vojskarski planoti s 24 ha na km², zahodnih leg v Idrijski kotlinici z 18 ha na km² in severozahodnih leg v Spodnjeidrijski kotlinici z 19 ha na km².

Največja gostota naplavin je v Idrijski kotlinici s 44 ha ozemlja te vrste kamnine na km² ozemlja pokrajine, grušča v Kanomljiški dolini z 1 ha na km², fliša na Črnovrški planoti s 7 ha na km², apnenca v Godoviškem podolju s 54 ha na km², apnenčevo-dolomitnega konglomerata na Dolski planoti s 85 ha na km², apnenca in dolomita v Zalski dolini s 6 ha na km², dolomita na Krniški planoti s 96, na Vojskarski planoti s 77, v Zgornji Idrijski dolini z 69, na Ravenski planoti z 68, na Visokem Trnovskem gozdu s 67 in v Kanomljski dolini s 53 ha na km², karbonatno-klastičnih kamnin na Vrsniški planoti s 97 in Ledinski planoti s 75 ha na km², klastičnih kamnin v Idrijski kotlinici s 15 ha na km² ter tufov in predornin Spodnji Idrijski dolini z 2 ha na km².

Največja gostota distrične prsti je na Ledinski planoti s 15 ha te vrste prsti na km² ozemlja pokrajine, evtrične prsti na Dolski planoti z 82 ha na km², obrečne prsti v Spodnjeidrijski kotlinici z 48 ha na km², pokarbonatne prsti na Ledinski planoti z 79 in Vrsniški planoti s 77 ha na km², pokarbonatne prsti in rendzine na Krniški planoti s 93 ha na km², rankerja v Zgornji Idrijski dolini z 12 ha na km² ter rendzine na Visokem Trnovskem gozdu s 97, Ravenski planoti s 96, v Zgornji Idrijski dolini s 84, na Vojskarski planoti prav tako s 84, v Kanomljiški dolini z 78, v Spodnji Idrijski dolini z 71, na Zavraški planoti s 64, v Sovrski dolini z 58 ter na Črnovrški planoti s 54 ha na km².

Največja gostota njiv je na Vrsniški planoti s 3 ha ozemlja s to vrsto rabe tal na km², sadovnjakov v Idrijski kotlinici s prav tako 3 ha na km², travnikov na Vrsniški planoti s 56 ha na km², zemljišč v zaraščanju na Vrsniški planoti z 1 ha na km², gozdov v Zgornji Idrijski dolini z 92 ha na km² (nad 50 ha na km² pa v tudi v vseh drugih pokrajinah razen v Idrijski kotlinici, Spodnjeidrijski kotlinici in na Vrsniški planoti), pozidanih zemljišč pa v Idrijski kotlinici z 80 in Spodnjeidrijski kotlinici z 58 ha na km².

Prikazana mikroregionalizacija ozemlja Občine Idrija je le ena od možnih geografskih delitev (Kladnik 1996). Z drugačnimi kriteriji bi bilo možno določiti tudi večje ali manjše število mikroregij in jih drugače razmejiti. Ne glede na metodo regionalizacije pa bi rezultati skoraj zagotovo vedno pokazali na pokrajinsko raznolikost Občine Idrija, čeprav bi morda lahko koga, sicer nepoznavalca teh krajev, pogled na zemljevid Slovenije sprva tudi zavedel.

5 Viri in literatura

- Digitalni model višin 25. Geodetska uprava Republike Slovenije. Zbirka podatkov. Ljubljana. 2005.
- Eastman, J. R. 1995: IDRISI for Windows. User's Guide. Worcester.
- Kladnik, D., Perko, D. 2001: Nova regionalizacija Slovenije. Slovenija – pokrajine in ljudje. Ljubljana.
- Kladnik, D. 1996: Naravnogeografske členitve Slovenije. Geografski vestnik 68. Ljubljana.
- Litostratigrafska karta Slovenije 2007. Geološki zavod Slovenije. Ljubljana.
- McCoy, J., Johnston, K. 2001: Using ArcGIS Spatial Analyst. Redlands.
- Perko, D. 1998: Regionalizacija Slovenije. Geografski zbornik 38. Ljubljana.
- Perko, D. 2001: Analiza površja Slovenije s stometrskim digitalnim modelom reliefa. Geografija Slovenije 3. Ljubljana.
- Perko, D. 2009: Morfometrični kazalniki enot oblikovanosti površja v Sloveniji. Geografski vestnik 81–1. Ljubljana.
- Popisi prebivalstva 1886 do 2002. Statistični urad Republike Slovenije. Ljubljana.
- Shaner, J., Wrightsell, J. 2000: Editing in ArcMap. Redlands.

Tucker, C. 2000: Using ArcToolbox. Redlands.

Zemljevid rabe tal 2010. Grafični podatki RABA za celo Slovenijo (stanje 25. januarja 2010). Ministrstvo za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano Republike Slovenije. Ljubljana.

Zemljevid tipov kamnin 2009, različica 9.12. Geografski inštitut Antona Melika ZRC SAZU. Ljubljana.

Zemljevid tipov prsti 2007. Grafični in pisni podatki Pedološke karte in pedoloških profilov. Ministrstvo za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano Republike Slovenije. Ljubljana.

NARAVNA DEDIŠČINA V OBČINI IDRİJA

Bojan Erhartič in mag. Mateja Šmid Hribar

*Geografski inštitut Antona Melika, Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti
bojaner@zrc-sazu.si, mateja.smid@zrc-sazu.si*

UDK: 911.373:338.48(497.4Idrija)

IZVLEČEK

Naravna dediščina v Občini Idrija

Naravnogeografsko razgibano območje Občine Idrija je obdarjeno z naravno dediščino, med katero posebej izstopajo geološka dediščina, dobro ohranjeni gozdovi ter voda. Naravne danosti, med njimi zlasti živo srebro, so idrijskemu človeku narekemale svojevrsten način življenja. Poleg nekaterih primerkov naravne dediščine sta v prispevku opisana Krajinski park Zgornja Idrija in bodoči geopark. Posebno pozornost namenjamo prepletu naravne, kulturne in tehnične dediščine, ki se je spletla okoli živega srebra in s katero Idrija kandidira za vpis na UNESCO-ov seznam svetovne dediščine.

KLJUČNE BESEDE

geografija, naravna dediščina, krajinski park, geopark, Idrija

ABSTRACT

Natural heritage in the Municipality of Idrija

The Municipality of Idrija has diverse natural geographical characteristics and rich natural heritage, particularly with regard to geological heritage, well-preserved forests, and water features. Natural conditions forced the local people to adopt a unique lifestyle, in which the mercury mine played a key role. In addition to selected examples of natural heritage, this paper also describes the Upper Idrija Landscape Park and the planned geopark. Special attention is directed to the interconnection of natural, cultural, and technical heritage, which developed around mercury and based on which Idrija is applying to be included on the UNESCO World Heritage List.

KEY WORDS

geography, natural heritage, landscape park, geopark, Idrija

1 Zakonodajni okvir naravne dediščine

Pojem naravne dediščine je prišel v naravovarstveno prakso s Konvencijo o varstvu svetovne kulturne in naravne dediščine (Zakon o ratifikaciji konvencije o varstvu ... 1972), ki ga definira kot: »naravni spomeniki, ki jih sestavljajo fizične ali biološke formacije ali skupina teh formacij in imajo z estetskega ali znanstvenega vidika izredno splošno vrednost, geološke in fiziografske formacije in natančno določeni predeli, ki pomenijo habitat ogroženih vrst živali in rastlin in so z znanstvenega in konzervatorskega vidika izredne splošne vrednosti in

– znameniti kraji narave ali natančno določeni naravni predeli, ki imajo z vidika znanosti, konzerviranja ali naravnih lepot izredno splošno vrednost« (Zakon o ratifikaciji konvencije o varstvu ... 1974).

Nekoliko drugačen pogled na dediščino nam ponuja Slovar slovenskega knjižnega jezika (1994), ki predstavlja dediščino kot nekaj, »kar je prevzeto iz preteklosti«.

Kljub temu, da je Slovenija podpisnica Konvencije o varstvu svetovne kulturne in naravne dediščine, od sprejetja Zakona o ohranjanju narave (2004) (v nadaljevanju: ZON) govorimo o naravnih vrednotah, saj je ta pojem zamenjal mednarodno uveljavljen termin dediščine. Z namenom prispevati k ohranjanju narave je po ZON-u sistem varstva narave razdeljen na ohranjanje biotske raznovrstnosti in varstvo naravnih vrednot (nekdanjo naravno dediščino). Medtem ko se biotska raznovrstnost v naravi ohranja z ohranjanjem naravnega ravnovesja, je varstvo naravnih vrednot opredeljeno kot sistem, ki določa postopke in načine podeljevanja statusa naravnih vrednot ter izvajanje njihovega varstva. ZON v 2. odstavku 4. člena precej ohlapno navaja, da je »naravna vrednota poleg redkega, dragocenega ali znamenitega naravnega pojava tudi drug vredni pojav, sestavina oziroma del žive ali nežive narave, naravno območje ali del naravnega območja, ekosistem, krajina ali oblikovana narava«. Naravne vrednote so naštejte in podrobneje opredeljene v Uredbi o vrsteh naravnih vrednot (2003), kjer v 2. odstavku 2. člena najdemo naslednje vrste naravnih vrednot: površinska geomorfološka, podzemeljska geomorfološka, geološka, hidrološka, botanična, zoološka, ekosistemska, drevesna, oblikovana in krajinska naravna vrednota ter mineral in fosil. 4. odstavek 49. člena določa, da se za zavarovanje naravnih vrednot lahko ustanovi tudi zavarovano območje ene ali več naravnih vrednot, pri čemer 53. člen zavarovana območja opredeli na ožja (naravni spomenik, strogi naravni rezervat in naravni rezervat) ter širša (narodni park, regijski park in krajinski park) (ZON 2004).

2 Naravna dediščina v Idriji

»Idrijčani sami radi povedo, da življenje in razcvet njihovega mesta in okolice zaznamujejo tri naravne prvine: živo srebro, voda in gozdovi. Idrija je kar pol tisočletja slovela po svetu zaradi rudnega bogastva. Toda izkazalo se je, da sta voda in gozd trajnejši dobrini.« (Mencinger 2004, 161). Razumljivo je torej, da je Občina Idrija zavarovala ti dve neprecenljivi naravni vrednoti z razglasitvijo Krajinskega parka Zgornja Idrijca. Seveda so poleg slikovitih vodotokov in razsežnih bogatih gozdov potrebni še drugi tehtni razlogi za uveljavitev zavarovanega območja, zlasti v obliki naravnih, kulturnih in tehniških spomenikov ter naravnih vrednot.

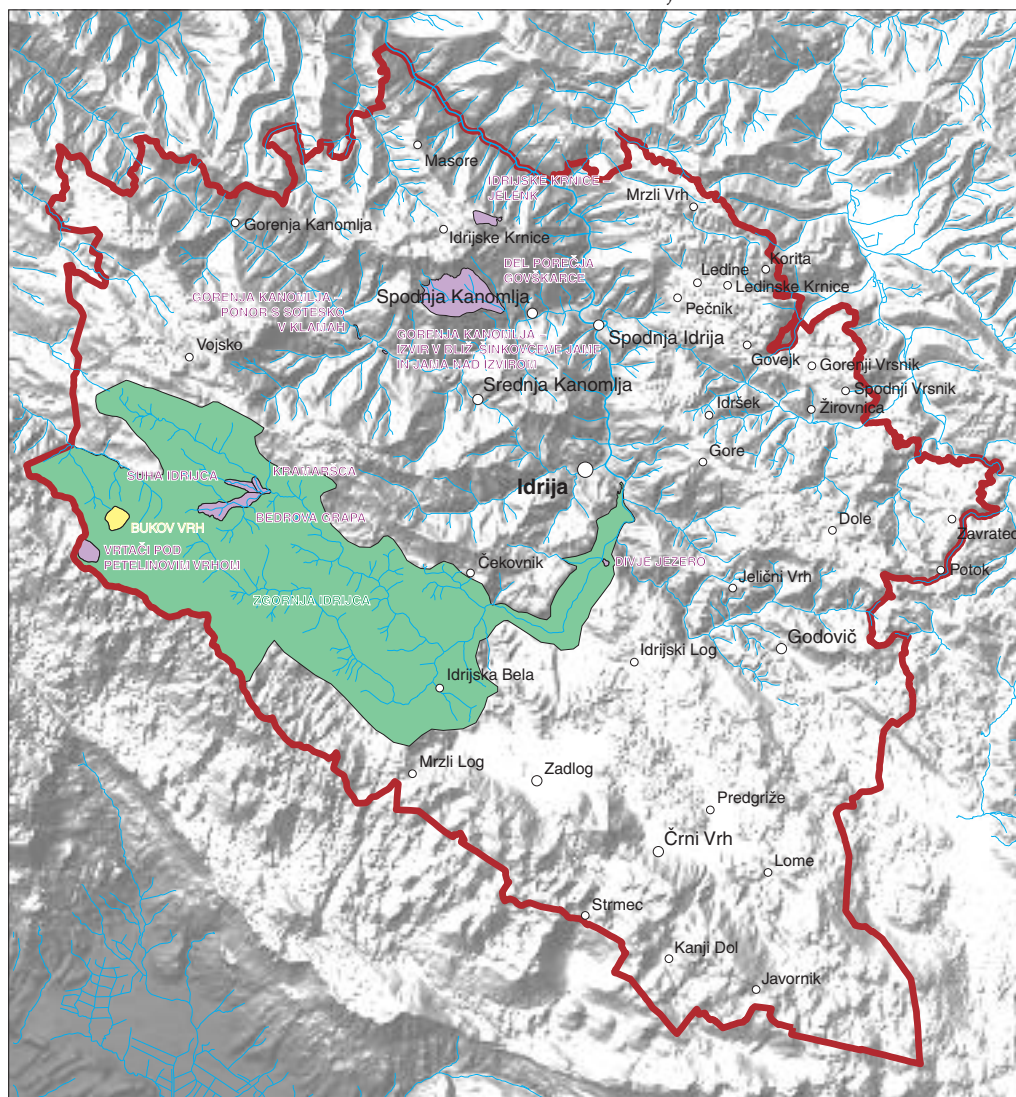
Po podatkih iz Registra naravnih vrednot (Pravilnik o določitvi in varstvu naravnih vrednot 2004) se Občina Idrija ponaša z 11 zavarovanimi območji: poleg krajinskega parka so to še naravni rezervat Bukov vrh ter 9 naravnih spomenikov, ki skupaj merijo dobrih 47 km² in pokrivajo skoraj 16 % občine. Levji delež (44,7 km²) odpade na Krajinski park Zgornja Idrija.

Naravnih vrednot je v Občini Idrija kar 413 oziroma 1,4 na km², kar je precej nad slovenskim povprečjem (0,9 na km²). Večina med njimi je kraških jam (220 oziroma 53 %), sledijo drevesne (57 oziroma 14 %)

Slika 1: Zavarovana območja v Občini Idrija. ►

Slika 2: Prostorska umestitev naravne dediščine oziroma naravnih vrednot v Občini Idrija. ► (str. 70)

Naravna dediščina v Občini Idrija

Zavarovana območja

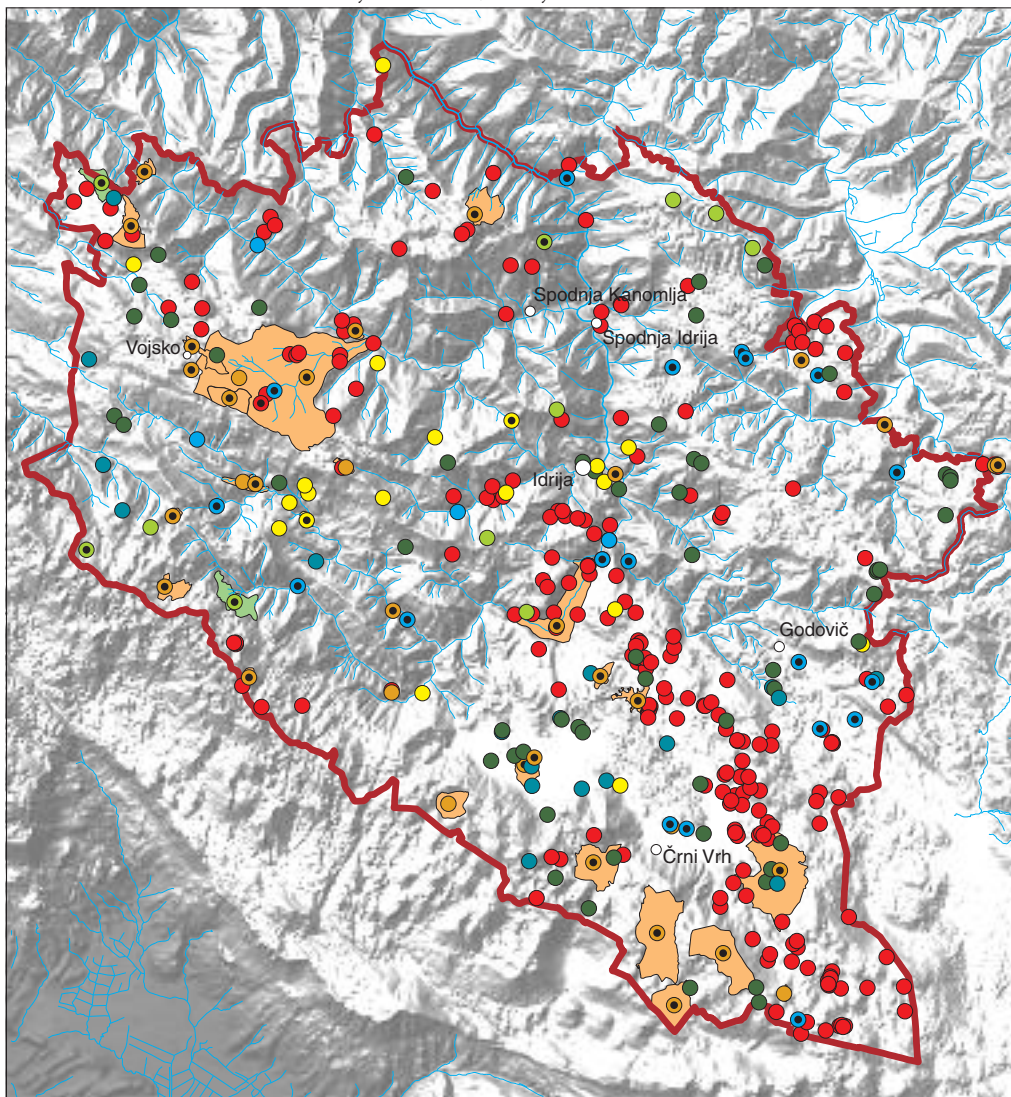
- krajinski park
- naravni rezervat
- naravni spomenik

Merilo 1 : 175.000

Avtorja vsebine: Bojan Erhartič, Mateja Šmid Hribar

Avtorici zemljevida: Jerneja Fridl, Manca Volk

© Geografski inštitut Antona Melika ZRC SAZU, 2010

Naravne vrednote

		botanične		mešano, prevladujejo botanične
		geološke		mešano, prevladujejo geološke
		geomorfološke		mešano, prevladujejo geomorfološke
		podzemne geomorfološke		mešano, prevladujejo podzemne geomorfološke
		hidrološke		mešano, prevladujejo hidrološke
		ekosistemske		
		drevesne		

Merilo 1 : 175.000

Avtorja vsebine: Bojan Erhartič, Mateja Šmid Hribar

Avtorici zemljevida: Jerneja Fridl, Manca Volk

© Geografski inštitut Antona Melika ZRC SAZU, 2010

ter (površinske) geomorfološke naravne vrednote (62 oziroma 15 %). Slednje se pogosto prepletajo s hidrološkimi in geološkimi vrednotami, katerim se marsikje pridružujejo tudi botanične. 261 oziroma 63 % naravnih vrednot je državnega, 37 % pa lokalnega pomena.

2.1 Krajinski park Zgornja Idrija

Krajinski park Zgornja Idrija je z odlokom ustanovila Občina Idrija leta 1993 in s tem zaključila dvajsetletna prizadevanja za njegovo ustanovitev (Odlok o razglasitvi Krajinskega parka Zgornja Idrija 1993). Ob številnih naravnih znamenitostih v na prvi pogled nedotaknjeni naravi srečamo izjemne človekove stvaritve iz preteklosti, med njimi klavže, ki jih strokovnjaki uvrščajo v sam vrh naše tehnične dediščine. In prav to – prepletanje naravne in kulturne dediščine – je bistvo krajinskega parka, ki ga ZON definira kot »*območje s poudarjenim kakovostnim in dolgotrajnim prepletom človeka z naravo, ki ima veliko ekološko, biotsko in krajinsko vrednost.*« (ZON 2004, 71. člen).

Krajinski park obsega 4230 ha površja v porečju zgornje Idrijce in je namenjen varovanju značilne pokrajine z vsemi sestavinami naravne in kulturne dediščine ter izobraževanju in rekreaciji (Gorkič in Cernatič Gregorič 1995; Kavčič 2006). Območje obsega predvsem reliefno razgibano Idrijsko hribovje in rob Trnovskega gozda, kjer se posamezni deli parka dvignejo nad 1300 m. Na vzhodu je zožen in zajema globoko vrezano dolino Idrijce, vse do mesta Idrije, kjer je najnižja točka parka (okoli 325 m). Že kilometrska višinska razlika nakazuje pestro in razgibano površje, sad katerega je bogata geomorfološka dediščina. Del krajinskega parka je kraški. Ponekod, na primer na Trnovskem gozdu, kjer najdemo celo ostanke poledenitve, in okoli Divjega jezera, so kraški pojavi klasično razviti, drugod so redkejši in manj izraziti, a je vsak zase posebnost (Gorkič in Cernatič Gregorič 1995). Glavna vodna žila parka je Idrija, po kateri nosi krajinski park ime, z desnim pritokom Belco. Zaradi velikega in neuravnoteženega strmca ter obilnih padavin se na številnih mestih pojavljajo manjši slapovi, brzice, tolmeni ter številne geomorfološke oblike, nastale z delovanjem tekoče vode.

Slika 3: Zaradi razgibanega površja in velike gozdnatosti je Občina Idrija redko poseljena.

Razgibanost površja in velike razlike med nadmorskimi višinami na sorazmerno majhnem območju, se odražajo tudi v vegetaciji. Pomembna prvina Krajinskega parka Zgornja Idrija so gozdovi, ki pokrivajo kar 85 % parka (medmrežje 1). Idrijski gozdovi s Trnovskim gozdom in Hrušico sodijo med največje homogene gozdne površine v Sloveniji. Težka dostopnost pa ni preprečevala izkoriščanja gozdov, zlasti ne za potrebe bližnjega rudnika, ki je bil življenjsko odvisen od lesa. Prevladuje bukev, jelka se skupaj z bukvijo v glavnem pojavlja v manjših sestojih. K razširjenosti smreke je zaradi njene prilagodljivosti in hitre rasti pripomogel človek, naravno pa nastopa le v mraziščnih vrtačah in podobnih rastiščih, kjer je prisoten temperaturni obrat (Gorkič in Cernatič Gregorič 1995). Slednjemu sledi tudi obrat vegetacijskih pasov, zato smreka prehaja v ruševje (medmrežje 2). Od listavcev uspevata še gorski javor ter veliki jesen. Naštete drevesne vrste tvorijo, odvisno od mikroklimatskih ter rastiščnih razmer, različne gozdne združbe, ki nudijo življenjski prostor številnim živalim. Najbolj pogosta je srnjad, najdemo še divjega petelina, ruševca, v višjih predelih tudi gamsa. Občasno se pojavljajo tudi volk, rjavi medved in ris (medmrežje 3). V krajinskem parku je bilo ugotovljenih okoli 60 vrst ptic gnezdk (Grošelj 2004). V parku raste pestra in svojevrstna flora s prisotnostjo dinarskih, alpskih in submediteranskih vrst.

2.2 Pomembnejša naravna dediščina

Z ozirom na raznolike naravogeografske značilnosti območja ne preseneča, da so znotraj Občine Idrija registrirane številne geološke, geomorfološke, hidrološke, botanične, ekosistemske in dendrološke zanimivosti, ki jih po uveljavljenih merilih naravovarstvenega vrednotenja uvrščamo med pomembnejšo naravno dediščino. Prav zato so nekatere posebej zavarovane (Gorkič in Cernatič Gregorič 1995). Izjemne geološke vrednote, soteske in številne naravne pojave, ki so del naše bogate naravne dediščine in so edinstveni tudi v evropskem merilu, je treba ne le ohraniti, temveč zlasti na primeren način predstaviti javnosti (Kavčič 2006). S tem namenom v nadaljevanju izpostavljam nekatere pomembnejše primerke naravne dediščine na območju Idrije.

Strma pobočja doline Idrije in Belce ter stranskih hudourniških grap so rastišča številnih rastlinskih vrst. Omeniti velja zlasti tri vrste jegličev: kranjski jeglič (*Primula carniolica*), avrikelj (*Primula auricula*) in idrijski jeglič (*Primula x venusta*), različne vrste kukavičevk kot na primer lepi čevljec (*Cypripedium calceolus*), Bertolonijeva orlica (*Aquilegia bertolonii*) in druge. Naštete vrste so vključene v sistem Natura 2000 (Kavčič 2006; Terpin 2005). Posebej izpostavljam idrijski jeglič, naravni endemični križanec med avrikeljem in kranjskim jegličem, ki ga pod oznako »ranljive vrste (V)« omenja Pravilnik o uvrstitvi ogroženih rastlinskih in živalskih vrst v rdeči seznam (2002). Kako zanimiva je ta rastlina, ki uspeva samo v okolici Idrije, kjer skupaj rasteta tako avrikelj kot tudi kranjski jeglič, pove podatek, da si je botanične posebnosti v Idrijo leta 1838 prišel pogledat sam saški kralj Friderik Avgust II (Bavcon 1988; Vončina 2008). Na območju Idrije najdemo tri rastišča idrijskega jegliča: Kramaršča, pobočje Jelenka in skalnata severovzhodna pobočja Kendovega vrha. Botanične draguljčke, ki so jih odkrili in opisali naravoslovci, ki so botanizirali v okolici Idrije (Scopoli, Hacquet, Freyer, Dolinar, Dežman, Glowacki, Hladnik) si je možno ogledati tudi v Scopolijevem spominskem vrtu, ki ga je ob vstopu v krajinski park leta 2004 uredilo Muzejsko društvo Idrija. Vrt obsega prek 50 spominskih in okrog 100 drugih rastlinskih vrst (Kavčič 2007).

Med najpomembnejšo geomorfološko in hidrološko vrednoto gotovo sodi Divje jezero, ki ni zgolj jezero, temveč je tudi močan kraški izvir vokliškega tipa, spuščajoč se vojskarska planota

v delno raziskano kraško podzemlje nad 160 m globoko in več kot 400 m daleč ter občasno bruha velike količine podzemnih vod (tudi čez 60 m³/s) (Gorkič in Cernatič Gregorič 1995; Petrič 2010). Takrat se mirna gladina divje razburka, kar je dalo jezeru tudi ime. Hidrogeomorfološko izjemno zanimiv objekt je bil razglašen za naravni spomenik že leta 1967, od leta 1972 pa je urejen kot muzej v naravi in zato še posebno privlačen za obisk. Oznaka »muzej v naravi« pomeni, da so vsi razstavljeni »ekspoziti« deli žive in nežive narave, ki jih najdemo na naravnem mestu, nanje pa nas opozarjajo table z opisi (Leskovec 2003). Iz jezera odteka v Idrijo Jezernica, najkrajša površinsko tekoča reka na Slovenskem

BOJAN ERHARTIČ

Slika 4: Divje jezero je že od leta 1972 urejeno kot muzej v naravi.

MATEJA ŠMID HRIBAR

Slika 5: V ohranjenem naravnem rezervatu pragozd Bukov vrh zasledimo vse razvojne faze značilne za življenje gozda.

(Skoberne 1988)! V jamskem delu jezera živijo različne drobne podzemeljske živali, med drugim celo človeška ribica (*Proteus anguinus*), v jezero pa voda prinese tudi potočne postrvi in nekatera podzemeljske polže (Wraber 1986). Okolica jezera ni nič manj zanimiva. Wraber (1986, 46) navaja, da je ob njem »prava mešanica zemljepisno in ekološko različnih rastlin«. Ob Divjem jezeru je eno najstarejših znanih nahajališč kranjskega jegliča, najdemo pa tudi kranjski volčič (*Scopolia carniolica*), ki je ime dobil po Scopoliju ter tevje (*Hacquetia epipactis*) imenovano po Hacquetu.

Nič manj pomemben ni naravni rezervat pragozd Bukov vrh, ki se je kljub večstoletnemu gospodarjenju z gozdovi ohranil na težje dostopnem območju v vrtači pod Golaki. Za delovanje rudnika so bile potrebne obsežne gozdne površine, zato so z gozdovi začeli že zgodaj načrtno gospodariti. Prvi gozdnoogojitveni načrti so bili narejeni leta 1880 in veljajo v svojem bistvu še danes (Kavčič 2006). Pragozd Bukov vrh, ki meri 8 ha, nam kaže, kakšni so bili idrijski gozdovi preden so v njih začeli posegati naši predniki (Kordiš 1987). Spada med ekosistemske naravne vrednote, dodatno pa je zavarovan tudi kot naravni rezervat, kar pomeni, da so izločeni neposredni človekovi vplivi. Šele v takem primeru je moč preučevati naravne razvojne zakonitosti gozda in jih prenašati v ostale oblike gospodarjenja z gozdovi. V Bukovem vrhu zasledimo vse razvojne faze, značilne za življenje gozda, kar daje pragozdnemu ekosistemu potrebno stabilnost in samoohranitveno sposobnost. Po vrstni strukturi pretežno bukov gozd dopolnjujeta gorski javor in jelka.

Na območju Idrije raste več drevesnih vrednot. Izstopa kačja smreka, ki ima verjetno zaradi genetsko pogojenih lastnosti nenavadno zavite veje (Skoberne 1988, Šmid Hribar 2010). Raste v bližini kmetije Česnik v okolici Godoviča in je že od leta 1987 zavarovana kot naravni spomenik. Register naravnih vrednot beleži le 6 takih smrek (Pravilnik o določitvi in varstvu naravnih vrednot 2004). Pred leti je pri Koševniku v Idrijskem Logu rasla še ena kačja smreka, za katero pa je Wraber že leta 1979 poročal, da je propadla (Wraber 1979). Ob domačijah rastejo številne lipe, ki bi si zaslužile, da se jih v prihodnje podrobneje popiše.

Slika 6: Guba spada med geološko dediščino oziroma geološke vrednote.

Zaradi z geološkega vidika zapletene zgradbe ozemlja – sistema naravnih pokrovov – ne preseneča, da med različnimi zvrstmi dediščine prav posebej izstopa geološka. Med menjavajočimi se prepustnimi in neprepustnimi kamninami različnih starosti, med katerimi prevladuje triasni dolomit, so marsikje lepo razgaljeni preseki plasti iz različnih geoloških dob in bogata najdišča fosilov.

Geološka dediščina se pogosto prepleta z geomorfološko, hidrološko, botanično ali drugo dediščino. Pomembnejši objekti imajo status zavarovanega območja – naravnega spomenika, med njimi (Gorkič in Cernatič Gregorič 1995):

- Bedrova grapa, kjer so lepo razviti stratigrafsko popolni in kamninsko bogati preseki zgornjetriasnih plasti z bogatimi nahajališči fosilov. Težko dostopna in naravno ohranjena grapa je tudi botanično zanimiva.
- Kramaršca, slikovita soteska Idrije nad stičiščem Bedrove in Pšenkove grape ter Črnega potoka Idrije. Na obrobju soteske se nahaja najzahodnejši izdanek magmatskih kamnin v Sloveniji.
- Suha Idrija, soteska spodnjega dela Črnega potoka, ki se v slapovih in brzicah spušča v Idrijo.
- Vrtači pod Petelinovim vrhom, veliki in globoki vrtači z izrazitim temperaturnim in vegetacijskim obratom.
- Jama pod Kobilu, aktiven bruhalnik ob razširjeni leziki. Jama je znana po bogatem živalstvu.

Med manj znano, a zelo zanimivo geološko dediščino spada nahajališče fosilov na Medvedjem Brdu nad Godovičem, kjer so se na sklani uravnavi ohranili odtisi dvoonožega kuščarja, predhodnika dinozavrov (Skoberne 2010).

2.3 Geopark

Zaradi edinstvene geološke in druge naravne dediščine v Idriji in okolici in ker Krajinski park Zgornja Idrija ni nikoli resnično zaživel, je v zadnjih letih v Idriji vzknila ideja o geoparku (Peljhan, Kavčič in Režun 2009). Geopark je geografsko zaključeno območje z izjemno geološko dediščino, na katerem velja neformalno varovanje in kjer je interpretirana, promovirana in se trži geološka, pa tudi druga dediščina (medmrežje 3). Razvoj geoparka temelji na strategiji trajnostnega razvoja, zlasti na podlagi (geo)turizma. Obsegati mora zadostno število geoloških objektov posebnega znanstvenega pomena oziroma izjemno redkih geoloških pojavov, ali pa morajo ti imeti veliko estetsko vrednost in izobraževalni pomen. Geoparki so v svetu razširjeni in priljubljeni. V Evropi jih je trenutno čez 30, zato je bila ustanovljena tudi Evropska mreža geoparkov. O njihovi pomembnosti zgovorno priča podatek, da je leta 2001 mrežo pod okrilje sprejela organizacija UNESCO (medmrežje 4). Cilj geoparka je predstaviti geološke in druge posebnosti območja širši javnosti. Ustrezen način predstavitve pomeni dodano vrednost v izboljšanju kakovosti življenja lokalnega prebivalstva. Med najpomembnejšimi cilji ustanavljanja geoparka je sodelovanje prebivalcev in drugih deležnikov, od katerih je odvisen uspeh trajnostnega razvoja območja s pripadajočo turistično infrastrukturo, storitvami in vrsto dopolnilnih dejavnosti, kot sta na primer trženje domače obrti in razvoj turistične ponudbe na podeželju. Varovanje in inovativnost pri predstavitvi dediščine omogočata večje zanimanje za obisk območja, obiskovalcem pa je z novostmi in kakovostnimi storitvami možno ponuditi kakovostnejši način preživljanja prostega časa in jih je lažje zadržati daljši čas na območju (Režun s sodelavci 2009). Poleg prevladujoče geološke dediščine geopark vsebuje tudi drugo naravno dediščino ter arheološko, zgodovinsko in ostalo kulturno dediščino. Pomemben vidik idrijskega geoparka je bogata tehniška dediščina večstoletnega rudarjenja.

Ustanovitev geoparka in oblikovanje novih tematskih poti na območju celotne občine bi lahko oživilo tudi Krajinski park Zgornja Idrija, oba pa bi se med seboj dopolnjevala (Režun s sodelavci 2009).

Popis naravne dediščine na območju bodočega geoparka predstavlja osnovo za njegovo ustanovitev in nadaljnje delo na tem področju. Najpomembnejša dediščina bo povezana v tematske učne poti. Pri tem bodo upoštewane že obstoječe kolesarske in pohodniške poti ter cestne povezave, ki bodo tako postale zanimivejše. V načrtu je tudi izgradnja informacijskega centra, ki bo izhodiščna točka geoparka, kjer bo obiskovalcu na voljo interpretacija vsebin, ki jih ne more videti na terenu, obiskovalci pa

bodo lahko dobili tudi vse potrebne informacije za kakovostno in aktivno preživljanje prostega časa v naravnem okolju. Predlagatelji geoparka snujejo naslednje tematske poti (Peljhan, Kavčič in Režun 2009):

- Po poti živega srebra v mestu Idrija,
- Naravoslovna učna pot ob Rakah »Po poti idrijskih naravoslovcev«,
- Peš po južnem obrobju Idrije,
- Geološka pot na Rejcov grič,
- Krajinski park Zgornja Idrija.

3 Prepletanja dediščine

Območje Idrije predstavlja lep primer prilagoditve človeka na naravne danosti. Narava določa kulturo, kultura varuje naravo. To sožitje je še posebej dobro vidno skozi prepletanje naravne, kulturne in tehniške dediščine, ki jih je zakonodaja v zadnjih desetletjih umetno ločila in kategorizirala. Kljub temu, da je prispevek namenjen predstavitvi naravne dediščine, ne moremo mimo najpomembnejših primerkov bogate kulturne in tehniške dediščine, ki se močno navezujejo na naravne danosti prostora, predvsem na geološko bogastvo, vodo in gozdove. Neizbrisen pečat je območju idrijskih gozdov vtisnilo delovanje rudnika živega srebra, ki je več stoletij predstavljal najvažnejše državno podjetje v tako imenovani Notranji Avstriji (Kavčič 1989) in je na območje Idrije privabljal številne naravoslovce, raziskovalce, strokovnjake in popotnike (Scopoli, Hacquet, Freyer in druge). Prav ti so s svojimi dosežki predvsem na področju botanike, zdravstva in tehnike ime Idrije ponesli v svet.

BOJAN ERHARTIČ

Slika 7: Brusove klavže na Belci so po načrtih Jožefa Mraka postavili v letih 1767–1769.

Naraščajoča potreba po lesu in reliefno izredno zahteven teren sta narekovala izvirne tehnične rešitve za spravilo lesa, med katere sodijo zlasti klavže. Velike zidane pregrade veljajo po svoji originalnosti in masivnosti gradnje za izjemnost pri nas in v svetu.

Za spravilo lesa iz idrijskih gozdov je bila leta 1820 zgrajena gozdna železnica, prva v habsburški monarhiji. Slabo stoletje kasneje, med prvo svetovno vojno, je bila za oskrbo bojišč na Soški fronti zgrajena poljska železnica, katere trasa je sorazmerno dobro ohranjena in bi se jo lahko uporabilo v turistične namene (pešpot, kolesarska pot).

Vodni tok iz vodnega kanala Rake, ob katerem je speljana naravoslovna učna pot Rake in Divje jezero, je poganjal kamšti – to so bile posebne rudniške naprave, ki so črpale jamsko vodo in dvigovale rudo. Še ohranjena kamšt, zgrajena leta 1790, je eden najpomembnejših tehniških spomenikov v Sloveniji in največja ohranjena tovrstna naprava v svetu (Po poti idrijskih naravoslovcev 2009). Za Idrijo, pa tudi za Slovenijo, je pomembna Pot živega srebra, ki je bila v obliki slovensko-španske-mehiške nominacije Živo srebro in srebro: Idrija in Almaden s San Luis Potosijem predlagana za vpis na UNESCO-ov seznam svetovne dediščine. Kljub temu, da večletna prizadevanja še niso obrodila sadov, bodo v Idriji s prijavo nadaljevali, saj je mednarodni svet za spomenike in spomeniška območja ICOMOS že dvakrat priznal izjemno univerzalno vrednost dediščine Idrije (medmrežje 5). Tudi te poti, ki sicer sodi v kulturno dediščino, ne moremo iztrgati iz konteksta naravnih geoloških danosti območja, ki so bile osnova za razvoj rudarske dejavnosti na Idrijskem.

Geopark bi na izviren način povezal naravno in kulturno dediščino, hkrati pa bi to pomenilo nov zagon za turizem v Občini Idrija. V zadnjih letih se namreč občina sooča z vedno nižjim obiskom znamenitosti. S poljudno in atraktivno predstavitvijo dediščine je treba spodbuditi naravoslovno izobraževanje vseh generacij in povečati zanimanje za obisk ne samo mesta Idrije temveč tudi drugih krajev na Idrijskem (Peljhan, Kavčič in Režun 2009).

4 Sklepi

Možnosti za razvoj krajinskega parka, geoparka, pa tudi širšega območja Idrije, so velike. Območje z obstoječo infrastrukturo, naravnimi danostmi, naravnimi in kulturnimi spomeniki, od katerih so nekateri (že) urejeni za ogled, nudi odlične možnosti za razvoj različnih oblik rekreacije in turizma. S premišljeno ponudbo in ustrezno promocijo v povezavi s sosednjimi območji (Vojskarska in Črnovrška planota, Trebuša, Trnovski gozd) bi tako krajinski park kot geopark lahko kakovostno dopolnjevala celovito ponudbo tega dela Slovenije (Gorkič in Cernatič Gregorič 1995). Anko (2004, 188) vidi v ohranjeni naravni dediščini pomemben razvojni dejavnik in priložnost za odmaknjena območja.

Ohranjena narava in bogata dediščina območja pa seveda nista dovolj za razvoj turizma, kar se je pokazalo že z ustanovitvijo Krajinskega parka Zgornja Idrijca, ki ni nikoli zaživel, saj je bilo premalo narejenega za njegov turistični razvoj in učno-vzgojno promocijo, predvsem pa ni bilo določeno upravljanje. Problem upravljanja je prisoten že od samih začetkov krajinskega parka, saj je na potrebo po upravljanju z območjem, po določitvi gospodarskega izkoriščanje parka, opredelitvi režima obnašanja v prostoru in turistične izrabe območja, pred skoraj dvajsetimi leti opozarjal že Bevk (1991). Nepovezane aktivnosti na področju varovanja narave in okolja ter odsotnost upravljavskih načrtov za zavarovana območja so kot ključne slabosti pri analizi razvojnih možnosti območja izpostavili že snovalci Lokalne razvojne strategije za hribovski del Severne Primorske (2008) (medmrežje 6). K temu lahko dodamo še na več mestih pomanjkljivo infrastrukturo, na vrh katere zagotovo sodi pomanjkanje turističnih prenočišč.

Podobna nevarnost (lahko) grozi nastajajočemu geoparku. Zato so pri ustanavljanju ključni opredelitev ciljev (za)varovanja, povezovanje deležnikov in upravljanje, ki naj bi v končni fazi privedlo do trajnostnega gospodarjenja v prostoru. Park bo zaživel le, če bo imel svojega upravljavca (v sklopu občine, javni zavod, koncesija), katerega naloga bo zlasti povezovanje vseh dejavnikov v prostoru in usklajevanje

interesov. Avtorja prispevka predlagata, da bi imela krajinski park in geopark skupnega upravljavca ter da bi se s ponudbo med seboj dopolnjevala. Prepleta naravnih danosti in človekove ustvarjalnosti, ki tvori tako naravno kot kulturno dediščino in predstavlja geografski in zgodovinski spomin obravnavanega območja, bi se morali v prihodnje bolj zavedati in tudi upoštevati pri samem varstvu in popularizaciji dediščine med najširšo javnostjo.

Ob vsej spremenjenosti idrijske pokrajine je namreč pomembno predvsem sporočilo o tisočletnem dialogu med naravo Idrijskega hribovja in človekom. Zanamcem ne bomo izročali le narave, ampak tudi odnos preteklih generacij do nje.

5 Viri in literatura

- Anko, B. 2004: Drevo kot naravna dediščina. Staro in debelo drevje v gozdu: zbornik referatov. Ljubljana.
- Bavcon, J. 1988: Idrijski jeglič. Idrijski razgledi 33-2. Idrija.
- Bevk, S. 1991: Kdaj bo zaživel Krajinski park Zgornja Idrija? Idrijski razgledi 36-1. Idrija.
- Čar, J. 1988: Nova nahajališča fosilnih školjk na Idrijskem. Idrijski razgledi 33-2. Idrija.
- Gorkič, M., Cernatič Gregorič, A. 1995: Krajinski park Zgornja Idrija. Idrijski razgledi 40. Idrija.
- Grošelj, P. 2004: Ptice Krajinskega parka Zgornja Idrija. Idrijski razgledi 49-2. Idrija.
- Kavčič, I. 2006: Posvetovanje o Krajinskem parku Zgornja Idrija dne 17. marca 2006. Idrijski razgledi 50-1–2. Idrija.
- Kavčič, I. 2007: Scopolijev vrt – vrt idrijske botanične dediščine. Idrijski razgledi 52-2. Idrija.
- Kordiš, F. 1987: Kako trdoživ je naravni gozd in kako nebogljjen postane, ko se zajesta vanj žaga in sekira. Idrijski razgledi 32-2. Idrija.
- Leskovec, I. 2003: Sledi življenja in časa. Idrijski razgledi 48-2. Idrija.
- Medmrežje 1: http://park.idrija-turizem.si/01_oparku.php (7. 5. 2010).
- Medmrežje 2: <http://www.zgs.gov.si/slo/obmocne-enote/tolmin/gozdovi-obmocja/index.html> (7. 5. 2010).
- Medmrežje 3: http://www.zrsvn.si/sl/informacija.asp?id_meta_type=54&id_informacija=180 (7. 5. 2010).
- Medmrežje 4: <http://www.europeangeoparks.org/bsite/home/1%2C1%2C0.asp> (29. 4. 2010).
- Medmrežje 5: <http://www.idrija.si/?vie=gds&id=2010080210584131> (1. 10. 2010).
- Medmrežje 6: <http://www.prc.si/dodatno/las-in-leader> (7. 5. 2010).
- Mencinger, B. 2004: Naravni parki Slovenije. Ljubljana.
- Odlok o razglasitvi Krajinskega parka Zgornja Idrija. Uradni list RS 11/1993. Ljubljana.
- Peljhan, M., Kavčič, M., Režun, B. 2009: Naravoslovna dediščina Idrije povezana v Geopark. Idrijski razgledi 54-1. Idrija.
- Petrič, M. 2010: Divje jezero. Medmrežje: <http://www.dedi.si/dediscina/87-divje-jezero> (3. 5. 2010).
- Po poti idrijskih naravoslovcev. Brošura. Idrija. 2009.
- Pravilnik o uvrstitvi ogroženih rastlinskih in živalskih vrst v rdeči seznam. Uradni list RS 82/2002. Ljubljana.
- Pravilnik o določitvi in varstvu naravnih vrednot. Uradni list RS 111/2004, 70/2006, 58/2009. Ljubljana.
- Režun, B., Peljhan, M., Čar, J., Stupar, M., Kavčič, M., Eržen, U., Hlad, B., Herlec, U. 2009: Geopark Idrija. Geološki zbornik 20. Ljubljana.
- Skoberne, P. 1988: Sto naravnih znamenitosti Slovenije. Ljubljana.
- Skoberne, P. 2010: Medvedje Brdo – sledovi, pa ne medvedji! Medmrežje: http://www.kam.si/izleti/medvedje_brdo.html (1. 10. 2010).
- Slovar slovenskega knjižnega jezika. 1994. Ljubljana.
- Šmid Hribar, M. 2010: Kačja smreka pri Godoviču. Medmrežje: <http://www.dedi.si/dediscina/432-kacja-smreka-pri-godovicu> (30. 9. 2010).
- Terpin, R. 2005: Kukavičevke na Idrijskem. Idrijski razgledi 50-1. Idrija.
- Uredba o zvrsteh naravnih vrednot. Uradni list RS 52/2002, 67/2003. Ljubljana.
- Vončina, A. 2008: 170. obletnica prvega kraljevega obiska v Idriji. Idrijski razgledi 53-1–2. Idrija.

Wraber, T. 1979: Kačja smreka pri Godoviču. Proteus 41-5. Ljubljana.

Wraber, T. 1986: Divje jezero in njegove botanične posebnosti. Idrijski razgledi 29–31. Idrija.

Wraber, T. 1991: Beseda ob odkritju spominske plošče B. Hacquetu v Idriji. Idrijski razgledi 36-1. Idrija.

Zakon o ohranjanju narave. Uradni list RS 56/1999, 31/2000, 110/2002, 119/2002, 22/2003, 41/2004, 96/2004, 61/2006, 63/2007, 32/2008. Ljubljana.

Zakon o ratifikaciji konvencije o varstvu svetovne kulturne in naravne dediščine. Uradni list SFRJ 56/1974. Ljubljana.

RASTLINSTVO IN RASTJE OBČINE IDRİJA

dr. Igor Dakskobler

Regijska raziskovalna enota Tolmin, Biološki inštitut Jovana Hadžija, Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti
igor.dakskobler@guest.arnes.si

Rafael Terpin

Vojskarska 12, 5280 Idrija
marta.terpin@gmail.com

Anka Vončina

Beblerjeva 10, 5280 Idrija
anka.voncina@siol.com

UDK: 581.9(497.4)Idrija)

IZVLEČEK

Rastlinstvo in rastje Občine Idrija

Prevladujoče rastje Občine Idrija je gozd. Njegove združbe uvrščamo v več kot 30 asociacij. Sestoji večine med njimi sodijo med evropsko varstveno pomembne habitatne tipe. Vanje uvrščamo tudi mnoge združbe negozdnega rastja, še posebej polsuha travišča na karbonatni podlagi, bogata z zavarovanimi kukavičevkami, vrstno bogata travišča s prevladujočim volkom (*Nardus stricta*), travniške s prevladujočo modro stožko (*Molinia caerulea*), karbonatna nizka barja ter združbe skalnih razpok, melišč in kamnitih travišč na robovih visokokraških planot. Na Idrijskem smo, upoštevaje le višje rastline, praprotnice in semenke, našeli več kot 25 znamenitih vrst, okoli 60 zavarovanih vrst in več kot 70 vrst iz Rdečega seznama Republike Slovenije. Tu uspeva pet evropsko varstveno pomembnih rastlin: *Primula carniolica*, *Hladnikia pastinacifolia* (obe sta endemični), *Cypripedium calceolus*, *Aquilegia bertolonii* in *Liparis loeselii* ter endemični križanec *Primula x venusta*.

KLJUČNE BESEDE

Občina Idrija, rastje, rastlinstvo, Natura 2000, *Primula carniolica*, *Primula x venusta*

ABSTRACT

Vegetation in the Municipality of Idrija

The predominant vegetation type in the Municipality of Idrija is forest. Its communities are classified into over thirty associations, and most of their stands belong to habitat types of European conservation interest. The municipality also features many non-forest vegetation communities, especially semi-dry grasslands on calcareous bedrock that are rich in protected orchids, species-rich grasslands with predominating mat-grass (*Nardus stricta*), meadows with predominating purple moor grass (*Molinia caerulea*), calcareous fens, and chasmophytic communities, scree communities, and communities of stony grasslands on the edges of high karst plateaus. Considering only ferns and vascular plants, over twenty-five notable species were counted in the Idrija region, as well as around sixty protected species and over seventy species from the Red List of the Republic of Slovenia. Five species of European conservation concern grow here: *Primula carniolica*, *Hladnikia pastinacifolia* (both endemic), *Cypripedium calceolus*, *Aquilegia bertolonii*, and *Liparis loeselii*, as well as the endemic hybrid *Primula x venusta*.

KEY WORDS

Municipality of Idrija, vegetation, flora, Natura 2000, *Primula carniolica*, *Primula x venusta*

1 Uvod*

Pregled gozdnega rastja v Občini Idrija temelji na rezultatih podrobnega preučevanja in kartiranja gozdnih združb v idrijskih gozdovih (M. Wraber 1962 in 1967; Čampa 1978; Urbančič 1981 in 1982, Žgajnar 1978), na posameznih objavah, kjer so omenjene ali obravnavane tudi gozdne združbe s tega območja (Zupančič 1980 in 1999; Zupančič in Žagar 1995; Hočevar s sodelavci 1995; Dakskobler 1998, 1999, 2003, 2007a; 2007b, Dakskobler, Urbančič in A. Wraber 2000; Piskernik 2002; Surina 2001 in 2002; Surina in Dakskobler 2005; P. Košir 2005) ter na lastnih spoznanjih in še neobjavljenem gradivu. Zelo slabo raziskano je negozdno rastje. Le v posameznih člankih so v opisih rastlinskih združb objavljeni tudi popisi iz Idrijskega ali njegove neposredne sosesčine (Piskernik 1982; Marković 1984; Dakskobler 1998, 2006 in 2008; Škornik 2000 in 2001; Babij 2003; Surina in Vreš 2009). Drugače od negozdnega rastja, pa ima poznavanje rastlinstva (flore) v okolice Idrije že zelo dolgo tradicijo, vse od prvega na Slovenskem delujočega botanika P. A. Mattiolia v 16. stoletju naprej. Sloves o svojem bogatem rastlinstvu Idrija dolguje predvsem J. A. Scopoliju, a tudi drugim v tem rudarskem mestu delujočim ali tu rojenim naravoslovcem in botanikom, B. Hacquetu, F. Hladniku, H. Freyerju, K. Dežmanu, G. Dollinerju, J. Głowackemu in drugim (več o tem glej Voss 2008), tudi botanikom, ki so in (ali) še zelo uspešno raziskujejo tukajšnje rastlinstvo v bližnji preteklosti in sedanjosti, T. Wraberju, M. Bavdaž, I. Hlači, R. Terpinu, J. Bavconu, B. Dolinarju, A. Vončina. Omenimo naj samo objave iz druge polovice 20. in začetka 21. stoletja, ki v celoti ali vsaj deloma obravnavajo rastlinstvo na Idrijskem: Martinčič (1958 in 1977), Hlača (1964 in 1966), T. Wraber (1967, 1968, 1971, 1978, 1979, 1986, 1996 in 2003), T. Wraber in Zupančič (1999), Bavcon (1988 in 1993), Bavcon in Terpin (1990), Terpin (1988, 1992, 1994a, 1994b, 2005a, 2005b, 2006 in 2008), Terpin in Vončina (2010), Bavdaž s sodelavci (1999), Bavdaž in Terpin (2009), Jogan (2000 in 2004), Dakskobler (2001a, 2001b in 2004, 2007a, 2007b, 2010), Dakskobler in Terpin (2002), Dakskobler, Jogan in Frajman (2004), Gorkič in Cernatič Gregorič (1995 in 2000), Velikonja (2001), Dolinar (2002 in 2003), Vončina (2008a, 2008b in 2009). Naš opis rastlinstva temelji poleg na lastnih, deloma še neobjavljenih spoznanjih prav na naštetih objavah. V članku obravnavamo le višje rastline, praprotnice in semenke, ne pa tudi lišajev in mahov. Ti dve rastlinski skupini sta na Idrijskem oziroma v njegovi sosesčini poleg začetnika Scopolija raziskovala med drugim J. Głowacki (Głowacki in Arnold 1870) in S. Grom (1969) oziroma ju še raziskujejo A. Martinčič (1977) ter J. Prügger, H. Mayerhofer in F. Batič (2000), nekoliko tudi M. Bavdaž, A. Vončina in drugi. Omenimo naj še mikološke raziskave, katerih začetnik je prav tako bil Scopoli (Piltaver 1996), in ki jih pod vodstvom A. Piltaverja skupina mikologov že več kot deset let opravlja na Idrijskem. Še posebej podrobno preučujejo skupino vlažnic (*Hygrocybe*). Te glive vsako jesen bogatijo nekatere negnojene travnike na Vojskem (Bendijske jame, Novinške rupe, Smodinove rupe), v Šebreljskem vrhu (Lokvarski grič) in v Idrijskih Krnicah (Stržnica).

2 Metode

Floro in vegetacijo popisujemo po uveljavljenih srednjeevropskih metodah (Ehrendorfer in Hamann 1965, Braun-Blanquet 1964). Pri opredeljevanju in poimenovanju habitatnih tipov upoštevamo ustaljeno evropsko metodologijo (Devillers in Devillers-Teschuren 1996, Jogan s sodelavci 2004). Nomenklaturni vir za imena praprotnic in semenk je Mala flora Slovenije (Martinčič s sodelavci 2007), za imena sintaksonov pa pregled, ki ga pripravljata Šilc in Čarni (2010). Pri izboru znamenitih vrst sledimo T. Wraberju (1990), pri zavarovanih vrstah Skobernetu (2007), pri redkih oziroma ogroženih (ranljivih) vrstah pa zdaj veljavnemu Rdečemu seznamu (2002).

* Prispevek obravnava rastlinstvo in rastje na območju Občine Idrija, ne spušča pa se v zgodovino botanike, ki je bila na Idrijskem izredno pestra. Zgodovino botanike na Idrijskem je nameraval pripraviti dr. Tone Wraber, vendar ga je prehitela smrt, zato to področje v knjigi ni predstavljeno.

3 Rezultati

Večji del ozemlja zdajšnje Občine Idrija so po koncu primarne sukcesije v poledenodobnem obdobju poraščali gozdovi. Izjema so bila le ostenja in vodne in obvodne površine ter mokrišča. Vzpetin, ki bi bile nad naravno zgornjo gozdno mejo na ozemlju občine ni, saj so najvišji vrhovi visoki le okoli 1400 m ali manj in porasli z gozdom. Gozd je tudi zdaj prevladujoče rastje v občini in pokriva skoraj 80 % njene površja. Velika raznolikost gozdnih združb je posledica pisane geološke podlage, razgibanega površja in tudi fitogeografskega položaja na stiku predalpskega in dinarskega fitogeografskega območja. Potencialno naravno rastje večjega dela idrijskega ozemlja je bukov gozd. Tega glede na rastišče in nadmorsko višino uvrščamo v številne združbe. Ker je prevladujoča geološka podlaga karbonatna (apnenec, dolomit) naštejmo najprej bukove združbe na taki podlagi in na rjavih rendzinah ali rjavih pokarbonatnih tleh, ki jih uvrščamo v zvezo ilirskih bukovih gozdov (*Aremonio-Fagion*). V podgorskem pasu je to združba bukve in tevja (*Hacquetio-Fagetum*), v spodnjem gorskem pasu pa združba bukve in velevetne mrtve koprive (*Lamio orvalae-Fagetum*). Osrednja gozdna združba na Idrijskem, še posebej v Krajinskem parku Zgornja Idrija, je združba bukve in spomladanske torilnice oziroma dinarski jelovo-bukov gozd (*Omphalodo-Fagetum* = *Abieti-Fagetum dinaricum*). Njene sestoje najdemo v višinskem pasu od (400) 500 do 1250 m, v glavnem na rastiščih te združbe je tudi edini pragozdni ostanek v občini, Bukov vrh (Kordiš 1985). Altimontanske bukove gozdove v najvišjih predelih občine, predvsem v njenem jugozahodnem delu, od Javornika mimo Kanjega dola, Strmca in Mrzlega Loga do Križne gore (z bujno spomladansko podrastjo malega in velikega zvončka in dvolistne modre čebulice, *Scilla bifolia*) do Golakov (pod slednjimi so tudi precej ohranjeni, morda celo pragozdni sestoji), uvrščamo v združbo bukve in platanolistne zlatice (*Ranunculo plataniifolii-Fagetum*), sestoje bukve in gorskega javorja na visokokraških uravninah s svežimi tlemi pa v združbo bukve in kljukastosemenske zvezdice (*Stellario montanae-Fagetum*).

Na bolj skrajnih rastiščih, na strmih prisojnih ali osojnih pobočjih s plitvo rendzino, uspevajo bukovi sestoji naslednjih združb: *Arunco-Fagetum* (združba bukve in kresničja) – osojna strma dolomitna pobočja; *Ostryo-Fagetum* (združba bukve in črnega gabra) – prisojna dolomitna pobočja; *Seslerio autumnalis-Fagetum* (združba bukve in jesenske vilovine) – majhne površine v okolici Idrije in Spodnje Idrije; *Rhododendro hirsuti-Fagetum* (združba bukve in dlakavega sleča) – zelo strma do prepadna osojna pobočja, predvsem v Krajinskem parku Zgornja Idrija, v Malih Govcih nad dolino Trebuše in pod Hudournikom nad dolinama Hotenje in Kanomlje.

Na mešani ali silikatni geološki podlagi (laporovec, glinavec, skrilavec, peščenjak, tuf, tufit) in distričnih rjavih tleh uspevajo kisloljubna bukovja: *Blechno-Fagetum* (združba bukve in rebrenjače na zelo kisljih tleh); *Castaneo-Fagetum sylvaticae* = *Quercu-Luzulo-Fagetum* (združba bukve in pravega kostanja, podgorski zmerno kisloljubni bukov gozd, razširjen je na manjših površinah v okolici Idrije in Spodnje Idrije); *Luzulo-Fagetum* (združba bukve in belkaste bekice, predalpski altimontanski zmerno kisloljubni bukov gozd). Sestoje z večjim deležem jelke uvrščamo v subasociacijo *Luzulo-Fagetum abietetosum* = *Luzulo-Abieti-Fagetum* (altimontanska združba bukve in jelke na kisljih tleh).

V dnu dolin in na vznožjih pobočij so ponekod rastišča hrastovo-belogabrovih združb iz zveze *Erythronio-Carpinion*. Te združbe uvrščamo v asociacije *Helleboro nigri-Carpinetum* (predalpski gozd belega gabra in črnega teloha), *Carici albae-Carpinetum betuli* (združba belega gabra in belega šaša na obrečnih terasah – na majhnih površinah ob Idrijci) in *Vaccinio myrtilli-Carpinetum betuli* (združba belega gabra in borovnice – majhne površine na kisljih tleh, na primer v okolici Spodnje Idrije).

V kotanjah visokega krasa, v žlebovih in na pobočjih z nerazvitimi, koluvijalno-deluvijalnimi tlemi so rastišča združb plemenitih listavcev, ki jih uvrščamo v naslednje združbe (asociacije): *Hacquetio-Fraxinetum* (združba velikega jesena in tevja v podgorskem pasu); *Omphalodo-Aceretum pseudoplatani* (združba gorskega javorja in spomladanske torilnice, aceretalna, z dušikom bogata rastišča v pasu dinarskega jelovega bukovja); *Lamio orvalae-Aceretum* (združba gorskega javorja in velevetne mrtve koprive v altimontanskem pasu, Trnovski gozd, Javornik); *Tilio cordatae-Aceretum platanooidis* (združba lipovca in ostrolistnega javorja, zelo skalnata rastišča v montanskem pasu).

Na mešani, karbonatno-silikatni podlagi in na globokih, evtričnih ali distričnih tleh ali na podzolu v podgorskem in gorskem pasu so rastišča jelovih združb: *Galio rotundifolii-Abietetum* = *Dryopterido affinis-Abietetum* (združba jelke in okroglostne lakote oziroma združba jelke in neprave glistovnice); *Bazzanio-Abietetum* (združba jelke in trikrpega mahu, talni tip je podzol, v Občini Idrija na majhnih površinah).

Vegetacijska posebnost sta še dve združbi: dinarsko subalpinsko smrekovje, *Lonicero caeruleae-Piceetum* (združba smreke in modrega kosteničevja v mraziščnih kotanjah, dragah, v Trnovskem gozdu, tudi v njegovem idrijskem delu, na primer v Tisovcu, pri Škrbini pod Belim hribom, pod Poslušanjem) in alpsko ruševje, *Rhododendro hirsuti-Pinetum prostratae* = *Rhodothamno-Pinetum mugo* (združba rušja in dlakavega sleča oziroma rušja in slečnika) – pod Zelenim robom in v majhnih krpah pod Hudournikom.

Na strmih do prepadnih dolomitnih pobočjih tu in tam uspevajo borovi gozdov. Sestoje, kjer prevladuje črni bor (Mali Govci nad dolino Trebuše), uvrščamo v združbo črnega bora in malega jesena (*Fraxino orni-Pinetum nigrae*), sestoje bolj razširjenega rdečega bora pa v združbo rdečega bora in trirobo košeničice (*Genisto januensis-Pinetum sylvestris*). Na prodiščih Idrije v Idrijski Beli in ob Gačniku pod Vojskim uspeva združba rdečega bora in sive jelše (*Alno incanae-Pinetum sylvestris*). Rdeči bor na nekaj krajih na Idrijskem uspeva tudi na zelo kislih tleh in take sestoje uvrščamo v združbo rdečega bora in borovnice (*Vaccinio myrtilli-Pinetum sylvestris*).

Prisojno, redkeje osojno skalovje poraščajo grmišča črnega gabra in malega jesena (*Fraxino orni-Ostryetum*), v strmih skalnatih osojah v povirju Idrije in Belce in pod Hudournikom pa uspeva tudi združba črnega gabra in dlakavega sleča (*Rhododendro hirsuti-Ostryetum*).

Vrbovja ob Idriji uvrščamo v grmišče sive in rdeče vrbe (*Salicetum eleagno-purpureae*) in v gozdno združbo sive vrbe in velecetne mrtve koprive (*Lamio orvalae-Salicetum eleagni*), loge, mešane sestoje mehkih in trdih listavcev ob isti reki in tudi ob Kanomljici in še nekaterih drugih pritokih pa v združbo sive jelše in velecetne mrtve koprive (*Lamio orvalae – Alnetum incanae*). Reka Idrija in njeni bregovi med Podrotejo in izlivom v Sočo pri Mostu na Soči so, tudi zaradi ohranjenih prodišč, vrbovij in logov uvrščeni v Natura 2000 varstveno območje Idrija s pritoki.

Večina opisanih gozdnih združb sodi med evropsko varstveno pomembne habitatne tipe. V to skupino uvrščamo vse bukove združbe na karbonatni podlagi (zveza *Aremonio-Fagion*), prav tako združbe belega gabra iz zveze *Erythronio-Carpinion*, kisloljubne bukove združbe, javorove in jesenove gozdove v grapah in na hudourniških vršajih, borove gozdove na dolomitni podlagi, obrečna vrbovja in jelševja, subalpinsko (mraziščno) smrekovje in ruševje (Leskovar in Jogan 2004). Torej imajo gozdovi na Idrijskem poleg pomembne gospodarske vloge tudi poudarjeno biotsko in varovalno vlogo.

Idrijski gozdovi so po številu praprotnic in cvetnic zelo bogati in med njihovimi posebnostmi naj omenimo le nekatere, ki so redke, zavarovane ali znamenite. Med znamenitimi rastlinami Slovenije so v idrijskih gozdovih, vključno z logi in vrbovji, bolj ali manj pogoste kranjski volčič (*Scopolia carniolica*), siva vrba (*Salix eleagnos*), beli šaš (*Carex alba*), gozdni planinšček (*Homogyne sylvestris*), kranjski mleček (*Euphorbia carniolica*), širokolistna grašica (*Vicia oroboides*), rdeča relika (*Chamaecytisus purpureus*), kranjski prstnik (*Potentilla carniolica*) in tevje (*Hacquetia epipactis*). Predvsem v višjih legah ali na kamnitih osojnih pobočjih tu in tam raste gola vrba (*Salix glabra*). Zelo redka pa sta golaška selivka (*Grafia golaka*) – uspeva le na kamnitih rastiščih v vrzelih subalpinskega bukovja pod Velikim Golakom, ob poti proti Škrbini (Dakskobler 2001) in Blagajev volčin (*Daphne blagayana*). Ta raste le na nekaj krajih v svetlih toploljubnih bukovih in mešanih gozdovih v okolici Idrije, navedbo izpred več kot 100 let pa so idrijske botaničarke potrdile šele v zadnjih letih (Vončina 2008a in 2009). Blagajev volčin ni samo znamenit, temveč tudi zavarovan predstavnik rastlinstva Slovenije. Med zavarovanimi vrstami je v idrijskih gozdovih gotovo najbolj dragocen lepi čveljc (*Cypripedium calceolus*), orhideja, ki ima v dinarskem delu Sloveniji le redka nahajališča. Raste predvsem v bolj odprtih, svetlih bukovih gozdovih, pogosto na krajih, kjer so pobočja narušena, na koluvijalnih tleh. Na Idrijskem poznamo več nahajališč: Slanice nad dolino Nikove, Senčni potok, Bedrova grapa. Nahajališča v Krajinskem parku Zgornja Idrija

RAFAEL TERPIN

Slika 1: Kranjski volčič (*Scopolia carniolica*), Zadlog.

RAFAEL TERPIN

Slika 2: Lepi čeveljc (*Cypripedium calceolus*), Senčni potok.

(Senčni potok, Bedrova grapa) sodijo med varstvena območja za to vrsto, ki jo moramo v Sloveniji varovati tudi zaradi pravil Evropske skupnosti (Natura 2000). Med zavarovanimi vrstami, ki rastejo v idrijskih gozdovih, so nekatere lisičjakovke. Najbolj pogosto je brezklaso lisiče (*Huperzia selago*), v gorskih gozdovih Krajinskega parka Zgornja Idrija, Vojskarske in Črnovrške planote tudi brinovolistni lisičjak (*Lycopodium annotinum*). Precej bolj redka, le z nekaj znanimi nahajališči, sta sploščeni dvorednik (*Diphasiastrum complanatum*) – na primer Srednja Kanomlja (Terpin in Vončina 2010) in troklasi dvorednik (*Diphasiastrum tristachyum*) – okolica Idrije (Paulin 1901, 18). Posebnost idrijskih gozdov, ki kaže na njihovo razmeroma dobro ohranjenost, so tudi številna nahajališča tise (*Taxus baccata*) in bodike (*Ilex aquifolium*), prav tako poznamo kar nekaj nahajališč širokolistne lobodike (*Ruscus hypoglossum*). Zelo lep okras idrijskih grap, tudi logov, je rumena maslenica (*Heimerocallis lilio-asphodelus*). Med vrste bolj odprtilih površin (na primer med ruševjem in v svetlih borovih gozdovih) sodi vednozeleni gornik (*Arctostaphylos uva-ursi*). Zavarovane ali uvrščene na Rdeči seznam so tudi nekatere bolj ali manj pogoste prebivalke idrijskih gozdov in grmišč, na primer zvonček (*Galanthus nivalis*), kronica oziroma veliki zvonček (*Leucojum vernum*), ciklama (*Cyclamen purpurascens*), črni in dišeči teloh (*Helleborus niger*, *Helleborus odorus*), travnolistna perunika (*Iris graminea*), šmarnica (*Convallaria majalis*), pasji zob (*Erythronium dens-canis*), turška lilija (*Lilium martagon*) in črna čmerika (*Veratrum nigrum*), med kukavičevkami pa na primer dolgolistna, bleda in rdeča naglavka (*Cephalanthera longifolia*, *Cephalanthera damasonium* in *Cephalanthera rubra*), slednja precej redkejša od drugih dveh, temnordeča in širokolistna močvirnica (*Epipactis atrorubens*, *Epipactis helleborine*), dvolistni vimenjak (*Platanthera bifolia*), Fuchsova prstasta kukavica (*Dactylorhiza fuchsii*), jajčastolistni muhovnik (*Listera ovata*) in gnezdovnica (*Neottia nidus-avis*).

Vrsta topljubenih gozdov in gozdnih robov je bleda kukavica (*Orchis pallens*), bolj redka od večine prej napisanih kukavičevk, a še vedno z več znanimi nahajališči v Občini Idrija kot jih ima tukajšnja rastlinska posebnost, še bolj topljubna in tudi precej večja škrlatnordeča kukavica (*Orchis purpurea*). Njena nahajališča (Češnjice, Idrijska Bela, Senčni potok, Ljubevč, pod Trepališami nad Spodnjo Idrijo) (Terpin 2005, 141; Terpin in Vončina 2010), zaslužijo vso pozornost, podobno kot redka nahajališča Müllerjeve močvirnice, o katerih je na Idrijskem prvi pisal T. Wraber (1979) in še posebej pred kratkim odkrita nahajališča purpurne močvirnice (*Epipactis purpurata*) v bukovem gozdu v Mehkih dolinah in nad Bevkom v dolini Nikove (Terpin 2006, 144) ter v jelovo-bukovem gozdu ob Idriji pod Mrzlo Rupo (Dakskobler, neobjavljeno).

Le malo znanih nahajališč v idrijskih gorskih gozdovih imata trokrpi koralasti koren (*Corallorhiza trifida*) – Jelenk, Hudournik in plazeča mrežolistka (*Goodyera repens*). Slednjo sta pod Lipovim vrhom popisala A. Martinčič in M. Piskernik (T. Wraber 1971, 211). Na podobnih rastiščih s prhninasto rendzino raste na Hudem polju tudi enocvetka (*Moneses uniflora*) in enostranska hruškolistka (*Orthilia secunda*) (Terpin in Vončina 2010).

Na Rdečem seznamu je tudi navadni čepnjek (*Streptopus amplexifolius*), prav tako prebivalec gorskih vlažnih gozdov in subalpinskih grmišč, ki so ga na Idrijskem našli M. Wraber (v jelovem gozdu pri Dolah (T. Wraber 1968, 188)) ter A. Martinčič in M. Piskernik pri vasi Lome in pod Lipovim vrhom (T. Wraber 1971, 215). Povsem drugačno ekologijo, kot jo ima navadni čepnjek imajo štiri rastline, ki precej blizu družno rastejo v prisojnem skalovju nad levim bregom Idrije v Strugu, v vrzelastih grmiščih črnega gabra in malega jesena (*Fraxino orni-Ostryetum*): piramidasta zvončica (*Campanula pyramidalis*), vejicata kraslika (*Melica ciliata*), jesenček (*Dictamnus albus*) in ilirska perunika (*Iris pallida* subsp. *illyrica*) – določitev slednje še ni zanesljiva (Terpin 1994, 56). Vse štiri so v Sloveniji najbolj pogoste v njenem submediteranskem delu in tudi značilne za nekatere tamkajšnje združbe. V notranjosti države so redke. Uspevajo predvsem tam, kjer se v podnebjju kaže vpliv morja, ki pa je ob zgornji Idriji v drugem rastju manj opazen, na primer v pojavljanju jesenske vilovine (*Sesleria autumnalis*) in škrlatnordeče kukavice (*Orchis purpurea*). Zanimiva vrsta idrijskih gozdov je tudi vzhodnoalpski endemit, štajerski pljučnik (*Pulmonaria stiriaca*), ki smo ga popisali ob Gačniku na Vojskem, v povirju Idrije pod Mrzlo Rupo in nad Idrijskimi klavžami ter ob Senčnem potoku.

Travnikov, senožeti in pašnikov je na Idrijskem veliko manj kot gozdov, je pa njihov obstoj zelo pomemben kot zagotovilo večje biotske raznovrstnosti. Tukajšnja travišča so večinoma drugotna, torej so nastala s krčitvami nekoč gozdnih površin. Vse manj jih je ohranjenih, košenih in tudi ne preveč gnojnih, kar je pogoj za ohranitev njihove vrstne pisanosti. Taki so (tudi po zaslugi ozavešenih kmetov) na primer vrstno bogati (a fitocenološko v glavnem še ne preučeni) gorski travniki na Vojskarski planoti, v katerih uspevajo že nekatere vrste subalpskih travišč in kamniti travniki oziroma pašniki v jugozahodnem delu občine (Kanji Dol, Strmec, Mrzli Log). Suha do polsuha travišča podgorskega in spodnjega gorskega pasu uvrščamo v zvezo *Bromion erecti*, vsaj nekatera od njih v asociacijo *Scabioso hladnikianae-Caricetum humilis*, v združbo nizkega šaša in Hladnikovega grintavca (*Scabiosa hladnikiana*), še ene izmed znamenitih vrst, ki tudi rastejo na Idrijskem. Na kisljih tleh na večjih ali manjših površinah uspevajo travišča z volkom (*Nardus stricta*), ki jih uvrščamo v združbi volka in navadne grebenuše (*Polygalo vulgaris-Nardetum*) in volka in alpskega planinščka (*Homogyno alpinae-Nardetum*). Precej je tudi gojenih travnikov, kjer je zaradi vnosa gnojil vrstna pisanost precej manjša: take travnike uvrščamo v združbi visoke pahovke (*Arrhenatherum elatius*): *Pastinaco-Arrhenatheretum* in *Ranunculo bulbosi-Arrhenatheretum*. Posebno pozornost in varstvo potrebujejo mokrotni travniki z modro stožko (*Molinia caerulea*) in nizkobarjanske združbe, ki jih najdemo na primer v povirju Gačnika na Vojskem, v povirju Idrije pod Mrzlo Rupo in v Šebalku pri Godoviču. Nekatere travnike z modro stožko uvrščamo v asociaciji *Junco-Molinietum caeruleae* in *Gentiano asclepiadeae-Molinietum caeruleae*, združbe z munci (*Eriophorum angustifolium*, *Eriophorum latifolium*) pa v asociacijo *Eriophoro-Caricetum panicaceae*. Posebnost Gačnikovega in delom tudi Idriječinega povirja in drugih podobnih okolij na Idrijskem (na primer Šebalka) so še nekatere nizkobarjanske združbe iz razreda *Scheuchzerio-Caricetea fuscae*, na primer združba kljunastega šaša (*Carex rostrata*) – *Caricetum rostratae*, združba ranljive malocvetne site (*Eleocharis quinqueflora*) – *Eleocharietum pauciflorae*, prav tako nekatere združbe iz zveze *Magnocaricion elatae*, na primer združba latastega šaša (*Carex paniculata*) – *Caricetum paniculatae*. Na podobnih rastiščih, na primer v dolomitnih povirjih, najdemo tudi združbo srhkega šaša (*Carex davalliana*) – *Caricetum davalliana*. Precej od naštetih travniških združb sodi v evropsko pomembne habitatne tipe: polsuhi travniki v habitatni tip polnaravna suha travišča iz razreda *Festuco-Brometea* (pomembna rastišča kukavičevk), zakisani gorski travniki v vrstno bogata travišča s prevladujočim volkom (*Nardus stricta*), mokrotni travniki pa v habitatni tip travniki s prevladujočo stožko na karbonatnih, šotnih ali gline-no-muljastih tleh (*Molinion caeruleae*). Varstveno pomembni habitatni tipi na Idrijskem so tudi gorski ekstenzivno gojeni travniki, karbonatna nizka barja z navadno reziko (*Cladium mariscus*) in vrstami iz zveze *Caricion davalliana* in bazična nizka barja.

Med znamenitimi vrstami travnikov (polsuhih, kisljih, mokrotnih) in nizkobarjanskih združb, ki rastejo na Idrijskem in so nekatere tudi zavarovane, so trizoba kukavica (*Orchis tridentata*), rani mošnjak (*Thlaspi praecox*), kranjski glavinec (*Centaurea carniolica*), kranjska lilija (*Lilium carniolicum*) in, najredkejši med njimi, kačji jezik (*Ophioglossum vulgatum*) – Idrijska Bela, prva objava T. Wraber (1978) in Šebalk. Redkost na Idrijskem je tudi gredljasti trpotec (*Plantago holosteum*), ki raste na nekaterih suhih travnikih pri Godoviču (Vončina; Dakskobler in Terpin, neobjavljeno). Zavarovane vrste na takih habitatih so kijasti lisičjak (*Lycopodium clavatum*), arnika (*Arnica montana*) – oba sta prebivalca zakisanih travnikov, montpellerski nageljček (*Dianthus hyssopifolius* = *Dianthus monspessulanus*), okroglostna rosika (*Drosera rotundifolia*) – Gačnik, na Logu ob zgornji Idriji (Terpin 1994, 54; Vončina 2008, 137), Clusijev svišč (*Gentiana clusii*) – Vojskarska planota (tam vse redkejši, obilo pa je še na tej planoti spomladanskega, *Gentiana verna* in ponekod tudi tržaškega svišča, *Gentiana tergestina*), Jelenk, Tisovec, močvirski svišč (*Gentiana pneumonanthe*) – Kladnik, Sivka, Mrzli Vrh (Terpin 1994, 54), sibirska perunika (*Iris sibirica*) – Novakova dolina v Koševniku, ob robu močvirnega travnika (Terpin, neobjavljeno), alpska in navadna mastnica (*Pinguicula alpina* in *Pinguicula vulgaris*, slednja je redkejša, raste na primer v povirju Gačnika in v Srednji Kanomlji), brstična lilija (*Lilium bulbiferum*) in mnogo vrst iz družine kukavičevk, poleg že naštetih tudi navadna močvirnica (*Epipactis palustris*), zelenkasti vimenjak (*Platanthera chlorantha*), zeleni volčji jezik (*Coeloglossum viride*) – gorski travniki: Javornik,

BOŠKO ČUŠIN

Slika 3: Loeselova grezovka (*Liparis loeselii*).

Hudournik, Vojskarska planota (Terpin 2005, 138), belkaste ročice (*Pseuodorchis albida*): prav tako gorski, pogosto zakisani travniki (Vojsko, Javornik – Terpin 2005), navadni in dišeči kukavičnik (*Gymnadenia conopsea*, *Gymnadenia odoratissima*, slednji je redkejši), piramidasti pilovec (*Anacamptis pyramidalis*), navadna, pikastocvetna, stasita in čeladasta kukavica (*Orchis morio*, *Orchis ustulata*, *Orchis signifera*, *Orchis militaris*), bezgova prstasta kukavica (*Dactylorhiza sambucina*) – gorski travniki, mesnordeča prstasta kukavica (*Dactylorhiza incarnata*) – Gačnik, Koševnik, Šebalk pri Godoviču (Terpin 2005, 143), majska prstasta kukavica (*Dactylorhiza majalis*), laponska prstasta kukavica (*Dactylorhiza lapponica*) – povirje Gačnika, Treunsteinerjeva prstasta kukavica (*Dactylorhiza traunsteineri*) – Idrijska Bela (T. Wraber v Terpin 2006, 144), povirje Gačnika, navadna oblata kukavica (*Traunsteinera globosa*), muholiko mačje uho (*Ophrys insectifera*) – Grič pod Godovičem (Terpin 2005, 145), Reven v Srednji Kanomlji (Terpin in Vončina 2010), čmrjeliko mačje uho (*Ophrys holoserica*) in tri redkosti na Idrijskem, zavita škrbica (*Spiranthes spiralis*) – Godovič (Dolinar 2002), Češnjice (Terpin 2006, 144), čebeljeliko mačje uho (*Ophrys apifera*) – Trnje (Spodnja Idrija), Češnjice (Terpin in Vončina 2010) in Loeselova grezovka (*Liparis loeselii*) – nizko barje nad Šebalkom pri Godoviču (Dolinar 2002, 39; 2003, 97; Terpin 2005, 146). Zadnje nahajališče je vredno še posebne pozornosti, saj ta nizka, težko opazna kukavičevka prav tako sodi med evropsko varstveno pomembne vrste in Šebalsko barje je zanjo tudi varstveno območje (Seliškar 2004, 115). Razveseljivo je, da smo 23. 6. 2010 na njem našli več kot 50 grezovk. Podobno pozornost zaslužijo travniki pri Vrsniku na Ledinski planoti, kjer je eno izmed zelo redkih nahajališč navadnega zlatega korena (*Asphodelus albus*) v predalpskem svetu Slovenije (Terpin in Vončina 2010).

Med vrstami iz Rdečega seznama, ki jih še nismo omenili, na opisanih habitatih (suha in mokra travišča, nizko barje) v Občini Idrija ponekod rastejo navadna vrelka (*Blysmus compressus*), srhki šaš (*Carex davalliana*), razmaknjeni šaš (*Carex distans*), Hostov šaš (*Carex hostiana*), latasti šaš (*Carex paniculata*), kljunasti šaš (*Carex rostrata*), mehurjasti šaš (*Carex vesicaria*), pikčastoplodni šaš (*Carex punctata*) –

Slika 4: Kranjski jeglič (*Primula carniolica*), Vojsko, pri Medvedu.

dolina Kanomlje (Vreš in Dakskobler, neobjavljeno), povirje Idrijce pod Mrzlo Rupo (Dakskobler, neobjavljeno), navadna rezika (*Cladium mariscus*) – skoraj 100 let stari podatki za Idrijo in Idrijsko Belo (Wraber in Skoberne 1989, 115–116), pisana in razrasla preslica (*Equisetum variegatum*, *Equisetum ramosissimum*) – slednja v dolini Kanomlje (Vreš in Dakskobler, neobjavljeno), ozkolistni in širokolistni munec (*Eriophorum latifolium*, *Eriophorum angustifolium*) – obe ali vsaj ena od naštetih vrst uspevata na primer v povirju Gačnika, v povirju Idrijce pod Mrzlo Rupo, v dolini Kanomlje, v Idrijski Beli ter na barju Šebalk, dlakavi mleček (*Euphorbia villosa*) – Divje jezero, Idrijska Bela (Dakskobler in Terpin 2010), nizki gadnjak (*Scorzonera humilis*) – ob Gačniku na meji med Vojskim (Na Pustoti) in Gorenjo Trebušo (Dakskobler 2005, 181) in alpski mavček (*Trichophorum alpinum*) – v povirju Gačnika vzvodno od domačije Na Pustoti (Dakskobler in Zelnik 2006). Ob bajerju Šebalk pri Godoviču smo popisali tudi črnkasti sitovec (*Schoenus nigricans*), močvirsko sito (*Eleocharis palustris* agg.) in močvirsko krpačo (*Thelypteris palustris*), ob majhni mrtvici Idrijce v Idrijski Beli, torej na nekoliko drugačnih rastiščih, pa Shuttleworthov rogoz (*Typha shuttleworthii*) in rumenkasto ostrico (*Cyperus flavescens*) (Dakskobler, neobjavljeno).

Skalne razpoke in melišča ter druga njim podobna kamnita in skalnata, z gozdom neporasla rastišča v gozdnati krajini navadno ne zavzemajo velikih površin. Njihove združbe so vsaj deloma tudi na Idrijskem že nekoliko raziskane. V skalnih razpokah tako poznamo združbo predalpskega prstnika in kranjskega jegliča (*Primulo carniolicae-Potentilletum caulescentis*) in združbo kranjskega prstnika in Columновеge repuša (*Phyteumato-Potentilletum caulescentis*). V bolj vlažnem skalovju uspeva združba rumenega milja in kranjskega jegliča (*Paederoto luteae-Primuletum carniolicae*) oziroma združba kranjskega jegliča (*Primuletum carniolicae*). V bolj poraslem skalovju in tudi na osojnih policah na severnih robovih Trnovskega gozda rasteta družno modrika (*Sesleria caerulea* subsp. *calcaria*) in kranjski jeglič (*Primula carniolica*) in njuno združbo uvrščamo v asociacijo *Primulo carniolicae-Seslerietum calcariae*. V istem območju,

a v Občini Idrija le v skalovju Zelenega roba z bližnjo okolico, uspeva subalpinska združba čvrstega šaša (*Carex firma*) in kranjskega jegliča (*Primula carniolicae-Caricetum firmae*), v vlažnih osojnih žlebovih na dolomitnem grušču pa meliščna združba golega lepene (*Adenostyles glabra*) in kranjskega zalega kobulčka (*Astrantia carniolica*), še ene znamenite vrste v rastlinstvu Idrijskega (*Astrantia carniolicae-Adenostyletum glabrae*). Bolj prisojne skalnate grebene (na primer Sončni rob) porašča združba ostnatega šaša (*Carex mucronata*): *Caricetum mucronatae* var. geogr. *Primula carniolica*. Na vlažnih meliščih z dolgotrajno snežno odejo sta v Trnovskem gozdu, tudi tik ob meji z idrijsko občino, v kotanji Kraljeva kamra Surina in Vreš (2009) našla združbo četrozobega slanozora (*Heliosperma pusillum*) in jo uvrstila v asociacijo *Drepanoclado uncinati-Heliospermetum pusilli*.

Združbe modrike, čvrstega in ostnatega šaša sodijo med evropsko varstveno pomembne habitatne tipe (Natura 2000), enako tudi vse prej naštete združbe skalnih razpok. V teh v glavnem na majhnih površinah (nekaj kvadratnih metrov ali malo več) uspevajočih združbah med drugimi rastejo tri evropsko varstveno pomembne vrste. Dve od njih sta med največjimi znamenitostmi slovenskega rastlinstva. Kranjski jeglič (*Primula carniolica*) ima na Idrijskem številna nahajališča, raste ne samo v naštetih združbah, temveč tudi ponekod na travnikih (na primer na Jelenku, na Vojskem) in v bukovih gozdovih, izjemoma celo na prodiščih Idrije (na primer med Fežnarjem in Lajštom) in Belce (pod Marijino kapele). Rebrinčevolistna hladnikija oziroma hladnikovka (*Hladnikia pastinacifolia*) je slovenski rodovni endemit, s precej ožjim območjem razširjenosti (arealom) kot kranjski jeglič (južni in severni rob Trnovskega gozda) prav tako uspeva v naštetih združbah kamnitih travišč in melišč, vendar na ozemlju idrijske občine le v skalovju Zelenega roba. Tretja evropsko varstveno pomembna vrsta, značilna za melišča, kamnita travišča in skalne razpoke, je Bertolonijeva orlica (*Aquilegia bertolonii*), ki raste v Govcih (tudi pod Zelenim robom), prav tako na Sončnem robu nad Hudim poljem in v Gamsarici nad dolino Belce (Dakskobler in Terpin 2002; Dakskobler 2004). Velika znamenitost rastlinstva Idrije in njene okolice je idrijski jeglič (*Primula x venusta*), križanec med kranjskim in lepim jegličem (*Primula auricula*). Območje njegove celotne razširjenosti sega še na ozemlje sosednjih tolminske in novogoriške občine (severna pobočja Trnovskega gozda od Drnulka do Zelenega roba), a največ znanih nahajališč je na Idrijskem (Jelenk in Kendove robe, Bedrova grapa, Tisovec, Gamsarica nad Belco). Raste tam, kjer blizu skupaj uspevata tudi starševski vrsti (Terpin 1994, 55). Vsi trije omenjeni jegličiči so zavarovani. Med znamenitimi, a ne prav redkimi vrstami melišč v Občini Idrija je rušnata zvončica (*Campanula cespitosa*), med znamenitimi in zavarovanimi prebivalkami skalnih razpok pa divji nageljček (*Dianthus sylvestris*). Prebivalka melišč in kamnitih rastišč je tudi pirenejska vijolica (*Viola pyrenaica*), ki smo jo našli na grušču pod stenami v Strugu (Dakskobler, neobjavljeno). Redkost gozdnatega območja, kjer vrhovi ne prese-gajo 1400 m, je alpska velesa (*Dryas octopetala*), še posebej njeno zelo skromno nahajališče na Hudourniku (Terpin 1994, 59), ki pa ga žal v novejšem času ne moremo več potrditi. V skalovju te gore nad dolino Hotenje, prav tako v skalovju pod Jelenkom in Kendovimi robmi ter v Strugu raste alpski volčin (*Daphne alpina*), na osojah pod Hudournikom pa še ena prebivalka skalnih razpok, ki jo v Sloveniji najdemo predvsem v Alpah, nizki repnjak (*Arabis bellidifolia* subsp. *stellulata*). Pod to goro so tudi naravna nahajališča alpskega macesna (*Larix decidua*), ena redkih zunaj ozemlja Alp (macesen sicer subsponento, kot pionir na opuščeni senožeti, uspeva na precej krajih). V vlažnem dolomitnem skalovju Tisovca nad Belco, tudi pri Putrihovi klavžah, pod Sončnim in Zelenim robom in pod Hudournikom raste najmanjši zvonček (*Soldanella minima*), ki ga v Sloveniji prav tako le redko opazimo zunaj Alp. Na meliščih ali kamnitih travnikih, kjer raste tudi lepki osat (*Cirsium erisithales*), smo na osojah nad Belco, na Vojskem in pod Bukovim vrhom popisali mrežasti pojalnik (*Orobanche reticulata*), prav tako razmeroma redko gorsko parazitsko rastlino. Med vrstami iz rodu pojalnikov naj omenimo še vrednikov pojalnik (*Orobanche teucrii*), ki raste pri Godoviču (Dakskobler in Terpin, neobjavljeno).

Z naravovarstvenega vidika manj pomembna je ruderalna vegetacija, ki jo je v dinarskem svetu Slovenije preučila L. Marković (1984). Na ozemlju Občine Idrija je med drugim ugotovila naslednje ruderalne združbe: *Echio-Melilotetum* (Idrija), *Chenopodietum boni-henrici* (Vojsko), *Chaerophylletum aurei* (Zad-

Slika 5: Idrijski jeglič (*Primula x venusta*), Kendove robe.

log) in *Matricario-Polygonetum avicularis* (Vojsko, Idrija). Pozneje je V. Babij (2003) na peščenih obpotjih v Idriji popisala asociacijo *Eragrostio-Polygonatum*. Med vrstami ruderalnih rastišč je tudi pikasti mišjak (*Conium maculatum*), ki smo ga popisali ob cesti Godovič–Črni Vrh, za predorom pri Godoviču (Dakskobler, Seliškar, Terpin in Vreš, neobjavljeno) in sodi med prizadete vrste naše flore.

4 Sklep

Idrijsko oziroma idrijska občina se lahko ponaša z izredno pisanim rastjem. Na ozemlju, kjer prevladuje gozd, je znanih veliko rastlinskih združb, samo gozdnih več kot 30 (na ravni asociacije). Izjemno pisano je tudi rastlinstvo (flora), v kateri je vsaj 25 znamenitih vrst, okoli 60 zavarovanih in več kot 70 vrst iz Rdečega seznama Republike Slovenije. Tu uspeva pet evropsko varstveno pomembnih vrst: *Primula carniolica* (varstvena območja za to vrsto so Govci, Divje jezero, Sončni rob nad Hudim poljem, povirje Belce (Gamsarica) ter Kendove robe in Jelenk), *Hladnikia pastinacifolia* (varstveno območje so Govci na severnem robu Trnovskega gozda), *Cypripedium calceolus* (varstveno območje je Zgornja Idrija), *Aquilegia bertolonii* (njeno varstveno območje na severnem robu Trnovskega gozda vključuje Govce, povirje Belce in Sončni rob) ter *Liparis loeselii* (njeno varstveno območje je barje Šebalk pri Godoviču). V razmeroma majhnem višinskem razponu od 300 do 1400 m nadmorske višine najdemo tako prebivalke subalpskih travnišč in skalnih razpok (na primer *Arabis bellidifolia* subsp. *stellulata*, *Carex ferruginea*, *Carex mucronata*, *Carex firma*, *Dryas octopetala*, *Soldanella minima*) kot nekatere zelo toploljubne, v glavnem submediteransko razširjene vrste (*Campanula pyramidalis*, *Orchis purpurea*, *Dictamnus albus*, *Iris pallida* subsp. *illyrica*, *Sesleria autumnalis*, *Plantago holostium*, *Melica ciliata*). Območja s posebej vrednim in ogroženim rastjem in rastlinstvom so Hudournik na severnem robu Vojskega, povirje Gačnika pri istem kraju, povirje Idrije in Belce, Sončni rob nad Hudim poljem, Idrijska Bela, soteska

Strug, Divje jezero, Kendove robe in Jelenk, travniki v zaselku Češnjice pri Idriji, barje Šebalk z okoliškimi travniki pri Godoviču ter gozdovi in travniki od Javornika do Križne gore na jugozahodu občine. Vsekakor lahko zapišemo, da smemo med naravne danosti, po katerih Občina Idrija zelo izstopa v primerjavi z drugimi okolji, utemeljeno šteti tudi njeno bogato rastje in rastlinstvo in storiti moramo, kar je v naši moči, da ga ohranimo zanamcem.

Zahvala

Za prijazno pomoč pri terenskem delu, določanju rastlin, pisanju prispevka in (ali) za dovoljenje za objavo podatkov se zahvaljujemo prof. Mariji Bavdaž, prof. Jožetu Koscu, dr. Branku Vrešu, mag. Andreju Seliščkarju, †prof. dr. Tonetu Wraberju, Mauru Hrvatino, Tinki Gantar, Branetu Dolinarju in Marini Slabe.

5 Viri in literatura

- Babij, V. 2003: Sistematika, nekatere rastiščne značilnosti in razširjenost ptičje dresni (*Polygonum aviculare* agg.) v Sloveniji. Doktorska disertacija, Biotehniška fakulteta Univerze v Ljubljani. Ljubljana.
- Bavcon, J. 1988: Idrijski jeglič. Idrijski razgledi 33-2. Idrija.
- Bavcon, J. 1993: Bodiki. Idrijski razgledi 37-1-2. Idrija.
- Bavcon, J., Terpin, R. 1991: Kranjski jeglič. Idrijski razgledi 35-1-2. Idrija.
- Bavdaž, M., Čar, J., Kavčič, J., Peljhan, Pišljari, E. 1999: Ob Rakah: po poti idrijskih naravoslovcev. Idrija.
- Bavdaž, M., Terpin, R. 2009: Scopolijev spominski vrt. Idrija. Naravoslovna dediščina. Botanika. Zloženska. Idrija.
- Braun-Blanquet, J. 1964: Pflanzensoziologie. Grundzüge der Vegetationskunde. 3. Auf., Wien–New York.
- Čampa, L. 1978: Gozdne združbe in rastiščno gojitveni tipi v gospodarski enoti Idrija II. Elaborat, Gozdarski inštitut Slovenije. Ljubljana.
- Dakskobler, I. 1999: Contribution to the knowledge of the association *Fraxino ornii-Pinetum nigrae* Martin-Bosse 1967. Wissenschaftliche Mitt. Niederösterreich. Landesmuseum 12. St. Pölten.
- Dakskobler, I. 2001: Lepi čeveljc (*Cypripedium calceolus*) nad Bedrovo grapo pri Hudem polju. Idrijski razgledi 46-1. Idrija.
- Dakskobler, I. 2001: Notulae ad floram Sloveniae: 43. *Grafia golaka* (Hacq.) Rchb. Hladnikia 11. Ljubljana.
- Dakskobler, I. 2003: Asociacija *Rhododendro hirsuti-Fagetum* Accetto ex Dakskobler 1998 v zahodni Sloveniji. Razprave 4. razreda SAZU 44-2. Ljubljana.
- Dakskobler, I. 2004: *Aquilegia bertolonii* Schott – Bertolonijeva orlica. Natura 2000 v Sloveniji – rastline. Ljubljana.
- Dakskobler, I. 2005: Floristične novosti iz Posočja in sosednjih območij v zahodni in severozahodni Sloveniji – IV. Hacquetia 4-2. Ljubljana.
- Dakskobler, I. 2006: Calcareous open sedge swards and stony grasslands (*Seslerietalia caeruleae*) on the northern edge of the Trnovski gozd plateau (the Dinaric mountains, western Slovenia). Hacquetia 5-1. Ljubljana.
- Dakskobler, I. 2007a: Gozdovi plemenitih listavcev v Posočju. Forest of valuable broad-leaved tree species in the Soča valley (western Slovenia). Scopolia 60. Ljubljana.
- Dakskobler, I. 2007b: Fitocenološka in floristična analiza obrečnih gozdov v Posočju (zahodna Slovenija). Razprave 4. razreda SAZU 48-2. Ljubljana.
- Dakskobler, I. 2008: Združbe visokih steblik v Julijskih Alpah in v severnem delu Trnovskega gozda (severozahodna in zahodna Slovenija). Razprave 4. razreda SAZU 49-1. Ljubljana.

- Dakskobler, I. 2010: Razvoj vegetacije na prodiščih reke Idrijce v zahodni Sloveniji. *Folia biologica et geologica* 51-2. Ljubljana.
- Dakskobler, I., Frajman, B., Jogan N. 2004: *Primula carniolica* L. – kranjski jeglič. *Natura 2000 v Sloveniji – rastline*. Ljubljana.
- Dakskobler, I., Terpin, R. 2002: Bertolonijeva orlica in mrežasti pojalknik nad povirjem Belce. *Idrijski razgledi* 47-1. Idrija.
- Dakskobler, I., Terpin, R. 2010: Notulae ad floram Sloveniae. *Euphorbia villosa* Waldst. & Kit. *Hladnikia* 25. Ljubljana.
- Dakskobler, I., Urbančič, M., Wraber, A. 2000: Gozd bukve in jelke z dlakavim slečem (*Omphalodo-Fagetum rhododendretosum hirsuti*) v Trnovskem gozdu (zahodna Slovenija). *Zbornik gozdarstva in lesarstva* 62. Ljubljana.
- Dakskobler, I., Zelnik, I. 2006: Notulae ad floram Sloveniae. 76. *Trichophorum alpinum* (L.) Pers. *Hladnikia* 19. Ljubljana.
- Devillers, P., Devillers-Teschuren, J. 1996: A classification of Palearctic habitats. *Nature and environment* 78. Council of Europe. Strasbourg.
- Dolinar, B. 2002: Grezovka – redka orhideja, najdena tudi na Idrijskem. *Komunitator* 2-10. Idrija.
- Dolinar, B. 2003: Notulae ad floram Sloveniae. 54. *Liparis loeselii* (L.) L. C. Rich. *Hladnikia* 15–16. Ljubljana.
- Ehrendorfer, F., Hamann, U. 1965: Vorschläge zu einer floristischen Kartierung von Mitteleuropa. *Ber. Deutsch. Bot. Ges.* 78. München.
- Głowacki, J., Arnold, F. 1870: Flechten aus Krain und Küstenland. *Verh. Zool.-Bot. Ges. Wien*, Bd. 20. Wien.
- Gorkič, M., Cernatič Gregorič, A. 1995: Krajinski park Zgornja Idrija. *Idrijski razgledi* 40-1–2. Idrija.
- Gorkič, M., Cernatič - Gregorič, A. 2000: Naši krajinski in regijski parki: Krajinski park Zgornja Idrija. *Proteus* 63-3. Ljubljana.
- Grom, S. 1969: Mahovna flora Trnovskega gozda. *Varstvo narave* 6. Ljubljana.
- Hlača I. 1964: *Primula venusta* Host. *Diplomska naloga, Biotehniška fakulteta Univerze v Ljubljani*. Ljubljana.
- Hlača, I. 1966: Dražestni jeglič (*Primula venusta*). *Proteus* 28-9–10. Ljubljana.
- Hočvar, S., Batič, F., Piskernik, M., Martinčič, A. 1995: Glive v pragozdovih Slovenije III. Dinarski gorski pragozdovi na Kočevskem in v Trnovskem gozdu. *Strokovna in znanstvena dela* 117. *Gozdarski inštitut Slovenije*. Ljubljana.
- Jogan, N. 2001: Poročilo o delu floristične skupine. *Raziskovalni tabor študentov biologije, Cerkno 2000*. Ljubljana.
- Jogan, N. 2004: *Cypripedium calceolus* L. – lepi čeveljc. *Natura 2000 v Sloveniji – rastline*. Ljubljana.
- Jogan, N., Kaligarič, M., Leskovar, I., Seliškar, A., Dobravec, J. 2004: *Habitatni tipi Slovenije HTS 2004*. Ljubljana.
- Kordiš, F. 1985: Pragozd Bukov vrh. *Gozdni rezervati Slovenije. Strokovna in znanstvena dela* 87. Ljubljana.
- Košir, P. 2005: Noble hardwood forests of the altimontane belt (*Lamio orvalae-Aceretum pseudoplantani* P. Košir et Marinček 1999) in Slovenia (western part of the Illyrian floral province). *Natura Croatica* 14-2. Zagreb.
- Leskovar, I., Jogan, N. 2004: *Habitatni tipi in Natura 2000*. *Proteus* 66-9–10. Ljubljana.
- Marković, L. 1984: Die Ruderalvegetation in dinarischen und vordinarischen Gebiet Sloweniens. *Razprave 4. razreda SAZU* 25. Ljubljana.
- Martinčič, A. 1958: *Fitogeografske razmere vzhodnega dela Trnovskega gozda. Diplomska naloga, Biotehniška fakulteta Univerze v Ljubljani*. Ljubljana.
- Martinčič, A. 1977: Prispevek k poznavanju ekologije mrazišč v Sloveniji. *Razprave 4. razreda SAZU* 20. Ljubljana.

- Martinčič, A., Wraber, T., Jogan, N., Podobnik, A., Turk, B., Vreš, B., Ravnik, V., Frajman, B., Strgulc Krajšek, S., Trčak, B., Bačič, T., Fischer, M. A., Eler, K., Surina, B. 2007: Mala flora Slovenije. Ključ za določanje praprotnic in semenk. Četrta, dopolnjena in spremenjena izdaja. Ljubljana.
- Paulin, A. 1901: Schedae ad Floram exsiccata Carniolicam I. Centuria I. et II. Beiträge zur Kenntnis der Vegetationsverhältnisse Krains I, Otto Fischer. Ljubljana.
- Piltaver, A. 1996: Podobe kranjskih gob, dragocen del Scopolijeve zapuščine. Proteus 58-1. Ljubljana.
- Piskernik, M. 1982: Plevelna vegetacija gozdnih drevesnic in njivskih okopavin v nižinskih predelih Slovenije. Zbornik gozdarstva in lesarstva Slovenije 20-1. Ljubljana.
- Piskernik, M. 2002: Slovenski Dinaridi floristična, vegetacijska, zoološka in ekološka zakladnica. Lokev na Krasu.
- Pravilnik o uvrstitvi ogroženih rastlinskih in živalskih vrst v rdeči seznam. Priloga 1: Rdeči seznam praprotnic in semenk (*Pteridophyta* & *Spermatophyta*). Uradni list RS 82/2002. Ljubljana.
- Prügger, J., Mayerhofer, H., Batič, F. 2000: Beiträge zur Flechtenflora von Slowenien IV. Die Flechten des Trnovski gozd. Herzogia 14. Berlin, Stuttgart.
- Seliškar, A. 2004: *Liparis loeselii* (L.) L. C. Rich.–Loeselova grezovka. Natura 2000 v Sloveniji – rastline. Ljubljana.
- Skoberne, P. 2007: Narava na dlani. Zavarovane rastline Slovenije. Žepni vodnik. Ljubljana.
- Surina, B. 2001: Fitocenološke raziskave jelovo-bukovega gozda (*Omphalodo-Fagetum* s. lat.) v zahodnem delu ilirske florne province. Magistrska naloga, Biotehniška fakulteta Univerze v Ljubljani. Ljubljana.
- Surina, B. 2002: Phytogeographical Differentiation of Dinaric Fir-Beech Forest (*Omphalodo-Fagetum* s. lat.) in the Western Part of the Illyrian Floral Province. Acta Botanica Croatica 62-2. Zagreb.
- Surina, B., Dakskobler, I. 2005: Delimitation of the alliances *Caricion firmae* (*Seslerietalia albicantis*) and *Seslerion juncifoliae* (*Seslerietalia juncifoliae*) in the southeastern Alps and Dinaric mountains. Plant Biosystems 139-3. London.
- Surina, B., Vreš, B. 2009: The association *Drepanoclado uncinati-Heliospermetum pusilli* (*Arabidetalia caeruleae*, *Thlaspietea rotundifolii*) in the Trnovski gozd plateau (Slovenia, NW Dinaric MTS). Hacquetia 8-1. Ljubljana.
- Šilc, U., Čarni, A. 2010: Pregled sintaksonomskega sistema rastlinskih združb Slovenije. Elaborat. Biološki inštitut ZRC SAZU. Ljubljana.
- Škornik, S. 2000: Suha in polsuha travišča reda *Brometalia erecti* Koch 1926 v Sloveniji. Doktorska disertacija, Biotehniška fakulteta Univerze v Ljubljani. Ljubljana.
- Škornik, S. 2003: A contribution to the knowledge of dry grassland vegetation of the *Brometalia erecti* Koch 1926 order in Slovenia. Acta Biologica Slovenica 44-4. Ljubljana.
- Terpin, R. 1988: Idrija v Kramaršci. Idrijski razgledi 33-1. Idrija.
- Terpin, R. 1992: Gamsarica. Idrijski razgledi 36-2. Idrija.
- Terpin, R. 1994a: O zavarovanih in nekaterih drugih redkih rastlinah na Idrijsko-Cerkljanskem ozemlju. Idrijski razgledi 38-1–2. Idrija.
- Terpin, R. 1994b: Jelenk (1106 m) in botaniki. Planinski vestnik 94-7–8. Ljubljana.
- Terpin, R. 2005a: Kukavičevke na Idrijskem. Idrijski razgledi 50-1. Idrija.
- Terpin, R. 2005b: Lokvarski grič pa Govšk tudi. Samotne poti med Kanomljo in dolino Idrije. Planinski vestnik 105-3. Ljubljana.
- Terpin, R. 2006: Dopolnilo k prispevku Kukavičevke na Idrijskem, ki je bil objavljen v IR št. 1/2005. Idrijski razgledi 51-1–2. Idrija.
- Terpin, R. 2009: Flora. V: Brezavšček, M. (ur.): Idrijsko-cerkljanska planinska pot (ICPP): Druga predelana in dopolnjena izdaja. Idrija.
- Terpin, R., Vončina, A. 2010: Botanične novosti na Idrijskem in v njeni okolici. Idrijski razgledi 55-1. Idrija.
- Urbančič, M. 1981: Gozdne združbe in rastiščno gojitveni tipi v gospodarski enoti Idrija I in gospodarski enoti Kanomlja – del. Elaborat. Gozdarski inštitut Ljubljana.
- Urbančič, M. 1982: Gozdne združbe in rastiščno gojitveni tipi v gozdnogospodarski enoti Dole. Elaborat, Gozdarski inštitut. Ljubljana.

- Velikonja, E. 2001: Rastlinstvo naših krajev. Mati Gora. Zbornik o Gori, Gorjankah in Gorjancih, ob 400-letnici naselitve Gore. Predmeja.
- Vončina, A. 2008a: Oživiljeno nahajališče Blagajevega volčina (*Daphne blagayana* Freyer) na Idrijskem. Proteus 70-8. Ljubljana.
- Vončina, A. 2008b: 170. obletnica prvega kraljevega obiska v Idriji. Idrijski razgledi 53-1–2. Idrija.
- Vončina, A. 2009: Notulae ad floram Sloveniae 94. *Daphne blagayana* Freyer. Hladnikia 24. Ljubljana.
- Voss, W. 2008: Versuch einer Geschichte der Botanik in Krain (1754 bis 1883) = Poskus zgodovine botanike na Kranjskem (1754 do 1883): znanstvenokritična izdaja. Celje.
- Wraber, M. 1962: Fitosociološka in ekološka podoba gozdne vegetacije na Idrijskem. Elaborat. Inštitut za biologijo SAZU, Ljubljana.
- Wraber, M. 1967: Fitocenološko-ekološka analiza gozdne vegetacije na območju gozdne uprave Črni vrh nad Idrijo. Elaborat, Inštitut za biologijo SAZU. Ljubljana.
- Wraber, T. 1967: Floristika v Sloveniji v letu 1967. Biološki vestnik 15. Ljubljana.
- Wraber, T. 1968: Floristika v Sloveniji v letu 1968. Biološki vestnik 17. Ljubljana.
- Wraber, T. 1971: Floristika v Sloveniji v letih 1969 in 1970. Biološki vestnik 19. Ljubljana.
- Wraber, T. 1978: Kačji jezik v Sloveniji. Proteus 40-5. Ljubljana.
- Wraber, T. 1979: Müllerjeva močvirnica (*Epipactis muelleri*) tudi v Sloveniji. Proteus 41-7. Ljubljana.
- Wraber, T. 1986: Divje jezero in njegove botanične posebnosti. Idrijski razgledi 29–31. Idrija.
- Wraber, T. 1990: Sto znamenitih rastlin na Slovenskem. Ljubljana.
- Wraber, T. 1996: Divje jezero pri Idriji, njegov pomen za slovensko naravoslovje in značilnosti njegovega živega sveta. Divje jezero. Kulturni in naravni spomeniki Slovenije. Zbirka vodnikov 166. Ljubljana.
- Wraber, T. 2003: Henrik Freyer kot botanik. Idrijski razgledi 48-1. Idrija.
- Wraber, T., Skoberne, P. 1989: Rdeči seznam ogroženih praprotnic in semenk SR Slovenije. Varstvo narave 14–15. Ljubljana.
- Wraber, T., Zupančič, M. 1999: Flora in vegetacija Trnovskega gozda. Trnovski gozd. Enciklopedija Slovenije 13 (Š–T). Ljubljana.
- Zupančič, M. 1980: Smrekovi gozdovi v mrzishčih Dinarskega gorstva Slovenije. Slovenska akademija znanosti in umetnosti. Razred za naravoslovne vede, Dela (Opera) 24. Ljubljana.
- Zupančič, M. 1999: Smrekovi gozdovi Slovenije. Slovenska akademija znanosti in umetnosti. Razred za naravoslovne vede, Dela (Opera) 36. Ljubljana.
- Zupančič, M., Žagar, V. 1995: New views about the phytogeographic division of Slovenia, I. Razprave 4. razreda SAZU 36-1. Ljubljana.
- Žgajnar, A. 1978: Gozdne združbe in rastiščno gojitveni tipi v gospodarski enoti Črni vrh. Elaborat, Gozdarski inštitut Slovenije. Ljubljana.

PLAZOVITOST V OBČINI IDRİJA

dr. Blaž Komac, dr. Matija Zorn

*Geografski inštitut Antona Melika, Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti
blaz.komac@zrc-sazu.si, matija.zorn@zrc-sazu.si*

UDK: 911.2:551.435.62(497.4Idrija)

IZVLEČEK

Plazovitost v Občini Idrija

V prispevku smo opisali plazovitost v Občini Idrija. Opisu vzrokov in posledic plazjenja ter omembi nekaterih zemeljskih plazov iz bližnje preteklosti sledi opis izdelave zemljevida plazovitosti. Nadalje smo zemljevid plazovitosti umerili s podatki o povratni dobi padavin, ki sprožajo zemeljske plazove. V razpravi opozarjamo še na pomen plazovnih pregrad in vpliva rudarjenja na plazenje.

KLJUČNE BESEDE

geografija, zemeljski plazovi, zemljevidi plazovitosti, Idrija, Slovenija

ABSTRACT

Landslide hazard in the Municipality of Idrija

The paper describes landslide hazard in the municipality of Idrija. The description of causes and consequences of landslips and landslides in the recent past is followed by a description of a landslide hazard map. For this occasion, the landslide hazard map was calibrated with data on the return period of rainfall, which triggers landslides. The conclusion stresses the importance and impact of landslide dams and the influence of mining on triggering landslides.

KEY WORDS

geography, landslides, landslide hazard maps, Idrija, Slovenia

1 Uvod

Zemeljski plazovi so z vidika naravnih procesov »... le... silovita pospešitev geomorfnihi procesov, ki so v nekaj urah premaknili tolikšne množine materiala kot [se običajno premaknejo, op. a.] v stoletjih ali morda tisočletjih normalnega vsakodnevnega [geomorfnega, op. a.] dogajanja...« (Natek 1990b, 12). Toda človek jih zaradi njihove opaznosti v pokrajini in učinka na družbo (škoda, žrtve) povečini dojema kot izjemne naravne pojave – naravne nesreče. Imajo pa zemeljski plazovi velik pomen tudi za razvoj reliefa, saj na primer po Selbyju (1974) že »večji« zemeljski plazovi, ki se pojavljajo na manj kot pet let, pomenijo prevladujočo prvino preoblikovanja površja. Pozabiti pa ne smemo tudi za družbenogospodarski pomen plazenja, zato je smiselno, da se tem naravnim pojavom izognemo, kjer pa to zaradi pomanjkanja prostora ali drugih vzrokov, kot je lastništvo zemljišč, ni mogoče, pa se jim moramo prilagoditi. V tem primeru lahko govorimo o upravljanju z zemeljskimi plazovi, ki ga olajšajo zemljevidi nevarnosti zaradi zemeljskih plazov (zemljevidi plazovitosti), opisani v nadaljevanju.

Zemljevidi plazovitosti temeljijo na podatkih o preteklih pojavih plazenja v pokrajini in analizi temeljnih naravnogeografskih prvin, ki vplivajo na plazenje. Z njihovo pomočjo bolje razumemo razprostranjenost in pogostnost zemeljskih plazov oziroma njihovo prihodnjo prostorsko razporeditev v pokrajini. Ker na ta način bolje načrtujemo dejavnosti in njihov razvoj v pokrajini, lahko zemljevide plazovitosti štejemo med pomembnejše temelje prostorskega razvoja. Čeprav zemeljski plazovi človeka po eni strani omejujejo pri razvoju, pa jih ravno zaradi naravnosti k preventivi moramo razumeti v pozitivnem smislu. Ne nazadnje so študije pokazale, da s preventivo več pridobimo, kot izgubimo. Razmerje med sredstvi, vloženimi v sanacijo zemeljskih plazov in prihranki zaradi preventive znašajo od 1 : 10 do celo 1 : 2000 (Siegel 1996). Tudi zato je Mednarodna geomorfološka zveza leta 2005 sprejela deklaracijo, v kateri je zapisano, da »... morajo geomorfologi na vseh ravneh sodelovati pri odločanju, da bi preprečili geomorfološke nesreče in spodbudili organe odločanja, da posvetijo več pozornosti preventivi...« (Declaration ... 2005). Teženja po preventivni dejavnosti nas tudi sili, da se spoprijemamo z vzroki pojavov in procesov v pokrajini, ne pa le z njihovimi posledicami (Radinja 1971). Naravne nesreče so izraz kompleksne pokrajinske stvarnosti in zato se v želji po celoviti geografski obravnavi Občine Idrija tej temi ne moremo izogniti.

2 Zemljevid nevarnosti zaradi zemeljskih plazov

Zemljevid plazovitosti Občine Idrija smo izdelali na podlagi analize zemljevidov vplivnih dejavnikov, in sicer kamninske sestave, rabe tal, naklona, ekspozicije, ukrivljenosti površja in podatkov o 24-urnih maksimalnih padavinah ter ob pomoči podatkov o dejanskih zemeljskih plazovih iz Nacionalne podatkovne baze zemeljskih plazov (Nacionalna ... 2006). Mejne vrednosti za posamezne dejavnike, na podlagi katerih smo ugotavljali plazovitost, smo določili glede na razmere v celotni Sloveniji. Zemljevid smo izdelali s statistično metodo faktorja verjetnosti (Zorn in Komac 2008). Pri modeliranju smo uporabili digitalni model višin z velikostjo celic 25 krat 25 metrov, izračune pa smo pripravili s pomočjo programskih paketov *TAS*, *Idrisi* in *ArcGIS*. Preizkus modela smo izvedli po metodi Lana in sodelavcev (2004).

Kamninska sestava (Verbič 1998) je eden od najpomembnejših dejavnikov za proženje zemeljskih plazov, saj so zemeljski plazovi na nekaterih kamninah pogostejši kot na drugih. Sodeč po Nacionalni podatkovni bazi zemeljskih plazov (Nacionalna ... 2006; uporabljena je bila tudi pri izračunih za ostale vplivne dejavnike) so zemeljski plazovi v Sloveniji pogosti v vulkanoklastičnih kamninah, kakršen je tuf, v klastičnih kamninah, kot so peščenjak, fliš, zlasti pa v glinavcu, laporovcu ter v glini, pesku, melju in produ, če ti sedimenti sestavljajo pobočja. Zemeljskih plazov praktično ni v apnencih in dolomitih ter v magmatskih kamninah (Zorn in Komac 2008, 81).

Naklon površja je tesno povezan s kamninsko sestavo ozemlja, pa tudi z geomorfnimi procesi in nadmorsko višino, saj se z njo praviloma povečuje (Perko 2001). Zemeljski plazovi so v Sloveniji najpogostejši v naklonskem razredu od 20 do 30°, zelo pogosti so v naklonskem razredu od 10 do 20°, manj pa pri naklonih od 30 do 40°. Zelo redki so pri naklonih pod 10° in nad 50°, redki pa so tudi pri naklonih od 40 do 50°.

Na plazovitost vpliva tudi ukrivljenost površja, to je prostorsko spreminjanje naklona ali ekspoziције. Razlikujemo navpično ukrivljenost, ki pomeni stopnjo prostorskega spreminjanja naklona glede na vodoravno ravnino, in vodoravno ukrivljenost, ki pomeni stopnjo prostorskega spreminjanja ekspozicije glede na navpično ravnino (Hrvat in Perko 2002; Perko 2007). Za nastanek zemeljskih plazov je pomembna predvsem vodoravna ukrivljenost površja, ki označuje območja stekanja vode. Na plazenje vpliva tudi navpična ukrivljenost površja, saj se zemeljski plazovi prožijo tako na spodnjih, vbočenih delih pobočij, kot tudi na izbočenih, zgornjih delih pobočij.

Raba tal je bistvena prvina pokrajine, saj se v njej odražajo zapletena razmerja med naravnimi in družbeno-gospodarskimi dejavniki. Na rabo tal vpliva oblikovanost površja prek nadmorske višine, naklona in osončenosti. V njej se odražajo tudi zemljiškoposestna razmerja, značilnosti kolonizacije in gospodarske razmere (Kladnik in Gabrovec 1998). Pomen rabe tal za nastanek zemeljskih plazov je nesporen, ni pa enoznačen. Učinek rabe tal je viden zlasti v vplivu rastlinstva na vodno bilanco, s tem pa na količino vode v tleh, kar je pomembno za stabilnost zemeljskih gnot. Vpliv rabe tal na nastanek zemeljskih plazov je težko natančno opredeliti, saj se pomen rastlinja v srednjih zemljepisnih širinah spreminja na primer tudi z letnimi časi (Natek 1990a). Zemeljski plazovi so v Sloveniji najpogostejši v sadovnjakih in vinogradih, pogosti so tudi v gozdu.

Odločilen pomen za proženje zemeljskih plazov imajo padavine; pomembna sta njihova količina in intenzivnost, kar ponavadi izrazimo z največjo količino padavin, ki lahko pade v enem dnevu. Pri izdelavi zemljevida plazovitosti smo uporabili podatke o maksimalnih 24-urnih padavinah in njihovih povratnih dobah (Maksimalne ... 1995).

Na plazenje posredno, prek sončnega obsevanja, ki vpliva na vlažnost pobočij, vpliva tudi usmerjenost ali ekspozicija površja. V Sloveniji so plazovi najpogostejši na jugovzhodnih, južnih in jugozahodnih legah.

Plazenje je na Idrijskem posredno povezano tudi s človekovim delovanjem. Zaradi večstoletnega kopanja živosrebrne rude je na površju nad rudnikom pogosto posedanje površja. Ob ugrezanju, ki je poglavitni proces, prihaja tudi do sekundarnega plazenja. »... *Že pred pričetkom zapiralnih del [v rudniku, op. a.] je bilo poznano zelo obsežno labilno območje nad rudnikom ... Rezultati raziskav kažejo, da nimamo opravka s klasičnim plazom, temveč je gibanje terena posledica formiranja pogreznitvenega lijaka, ki pa ni enoten, temveč ima več žarišč, ki so pogojena z obsežnimi odkopi in lokalno geološko zgradbo ...*« (Cigale s sodelavci 1994, 221). Po Cigaletu in sodelavcih (1994, 219) so premiki povprečno 1,35 cm/leto. Meritve kažejo, da se nastajanje lijaka upočasnjuje, kar povezujejo z opustitvijo rudarjenja in preventivnimi gradbenimi ukrepi (Likar, Cigale in Režun 2006, 114). Posedanje je največje ravno v mestu in je najbolj opazno v soseskah na Prontu in Kalvinu. Ne nazadnje leži skoraj polovica Idrije v vplivnem območju rudnika živega srebra, ki sega od Grape čez Kosovelovo ulico na Scopolijev in Mestni trg ter proti dijaškemu domu in jašku Borba, čez Lejštat k sotočju Idrije in Nikove, ter proti Mejci in po Idriji do Debele skale in čistilne naprave. Na takih območjih niso izključeni tudi večji pojavi ugrezanja; tako se je 8. 1. 1910 v Rablju/Cave del Predil v sosednji Italiji zaradi vdora vode in kamenja v rov rudnika svinca in cinka udrla površje. Pri tem se je krajevna bolnišnica v petih minutah pogreznila 30 metrov in s seboj potegnila sedem ljudi (Zorn in Komac 2007a, 107). Zemljevid plazovitosti Občine Idrija, ki je predstavljen v nadaljevanju (poglavje 2.1), ne kaže nevarnosti plazenja, povezane z Idrijskim rudnikom. Poleg tega se moramo zavedati, da gre pri zemljevidu plazovitosti za model (prim. Komac in Zorn 2007; Zorn in Komac 2004; 2007b; 2008), oceno ali približek razmer v naravi: »... *Od modelov ... ne smemo pričakovati, da bodo [popolnoma, op. a.] posnemali naravo. Mišljeni so, da stvarnost poenostavi ...*« (Boardman 2006, 77).

2.1 Zemljevid nevarnosti zaradi zemeljskih plazov za Občino Idrija

Občino Idrija poleg intenzivnih človekovih posegov v okolje zaznamuje tudi izpostavljenost naravnim nesrečam, kot so zemeljski plazovi, skalni podori, poplave ter erozija, snežni plazovi in potresi. Glede zemeljskih plazov Režun (1995, 133) piše, da »... *tudi idrijsko-cerkljansko ozemlje ni bilo izvzeto glede teh pojavov, lahko bi trdili, da spada v vrh ogroženih* ...«. Idrijsko hribovje je po plazovitosti približno na 10. mestu med 48 slovenskimi pokrajinami (mezoregijami; Perko in Kladnik 1998, 28–29), občina Idrija pa na 40. mestu med 211 občinami (Zorn in Komac 2008).

V Občini Idrija se zemeljski plazovi prožijo zlasti na strmih pobočjih, ki jih sestavljajo predvsem permokarbonski skladi skrilavega glinavca, kremenovega peščenjaka in konglomerata, srednjeperski grōdenski peščenjak, triasni peščeni skrilavci in laporni apnenci, ladinski konglomerat ter tufi. Razmeroma velik, predvsem južni del občine zavzemajo manj plazovita zemljišča na dolomitih in apnencih (Grad in Ferjančič 1968). Veliko vlogo za razvoj površja na tem območju ima poleg številnih narivov tudi Idrijski prelom, vzdolž katerega so kamnine zaradi premikov tektonsko zdrobljene in zato manj odporne za eksogeno preoblikovanje, med drugim tudi za pobočne procese, h katerim prištevamo plazenje.

Zemeljski plazovi bolj ogrožajo približno četrtino občine (4. in 5. kategorija ogroženosti v preglednici 1), nekaj manj zemljišč je srednje ogroženih (3. kategorija), manj ogrožena (1. in 2. kategorija) pa je slaba polovica ozemlja občine, medtem ko zemeljski plazovi načelno ne ogrožajo nekaj manj kot 6 % površja občine (kategorija ogroženosti 0).

Območja, na katerih lahko nastanejo zemeljski plazovi, smo primerjali z območji poselitve, ki smo jih določili tako, da smo vsaki celici digitalnega modela reliefa pripisali vsoto stavb v kvadratnem kilometru veliki okolici. Vrednosti smo nato razdelili na kategorije (0–1/100/200/500/1000/2000/5000/nad 5000 stavb/km²).

V Občini Idrija je približno 7 % stavb na plazovitih območjih, na srednje plazovitih območjih je 15 % stavb, na manj plazovitih območjih pa so preostale tri četrtine stavb. Z vidika plazenja je najbolj ogroženo mesto Idrija, Spodnja Idrija pa leži na srednje plazovitem območju. Ostala plazovita območja niso gosto poseljena.

Na plazovitih območjih so tudi prometnice. Dobra petina državnih in občinskih cest je speljana po bolj plazovitih območjih, četrtina državnih in petina občinskih na srednje plazovitih območjih, slaba polovica državnih in dobra polovica občinskih cest pa je na manj plazovitih območjih.

Na območju mesta Idrija ter med Idrijo in Spodnjo Idrijo je večina plazov povezana s posegi človeka, zlasti z gradnjo cest, na nastanek zemeljskih plazov pa poleg človeških dejavnikov vplivajo predvsem intenzivne padavine, taljenje snega in tudi potresi (Zorn in Komac 2002; Komac in Zorn 2007; Zorn in Komac 2008).

Preglednica 1: Delež površja glede na kategorijo plazovitosti.

kategorija plazovitosti	delež površja (v %)
0	5,9
1	34,3
2	13,6
3	21,4
4	15,4
5	9,4

Slika 1: Zemljevid plazovitosti Občine Idrija. ►

Plazovitost v Občini Idrija

Plazovitost

- neplazivito
- 1. kategorija
- 2. kategorija
- 3. kategorija
- 4. kategorija
- 5. kategorija

- zemeljski plaz

Merilo 1 : 175.000

Avtorja vsebine: Blaž Komac, Matija Zorn

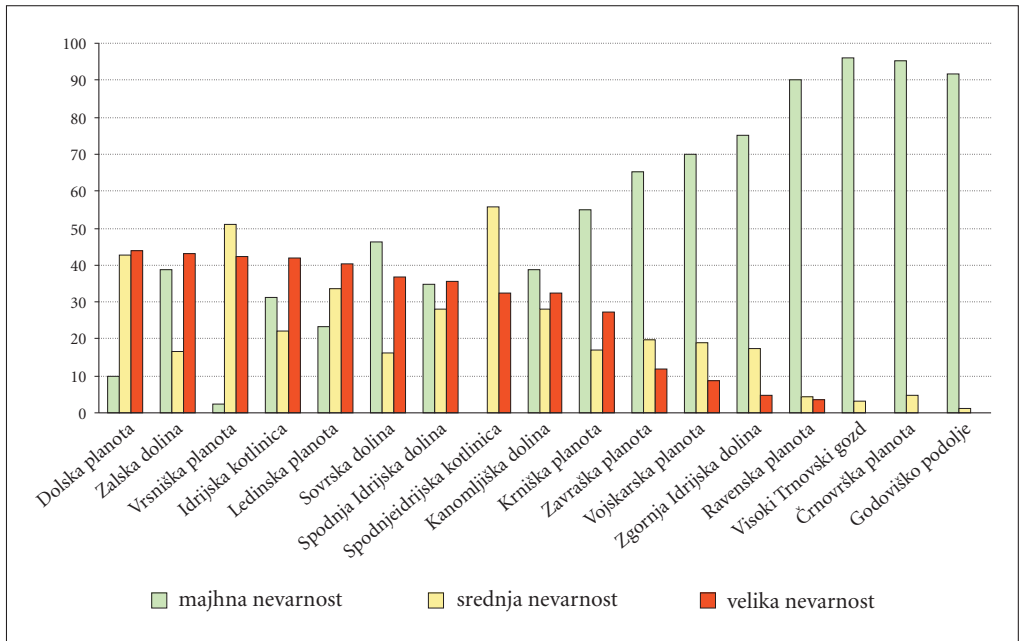
Avtorji zemljevida: Jerneja Fridl, Blaž Komac, Manca Volk, Matija Zorn

© Geografski inštitut Antona Melika ZRC SAZU, 2010

Plazovi so v tej pokrajini stalnica, samo v zadnjih nekaj letih se je sprožilo več plazov. Leta 2003 so poročali o plazu ob cesti Ledinsko Razpotje–Žiri, leta 2006 pa o plazu ob cesti na Kovačevem Rovtu vzhodno od Idrije, v Spodnji Idriji in v Gorenji Kanomlji. Julija 2007 je zemeljski plaz poškodovalec ceste Spodnja Idrija–Oblakov Vrh v dolžini 60 m, sprožil pa se je tudi plaz v Gorenji Kanomlji. Ob cesti proti Žirem se je pri Mokraški vasi po obilnem deževju decembra 2009 sprožil plaz s prostornino nekaj deset tisoč kubičnih metrov. Plaz je močno omejil (javni potniški) promet na cesti Idrija–Žiri in ogrozil stanovanjsko hišo. Isto deževje je sprožilo plazove tudi v Čekovniku, Gorenji Kanomlji in v Idriji Za vilo. Konec februarja 2010 je 60 metrov dolg in 30 metrov širok zemeljski plaz zasul pešpot pri Rakah zaradi česar so zaprli dovodni kanal za hidroelektrarno, poškodovalec pa je tudi električno napeljavo, ki vodi do Podroteje (Delo 2010; Občina Idrija 2010). Zemeljski plazovi so se seveda tudi prej sprožili ob močnejših padavinah. Na primer decembra 1959 je deževje botrovalo nastanku plazu pri Berniku (tudi Bernikov plaz), ki se je sprožil z levega brega Idrije, odnesel Bernikovo domačijo, kanal Rake in delno zasul strugo Idrije. Splazelo je okrog 50.000 m³ gradiva, plaz pa je nastal na območju večjega starejšega plazu (Mlakar 1962, 11–13; Po poti ... 2009). Prav tako so obilne padavine povzročile zemeljske plazove leta 1982, ko je nekaj plazov nastalo tudi v sami Idriji in na cesti Idrija–Godovič (Majnik 1985, 165).

Večje plazovito območje v Občini Idrija, na katero kaže že ime območja, so Tratnikovi usadi v Zgornji Idriji na desnem pobočju Idrije pod kmetijo Tratnik v Čekovniku. Plazi okrog 200 m dolgo in od 100 do 105 m široko območje (Čar, Dobnikar in Skaberne 2002, 202–203). ... *Spomladi 1987 leta se je pod gozdom utrgal precejšen del razmehčanega brega, podričal se je v grapo, butnil čez Idrijo, potem pa se zdi, ga je reka v kratkem pojedla ...* (Terpin 1988, 27).

Najbolj plazovita pokrajina (mikroregija) v Občini Idrija (za zemljevid mikroregij glej prispevek Hrvatina in Perka, slika 2) je Dolska planota, za katero je značilen apnenčevo-dolomitni konglomerat.

Slika 2: Nevarnost plazenja v deležih površine pokrajini (mikroregij) Občine Idrija.

Slika 3: Zemljevid plazovitosti Občine Idrija, umerjen s podatki o verjetnosti nastanka plazov, ki so bili izračunani na podlagi podatkov o povratni dobi sprožilnih padavin. ►

Plazovitost v Občini Idrija

Plazovitost

- neplazovito
- 1. kategorija
- 2. kategorija
- 3. kategorija
- 4. kategorija
- 5. kategorija
- zemljski plaz

Merilo 1 : 175.000

Avtorja vsebine: Blaž Komac, Matija Zorn

Avtorji zemljevida: Jerneja Fridl, Blaž Komac, Manca Volk, Matija Zorn

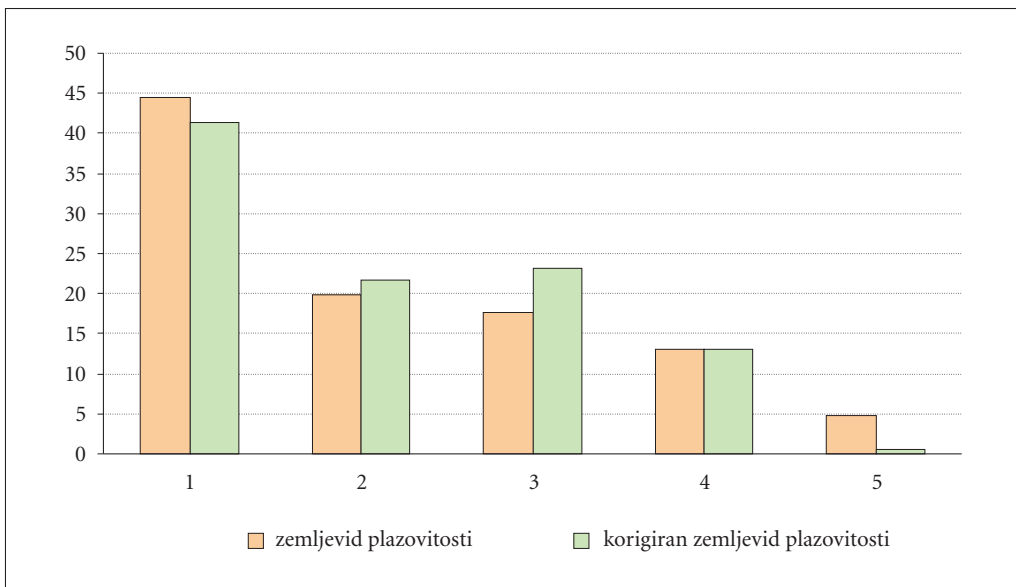
© Geografski inštitut Antona Melika ZRC SAZU, 2010

Preglednica 2: Prikaz modela za izračun kategorij plazovitosti na zemljevidu plazovitosti (slika 3), ki je bil umerjen s podatki o povratni dobi sprožilnih padavin.

povratna doba v letih (stolpci) kategorija plazovitosti (vrstice)	2	5	10	25	50	75	100
1. kategorija plazovitosti							
2. kategorija plazovitosti							
3. kategorija plazovitosti							
4. kategorija plazovitosti							
5. kategorija plazovitosti							

Velika nevarnost za nastanek zemeljskih plazov je na dobrih 40 % površja, majhna pa na desetini. Z vidika pobočnih procesov izstopa tudi Zalska dolina, kjer pobočja sestavljajo predvsem dolomit, apnenčevo-dolomitni konglomerat in za plazenje najbolj nevarne karbonatno-klastične kamnine. Za plazenje so prav tako nevarne štiri desetine površja, prav toliko pa je varnih. Prebivalci v tej pokrajini niso močno ogroženi, saj je gostota prebivalcev v njej le 7 ljudi na km².

Zaradi zemeljskih plazov je najbolj ogrožena Idrijska kotlina. Nevarnost nastanka zemeljskih plazov je velika kar na štirih desetinah površja, pred plazovi pa je relativno varna tretjina kotline. Poglavitni vzrok za veliko ogroženost kotline, je dejstvo, da njeno obrobje sestavljajo karbonatno-klastične kamnine, pozidane pa so kar štiri petine površja. Izjemno velika je tudi gostota poselitve, in sicer prek 4000 ljudi na km². Zemeljski plazovi lahko nastanejo tudi na dobri tretjini površine Sovrske doline, njihov nastanek pa je manj verjeten na slabi polovici površja. Zaradi redke poseljenosti zemeljski plazovi ne pomenijo velike nevarnosti za prebivalstvo. Nevarnost plazenja je približno enaka v Spodnji Idrijski dolini, kjer so plazovita strma pobočja v karbonatno-klastičnih kamninah. Pokrajina ima naj-

Slika 4: Primerjava deleža površin posameznih kategorij plazovitosti med izvornim (slika 1) in umerjenim zemljevidom plazovitosti (slika 3).

večji povprečni naklon med vsemi pokrajinami v občini, vendar je ogroženost prebivalstva majhna zaradi redke poseljenosti (2 človeka na km²). Plazovi ogrožajo tretjino Kanomljiške doline, zlasti območja iz karbonatno-klastičnih kamnin, štiri desetine te pokrajine pa so varne pred plazovi. V ostalih pokrajinah v Občini Idrija je manjša nevarnost za nastanek zemeljskih plazov. Izstopa še Krniška planota, kjer lahko nastanejo zemeljski plazovi na dobri četrtini površja. Ostale dele Občine Idrija ogrožajo zemeljski plazovi le v manjši meri; na Završki in Vojskarski planoti lahko nastanejo na desetini površja, v Zgornji Idrijski dolini in na Ravenski planoti pa na dvajsetini površja (slika 2).

Zemljevid plazovitosti Občine Idrija (slika 1) smo tudi umerili s podatki o povratni dobi tako imenovanih sprožilnih padavin (slika 3). To je mejna količina dnevni padavin, ki v odvisnosti od kamninske sestave na posameznih območjih ozemlja lahko sproži zemeljske plazove. Komac (2005, 263) ugotavlja, da že kratkotrajne padavine z intenziteto nad 130 mm v enem dnevu »... močno vplivajo na povečanje pojavljanja ...« plitvih zemeljskih plazov oziroma usadov. Padavinska voda v preperini poveča porni tlak, zaradi česar se zmanjšajo medzrnske sile vzdolž drsne ploskve, kar povzroči plazenje. Na plazenje vplivajo predvsem intenzivne padavine, razumljivo pa je, da je sprožilna količina padavin, ki je potrebna za proženje plazov, nižja, če je preperina že predhodno namočena.

Kategorije na zemljevidu (glej preglednico 2) so izražene z barvami od bele (najmanjša nevarnost plazenja in najmanjša povratna doba) do rdeče (največja nevarnost plazenja in največja povratna doba). Rdeče obarvana območja v levem delu preglednice na primer označujejo plazovita območja, na katerih pogosto plazi. V isti vrstici na desnem delu preglednice pa so prikazana plazovita območja (5. kategorija), na katerih je majhna verjetnost plazenja, izražena s povratno dobo sprožilnih padavin.

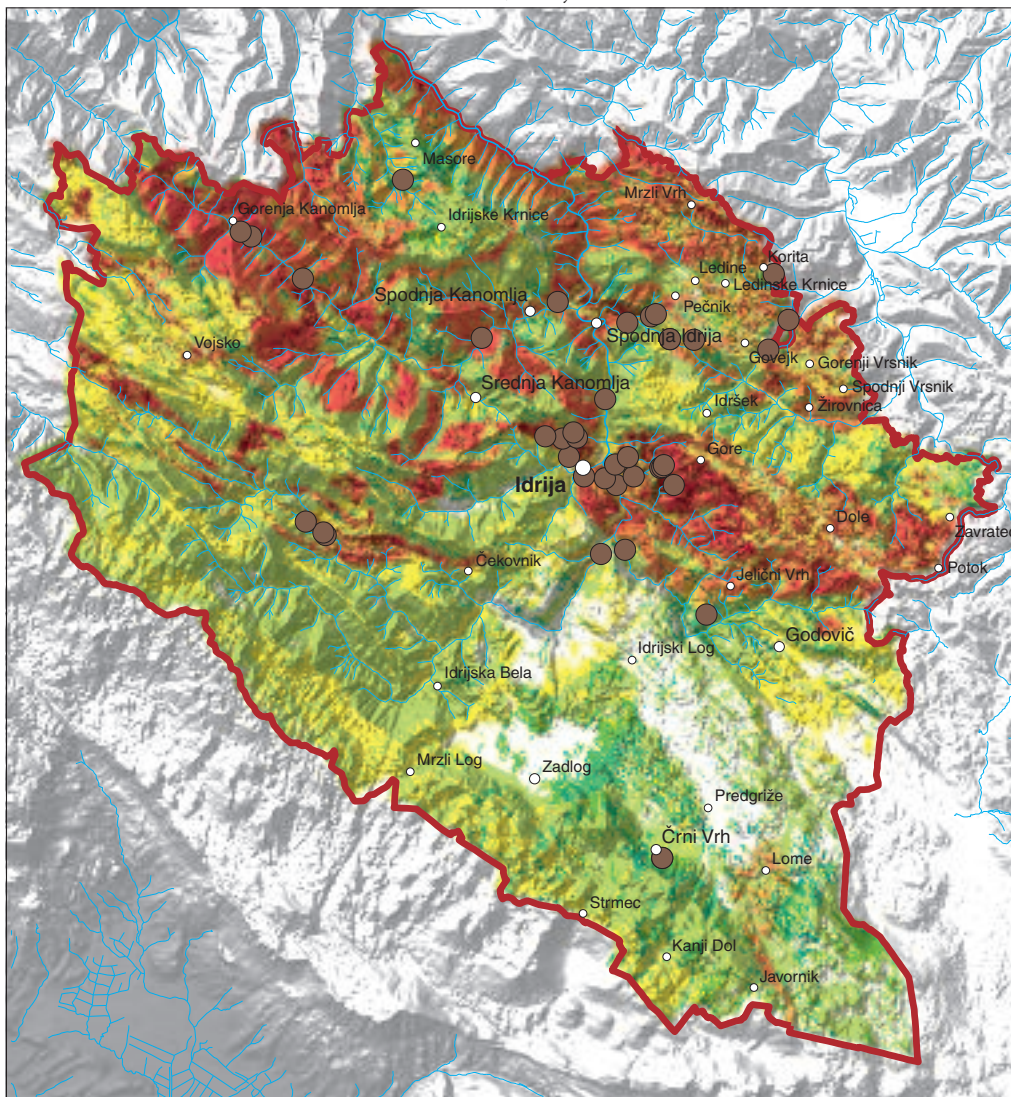
3 Vpliv zemeljskih plazov na reke in relief

V času, ko se spominjamo 500. obletnice tako imenovanega idrijskega potresa iz leta 1511 (Ribarič 1994), moramo omeniti tudi zemeljski plaz, ki ga je sprožil ta potres. Plaz je zdrsnil v Idrijo s Kobalovih planin, 834 m visoke vzpetine severozahodno od Idrije, ustvaril plazovno pregrado in zajezil reko. Pri tem je Idrija tako narasla, da je vdrla v rudnik in za nekaj časa onemogočila nadaljnje izkoriščanje živosrebrne rude. To je bil eden od redkih primerov plazovnih pregrad pri nas in prvi primer, ki ga navajajo zgodovinski viri (Vidrih 2010, 6).

Zemeljski plazovi in skalni podori pogosto ustvarijo takšne pregrade na potresno ogroženih območjih, zlasti v ozkih rečnih dolinah. Za pregradami ponavadi že v nekaj dneh nastanejo jezera, ki pomenijo dvojno nevarnost: nastajajoče jezero lahko zalije naselja nad njimi, ogroženi pa so tudi prebivalci pod njimi, saj se pregrade ponavadi kmalu porušijo. V Sloveniji je bilo že več podobnih pojavov, ki niso nujno vezani na potrese. Številni so nastali ob koncu pleistocena, kot na primer v Zgornjem Posočju (podor Kuntri) ali v Zgornjesavski dolini (podor s Planskega vrha na severnem robu Mežakle). Iz zgodovine poznamo tudi plazovno pregrado na potoku Radoljna pri Fali iz leta 1811, julija 1954 na Hudinji nad Vojnikom ter v dolini Gračnice pod Jurkloštrom, v Podvolovljeku leta 1990 in v Pologu leta 2006 (Zorn 2002a; Komac in Zorn 2007; Komac in Zorn 2009b). Znan je tudi podorna pregrada reke Zilje na avstrijskem Koroškem, ki je nastala ob potresu leta 1348 (Zorn 2002b).

Spomniti pa moramo tudi na dejstvo, da so zemeljski plazovi »... pomemben preoblikovalni dejavnik rečno-denukacijskega reliefa ...« (Komac in Zorn 2008, 181), to je reliefa, ki se je razvil na območjih s slabo prepustnimi kamninami, kjer padavinska voda odteka površinsko in je razvita rečna mreža (Gabrovec in Hrvatini 1998). Doslej je bil poudarek pri preučevanju zemeljskih plazov predvsem na analizi geomorfni procesov in njihovih ekonomskih in socialnih učinkov v pokrajini, redko pa je bilo raziskovanje učinkov tega procesa na izoblikovanost površja. Zapise o tem v slovenski geomorfološki literaturi sicer najdemo že pri Meliku (1957), Mezetu (1963), Radinji (1974; 1983), Natku (1989; 1990a; 1990b),

Slika 5: Relativna plazovna stopnja v Občini Idrija. ► (str. 106)

Relativna plazovna stopnja

- neopredeljeno
- 0 do 10 %
- 10 do 20 %
- 20 do 30 %
- 30 do 40 %
- 40 do 50 %

- 50 do 60 %
- 60 do 70 %
- 70 do 80 %
- 80 do 90 %
- 90 do 100 %

- zemeljski plaz

Merilo 1 : 175.000

Avtorja vsebine: Blaž Komac, Matija Zorn

Avtorji zemljevida: Jerneja Fridl, Blaž Komac, Manca Volk, Matija Zorn

© Geografski inštitut Antona Melika ZRC SAZU, 2010

v zadnji letih pa predvsem pri Komacu in Zornu (Komac in Zorn 2007; 2008; 2009a; Zorn in Komac 2008). Tudi v tujini je še malo tovrstnih prispevkov, čeprav se v zadnjih letih tej problematiki posveča večja pozornost (glej prispevke v Glade in Crozier 2010). Med drugimi sta Cendrero in Dramis (1996) predstavila tako imenovano relativno plazovno stopnjo (angleško *relative landslide rate*), s katero kvantitativno določimo vlogo zemeljskih plazov ali drugih pobočnih procesov za razvoj reliefa na različnih območjih. Indeks je razmerje med količino gradiva, ki se premika s plazenjem (angleško *landslide mobilisation rate*), in intenzivnostjo denudacije (angleško *denudation rate*). Večja kot je relativna plazovna stopnja, pomembnejši za razvoj reliefa so zemeljski plazovi. Za izračun smo uporabili povprečne letne podatke o eroziji na različno poraščenih tleh (Komac in Zorn 2005b; Zorn in Komac 2005; Zorn 2008) in podatke o zemeljskih plazovih, za katere smo privzeli dogovorno, tridesetletno povratno dobo. Rezultate analize za Občino Idrija prikazuje slika 4. Sodeč po tej analizi lahko predvsem severni del občine uvrstimo med plazovne (oziroma usadne) pokrajine, v katerih imajo zemeljski plazovi pomembno vlogo za razvoj reliefa.

4 Sklep

Preučevanje tako kompleksne problematike, kot so zemeljski plazovi, kar kliče po multidisciplinarnem pristopu, saj jih moramo obravnavati z različnih vidikov in za to uporabiti različne metode: »... *Multidisciplinarni pristop nam narekuje tudi njihova številčnost: poleg tisočev poznanih in registriranih zemeljskih plazov jih imamo verjetno še več na območjih najintenzivnejšega delovanja eksogenih geomorfni procesov, na primer v površnih delih neštetihih grap in manjših stranskih dolin, ki zaenkrat še niso zanimiva za človekove posege in so prepuščena gozdu, da jih malce kroti na njihovi neustavljivi poti po pobočjih navzdol...*« (Natek 2008, 12).

Zemeljski plazovi so geografska stalnica v nekaterih pokrajinah in med takšne pokrajine uvrščamo tudi severni del Občine Idrija. Kljub temu, da smo v reliefno razgibani Sloveniji pogosto priča pobočnim procesom, kot so usadi in zemeljski plazovi, jih dojemamo le kot motnjo v pokrajini, redko pa kot njen sestavni del: »... *Naravne nesreče se po vzrokih, posledicah in svojem bistvu uvrščajo med pomembne geografske pojave ne samo zato, ker imajo usodne pokrajinske učinke, temveč tudi zato, ker se z njimi na prepričljiv način kaže osrednja problematika geografije, nanašajoč se na spreminjajoče odnose med naravo in družbo...*« (Radinja 1983, 17).

Tako razmišljanje je tuje sodobnemu človeku, ki v veliki meri obvladuje naravo, obenem pa je njegovo življenje razpeto v drugačne časovne okvire, kot so tisti, v katerih poteka razvoj reliefa. Človek živi le nekaj desetletij, pobočni procesi pa so dolgotrajni (polzenje) ali pa redki (večji zemeljski plaz).

Kljub temu je človek v zgodovini uspel (in moral) sobivati z naravnimi procesi, kar daje močan pečat tudi večini pokrajin na območju Občine Idrija. Tako bi se lahko tudi danes pri načrtovanju rabe prostora zgledovali po tradicionalni poselitvi. Naši predniki so postavljali stavbe praviloma na območjih, ki so bila do neke mere varna pred naravnimi procesi.

Danes to področje ureja zakonodaja; tako morajo biti zemljevidi nevarnosti zaradi naravnih procesov po Zakonu o urejanju prostora (Zakon ... 2007) med drugim vključeni v občinske prostorske načrte in so zato kot taki temeljni dokumenti prostorskega načrtovanja (prim. Komac in Zorn 2005a; Zorn in Komac 2006; Komac, Pavšek in Zorn 2007; Zorn, Komac in Natek 2009; Zorn, Komac in Pavšek 2010).

Tudi Občina Idrija mora pri načrtovanju prihodnjega prostorskega in gospodarskega razvoja upoštevati, da je približno četrtnina njenega ozemlja močneje ogrožena zaradi zemeljskih plazov. Na teh zemljiščih stoji približno 7 % vseh stavb v občini, prek njih pa poteka dobra petina državnih in občinskih cest. V občini je prav tako skoraj četrtnina srednje ogroženih zemljišč, na katerih stoji 15 % vseh stavb v občini, prek njih pa poteka četrtnina državnih in petina občinskih cest.

5 Viri in literatura

- Boardman, J. 2006: Soil erosion science: Reflections on the limitation of current approaches. *Catena* 68, 2–3. Amsterdam.
- Cendrero, A., Dramis, F. 1996: The contribution of landslides to landscape evolution in Europe. *Geomorphology* 15, 3–4. Amsterdam.
- Cigale, M., Bajželj, U., Janež, J., Likar, J. 1994: Raziskave premikanja površine nad jamskimi prostori RS Idrija v času dokončnega zapiranja rudnika. Prvo slovensko posvetovanje o zemeljskih plazovih. Idrija.
- Čar, I., Dobnikar, M., Skaberne, D. 2002: Barit iz Zgornje Idrije. *Geologija* 45-1. Idrija.
- Declaration 2005. International Association of Geomorphologists. Zaragoza. Medmrežje: <http://www.geomorph.org/sp/arch/es05/Declaration2005.pdf> (26. 2. 2007).
- Delo. Medmrežje: www.delo.si (1. 7. 2010).
- Gabrovec, M., Hrvatina, M. 1998: Površje. Geografski atlas Slovenije: Država v prostoru in času. Ljubljana.
- Glade, T., Crozier, M. J. (ur.) 2010: Landslide geomorphology in a changing environment. *Geomorphology* 120, 1–2. Amsterdam.
- Grad, K., Ferjančič, L. 1968: Osnovna geološka karta SRFJ 1 : 100.000. Tolmač za list Kranj. Beograd.
- Hrvatina, M., Perko, D. 2002: Ugotavljanje ukrivljenosti površja z digitalnim modelom višin in njena uporabnost v geomorfologiji. Geografski informacijski sistemi v Sloveniji 2001–2002. Ljubljana.
- Kladnik, D., Gabrovec, M. 1998: Raba tal. Geografski atlas Slovenije: Država v prostoru in času. Ljubljana.
- Komac, B., Pavšek, M., Zorn, M. 2007: Regionalni razvoj in naravne nesreče – preventiva ali odpravljanje posledic? Veliki razvojni projekti in skladni regionalni razvoj. Regionalni razvoj 1. Ljubljana.
- Komac, B., Zorn, M. 2005a: Geomorfološke nesreče in trajnostni razvoj. IB revija 39-4. Ljubljana.
- Komac, B., Zorn, M. 2005b: Soil erosion on agricultural land in Slovenia – measurements of rill erosion in the Besnica valley. *Acta geographica Slovenica* 45-1. Ljubljana.
- Komac, B., Zorn, M. 2007: Pobočni procesi in človek. *Geografija Slovenije* 15. Ljubljana.
- Komac, B., Zorn, M. 2008: Plazovitost Goriških brd. Terasirana pokrajina Goriških brd. *Geografija Slovenije* 17. Ljubljana.
- Komac, B., Zorn, M. 2009a: Pomen zemeljskih plazov za oblikovanje reliefa. Pomurje: geografski pogled na pokrajino ob Muri. Murska Sobota.
- Komac, B., Zorn, M. 2009b: Pokrajinski učinki skalnega podora v Pologu. *Geografski vestnik* 81-1. Ljubljana.
- Komac, M. 2005: Intenzivne padavine kot sprožilni dejavnik pri pojavljanju plazov v Sloveniji. *Geologija* 48-2. Ljubljana.
- Lan, H. X., Zhou, C. H., Wang, L. J., Zhang, H. Y., Li, R. H. 2004: Landslide hazard spatial analysis and prediction using GIS in the Xiaojiang watershed, Yunan, China. *Engineering geology* 76. Amsterdam.
- Likar, J., Cigale, M., Režun, B. 2006: Long-term deformation processes in the wider area of the closed Idrija Mercury Mine. *RMZ – Materials and Geoenvironment* 53-1. Ljubljana.
- Majnik, S. 1985 (1981–1983): Povodnji v Idriji. *Idrijski razgledi* 26–28. Idrija.
- Maksimalne 24-urne padavine za sto letno povratno dobo: merilo 1 : 250.000. 1995. Oddelek za klimatologijo Hidrometeorološkega zavoda Republike Slovenije. Ljubljana.
- Melik, A. 1957: Štajerska s Prekmurjem in Mežiško dolino. Ljubljana.
- Meze, D. 1963: H geomorfologiji Voglajnske pokrajine in Zgornjega Sotelskega. *Geografski zbornik* 8. Ljubljana.
- Mlakar, I. 1962: Vzroki nastanka plazov pri Berniku. *Idrijski razgledi* 7-4. Idrija
- Nacionalna podatkovna baza zemeljskih plazov. 2006. Uprava Republike Slovenije za zaščito in reševanje Ministrstva za obrambo Republike Slovenije. Ljubljana.
- Natek, K. 1989: Vloga usadov pri geomorfološkem preoblikovanju Voglajnskega gričevja. *Geografski zbornik* 29. Ljubljana.

- Natek, K. 1990a: Usadi v terciarnem gričevju vzhodne Slovenije. Geomorfologija in geoekologija. Ljubljana.
- Natek, K. 1990b: Geomorfološke značilnosti usadov v Halozah. Ujma 4. Ljubljana.
- Natek, K. 2008: Predgovor. Zemeljski plazovi v Sloveniji. Georitem 8. Ljubljana.
- Občina Idrija. Medmrežje: <http://www.idrija.si> (1. 7. 2010).
- Perko, D. 2001: Analiza površja Slovenije s stometrskim digitalnim modelom reliefa. Geografija Slovenije 3. Ljubljana.
- Perko, D. 2007: Morfometrija površja Slovenije. Georitem 3. Ljubljana.
- Perko, D., Kladnik, D. 1998: Nova regionalizacija Slovenije. Slovenije – pokrajine in ljudje. Ljubljana.
- Po poti idrijskih naravoslovcev: zloženska. 2009. Idrija. Medmrežje: http://www.prc.si/file/open/344_803ca9c8de43/zgibanka_rake_2009-slo.pdf (1. 7. 2010).
- Radinja, D. 1971: Usad nad Podrago v Vipavski dolini: primer porušenega ravnotežja v flišni submediteranski pokrajini. Geografski zbornik 12. Ljubljana.
- Radinja, D. 1974: Usadi na Sotelskem v pokrajinski luči. Voglajnsko-Sotelska Slovenija. 9. zborovanje slovenskih geografov. Ljubljana.
- Radinja, D. 1983: Usadi v subpanonski Sloveniji. Naravne nesreče v Sloveniji kot naša ogroženost. Ljubljana.
- Režun, B. 1995: Prvo posvetovanje o zemeljskih plazovih: Idrija, 17. in 18. november 1994. Idrijski razgledi 40. Idrija.
- Ribarič, V. 1994: Potresi v Sloveniji. Ljubljana.
- Selby, M. J. 1974: Dominant geomorphic events and landform evolution. Bulletin of the international association of engineering Geology 9-1. Krefeld.
- Siegel, F. R. 1996: Natural and antropogenic hazards in development planning. San Diego.
- Terpin, R. 1988: Idrija v Kramaršci. Idrijski razgledi 33-1. Idrija.
- Verbič, T. 1998: Kamnine. Geografski atlas Slovenije: Država v prostoru in času. Ljubljana.
- Vidrih, R. 2010: Najmočnejši potresi na Slovenskem. Slovenske novice (20. 1. 2010). Ljubljana.
- Zakon o urejanju prostora. Uradni list Republike Slovenije 33/2007. Ljubljana.
- Zorn, M. 2002a: Rockfalls in Slovene Alps. Geografski zbornik 42. Ljubljana.
- Zorn, M. 2002b: Podori na Dobraču. Geografski vestnik 74-2. Ljubljana.
- Zorn, M. 2008: Erozijski procesi v slovenski Istri. Geografija Slovenije 18. Ljubljana.
- Zorn, M., Komac, B. 2002: Pobočni procesi in drobirski tok v Logu pod Mangartom. Geografski vestnik 74-1. Ljubljana.
- Zorn, M., Komac, B. 2004: Deterministic modeling of landslide and rockfall risk. Acta geographica Slovenica 44-2. Ljubljana.
- Zorn, M., Komac, B. 2005: Erozija prsti na kmetijskih zemljiščih v Sloveniji. Ujma 19. Ljubljana.
- Zorn, M., Komac, B. 2006: Geomorfologija in prostorsko planiranje. Urbani izziv 17, 1–2. Ljubljana.
- Zorn, M., Komac, B. 2007a: Naravni procesi v svetih knjigah. Geografski vestnik 79-2. Ljubljana.
- Zorn, M., Komac, B. 2007b: Probability modelling of landslide hazard. Acta geographica Slovenica 47-2. Ljubljana.
- Zorn, M., Komac, B. 2008: Zemeljski plazovi v Sloveniji. Georitem 8. Ljubljana.
- Zorn, M., Komac, B., Natek, K. 2009: Naravne nesreče kot omejitveni dejavnik razvoja. Razvojni izzivi Slovenije. Regionalni razvoj 2. Ljubljana.
- Zorn, M., Komac, B., Pavšek, M. 2010: Hidro-geomorfološke nesreče in prostorsko načrtovanje. Od razumevanja do upravljanja. Naravne nesreče 1. Ljubljana.

PREBIVALSTVENE ZNAČILNOSTI IDRRIJE

mag. Jerneja Fridl, Peter Repolusk

Geografski inštitut Antona Melika, Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti
jerneja@zrc-sazu.si, peter.repolusk@zrc-sazu.si

UDK: 911.3:314(497.4Idrija)

IZVLEČEK

Prebivalstvene značilnosti Idrije

Struktura prebivalstva ima velik vpliv na ekonomski, socialni in prostorski razvoj, saj negativni demografski trendi, staranje prebivalstva in neprilagojeni socialni modeli dolgoročno ogrožajo že doseženo raven socialne blaginje ljudi in obstoječe poselitvene vzorce. Kot večina slovenskih občin se tudi Idrija spopada s podobnimi težavami, predvsem staranjem prebivalstva, ki se lahko že v bližnji prihodnosti zrcalijo v socialnih problemih in pomanjkanju človeških virov za nadaljnji gospodarski razvoj občine. Za boljše razumevanje stanja smo osvetlili najnovejše demografske razvojne trende v Občini Idrija, posledice staranja prebivalstva, želje in potrebe mladih, kvalifikacijsko sestavo delovnih mest in dnevno mobilnost strokovnjakov ter izdelali projekcije gibanja števila prebivalcev v prihodnje. Posebej smo izpostavili primerjave s slovenskim povprečjem in s tem Občino Idrija umestili v državni okvir.

KLJUČNE BESEDE

družbena geografija, prebivalstvo, demografska sestava, demografske projekcije, vitalna statistika, poselitev, izobrazba, Občina Idrija.

ABSTRACT

Population Characteristics Of Idrija

Population structure has a significant effect on economic, social, and spatial development because in the long run negative demographic trends, population aging, and unchanged social models can jeopardize the social welfare already achieved and existing settlement patterns. Like the majority of Slovenian municipalities, Idrija is also grappling with similar difficulties, first of all with the population aging; in the near future these may be reflected in social problems and in a lack of human resources for the municipality's continued economic growth. To help understand the situation, this article highlights the latest demographic development trends in the Municipality of Idrija, the consequences of population aging, young people's needs and wants, the current education structure of the population, and commuting by professionals, and it projects future population trends. Special attention is dedicated to comparisons with the Slovenian average, placing the Municipality of Idrija in a national framework.

KEY WORDS

human geography, population, demographic structure, demographic projections, vital statistics, colonization, education, Municipality of Idrija.

1 Uvod

Prebivalstvo je pomemben dejavnik načrtovanja gospodarskega, socialnega in prostorskega razvoja, saj je treba vse tri stebre trajnostnega razvoja načrtovati v neposredni ali posredni odvisnosti od demografskih trendov, interesov posameznikov ter vloge človeških virov. Slednji so eden od ključnih ekonomskih subjektov, ki zagotavljajo uspešen gospodarski razvoj. Zato se v sodobnih strateških evropskih, državnih in občinskih dokumentih pojem prebivalstva pojavlja vse pogosteje, izpostavlja pa se predvsem pomen trajnega obnavljanja prebivalstva. Zaradi spremenjenih življenjskih vzorcev naše družbe in interesov posameznikov pa je izredno težko določiti inštrumente, ki bi zagotavljali lokalno obnavljanje prebivalstva. Večje uspehe pri zadovoljevanju in zagotavljanju človeških virov lahko na lokalni in državni ravni dosežemo predvsem z razvojem ustreznega sistema izobraževanja, socialnih servisov in z načrtovanjem poselitve.

Pri preučevanju človeških virov smo se najprej osredotočili na analizo popisnih podatkov o prebivalstvu, ki je dala najcelovitejšo sliko o razvoju prebivalcev v daljšem časovnem obdobju, o spolni in starostni sestavi prebivalstva ter o naravnem in selitvenem gibanju.

Analizo smo izvedli na treh prostorskih ravneh. Pri obravnavi gibanja števila prebivalcev smo se osredotočili na podatke po naseljih, medtem ko smo se morali pri obravnavi drugih splošnih značilnosti prebivalstva Občine Idrija, najnovejših vitalnih in migracijskih trendov ter demografskih projekcij, zadovoljiti z analizo na ravni krajevnih skupnosti (KS). Od realnih meja krajevnih skupnosti smo odstopili v dveh primerih: (a) KS Idrija delimo na mesto in ostala naselja, (b) novo nastalo naselje Razpotje, ki je po novem del KS Idrija, še vedno vključujemo v KS Kanomlja. Naselje je v večji meri nastalo iz naselja Srednja Kanomlja in ker je razmeroma veliko, bi njegova obravnava v okviru KS Idrija povzročila neprimerljivost podatkov za KS Kanomlja iz različnih obdobji oziroma virov.

Tretja raven predstavitve podatkov se nanaša na stanje treh poselitveno homogenih območij občine, z namenom, prikazati razlike med urbanimi naselji ter podeželjem. V tem primeru območje občine v preglednicah delimo na:

- mesto Idrija
- združeni naselji Spodnja Idrija in Spodnja Kanomlja in
- skupaj vsa podeželska naselja občine.

Preglednica 1: Obravnavane krajevne skupnosti s pripadajočimi naselji.

krajevna skupnost	naselja
Črni Vrh	Črni Vrh, Idrijski Log, Javornik, Kanji Dol, Lome, Mrzli Log, Predgrize, Strmec, Zadlog
Dole	Dole, Gore, Idršek, Jelični Vrh
Godovič	Godovič
mesto Idrija	Idrija
okolica Idrije	Čekovnik, Idrijska Bela, Rejcov Grič
Kanomlja	Gorenja Kanomlja, Srednja Kanomlja, Razpotje
Krnice-Masore	Idrijske Krnice, Masore
Ledine	Gorenji Vrsnik, Govejk, Korita, Ledine, Ledinske Krnice, Ledinsko Razpotje, Mrzli Vrh, Pečnik, Spodnji Vrsnik, Žirovnica
Spodnja Idrija	Spodnja Idrija, Spodnja Kanomlja
Vojsko	Vojsko
Zavratac	Potok, Zavratac

Prebivalstvene značilnosti Idrije

Preglednica 2: Gibanje števila prebivalcev po naseljih v Občini Idrija med letoma 1869 in 2002 (Krajevni leksikon Slovenije 1995; Popis prebivalstva... 2002).

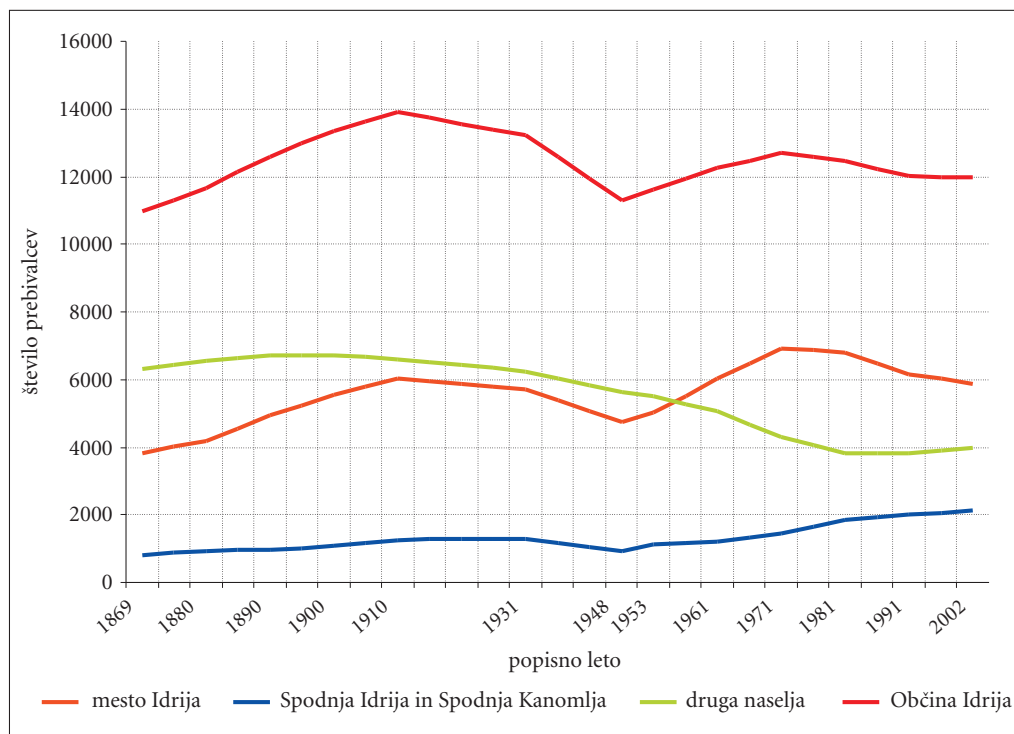
naselje	leto popisa prebivalcev												
	1869	1880	1890	1900	1910	1931	1948	1953	1961	1971	1981	1991	2002
Čekovnik	318	316	343	354	349	328	220	223	217	161	134	136	144
Črni Vrh	490	467	501	506	470	440	479	469	467	408	472	485	481
Dole	182	158	158	156	151	139	122	132	133	111	91	99	131
Godovič	499	494	486	517	575	532	493	500	454	413	443	546	656
Gore	41	46	48	57	57	53	119	134	153	147	124	134	122
Gorenja Kanomija	339	347	344	310	378	344	350	268	236	199	174	154	143
Gorenji Vrsnik	122	102	130	116	108	101	89	87	85	86	73	78	115
Govejk	108	130	139	138	134	125	105	94	96	86	76	86	77
Idrija	3829	4192	4925	5564	6035	5698	4735	5013	6030	6933	6805	6162	5878
Idrijska Bela	110	110	98	99	95	83	120	102	91	89	60	57	82
Idrijski Log	155	155	171	162	202	178	126	117	101	97	77	76	87
Idrijske Krnice	172	201	181	172	187	217	212	261	215	155	137	136	141
Idršek	76	88	87	104	113	104	105	111	60	57	48	33	46
Javornik	59	67	62	48	51	50	44	44	36	26	19	9	2
Jelični Vrh	354	372	418	427	368	338	155	146	136	120	123	126	134
Kanji Dol	99	92	83	85	93	94	81	66	60	48	38	18	11
Korita	48	39	43	32	44	41	39	39	33	28	28	29	19
Ledine	138	135	143	120	118	110	133	105	111	102	80	76	77
Ledinske Krnice	70	74	75	70	65	61	55	80	73	72	57	54	52
Lome	238	248	290	305	275	256	226	201	169	134	102	112	109
Masore	238	279	237	278	343	299	234	175	148	117	91	82	67
Mrzli Log	124	124	129	122	122	118	127	121	93	59	29	27	22
Mrzli Vrh	64	75	70	70	74	79	87	89	95	73	52	54	50
Pečnik	64	53	68	64	68	63	51	93	101	93	83	64	63
Potok	55	54	51	51	54	49	41	43	42	28	27	28	29
Predgrize	221	238	226	208	221	214	204	187	168	171	164	171	164
Spodnja Idrija	348	384	409	408	852	833	587	802	857	1102	1534	1718	1860
Spodnja Kanomija	456	550	559	666	413	442	327	304	330	340	296	308	253
Spodnji Vrsnik	98	95	79	66	76	71	77	69	63	75	62	46	51
Srednja Kanomija	466	547	555	548	327	318	327	338	311	245	219	237	280
Strmec	81	76	83	79	81	79	80	93	81	48	42	25	26
Vojsko	742	779	767	775	758	746	512	517	470	348	245	211	197
Zadlog	369	393	436	433	446	424	405	381	353	343	301	290	277
Zavratec	124	133	149	165	144	133	157	145	130	135	119	104	118
Žirovnica	61	56	57	64	64	59	56	59	67	39	42	39	26
OBČINA	10.958	11.674	12.600	13.339	13.910	13.219	11.279	11.608	12.265	12.688	12.467	12.010	11.990

2 Spreminjanje števila prebivalcev skozi čas

Ozemlje, ki ga danes zavzema Občina Idrija, je bilo konec 15. stoletja le redko poseljeno. V glavnem so ga pokrivali gozdovi. Od leta 1490, ko so na sotočju Idrije in hudourniške Nikove odkrili živo srebro, so zaradi razvijajoče se rudarske dejavnosti dolinske predele in okoliške gozdove začeli intenzivneje poseljevati (Černe in Urbanc 1999). Prvi zanesljivejši podatki o številu prebivalcev po naseljih so iz leta 1869.

Ob zadnjem uradnem popisu prebivalstva leta 2002 je v primerjavi z letom 1869 v večini ruralnih naselij število prebivalcev močno upadlo. V Občini Idrija je v omenjenem stotridesetletnem obdobju število prebivalcev sicer naraslo za približno 1000 ljudi in znaša indeks med omenjenima obdobjema 109,4. Najvišji porast prebivalcev je doživela Spodnja Idrija z zelo visokim indeksom 534,5. Porast je mogoče zaznati le še v Gorah (297,6), Idriji (153,5) in Godoviču (131,5). V vseh ostalih naseljih je bilo število prebivalcev leta 2002 manjše od števila prebivalcev leta 1869. Demografski zlom, ko indeks ne dosega niti vrednosti 20,0, so doživela naselja Javornik (3,4), Kanji Dol (11,1) in Mrzli Log (17,7). Kritično stanje je tudi v naseljih Vojsko in Masore, predvsem zaradi izseljevanja v središčno naselje Idrija ali v druga regionalna središča.

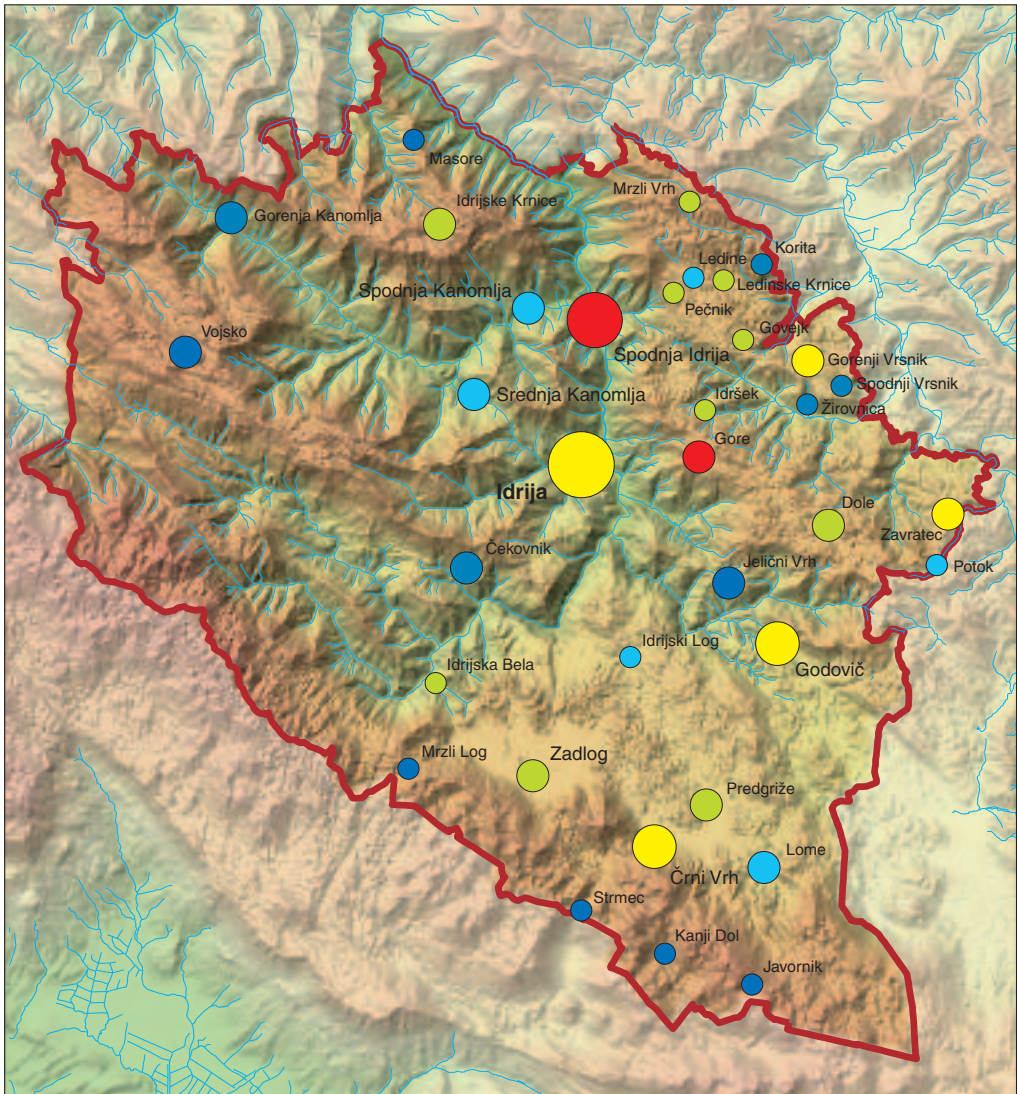
V obdobju med zadnjima dvema popisoma prebivalstva ponovno izkazujejo porast prebivalcev nekatera podeželska naselja, kot so Godovič, Krnice, Idrijska Bela, Dole, Idršek in Vrsnik, Srednja Kanomlja, Čekovnik in nekatera druga, predvsem zaradi priseljevanja mlajših družin in gradnje individualnih stanovanjskih hiš.

Slika 1: Gibanje števila prebivalcev med letoma 1869 in 2002.

Slika 2: Gibanje števila prebivalcev med letoma 1869 in 2008. ►

Prebivalstvene značilnosti Idrije

Rast števila prebivalcev (%)

- 20 ≤ ●
- 10 ≤ ● < 20
- 0 ≤ ● < 10

Upad števila prebivalcev (%)

- 0 < ● ≤ 10
- 10 < ● ≤ 20
- 20 < ● ≤ 30
- 30 < ●

Število prebivalcev

- 250 ≤ ○ < 200
- 150 ≤ ○ < 150
- 100 ≤ ○ < 100
- 50 ≤ ○ < 50
- 0 ≤ ○ < 50

Merilo 1 : 175.000

Avtor vsebine: Drago Kladnik

Avtorici zemljevida: Jerneja Fridl, Manca Volk

© Geografski inštitut Antona Melika ZRC SAZU, 2010

3 Demografske spremembe v Občini Idrija po letu 1991

V preteklih dvajsetih letih se število prebivalcev v Občini Idrija ni bistveno spreminjalo. Leta 1991 je znašalo 12.010, leta 2002 11.990 in 30. junija 2008 po podatkih prebivalstvenega registra 12.034 prebivalcev. Med obema navedenima popisoma in registrom prebivalstva obstajajo pomembne metodološke razlike v zajemu in opredelitvi prebivalstva, ki pa so povezane predvsem z zdomci in osebami brez slovenskega državljanstva. Obe skupini sta v Občini Idrija številčno skromni. Med območji so razlike večje, mesto Idrija, podobno kot večina slovenskih urbanih naselij, po letu 1980 prebivalstveno počasi nazaduje, Spodnja Idrija pa šele od leta 1995 dalje. Podeželska naselja izpričujejo stagnacijo po letu 1990, v nekaterih primerih pa rahlo rast števila prebivalcev, predvsem zaradi selitev v sami občini.

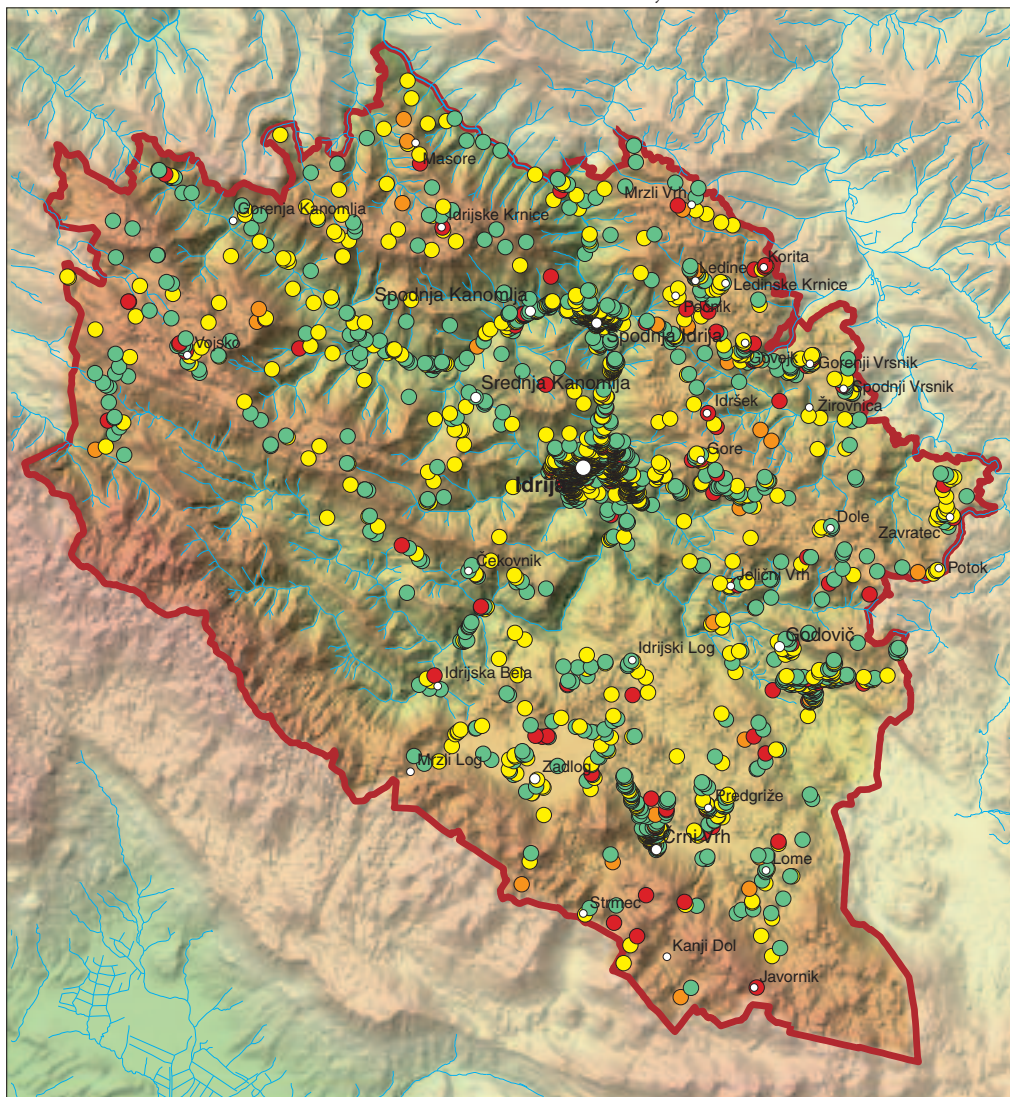
Pomembnejše se spreminjajo nekatere strukture prebivalstva, predvsem starostna. To je posledica padajoče rodnosti prebivalstva, ki je okrog leta 1980 tako v Sloveniji kot v Idriji padla pod raven, ki zagotavlja enostavno reprodukcijo prebivalstva oziroma obnavljanje generacij (Šircelj 2006). Staranje prebivalstva je proces, ki je značilen za razviti svet, pojavlja pa se tudi v državah v razvoju. Z upadanjem števila rojstev, podaljševanjem življenske dobe, ki upočasnjuje umrljivost, in odseljevanjem se starostna sestava prebivalstva spreminja. Slovenija je ena od držav z najvišjim deležem starega prebivalstva na svetu (Bajt 2009).

Preglednica 3: Starostna in spolna sestava prebivalstva v letih 1991, 2002 in 2008 (Popisa prebivalstva ... 1991 in 2002; Centralni register prebivalstva 2008).

leto	število prebivalcev	starost			indeks starosti	moški %
		0 do 14 %	15 do 64 %	65+ %		
1991						
OBMOČJA						
mesto Idrija	6162	16,9	68,7	14,4	85,1	47,6
Spodnja Idrija in Spodnja Kanomlja	2026	24,5	66,9	8,6	35,1	47,6
druga naselja	3822	21,8	63,1	15,1	69,2	50,7
OBCINA	12.010	19,8	66,6	13,6	69,1	48,7
2002						
OBMOČJA						
mesto Idrija	5878	14,0	67,9	18,1	130,0	47,9
Spodnja Idrija in Spodnja Kanomlja	2113	14,4	71,3	14,3	99,3	48,0
druga naselja	3999	19,0	67,2	13,8	72,8	51,3
OBCINA	11.990	15,7	68,3	16,0	102,0	49,1
2008						
OBMOČJA						
mesto Idrija	6040	12,5	68,0	19,5	155,4	49,1
Spodnja Idrija in Spodnja Kanomlja	1834	12,2	74,7	13,1	107,6	50,9
druga naselja	4160	16,5	68,0	15,5	94,2	51,7
OBCINA	12.034	13,9	69,0	17,1	123,8	50,2

Slika 3: Poseljenost stanovanjskih stavb glede na starost prebivalcev Občine Idrija. ►

Prebivalstvene značilnosti Idrije

Poseljenost stavb z ostarelimi prebivalci

- stavbe z enim prebivalcem, starejšim od 65 let
- stavbe z več prebivalci, vsemi starejšimi od 65 let
- stavbe z več prebivalci, mlajšimi in starejšimi od 65 let
- stavbe brez prebivalcev, starejših od 65 let

Merilo 1 : 175.000

Avtorica vsebine: Jerneja Fridl

Avtorici zemljevida: Jerneja Fridl, Manca Volk

© Geografski inštitut Antona Melika ZRC SAZU, 2010

Število najmlajših v starostni skupini 0 do 14 let je v preteklih dvajsetih letih v občini nazadovalo z 19,8 na 12,5 %. Nasprotno se je delež starejših od 64 let dvignil s 13,6 na 17,1 %. Indeks starosti (razmerje med starejšimi od 64 let in mlajšimi od 15 let) se je v istem obdobju podvojil z 69 na 124. Prebivalstvo občine je bilo v vseh treh obdobjih nekoliko starejše od slovenskega povprečja.

Najstarejše prebivalstvo ima mesto Idrija. Spodnja Idrija je imela še leta 1991 najmlajše prebivalstvo v občini, kasneje se je pričelo zelo hitro starati. Najstarejše prebivalstvo na podeželju imajo naselja v krajevnih skupnostih Krnice-Masore in Vojsko, ki jih tudi zaradi agrarnosti, višjih nadmorskih višin, oddaljenosti od središč in strmejšega površja, lahko označimo kot demografsko najbolj ogrožena območja. Nasprotno imajo naselja krajevnih skupnosti Godovič, Dole in Zavratec zaradi priseljevanja in tudi višje rodnosti najugodnejšo demografsko sestavo v občini.

Proces ostarevanja se najhitreje odvija v tistih podeželskih krajih, ki so odmaknjeni od večjih mest ter v hribovitih območjih, kar je razvidno tudi iz slike o poseljenosti stanovanjskih stavb s starejšimi ljudmi v Občini Idrija.

Že v tako redko naseljenih hišah je predvsem na podeželju mnogo takih, v katerih prebiva le en ali več prebivalcev, ki so starejši od 65 let. V Občini Idrija je kar 149 stavb (6,74 %), v katerih živi le en prebivalec, starejši od 65 let in 92 stavb (4,16 %), v katerih sicer prebiva več ljudi, a so vsi starejši od 65 let. Ker se velik del omenjenih stavb nahaja tudi v odročnih naseljih, obstaja nevarnost, da bodo le-te v krajšem časovnem obdobju ostale neizkoriščene in prepuščene propadu. V ostalih 1970 stanovanjskih stavbah so povsem enakomerno zastopane stavbe brez starejših prebivalcev kot tiste, kjer se v isti stavbi pojavljajo mlajši in starejši od 65 let. Slednje so predvsem večstanovanjske zgradbe v večjih krajih.

Posledice upadanja števila prebivalcev in njihovega staranja se v pokrajini kažejo predvsem v propadanju kmetij, omdiranju vasi in zaraščanju obdelovalnih površin. Kmetijstvo vse bolj postaja le še dopolnilna samooskrbna dejavnost, ali pa se z njo ukvarjajo predvsem ostareli, ki vsega dela ne morejo več postoriti sami. To se seveda odlikava tudi v pokrajini, predvsem v rabi zemljišč (Benkovič 2002). Tako se še posebej na obrobni, demografsko ogroženih območjih intenzivno opuščajo kmetijska zemljišča, ki so prepuščena zaraščanju. Najbolj poseljitveno ogrožena območja v Občini Idrija so Javornik, Vojsko, Masore in Ledine.

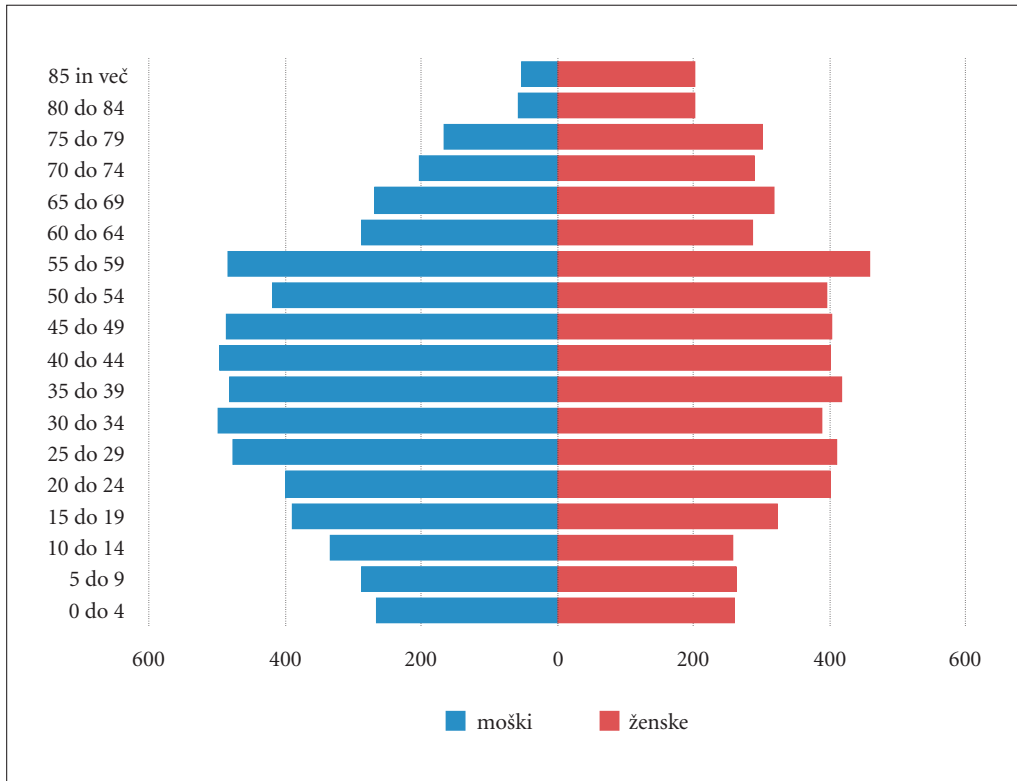
Problem staranja prebivalstva zaradi padajoče rodnosti ni v Idriji nič bolj pereč kot drugje v Sloveniji. V nekaterih lokalnih skupnostih pojav blažijo le maloštevilne priselitve, katerih vpliv pa ni dolgoročen. Celotna občina bo v bližnji prihodnosti postavljena pred cel niz problemov, najprej zaradi visokega deleža ostarelih, zlasti v primerjavi s številom delovno aktivnih, kasneje pa zaradi zagotavljanja minimalnega števila prebivalcev, ki naj bi glede na izhodišča nekaterih državnih dokumentov na ogroženih območjih ohranjali poselitev, kulturno pokrajino in infrastrukturno omrežje.

Glede na število oseb v družinah in gospodinjstvih sodi Občina Idrija med tiste z manjšimi družinami in gospodinjstvi. To je še posebej veljalo v času popisa leta 1991, ko je bila povprečna velikost slovenskega gospodinjstva 3,1 osebe, v Idriji pa le 2,9. Vzrok za to je treba iskati v preteklosti. Medvojnne in povojne žrtve, predvsem med moškim prebivalstvom, in kasnejše odseljevanje, kjer so prednjačile

Preglednica 4: Stanje poseljenosti stavb (Centralni register prebivalstva 2008).

stanovanjske stavbe	stavbe		prebivalci	
	število	%	število	%
stavbe brez prebivalcev, starejših od 65 let	1000	45,23	4309	36,41
stavbe z enim prebivalcem, starejšim od 65 let	149	6,74	149	1,26
stavbe z več prebivalci, vsemi starejšimi od 65 let	92	4,16	194	1,64
stavbe z več prebivalci, ki so mlajši in starejši od 65 let	970	43,87	7182	60,69
skupaj	2211	100,00	11834	100,00

Prebivalstvene značilnosti Idrije

Slika 4: Starostna in spolna sestava prebivalstva leta 2008 (Centralni register prebivalstva 2008, Statistični urad Republike Slovenije).

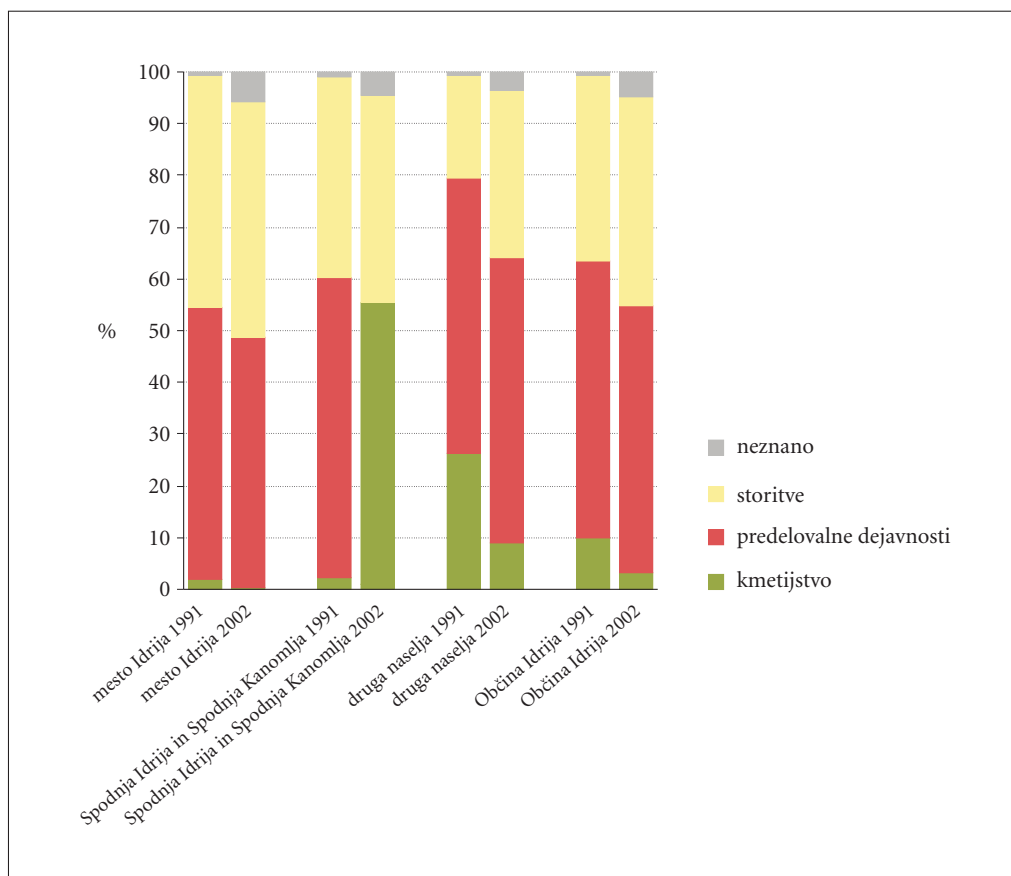
ženske, sta bila glavna vzroka, da je ostal velik del avtohtonega prebivalstva neporočen. Po letu 1990 sta k manjšim gospodinjstvom in družinam prispevala predvsem nižja rodnost in kasnejše sklepanje zakonskih in izvenzakonskih zvez.

Preglednica 5: Spremembe v sestavi gospodinjstev med letoma 1991 in 2002 (Popis prebivalstva ... 2002).

	1991			2002		
	število gospodinjstev	povprečna velikost gospodinjstev	živeči v enočlanskih gospodinjstvih (%)	število gospodinjstev	povprečna velikost gospodinjstev	živeči v enočlanskih gospodinjstvih (%)
OBMOČJA						
mesto Idrija	2412	2,6	10,7	2304	2,6	11,1
Spodnja Idrija in Spodnja Kanomlja	671	3,0	5,2	681	3,1	5,6
druga naselja	1087	3,5	5,1	1184	3,4	4,9
OBCINA	4170	2,9	8,0	4169	2,9	8,1

Preglednica 6: Delež priseljenih in ves čas živečih v naselju ob popisih leta 1991 in 2002 (Popisa prebivalstva ... 1991 in 2002).

	1991			2002		
	število prebivalcev	živeči ves čas v istem naselju (%)	priseljeni (%)	število prebivalcev	živeči ves čas v istem naselju (%)	priseljeni (%)
OBMOČJA						
mesto Idrija	6162	59,1	40,9	5878	54,5	45,5
Spodnja Idrija in Spodnja Kanomlja	2026	39,2	60,8	2113	34,2	65,8
druga naselja	3822	65,8	34,2	3999	54,6	45,4
OBCINA	12.010	57,9	42,1	11.990	50,9	49,1

Slika 5: Spremembe v dejavnostni sestavi zaposlenih med letoma 1991 in 2002 (Popisa prebivalstva ... 1991 in 2002).

Prebivalstvo Občine Idrija je bilo v času popisa 2002 nekoliko manj mobilno kot celotno prebivalstvo Slovenije. 51 % jih je ves čas živelo v naselju prvega bivanja, za Slovenijo je ta vrednost znašala 45 %. Vrednost se je v primerjavi z letom 1991 znižala za 7 odstotnih točk. Več priseljenih je bilo le v Spodnji Idriji, medtem ko je mesto Idrija imelo enak delež neselivcev kot podeželje. Tri četrtine priseljenih v naselja Občine Idrija se je priselilo iz naselij oziroma občin Goriške statistične regije. Približno petina se jih je priselila iz občin drugih statističnih regij.

Leta 2002 je bil delež delovno aktivnih v skupnem prebivalstvu občine (41,3 %) zelo podoben kot na državni ravni, za skoraj trikrat nižji je bil delež brezposelnih (2,7 %), deleža upokojencev (25,1 %) in vzdrževanih (31,3 %) pa sta bila nekoliko nad državnim povprečjem. Med popisoma 1991 in 2002 se je delež upokojencev v Občini Idrija dvignil zaradi večjega števila starejših. Delež vzdrževanih je nekoliko upadel, predvsem zaradi manjšega števila otrok.

Glede na panogo zaposlitve delovno aktivnega prebivalstva ostaja Občina Idrija izrazito industrijska občina. Še vedno je več kot polovica delovne sile zaposlene v predelovalnih in sorodnih dejavnostih (rudarstvo, gradbeništvo, elektroindustrija ...). Med letoma 1991 in 2002 se je najbolj spremenila zaposlitvena sestava na podeželju občine, kjer se je delež zaposlenih v kmetijskih in sorodnih dejavnostih v desetih letih znižal s 26 na 9 %. Podatki govorijo o dokaj izraziti gospodarski monostrukturi območja. To je deloma povezano s prisotnostjo tako imenovanih sekundarnih gospodarskih panog, deloma pa tudi z dejstvom, da ima mesto Idrija razmeroma majhno gravitacijsko zaledje, ki ne vzpodbuja razvoja storitev.

Idrija sodi med slovenske občine z najnižjo brezposelnostjo. Brezposelnost je od popisnega leta 2002 do leta 2007 upadala, v začetku svetovne gospodarske recesije leta 2009 se je dvignila s približno 2 na

Preglednica 7: Spremembe števila delovno aktivnih in brezposelnih – primerjava popisnega podatka 2002 in podatkov zadnjega petletja. Podatki med letoma 2005 do 2010 so za mesec junij (Popis prebivalstva ... 2002; SI-STAT podatkovni portal, SURS).

leto	delovno aktivni	registrirani brezposelni	stopnja registrirane brezposelnosti
2002	5428	153	2,7
2005	5261	126	2,3
2006	5275	111	2,1
2007	5395	76	1,4
2008	5428	118	2,1
2009	5209	265	4,8
2010	5044	286	5,4

Preglednica 8: Izobrazbena sestava prebivalcev, starejših od 24 let (Popis prebivalstva ... 2002).

	najvišja dokončana izobrazba (%)		
	osnovnošolska	srednješolska	višje-, visokošolska
OBMOČJA			
mesto Idrija	32,4	50,7	16,9
Spodnja Idrija in Spodnja Kanomlja	40,6	48,0	11,4
druga naselja	47,5	44,6	7,9
OBCINA	38,5	48,4	13,1

4,8 % in do sredine leta 2010 na 5,4 %. Število aktivnih zaradi ostarevanja prebivalstva v zadnjih letih upada.

Podobno kot tudi v drugih industrijskih območjih Slovenije je pereč problem Idrije nizka stopnja izobrazbe odraslih. Pojav je nedvomno v veliki meri povezan s starejšim prebivalstvom, izrazit pa je v večini podeželskih naselij. Tako na podeželju skoraj polovica oseb, starejših od 24 let, nima dokončane izobrazbe, višje od osnovnošolske.

4 Najnovejši demografski razvojni trendi in ocena razvoja v naslednjih desetletjih

Analizo demografskih sprememb med letoma 1999 in 2008 smo naredili na podlagi Registra rojstev, Registra sprememb stalnega bivališča (selitev) in Centralnega registra prebivalstva. Osnovne značilnosti lahko povzamemo v naslednjih točkah:

- število prebivalcev občine se je v preteklem desetletju zmanjševalo za 35 do 40 oseb letno;
- večji del letnega upada predstavlja negativna selitvena rast (20 več odseljenih kot priseljenih);
- večji del negativne demografske dinamike se odvija v mestu Idrija, ki letno izgubi okrog 50 ljudi, 30 na račun odselitev in 20 na račun prevlade umrlih nad rojenimi;
- Spodnja Idrija in Spodnja Kanomlja skupaj letno izgubita okrog 10 ljudi, predvsem na račun odselitev;
- celokupno je število rojenih in umrlih v podeželskih naseljih uravnoteženo, letna selitvena rast pa znaša 20 do 25 oseb (približno pol odstotka prebivalstva);
- največjo priseljitveno letno rast na podeželju (relativno na 1000 prebivalcev) imajo naselja krajevnih skupnosti Godovič, Ledine, Krnice-Masore in Vojsko, vendar gre z izjemo Godoviča za manjše število priseljenih, pogosto upokojevcev iz Idrije in Spodnje Idrije;

Preglednica 9: Vitalne in selitvene značilnosti med letoma 1999 in 2008 (Statistični urad Republike Slovenije, Centralni register prebivalstva 2008).

	rojeni	umrli	naravna rast	priseljeni	odseljeni	selitvena rast	skupna rast
KS							
Črni Vrh	120	139	-19	167	130	37	18
Dole	62	54	8	80	59	21	29
Godovič	72	50	22	116	53	63	85
mesto Idrija	491	670	-179	478	791	-313	-492
okolica Idrije	25	21	4	24	16	8	12
Kanomlja	32	38	-6	61	54	7	1
Krnice-Masore	19	22	-3	27	12	15	12
Ledine	47	73	-26	80	32	48	22
Spodnja Idrija	173	139	34	270	394	-124	-90
Vojsko	16	30	-14	45	18	27	13
Zavratec	28	7	21	19	12	7	28
OBMOČJA							
mesto Idrija	491	670	-179	478	791	-313	-492
Spodnja Idrija in Spodnja Kanomlja	173	139	34	270	394	-124	-90
druga naselja	421	434	-13	619	386	233	220
OBCINA	1085	1243	-158	1367	1571	-204	-362

Preglednica 10: Rezultati demografske projekcije po dvajsetletnih starostnih skupinah.

dvajsetletne starostne skupine	leto				
	2008 število	2013 število	2018 število	2023 število	2028 število
0 do 19	2379	2191	2143	2114	2094
20 do 39	3472	3266	2969	2630	2352
40 do 59	3545	3430	3451	3417	3307
60 do 79	2124	2347	2458	2585	2703
80+	514	583	574	577	539
SKUPAJ	12.034	11.817	11.595	11.323	10.995
	%	%	%	%	%
0 do 19	19,8	18,5	18,5	18,7	19,0
20 do 39	28,9	27,6	25,6	23,2	21,4
40 do 59	29,5	29,0	29,8	30,2	30,1
60 do 79	17,6	19,9	21,2	22,8	24,6
80+	4,3	4,9	5,0	5,1	4,9
SKUPAJ	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

- rodnost je nizka v obeh mestnih naseljih, na podeželju pa je relativno visoka na vzhodnem in južnem obrobju občine, najnižja pa na severu in zahodu.

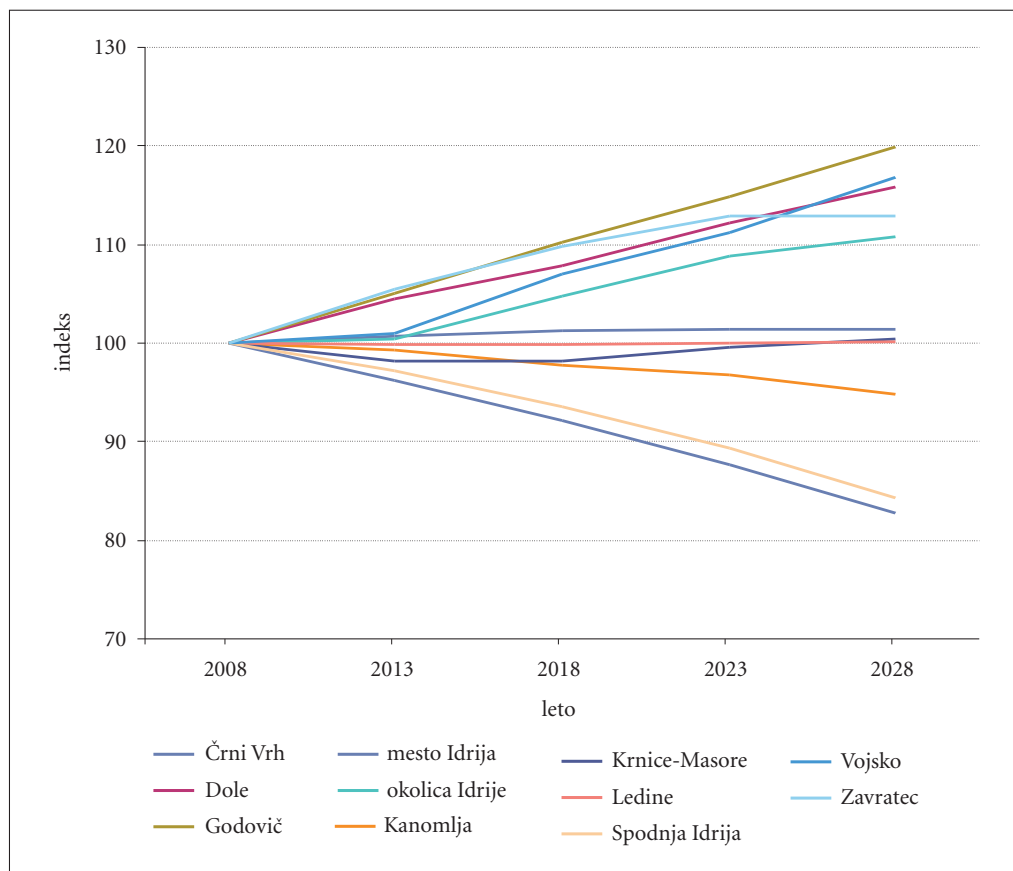
Na podlagi podatkov vitalne in selitvene statistike prebivalstva smo izdelali demografsko projekcijo prebivalstva za občino in posamezne krajevne skupnosti, ki je bolj ocena današnjega demografskega potenciala kot pa napoved bodočega razvoja. Uporabili smo metodo analitične projekcije z upoštevanjem selitev, ki je bila v prostorskem in regionalnem načrtovanju že večkrat uporabljena (Gosar 1980). Izračun je temeljil na: (a) hipotezi o rodnosti ženskega fertilnega kontingenta, (b) hipotezi o starostno in spolno specifični umrljivosti in (c) hipotezi o selitvah. Projekcije so bile izdelane za petletne starostne skupine in za petletna obdobja. Začetno populacijo predstavljajo podatki o prebivalcih, dne 30. 6. 2008, rezultati pa so izračunani za iste dneve v letih 2013, 2018, 2023 in 2028.

Uporabljeno projekcijo lahko imenujemo zmerno optimistično, saj smo izhajali iz predpostavke o linearno rastoči vrednosti koeficienta celotne rodnosti, ki naj bi hipotetično dosegla vrednost enostavne reprodukcije generacij v 35-letnem obratnem ciklu ženskega fertilnega kontingenta, to je leta 2043. Prav tako smo predpostavili ničelni saldo selitev na medobčinski ravni (ki je v zadnjem desetletju sicer negativen) in ohranili dinamiko in smeri selitev na lokalni ravni znotraj občine.

Po projekciji bi se skupno število prebivalcev z 12.000 leta 2008 znižalo na 11.600 leta 2018 in na 11.000 leta 2028. Izrazito bi upadlo število oseb v starostni skupini 20 do 39 let (generacije, ki so se rojevale v času najnižje rodnosti), močno pa se bi povečalo tako absolutno kot relativno število starejših.

Dobljene rezultate za različna območja občine in posamične demografske kontingente prebivalstva lahko strnemo v naslednje ugotovitve:

- urbano območje občine bi v dvajsetih letih izgubilo več kot 1Z5 % prebivalcev;
- podeželje bi prebivalstveno naraslo za dobrih 5 %, predvsem na račun priseljevanja (izračun je lahko zavajajoč, saj je med priseljenci v zadnjih letih veliko starejših prebivalcev iz Idrije in Spodnje Idrije);
- prebivalstveno bi se večale podeželske krajevne skupnosti Godovič, Vojsko, Dole, Zavratec in okolica Idrije;
- prebivalstveno bi stagnirale podeželske krajevne skupnosti Ledine, Krnice-Masore, Kanomlja in Črni Vrh;

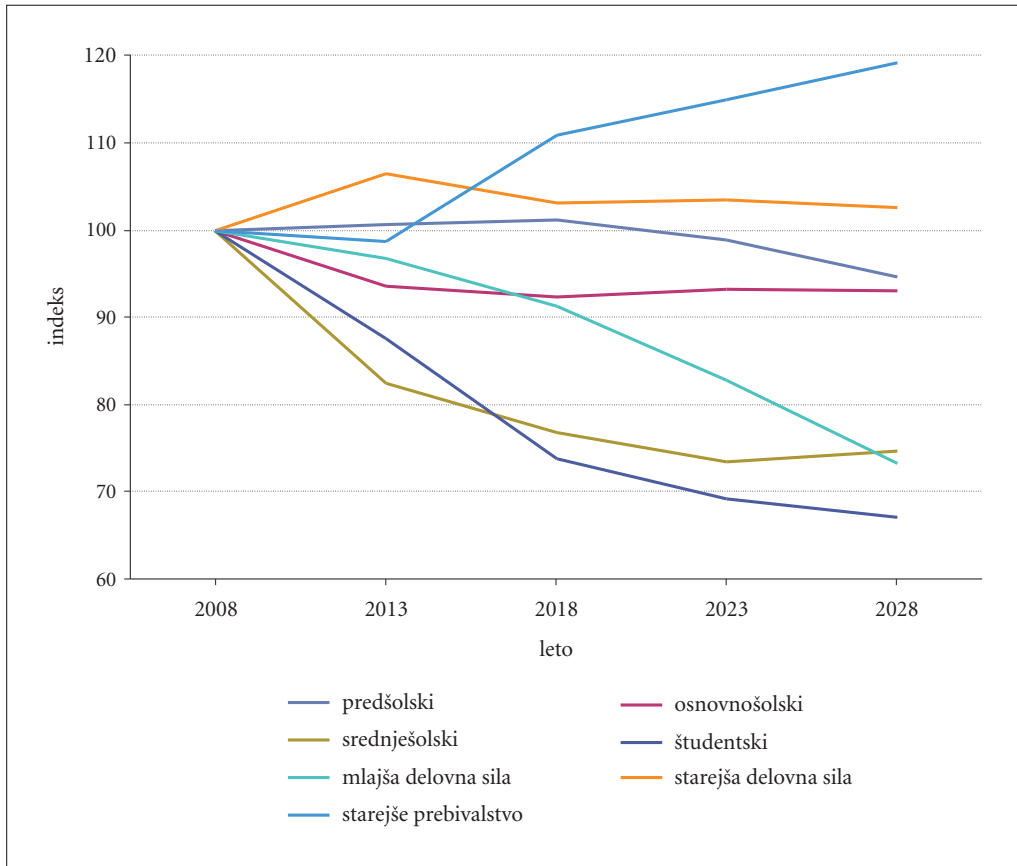

Slika 6: Razlike v gibanju števila prebivalcev med krajevnimi skupnostmi Občine Idrija po napovedih projekcije (indeks: leto 2008 = 100).

- številčno bi se najbolj povečal kontingent starejših od 64 let – za skoraj 20 %, za 3 % bi se povečalo tudi število starejše delovne sile (45 do 64 let starosti);
- za dobrih 5 % bi se znižalo število predšolskega in osnovnošolskega kontingenta (ob predpostavki rastoče rodnosti);
- najbolj bi upadli kontingenti srednješolcev in mlajše delovne sile (za okrog 25 %) in študentski kontingent (za več kot 30 %).

Glavni vzrok za padanje števila prebivalcev v prihodnjih desetletjih je padec rodnosti, ki je v Sloveniji že okrog leta 1980 padla pod raven enostavne reprodukcije generacij (Josipovič 2005, Šircelj 2006). Hipotetično lahko izpad rojstev ublažijo samo priselitve. Izdelali smo posebno projekcijo o potrebnih priselitvah, da bi se na območju Občine Idrija številčno ohranil starostni kontingent delovne sile (25 do 64 let). Po rezultatih projekcije bi se moralo med letoma 2013 in 2058 v občino letno priseliti 70 do 115 oseb, srednja letna stopnja rasti prebivalstva pa bi znašala 0,3 do 0,5 %. Skupno število prebivalcev leta 2048 bi naraslo na 13.600.

Projecirane vrednosti so praktično nedosegljive, tako zaradi konkurenčne privlačnosti drugih slovenskih mest in tujine, kakor tudi zaradi pomanjkanja demografskih »rezerv« potencialnih priseljencev, ki jih niti okolica občine kot tudi Slovenija nimata. Bolj ali manj podobne rezultate bi dobili za večino

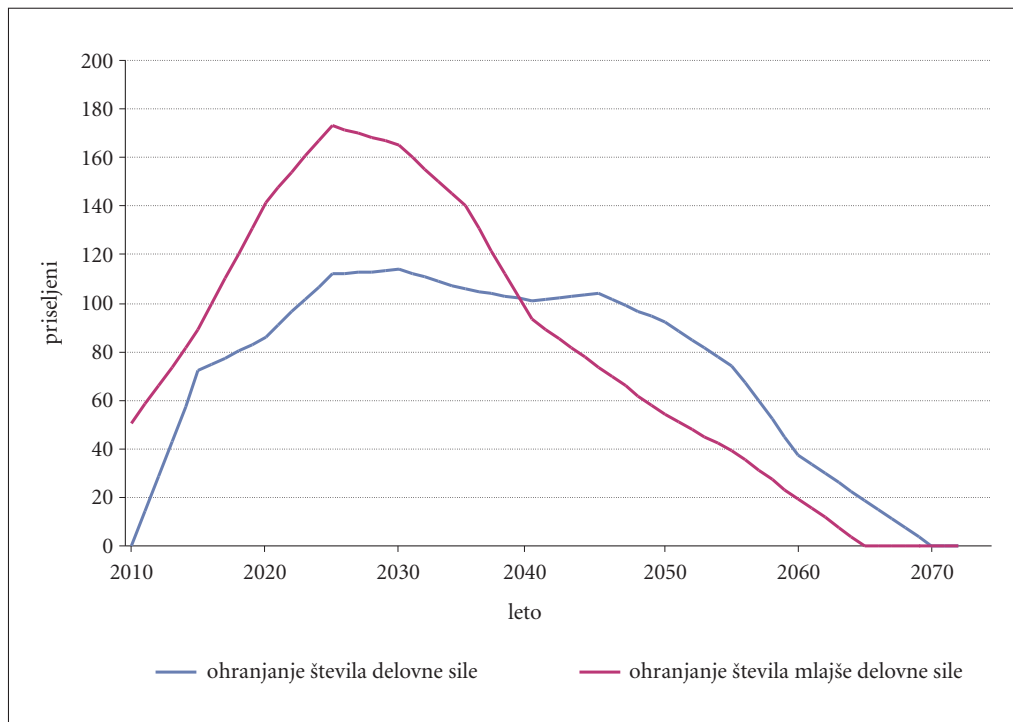

Slika 7: Spremembe številčnosti nekaterih demografskih kontingentov po napovedih projekcije (indeks: leto 2008 = 100).

občin v Sloveniji kot tudi za državo. Rezultati projekcije posredno povedo, da se bo v Občini Idrija, podobno kot drugje v Sloveniji in v Evropi, demografska kriza začela okrog leta 2015. Zanj bo značilno nesorazmerje med vse manj številnim delovno aktivnim in naraščajočim vzdrževanim (predvsem ostarelim) prebivalstvom.

5 Nekatere značilnosti zaposlovanja in izobraževanja na Idrijskem – dnevna mobilnost strokovnjakov in zaposlitvene možnosti mladih v Občini Idrija

Kot smo že omenili, sodi Idrija glede na sestavo delovnih mest v gospodarstvu med tako imenovane industrijske občine. Lokalno gospodarstvo s svojo naravnostjo in uspešnostjo privablja predvsem inženirje tehniških panog in deloma menedžerski kader, velik del strokovnjakov z drugih področij pa se vozi na delo drugam. Dnevno na delo iz občine odhaja več visoko izobraženih, kot pa jih v občino prihaja. Kljub temu ima občina pozitivno bilanco dnevne mobilnosti delovne sile, saj okrog 500 več zaposlenih v občino prihaja, kot iz nje dnevno odhaja. Presežek tvorijo predvsem delavci s končano srednjo ali poklicno šolo.

Slika 8: Potrebne letne priselitve v Občino Idrija za ohranjanje številčnosti kontingenta delovne sile po napovedih projekcije.

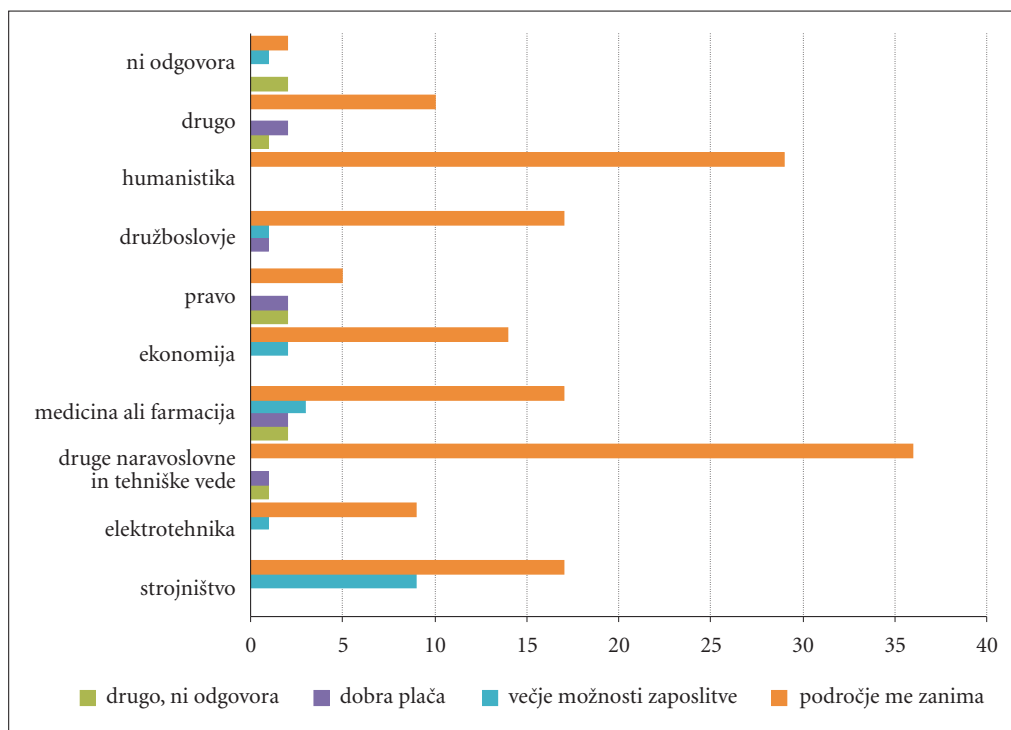
Preglednica 11: Strokovnjaki in tehniki v Občini Idrija glede na občino dela in bivanja (Ravbar 2009; Statistični register delovno aktivnega prebivalstva, SURS, 31. 12. 2008).

strokovnjaki in tehniki (po definiciji SRDAP)	delajo v občini Idrija	bivajo v občini Idrija	razlika	indeks
zakonodajalci, visoki uradniki	12	13	-1	92,3
direktorji, menedžerji družb	192	188	4	102,1
strokovnjaki tehnično-tehnoloških ved informatiki	272	204	68	133,3
strokovnjaki naravoslovnih ved	17	18	-1	94,4
zdravniki, farmacevti	5	7	-2	71,4
strokovnjaki za terciarno izobraževanje	49	52	-3	94,2
strokovnjaki za druge oblike izobraževanja	2	13	-11	15,4
strokovnjaki za poslovna vprašanja	204	206	-2	99,0
strokovnjaki za pravna vprašanja	72	74	-2	97,3
strokovnjaki družboslovja in humanistike	15	27	-12	55,6
tehniki tehničnih strok	90	119	-29	75,6
drugi tehniki	449	389	60	115,4
	596	599	-3	99,5

Preglednica 12: Načrti dijakov po končani srednji šoli (Anketa dijakov Gimnazije Jurija Vege, 14. do 16. april 2010, Geografski inštitut Antona Melika ZRC SAZU).

	gimnazija				strojni tehnik	
	ženske		moški		moški	
	število	%	število	%	število	%
nadaljevati družinsko gospodarsko dejavnost	0	0,0	0	0,0	2	3,8
nadaljevati šolanje	73	100,0	63	98,4	45	86,5
poiskati zaposlitev	0	0,0	0	0,0	2	3,8
pričeti z lastno dejavnostjo	0	0,0	1	1,6	3	5,8
skupaj	73	100,0	64	100,0	52	100,0

Vzroki za takšno stanje so predvsem v strukturi gospodarstva, ki je privlačno za strokovnjake tehničnih smeri, pa še to povečini za lokalno prebivalstvo, ki se za te poklice odloča zaradi stabilnosti in propulzivnosti lokalne industrije. Preostali visoko izobražen kader se dnevno vozi na delo drugam ali pa se po končanem izobraževanju preprosto odseli. Opisano stanje se vsebinsko navezuje tudi na rezultate ankete o nadaljevanju izobraževanja in možnostih zaposlitve, ki je bila izvedena med dijaki Gimnazije Jurija Vege v Idriji. V anketo je bilo zajetih 189 dijakov, od tega 102 s stalnim prebivališčem v Občini Idrija.

Slika 9: Smer bodočega študija in vzrok za izbiro študijske smeri (Anketa dijakov Gimnazije Jurija Vege, 14. do 16. april 2010, Geografski inštitut Antona Melika ZRC SAZU).

Preglednica 13: Želje in pričakovanja dijakov, stanujočih v Občini Idrija, glede možnosti zaposlitve (Anketa dijakov Gimnazije Jurija Vege, 14. do 16. april 2010, Geografski inštitut Antona Melika ZRC SAZU).

	gimnazija			strojni tehnik	skupaj
	ženske %	moški %	skupaj %		
želje dijakov					
v domači občini	17,50	29,40	22,97	42,90	28,40
v drugi slovenski občini	20,00	11,80	16,22	3,60	12,70
kjer bo priložnost	47,50	44,10	45,95	42,90	45,10
v tujini	12,50	14,70	13,51	10,70	12,70
ni odgovora	2,50	0,00	1,35	0,00	1,00
pričakovanja dijakov					
v domači občini	7,50	23,50	14,86	53,60	25,50
v drugi slovenski občini	27,50	23,50	25,68	0,00	18,60
kjer bo priložnost	55,00	47,10	51,35	35,70	47,10
v tujini	7,50	5,90	6,76	10,70	7,80
ni odgovora	2,50	0,00	1,35	0,00	1,00

Smeri študija, ki si jih nameravajo anketiranci izbrati po zaključku srednje šole, so zelo raznovrstne; zastopane so tako tehniške in naravoslovne smeri, kakor tudi družboslovne in humanistične smeri. Za izbor programa bodočega študija se dijaki odločajo predvsem zato, ker jih področje zanima, le strojni tehniki vidijo v izbiri smeri študija tudi večje možnosti zaposlitve. Morebitna večja plača ali kakršnikoli drugi dejavniki na izbiro smeri študija nimajo večjega vpliva.

Za študij je najbolj privlačna slovenska prestolnica, saj bo kar 160 od 189-tih dijakov Gimnazije Jurija Vege študij nadaljevalo v Ljubljani. Sledi Koper z 12 zainteresiranimi. V Novo Gorico, Portorož in Postojno nameravajo iti trije, dva v Škofjo Loko in eden v Maribor, kar lahko ima za posledico tudi »odliv možganov« (Jezeršek 2007). V tujini namerava študirati le eden od anketirancev, in sicer v Nemčiji.

Dijaki na splošno nimajo posebej izoblikovanega mnenja, ali je v domačem okolju dovolj možnosti za zaposlitev, saj so se na vprašanje, kakšne so možnosti za zaposlitev v Občini Idrija v enaki meri pojavljali pozitivni kot negativni odgovori. Tudi želje in pričakovanja mladih glede zaposlitvenih možnosti v Občini Idrija se nekoliko razhajajo. Strojni tehniki vidijo v domačem okolju dovolj možnosti za zaposlitev (53,60%), medtem ko se bi četrtina gimnazijcev želela zaposliti v domači občini (22,97%), a jih le manjši delež meni (14,86%), da bodo dejansko zaposlitev v občini tudi dobili. Najverjetneje bo imela lokalna struktura gospodarstva, tako kot do sedaj, tudi v prihodnje pomembno vlogo pri migracijskem obnašanju mladih.

6 Sklep

Število prebivalcev Občine Idrija je od leta 1869 do začetka 21. stoletja le rahlo naraslo, močno pa se je spremenila prostorska razporeditev prebivalstva. Demografsko sta se okrepili predvsem mestni naselji Idrija in Spodnja Idrija, podeželje pa je v 140-tih letih izgubilo približno tretjino prebivalcev. Omenjena trenda rasti sta se zaradi suburbanizacije spremenila šele v devetdesetih letih 20. stoletja, ko je število prebivalcev v nekaterih podeželskih naseljih začelo počasi naraščati, mestna naselja pa so v istem obdobju začela prebivalce izgubljati.

Opazno se je v zadnjih desetletjih spremenila tudi starostna struktura prebivalstva, predvsem zaradi padajoče rodnosti. Demografska projekcija, izdelana na podlagi podatkov vitalne in selitvene statistike, kaže, da bo območje občine ob nadaljevanju današnjih demografskih trendov v prihodnjih dvajsetih letih izgubilo 10 % prebivalcev. Prebivalstvo se bo še naprej staralo, zato se bo pojavil problem lokalnega obnavljanja delovne sile. Problem lahko do neke mere ublažijo samo priselitve prebivalcev od drugod, za kar pa obstajajo tako lokalne (malo prostora za širitev naselij) kot tudi globalne omejitve (konkurenčnost drugih urbanih središč). Glede na panogo zaposlitve delovno aktivnega prebivalstva ostaja Občina Idrija izrazito industrijska občina in sodi med slovenske občine z najnižjo brezposelnostjo. Podobno, kot tudi v drugih industrijskih območjih Slovenije, je pereč problem Idrije nizka stopnja izobrazbe odraslih. Nadaljni gospodarski in družbeni razvoj lahko občina zagotovi predvsem s posrednimi in neposrednimi vlaganji v mlajše generacije, z zagotavljanjem ustreznih okoljskih in bivalnih pogojev, s kontinuiteto kakovostnih in raznolikih izobraževalnih programov, s privlačno kulturno in rekreacijsko ponudbo ter s stabilnim lokalnim trgom delovne sile.

7 Viri in literatura

- Bajt, T. 2009: Problem staranja prebivalstva na primeru Občine Idrija. Diplomski naloga, Fakulteta za humanistične študije Univerze na Primorskem. Koper.
- Benkovič, M. 2002: Idrijsko hribovje kot primer demografsko ogroženega območja. Dela 17. Ljubljana. Centralni register prebivalstva. Ministrstvo Republike Slovenije za notranje zadeve. 2008.
- Černe, A., Urbanc, M. 1999: Idrijsko hribovje. Slovenija: pokrajine in ljudje. Ljubljana.
- Dolenc, D., Fridl, J., Kladnik, D., Perko, D., Repolusk, P. (uredniki) 2007: Popisni atlas Slovenije 2002. Založba ZRC. Ljubljana.
- Gosar, L. 1980: Analitične projekcije prebivalstva. Geografski vestnik 52. Ljubljana.
- Jezeršek, M. 2007: Zaposlitvene priložnosti in beg možganov v Idrijsko-cerkljanski regiji. Diplomsko delo, Fakulteta za družbene vede Univerze v Ljubljani. Ljubljana.
- Josipovič, D. 2005: Demogeografski učinki imigracije v Slovenijo po II. svetovni vojni. Doktorsko delo, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani. Ljubljana.
- Krajevni leksikon Slovenije. DZS. Ljubljana 1995.
- Popis prebivalstva, gospodinjstev, stanovanj in kmečkih gospodarstev v Republiki Sloveniji v letu 1991. Statistični urad Republike Slovenije.
- Popis prebivalstva, gospodinjstev, stanovanj v Republiki Sloveniji v letu 2002. Statistični urad Republike Slovenije.
- Ravbar, M. 2009: Razvojni dejavniki v Sloveniji – ustvarjalnost in naložbe. Georitem 9. Ljubljana. Statistični register delovno aktivnega prebivalstva. Statistični urad Republike Slovenije. 2008, Ljubljana. Statistični urad Republike Slovenije. Medmrežje; <http://www.stat.si/> (18. 10. 2010).
- Šircelj, M. 2006: Rodnost v Sloveniji od 18. do 21. stoletja. Posebne publikacije št. 5. Statistični urad Republike Slovenije. Ljubljana.
- Šircelj, M., Ilič, M. 2004: Tablice umrljivosti prebivalstva Slovenije, 2000–2002. Statistične informacije 169 (5 Prebivalstvo št. 3). Statistični urad Republike Slovenije. Ljubljana.

RAZVOJ IN STANJE GOSPODARSTVA V OBČINI IDRİJA

mag. Damjan Kavaš, mag. Klemen Koman

Inštitut za ekonomska raziskovanja

kavasd@ier.si, komank@ier.si

UDK: 338.1(497.4Idrija)

IZVLEČEK

Razvoj in stanje gospodarstva v Občini Idrija

Zgodovina Idrije in okolice je tesno povezana in prepletena z odkritjem živega srebra pred nekaj več kot 500 leti in vzpostavitvijo delovanja rudnika. Ob postopnem zapiranju rudnika so se po letu 1970 začele razvijati industrijske panoge, ki so v preteklosti služile predvsem potrebam rudnika, in sicer elektro in kovinsko predelovalna industrija, lesna industrija in gradbeništvo; vse so še danes ključne dejavnosti v idrijski občini. V gospodarski strukturi prevladuje industrija, saj zaposluje več kot tri četrtine zaposlenih, ustvarja prav tolikšen delež dodane vrednosti, medtem ko prihodki od prodaje dosegajo dvotretjinski delež, kar pomeni, da je Idrija močno industrijsko skoncentrirana v primerjavi s celotno Slovenijo. Kmetijstvo je s časom izgubljalo vlogo pomembne gospodarske dejavnosti, saj v Občini Idrija razmere za kmetijstvo niso ugodne. Neintenzivno kmetovanje v hribih in ohranjeno okolje predstavljata priložnost za naravi prijazno in ekološko kmetovanje ter tovrstne pridelke in izdelke. Med pomembne gospodarske dejavnosti v bodoče sodi turizem, ki predstavlja še ne popolnoma izkoriščeno razvojno priložnost občine Idrija. Konkurenčne prednosti Občine Idrija so bogata zgodovinska in tehniška dediščina, bogata geološka in morfološka struktura površja, razgibano in privlačno naravno okolje, bogato kulturno izročilo, razvito gospodarsko, družbeno in intelektualno zaledje.

KLJUČNE BESEDE

gospodarstvo, gospodarske družbe, podjetništvo, kmetijstvo, gozdarstvo, razvoj podeželja, turizem.

ABSTRACT

Economy in the Municipality of Idrija

The history of Idrija and its surroundings is closely related and intertwined with the discovery of mercury more than 500 years ago and the establishment of the mine. After 1970 the industrial branches, which had been serving to the needs of the mine in the past, started to develop with the gradual abandoning of the mine. Electrical and metal processing industry, wood industry and construction are still the key economic activities in the municipality. The economic structure is dominated by the industrial sector, which employs more than three-quarters of employees, creates the same share of value added and achieves a two-thirds share in turnover. According to such economic structure, Idrija is characterized as a concentrated industrial area. The agricultural sector gradually lost importance since the conditions for farming are not very favorable in the municipality. Non-intensive farming in the hill area and preservation of the natural environment represent an opportunity for nature-friendly and organic agricultural activities and products. One of the key economic activities in the future is tourism, whose development potential is not fully seized yet. In terms of tourism development the competitive advantages of the municipality are rich historical and technical heritage, rich geological and morphological structure of the surface and a diverse and attractive natural environment, vast cultural heritage and well developed economic, social and intellectual background.

KEY WORDS

local economy, business enterprises, entrepreneurship, agriculture, forestry, rural development, tourism.

1 Uvod

Zgodovina Idrije in okolice je tesno povezana in prepletena z odkritjem živega srebra in vzpostavitvijo delovanja rudnika. Idrija je bila v preteklosti med vsemi slovenskimi mesti v mnogih pogledih v specifičnem ali celo izjemnem položaju: njen pomen je bil v mednarodnih primerjavah mnogo pomembnejši kot v ožjem nacionalnem okviru, njen živosrebrni kapital se je obračal pretežno po tujih centrih finančne in politične moči daleč od slovenskega ozemlja, njene komunikacije z daljnimi mesti (Benetke, Gradec, Augsburg, Amsterdam ...) in zlasti s cesarskim Dunajem so bile občasno bolj intenzivne kot z matičnim slovenskim okoljem (Novakovič 2003, 59). Idrija se je, za razliko od nekaterih podobnih območjih v Sloveniji (na primer Zasavje), uspela prestrukturirati iz starega industrijskega (rudarskega) območja v vitalno industrijsko območje. Razlogi so naslednji:

- Svetovna pomembnost: idrijski rudnik je bil zaradi pomembnosti živega srebra svetovno pomemben rudnik in je tako povezoval Idrijo s središči gospodarskega dogajanja in razvoja v evropskem in celo svetovnem merilu.
- Tehnična zahtevnost: rudnik v Idriji je bil tehnološko zelo dobro opremljen. Tudi zaradi tega je Idrija znana po odličnem tehničnem znanju, kar so uspešno izkoristila tudi lokalna podjetja (Kolektor, Rotomatika, Eta Cerčno ...).
- Odprtost v svet: zaradi svetovnega pomena rudnika v Idriji so v mesto prihajali tudi številni tuji strokovnjaki, tako specialisti za rudarjenje kot tudi ostali (Scopoli, Hacquet). Ti so zaradi geografske zaprtosti imeli pomemben vpliv na lokalno okolje (ustanovitev idrijske realke leta 1901). Tudi lokalna podjetja so zgodaj začela z mednarodnim poslovanjem in povezovanjem. Tako je podjetje Kolektor že leta 1968 pridobilo nemško družbo Knutt&Bux za solastnika in vlagatelja.
- Konkurenčnost preostalih podjetij: glavni razlog uspešnosti prestrukturiranja Idrije je bil v tem, da so bila locirana v Idriji še druga sposobna podjetja, ki so imela perspektivo in so dobila ob zaprtju rudnika tudi finančne spodbude. Zato tudi ni bilo potrebe po graditvi neke nove »politične« tovarne.
- Človeški kapital: lokalno prebivalstvo v Idriji ni zelo samoinciativno, je pa zelo navezano na svoja podjetja. V primerjavi z ostalimi starimi industrijskimi območji so prebivalci bolj izobraženi, imajo pa tudi zelo uspešno generacijo družbeno odgovornih gospodarstvenikov, ki so uspešno razvijali domača podjetja.
- Sreča: kriza rudarjenja je prišla v Idrijo prej kot v Zasavje. Resna kriza rudnika se je v Idriji začela že leta 1970, vrh pa je dosegla leta 1977, ko je bila razlika med proizvodno ceno in prodajno ceno kar 400 dolarjev. Takrat so sprejeli program sanacije in zaprli rudnik, večina delavcev pa se je zaposlila v ostalih idrijskih podjetjih, tudi z izdatno pomočjo republike, ki je financirala sanacijo rudnika.

Idrijsko gospodarstvo je danes konkurenčno v slovenskem in v mednarodnem okvirju. Tudi pri idrijskih podjetjih je imela gospodarska kriza negativen vpliv na obseg poslovanja in posledično na število zaposlenih. Po drastičnem padcu naročil v letu 2009 se stanje v letu 2010 izboljšuje, kar je predvsem posledica ugodnih gibanj v avtomobilski industriji. Zato je stopnja registrirane brezposelnosti v Občini Idrija še vedno krepko pod slovenskim povprečjem, saj je v juniju 2010 znašala 5,5 %, medtem ko je bilo državno povprečje 10,5 %. Idrija ni pomembno zaposlitveno središče le za prebivalce občine, temveč ima širši lokalni pomen. Kljub izvozni in razvojni usmerjenosti idrijskih podjetij je dodana vrednost na zaposlenega pod slovenskim povprečjem, podobno je stanje pri povprečnih bruto oziroma neto plačah.

Pri kmetijstvu lahko ugotovimo, da razmere zanj v Občini Idrija niso ugodne, zato je s časom izgubljalo vlogo pomembne gospodarske dejavnosti, ima pa številne druge funkcije, kot so poselitvena (ohranjanje poseljenosti tudi v območjih z omejenimi dejavniki za življenje in gospodarjenje), ekološka (vzdrževanje naravnega ravnotežja v prostoru), socialna (zagotavljanje zaposlenosti določenega dela ruralnega prebivalstva) in kulturna (ohranjanje naravne in kulturne dediščine v prostoru).

V zadnjih desetletjih se tudi v Idriji krepi pomen turizma, ki je že leta gospodarska dejavnost z najvišjo stopnjo rasti na svetu in obenem eden najbolj perspektivnih temeljev vsestranskega razvoja družbene

skupnosti. Kljub določenim uspehom ima turizem v Občini Idrija še veliko možnosti za nadaljnji razvoj, zlasti zaradi zgodovine, narave in kulturne dediščine, trenda rasti povpraševanja po »novih« destinacijah, ki niso »preobremenjene« s turisti, kakor tudi zaradi možnosti povezovanja s komplementarnimi destinacijami v neposredni okolici Idrije.

2 Poslovanje gospodarskih družb v Občini Idrija

Obdobja konjunktur in recesij na mednarodnem živosrebrovem tržišču niso vplivala ne le na rudnik, ampak zaradi tesne prepletenosti z lokalnim okoljem na celotni razvoj Idrije in okolice (Novakovič 2003, 59). Ob postopnem zapiranju rudnika so se po letu 1970 začele razvijati industrijske panoge, ki so v preteklosti služile predvsem potrebam rudnika, in sicer elektrot in kovinsko predelovalna industrija, lesna industrija in gradbeništvo. Te so še danes ključne dejavnosti v idrijski občini.

Idriji sicer njene specifične geografske značilnosti povzročajo probleme na področju komunalne, cestne in druge gospodarske infrastrukture. Slabe prometne povezave so, tako kot skozi celoten tok zgodovine, še vedno izrazit omejitveni dejavnik nadaljnega gospodarskega in socialnega razvoja območja. Idrija je odmaknjena od prometnih transversal, kar gotovo vpliva na zaviranje gospodarskega razvoja. Lega mesta v hribovitem, redko poseljenem ozemlju, daleč od glavnih prometnih žil, brez železniške povezave s svetom je povzročila, da se mesto nikakor ni moglo razviti v večji in pomembnejši trgovski in podjetniški center (Groff-Ferjančič 2000, 54).

Kljub temu sodi Idrija danes med gospodarsko uspešnejša območja v Sloveniji. Iz podatkov zaključnih računov gospodarskih subjektov je razvidno, da je v letu 2009 v Občini Idrija poslovalo 235 gospodarskih družb, ki so skupaj zaposlovale 3568 delavcev in ustvarile skoraj pol milijarde evrov prihodkov

Preglednica 1: Osnovni kazalci stanja gospodarskih družb v Občini Idrija in primerjava z regijo in državo, leto 2009 (primerjava s povprečjem regije (Goriška = 100) oziroma Slovenije (SI = 100); Baza GVIN; lastni preračuni).*

	Idrija	Goriška	delež v regiji (%)	Slovenija	delež v Sloveniji (%)
sredstva (v evrih)	658.078.651	4.489.923.576	14,66	104.301.935.149	0,63
čisti prihodki od prodaje (v evrih)	467.171.759	3.019.394.508	15,47	67.785.977.385	0,69
čisti poslovni izid obračunskega obdobja (v evrih)	12.476.864	-22.723.420	-	549.425.657	-
povprečno število zaposlenih na podlagi delovnih ur v obračunskem obdobju	3.567,96	25.559,80	13,96	479.894,41	0,74
dodana vrednost (v evrih)	107.835.579	788.693.296	13,67	16.405.085.821	0,66
bruto dodana vrednost na zaposlenega (v evrih)	30.223,32	30.856,79	97,95*	34.184,78	88,41*
število podjetij	235	2.661	8,83	53.897,00	0,44
stroški dela (v evrih)	72.766.503	559.414.288	13,01	10.401.357.917	0,70
povprečna mesečna bruto plača (v evrih)	1.223	1.330	91,95*	1.310	93,36*

Preglednica 2: Dinamika razvoja poslovanja gospodarskih družb v Občini Idrija, obdobje 2005–2009 (Baza GVIN; lastni preračuni).

	2005	2006	2007	2008	2009	povprečje rasti 2005–2009 (%)
sredstva (v evrih)	445.044.324	542.265.440	631.652.512	627.114.770	658.078.651	10,27
čisti prihodki od prodaje (v evrih)	399.537.435	489.142.709	558.646.938	576.479.772	467.171.759	3,99
čisti poslovni izid obračunskega obdobja (v evrih)	23.294.573	38.315.773	64.828.343	9.413.120	12.476.864	-14,45
povprečno število zaposlenih na podlagi delovnih ur v obračunskem obdobju	3.385,98	3.584,48	3.810,71	4.045,26	3.567,96	1,32
dodana vrednost (v evrih)	99.789.271	114.850.190	123.021.175	130.059.822	107.835.579	1,96
dodana vrednost na zaposlenega (v evrih)	29.471,31	32.040,96	32.283,01	32.151,17	30.223,32	0,63
število podjetij				226	235	
stroški dela (v evrih)				83.452.895	72.766.503	
povprečna mesečna bruto plača (v evrih)				1.239	1.223	

od prodaje. Ustvarjena dodana vrednost na zaposlenega je znašala malce prek 30.000 evrov, kar je manj kot je povprečje v Goriški regiji, in za 12 % manj kot slovensko povprečje. Razen po številu podjetij, kjer delež Občine Idrija v celotni Goriški regiji znaša le malo manj kot 9 %, so deleži posameznih ekonomskih kategorij od 13 do 15 % (glej preglednico 1). Rahlo podpovprečne so bile povprečne mesečne bruto plače, so pa podjetja v Idriji za razliko od celotne Goriške regije ustvarile presežek prihodkov nad odhodki, in sicer v višini 12,5 milijonov evrov, kar je skoraj 33 % več kot leto poprej.

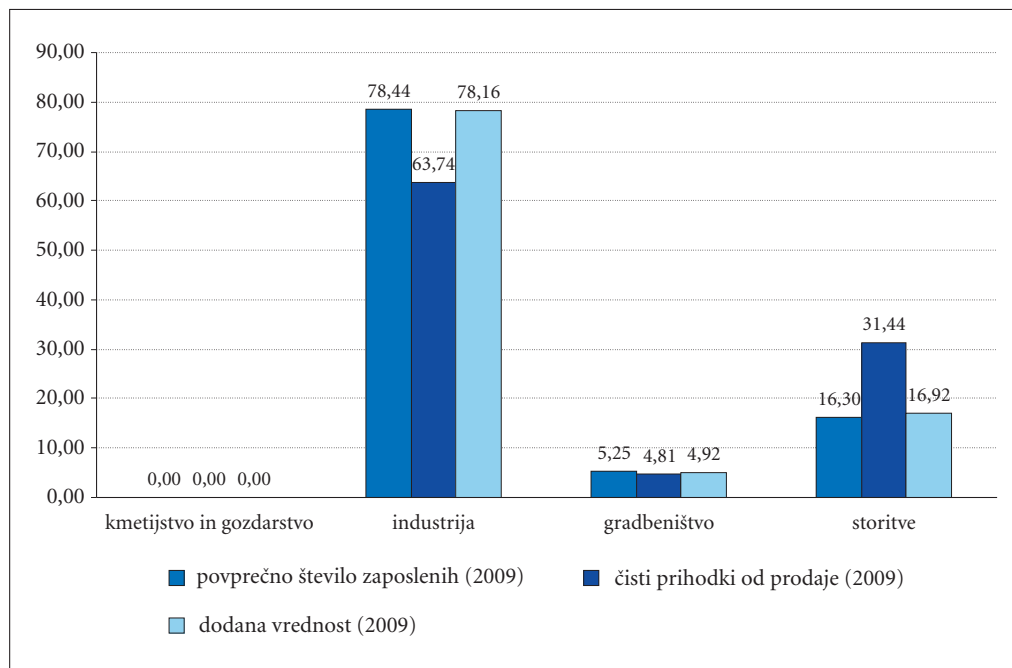
V zadnjih petih letih je idrijsko gospodarstvo raslo po vseh ključnih ekonomskih kazalnikih (razen pri čistem poslovnem izidu obračunskega obdobja, ki je v obdobju 2005–2009 padel, predvsem zaradi izrazitega padca v letu 2008), povprečne letne stopnje rasti so znašale od dobrih 10 % pri sredstvih do slab odstotek pri dodani vrednosti na zaposlenega (glej preglednico 2). Glede na dinamiko v zadnjih dveh letih (2008–2009) je možno zaključiti, da je svetovna gospodarska kriza vplivala tudi na idrijsko gospodarstvo, saj se je večina vrednosti kazalnikov znižala, predvsem je to opazno pri prihodkih od prodaje, dodani vrednosti, stroških dela in številu zaposlenih.

V velikostni strukturi gospodarskih družb so leta 2009 prevladovala majhna podjetja, takih je bilo po številu kar 97 % oziroma 228, srednje velikih je bilo 1,7 % oziroma 4, velikih pa 1,3 % oziroma 3. Med majhnimi družbami je bila večina mikro družb, njihovo število je znašalo 204 (oziroma skoraj 87 % vseh družb v Občini Idrija). Pri velikostni strukturi podjetij smo upoštevali, da v mikro družbi povprečno število zaposlenih v poslovnem letu ne presega 10, v majhni družbi 50, v srednje veliki druž-

bi je povprečno število delavcev v poslovnem letu večje ali enako 50 in ne presega 250, velika družba pa ni ne majhna ali srednja družba, kar pomeni, da je povprečno število zaposlenih v poslovnem letu večje ali enako 250. Z vidika organiziranosti so leta 2009 prevladovali družbe z omejeno odgovornostjo, saj je bilo takih prek 91 %. Sledijo jim družbe z neomejeno odgovornostjo (6,4 %), delniških družb je bilo v istem letu za dobra 2 %, glavna podružnica tujega poslovnega subjekta pa je bila 1. Večina gospodarskih družb v Idriji ima domače poreklo kapitala – 95 % družb je namreč v domači lasti. Malo manj kot 4 % jih ima tuje poreklo kapitala, dober odstotek pa je takšnih, ki imajo mešano poreklo kapitala.

Struktura gospodarskih družb v Občini Idrija po dejavnostih kaže, da so z vidika števila gospodarskih družb v občini najpomembnejše storitvene dejavnosti, saj je skoraj 70 % podjetij leta 2009 delovalo v storitvah (med storitvene dejavnosti prištevamo vse dejavnosti od SKD 45 do SKD 96; upoštevana je Standardna klasifikacija dejavnosti 2008). Industrija je imela skoraj 20 % delež (v industrijske dejavnosti poleg predelovalnih dejavnosti sodijo tudi rudarstvo, dejavnost oskrbe z elektriko in plinom ter dejavnost oskrbe z vodo, ravnanje z odpadki in odpadki ter saniranje okolja), gradbeništvo dobrih 10 %, medtem ko je bilo kmetijstvo in gozdarstvo manj pomembno in je imelo manj kot 1 % v številu vseh podjetij. Pri analizi gospodarstva po dejavnostih smo zaradi nedostopnih podatkov za leto 2009 za 17 podjetij v občini upoštevali podatke za leto 2008, zato se skupni rezultati malenkostno razlikujejo od sumarnih preglednic na prejšnjih straneh.

Znotraj industrije po številu gospodarskih družb izstopa dejavnost Proizvodnja kovinskih izdelkov, razen strojev in naprav (SKD 25), kjer je v letu 2009 delovalo 18 podjetij. Med industrijskimi dejavnostmi ima po številu pomembno vlogo tudi dejavnost Proizvodnja električnih naprav (SKD 27) s 6 podjetji ter Obdelava in predelava lesa, proizvodnja izdelkov iz lesa, plute, slame in protja, razen pohištva (SKD 16) s 4 podjetji.

Slika 1: Deleži posameznih skupin dejavnosti v Idriji z vidika števila zaposlenih, dodane vrednosti in prihodkov od prodaje v gospodarskih družbah, v %, leto 2009 (Baza GVIN; Podatkovna baza IPIS 2008; lastni preračuni).

Med storitvenimi dejavnostmi je po številu podjetij izstopajoča dejavnost Arhitekturno in tehnično projektiranje, tehnično preizkušanje in analiziranje (SKD 71) z 22 podjetji, tesno za njo pa sta dve trgovinski dejavnosti, in sicer Posredništvo in trgovina na debelo, razen z motornimi vozili (SKD 46) ter Trgovina na drobno, razen z motornimi vozili (SKD 47), prva z 19 podjetji in druga s 17 podjetji.

Precej drugačno razmerje pomembnosti posameznih skupin dejavnosti dobimo, če analiziramo strukturo gospodarstvo z vidika števila zaposlenih, dodane vrednosti in prihodkov od prodaje.

Iz slike 1 je razvidno, da je po številu zaposlenih, dodani vrednosti in prihodkih od prodaje industrija najpomembnejša skupina dejavnosti v Občini Idrija, saj zaposluje več kot tri četrtine zaposlenih, ustvarja prav tolikšen delež dodane vrednosti, medtem ko prihodki od prodaje dosegajo dvotretjinski delež. Gradbeništvo ima po vseh treh kategorijah okoli pet odstotni delež, medtem ko so storitve druga najpomembnejša skupina dejavnosti s 16 % deležem z številu zaposlenih in dodani vrednosti, pri prihodkih od prodaje pa ta delež naraste na skoraj tretjino celotnega gospodarstva. Za primerjavo lahko navedemo podatke o deležih zaposlenih za celotno slovensko gospodarstvo za leto 2008 (Statistične informacije 2010): v industriji je bilo zaposlenih dobrih 30 % oseb, ki delajo, v gradbeništvu 10 %, v storitvah skoraj 60 % in v kmetijstvu dober odstotek, tako da lahko sklepamo, da je Idrija napram celotni Sloveniji močno industrijsko koncentrirana.

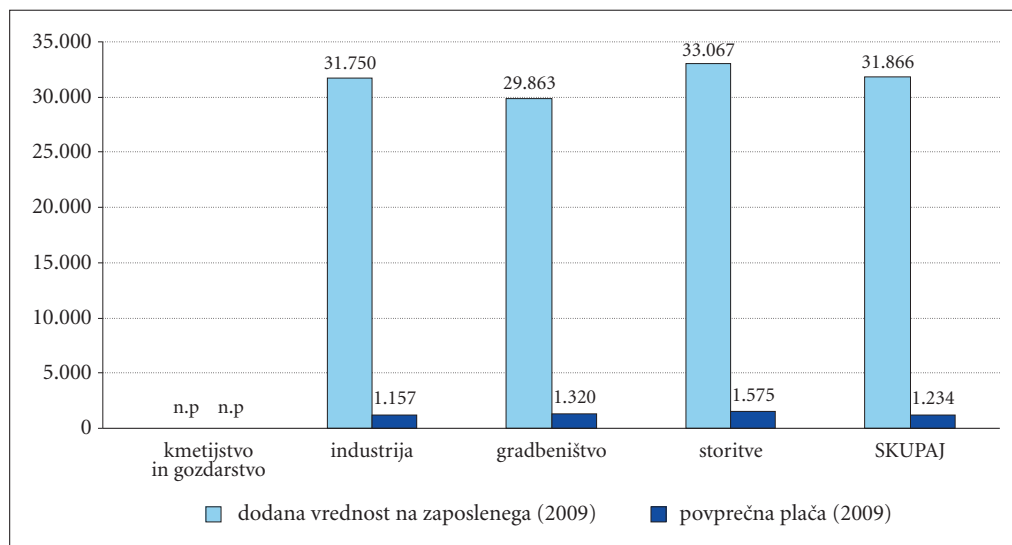
Med posameznimi dejavnostmi po številu zaposlenih izstopa Proizvodnja električnih naprav (SKD 27), ki je daleč največji zaposlovalec v občini, saj je 55 % delavcev v občini zaposlenih v tej dejavnosti. V to dejavnost sodita tako Hidria Rotomatika kot tudi Kolektor Sikom, ki skupaj zaposlujeta prek 50 % vseh zaposlenih v občini. Po številu zaposlenih sta pomembni tudi dejavnost Proizvodnja drugih strojev in naprav (SKD 28), ki zaposluje 13 % delavcev v občini (med podjetji je v tej dejavnosti največja Hidria IMP Klima), ter Proizvodnja kovinskih izdelkov, razen strojev in naprav (SKD 25), ki zaposluje 6 % delavcev v občini (največje podjetje v tej dejavnosti je Kolektor Orodjarna d. o. o.). Ostale dejavnosti ne dosegajo več kot 4 % deleža.

Tudi po dodani vrednosti močno izstopa dejavnost Proizvodnja električnih naprav (SKD 27), ki ustvari več kot 60 % vse dodane vrednosti gospodarskih družb v občini, sledi ji dejavnost Proizvodnja drugih strojev in naprav (SKD 28) z 11 % deležem. Med pomembnejšimi z vidika ustvarjanja dodane vrednosti je tudi Dejavnost uprav podjetij, podjetniško in poslovno svetovanje (SKD 70), ki je imela leta 2009 več kot 6 % delež (predvsem na račun družbe Kolektor Group d. o. o.).

Pri prihodkih od prodaje je imela dejavnost Proizvodnja električnih naprav (SKD 27) leta 2009 spet največji delež, in sicer 49-odstotni. V tej kategoriji je druga najpomembnejša dejavnost Dejavnost uprav podjetij, podjetniško in poslovno svetovanje (SKD 70), ki je dosegala 20 % delež, Proizvodnja drugih strojev in naprav (SKD 28) pa je imela z vidika prihodkov od prodaje 8,6 % delež.

V letu 2009 so industrijske dejavnosti skupaj ustvarile dobiček v višini dobrih 8 milijonov evrov, gradbeništvo je prav tako imelo presežek prihodkov nad odhodki v višini 1 milijona evrov, medtem ko so storitvene dejavnosti ustvarile izgubo v višini 270.000 evrov. Med posameznimi dejavnostmi so bile z vidika čistega poslovnega izida najuspešnejše dejavnosti Proizvodnja električnih naprav (SKD 27), ki je ustvarila več kot 7 milijonov evrov dobička, Dejavnost uprav podjetij, podjetniško in poslovno svetovanje (SKD 70), ki je ustvarila malo manj kot 3 milijone evrov dobička, ter dejavnost Gradnja inženirskih objektov (SKD 42) z dobrimi 800.000 evrov dobička. Med tiste dejavnosti, ki so ustvarile največjo izgubo, pa lahko štejemo Dejavnosti finančnih storitev razen zavarovalništva in dejavnosti pokojninskih skladov (SKD 64) z več kot 3 milijoni evrov izgube ter Dejavnost javne uprave in obrambe, dejavnost obvezne socialne varnosti (SKD 84) z več kot 1 milijonom evrov izgube.

Analiza dodane vrednosti na zaposlenega pokaže, da so v Idriji najbolj produktivne storitvene dejavnosti, ki dosegajo 104 % povprečne dodane vrednosti na zaposlenega vseh dejavnosti v občini. Industrijske dejavnosti so praktično na povprečju dodane vrednosti na zaposlenega vseh dejavnosti, medtem ko je gradbeništvo po tem kazalniku podpovprečno, saj znaša njegov indeks v primerjavi s celotnim gospodarstvom v občini le dobrih 93. Med posameznimi industrijskimi dejavnostmi po produktivnosti izstopata dejavnosti Popravila in montaža strojev in naprav (SKD 33) z indeksom 112 ter Proizvodnja električnih naprav (SKD 27) z indeksom 110.

Slika 2: Dodana vrednost na zaposlenega in povprečna bruto plača posameznih skupin dejavnosti v Idriji v evrih, gospodarske družbe, leto 2009 (Podatkovna baza GVIN; Podatkovna baza IPIS 2008; lastni preračuni).

Pri povprečnih bruto plačah lahko opazimo, da so bile najboljše plače v letu 2009 v storitvenih dejavnostih (indeks 128 glede na povprečje), presenetljivo sledijo plače v gradbeništvu (indeks 107) – predvsem na račun visokih plač v dejavnosti Gradnja inženjerskih objektov (SKD 42), najnižje plače pa so bile v industriji (indeks 94).

Kakšen pa je razvoj in trenutno stanje podjetništva v Občini Idrija? Marinko (1997, 15) ugotavlja, da se zasebni podjetniški sektor na Idrijskem v preteklosti ni pretirano razvijal, čemur je botrovalo nekaj ključnih vzrokov:

- tradicija rudarjenja in nato hitra rast industrije v okviru večjih podjetij,
- polna zaposlenost,
- šibka obrtna tradicija in pomanjkanje zasebne iniciative kot posledice hitre rasti družbenega sektorja gospodarstva,
- kmetovanje, ki kljub težkim naravnim pogojem predstavlja dodaten vir zaslužka na podeželju,
- negativen odnos do obrti.

Kljub temu danes podjetništvo predstavlja pomemben del gospodarske strukture v občini, saj je iz podatkov zaključnih računov samostojnih podjetnikov razvidno, da je leta 2009 v Občini Idrija poslovalo 490 samostojnih podjetnikov, ki so skupaj zaposlovali 228 delavcev in ustvarili skoraj 22 milijonov evrov prihodkov od prodaje. Ustvarjena dodana vrednost na zaposlenega je znašala malce prek 29.000 evrov, kar je malenkost več, kot je povprečje v Goriški regiji, in za 16 % več kot slovensko povprečje. Razen po številu podjetij, kjer znaša delež Občine Idrija v celotni Goriški regiji malo več kot 9 %, so deleži posameznih ekonomskih kategorij okoli 7 % (glej preglednico 3). Precej podpovprečne so bile povprečne mesečne bruto plače (le 89 % povprečja v Goriški regiji in 7 % nižje od slovenskega povprečja).

V zadnjih petih letih je idrijski podjetniški sektor rasel po večini ključnih ekonomskih kazalnikov, povprečne letne stopnje rasti so znašale od dobrih 7 % pri sredstvih do slab odstotek pri dodani vrednosti in številu zaposlenih (glej preglednico 4). Čisti poslovni izid obračunskega obdobja je v obdobju 2005–2009 padel, predvsem zaradi izrazitega padca v letu 2008, prav tako pa se je malen-

Preglednica 3: Osnovni kazalniki stanja samostojnih podjetnikov v Občini Idrija in primerjava z regijo in državo, leto 2009 (primerjava s povprečjem regije (Goriška = 100) oziroma Slovenije (SI = 100); Podatkovna baza GVIN; lastni preračuni).*

	Idrija	Goriška	delež v regiji (%)	Slovenija	delež v Sloveniji (%)
sredstva (v evrih)	20.060.779	253.447.897	7,92	4.150.509.570	0,48
čisti prihodki od prodaje (v evrih)	21.858.427	289.162.395	7,56	4.921.394.975	0,44
čisti poslovni izid obračunskega obdobja (v evrih)	1.700.418	14.234.609	–	206.810.672	–
povprečno število zaposlenih na podlagi delovnih ur v obračunskem obdobju	228,45	3.021,98	7,56	57.503,50	0,40
dodana vrednost (v evrih)	6.631.447	84.881.374	7,81	1.434.482.311	0,46
bruto dodana vrednost na zaposlenega (v evrih)	29.028	28.088	103,35*	24.946	116,36*
število podjetij	490	5.279	9,28	69.982	0,70
stroški dela (v evrih)	2.951.525	43.016.476	6,86	783.903.440	0,38
povprečna mesečna bruto plača (v evrih)	746	838	89,02*	798	93,48*

kost znižala dodana vrednost na zaposlenega. Negativna dinamika v zadnjih dveh letih (2008–2009) kaže na to, da je svetovna gospodarska kriza vplivala tudi na idrijsko podjetništvo, saj se je vrednost večine ekonomskih kazalnikov močno znižala, predvsem je to opazno pri prihodkih od prodaje, poslovnem izidu, dodani vrednosti in številu zaposlenih.

Med dejavnostmi samostojnih podjetnikov po številu prevladujejo dejavnost Specializiranih gradbenih del (SKD 43) s prek 20 % podjetij, Proizvodnja kovinskih izdelkov, razen strojev in naprav (SKD 25) z 12 % deležem, Dejavnost strežbe jedi in pijač (SKD 56) z 10 odstotki, Kopenski promet (SKD 49) z 9 % deležem ter Gradnja stavb (SKD 41) in Trgovina na drobno (SKD 47), vsaka z dobrimi 6 %. Ostale dejavnosti so po številu samostojnih podjetnikov manj pomembne in ne dosegajo 5 % deleža.

Zaključimo lahko, da je idrijsko gospodarstvo konkurenčno znotraj Slovenije in v mednarodnem okviru. Njegove odlike se zrcalijo v ključnih prednostih, kot so:

- v zadnjih desetih letih je prišlo do pozitivne spremembe kvalifikacijske strukture zaposlenih, saj se je močno povečal delež visoko izobraženega kadra,
- v občini je nekaj velikih podjetij (Kolektor, Hidria) z močnimi razvojnimi jedri ter usmerjenostjo na tuje trge,
- idrijsko gospodarstvo je zmožno razvoja in proizvodnje izdelkov na svetovni kakovostni ravni,
- industrija in velika podjetja so nemoteče umeščena v prostor z vidika življenja prebivalcev,
- idrijska podjetja, predvsem mala in srednja, so že sposobna hitrega prilagajanja in odzivanja na spremembe tržnih razmer (fleksibilnost ponudbe),
- komunalna in telekomunikacijska infrastruktura sta večinoma primerni za nemoteno delovanje podjetij,
- obstoječa podjetja so povezana s krajem, kar se tudi zrcali v sponzoriranju lokalnih družbenih dejavnosti.

Preglednica 4: Dinamika razvoja poslovanja samostojnih podjetnikov v Občini Idrija, obdobje 2005–2009 (Podatkovna baza GVIN; lastni preračuni).

	2005	2006	2007	2008	2009	povprečje rasti 2005–2009 (%)
sredstva (v evrih)	13.925.558	16.478.848	19.137.285	20.332.742	20.060.779	7,57
čisti prihodki od prodaje (v evrih)	19.559.938	23.000.072	26.314.402	26.310.443	21.858.427	2,25
čisti poslovni izid obračunskega obdobja (v evrih)	2.589.894	3.340.114	3.387.869	2.654.035	1.700.418	-8,07
povprečno število zaposlenih na podlagi delovnih ur v obračunskem obdobju	221,93	240,23	254,03	276,20	228,45	0,58
dodana vrednost (v evrih)	6.452.837	7.698.411	8.217.362	8.203.692	6.631.447	0,55
dodana vrednost na zaposlenega (v evrih)	29.076	32.046	32.348	29.702	29.028	-0,03
število podjetij					490	
stroški dela (v evrih)					2.951.525	
povprečna mesečna bruto plača (v evrih)					746	

Obenem je v bodoče treba veliko pozornost nameniti odpravljanju slabosti idrijskega gospodarstva, ki se kažejo predvsem kot:

- neugodna geografska lega Idrije v smislu slabega dostopa do prometne infrastrukture,
- pomanjkanje prostora za večji razvoj industrijskih dejavnosti (tudi za izgradnjo industrijske cone), kar posledično povzroča majhno ponudbo in visoko ceno zemljišč in poslovnih prostorov,
- pomanjkanje kvalificiranih delavcev, predvsem tehničnih strok,
- pomanjkanje trženjskih znanj v podjetjih, kar onemogoča širši preboj na domače in tuja tržišča.

Ob upoštevanju naštetih prednosti in slabosti je temeljni izziv za Idrijo ohraniti stopnjo razvoja velikega in malega gospodarstva tudi v prihodnje, in sicer – če naštejemo le nekatere ukrepe – z ustreznim urejanjem prostora z vidika podjetništva in gospodarstva (povečanje ponudbe opremljenih zemljišč in poslovnih prostorov), s prilagoditvijo finančnih shem za spodbujanje razvoja malih in srednje velikih podjetij glede na razmere, ki so trenutno prisotne v gospodarstvu, z izboljšanjem prometnih povezav ter z ohranjanjem oziroma privabljanjem izobraženega kadra v občino.

3 Kmetijstvo in razvoj podeželja

V Občini Idrija razmere za kmetijstvo niso ugodne zaradi izjemne razgibanosti terena in velikih višinskih razlik med posameznimi deli občine. V dosedanem razvoju občine se je kot večji problem

izkazalo odseljevanje prebivalstva iz višjih leg v razvitejša nižinska naselja; v preteklosti predvsem zaradi rudnika živega srebra. Temu je sledilo opuščanje kmetijskih zemljišč in zaraščanje z gozdom. Na območju Občine Idrija je moč zaslediti vsesplošni slovenski trend opuščanja kmetovanja. Podatki iz popisa 2002 kažejo, da kmetijstvo kot primarna dejavnost v občini nima več perspektive in lahko služi le še kot dopolnilna dejavnost. Zemljišča, ki so v kmetijski rabi, predstavljajo le 17 % ozemlja občine (v Sloveniji so kmetijska zemljišča leta 2005 po podatkih Statističnega urada Republike Slovenije predstavljala skoraj 28 % celotnega ozemlja), 1 % kmetijskih zemljišč v Občini Idrija je v zaraščanju. Značilnosti Idrije so majhne in razdrobljene kmetijske posesti. Ker so locirane na višjih in strmih predelih, je kmetovanje zelo oteženo. Zato je na tem območju večji poudarek na živinoreji (govedoreji) in pašništvu. Izrazita živinorejska območja so na planotah nad 600 m nadmorske višine. Ugodne razmere za intenzivno kmetijstvo so edino na območju Godoviča. Glavni značilnosti, ki dajeta videz homogenosti celotnemu ozemlju Občine Idrija, sta velika gozdnatost in razpršena poselitve. Gozdovi tako prekrivajo velik del občine. Tudi pri obsegu gozdov prihaja do odstopanj med plansko določeno in dejansko rabo prostora. Gozdovi se predvsem zaradi opuščanja in zaraščanja kmetijskih zemljišč stalno širijo. Sama širitev sicer pozitivno deluje na erozijo in mikroklimo območja, negativno pa na ohranjanje kulturne krajine (Lukan 2007, 6–7). Celotno območje uvrščamo med območja z omejenimi dejavniki za kmetovanje. Delež območij NATURA 2000 v celotni površini občine znaša več kot 50 %.

Neintenzivno kmetovanje v hribih in ohranjeno okolje predstavljata priložnost za naravi prijazno in ekološko kmetovanje ter pridelke in izdelke. Za idrijsko podeželje so značilni tudi ohranjena tradicionalna znanja in veščine, že uveljavljeni lokalno tipični pridelki in izdelki, vključevanje kulturne dediščine in kulture v turistično ponudbo ter zaradi bližine avstrijskega in italijanskega trga tudi možnosti nadaljnega razvoja. K nadaljnjemu razvoju podeželja lahko prispeva tudi prepoznavna ponudba na področju turizma v sosednjih občinah (adrenalinski športi, aktivne počitnice, smučanje, številne tematske poti, 1. svetovna vojna, tehniška dediščina ...).

Razvoj podeželja v Občini Idrija ima tudi številne omejitve (slabosti). To so nizka izobrazbena struktura na kmetijah in prebivalstva nasploh, razdrobljena posestna struktura, kakovostni lokalni pridelki in izdelki ne dosegajo dovolj visoke cene, neodprti, težko dostopni gozdovi in zahtevno spravilo lesa, premalo povezovanja turističnih ponudnikov in drugih storitev na podeželju in širše v regiji ter slaba prometna dostopnost.

Temeljni izziv je zagotovitev ohranjanja poseljenosti in gospodarske dejavnosti na podeželju. Čeprav je podeželje pomemben življenjski prostor, je v primerjavi z urbanimi središči veliko manj privlačen za podjetniške dejavnosti. Zaviralni dejavniki so predvsem neugodna starostna struktura, odseljevanje prebivalstva, pomanjkanje delovnih mest s stimulativnim dohodkom ter slabša opremljenost prostora.

4 Turizem

Turizem je že leta gospodarska dejavnost z najvišjo stopnjo rasti na svetu in obenem eden najbolj perspektivnih temeljev vsestranskega razvoja družbene skupnosti. Enako kot v svetu, vendar z nekoliko nižjo stopnjo rasti, velja to dejstvo tudi za Evropo. Tudi turizem je prizadet z ekonomsko krizo in tako je celotni svetovni turizem v letu 2009 beležil padec števila gostov.

Po podatkih Statističnega urada Republike Slovenije Idrija razpolaga z zelo majhnim številom objektov z nastanitvenimi zmogljivostmi, ki so podlaga za kakovosten razvoj turizma. Leta 2005 je imela Idrija v ponudbi 38 sob s 101 ležiščem v objektih različnih tipov (hotel, gostišča, turistične kmetije ...) in kakovosti. Ponudba se je do leta 2007 nekoliko izboljšala, vendar še vedno v nezadostnem obsegu, da bi bil viden večji vpliv na turistične kazalnike (predvsem je s tem mišljeno povečanje prihodov turistov in realiziranih nočitev). Leta 2007 je Idrija ponujala namestitve v 45 sobah na 131 ležiščih, leta 2009 pa v 60 sobah na 208 ležiščih. Za Občino Idrija je značilna majhna ponudba ležišč v okviru hotelskih zmogljivosti.

Poleg problema pomanjkanja namestitvenih zmogljivosti se Občina Idrija srečuje še z enim problemom, in sicer problemom spremljanja in registriranja ponudbe. Podatki o namestitvenih zmogljivostih

v Idriji, s katerimi razpolaga Turistično informacijski center Idrija, se namreč močno razlikujejo od uradnih statističnih podatkov. Neuradni podatki o ponudbi nočitvenih zmogljivosti v Idriji beležijo več kot trikratno odstopanje od uradnih evidenc. Idrija naj bi tako ponujala namestitev v 23 objektih na 368 posteljah. Ponudbo večinoma predstavlja namestitev v sobah v okvirju gostišč ter zasebnih apartmajev. Podatki za hotelski objekt višje kategorije se ne razlikujejo od uradnih podatkov (Idrija: Razvojni načrt in strategija trženja turizma za obdobje 2009–2015 2009, 26).

Potencialne nevarnosti za razvoj turizma (slabosti), ki jih je treba odpraviti, so predvsem:

1. Dostopnost in prometna ureditev. Idrija je slabo povezana z osrednjim delom države in s sosednjimi regijami. Temu botruje njena geografska lega. Zaradi izjemne razgibanosti terena so dostopi do posameznih turističnih točk oteženi (predvsem pozimi ali v času večjega deževja), dražje je tudi vzdrževanje občinske cestne infrastrukture. Idrija s svojo staro mestno arhitekturo ne dopušča obremenjevanja širšega mestnega jedra s prometom in parkiranjem.
2. Pomanjkanje pobud za razvoj turizma. Idrijska občina ima med slovenskimi občinami eno najnižjih stopenj brezposelnosti ter ugodne gospodarske razmere. Ljudje nimajo potrebe po iskanju različnih dodatnih priložnosti za zaslužek. Obenem nimajo posebne tradicije v turizmu. Tako ostajajo priložnosti, ki se kažejo v že oblikovanih turističnih produktih kot tudi resursih za razvoj novih atrakcij, neizkoriščene oziroma ne dovolj izkoriščene v smislu razvitega in tržno uspešnega turizma. V preteklosti je bila opazna relativna nezainteresiranost velikih gospodarskih subjektov za sodelovanje na področju razvoja turistične dejavnosti v občini, vendar se stanje v zadnjih letih izboljšuje.
3. Neprepoznavnost Idrije kot turistične destinacije. Idrija v zadnjem obdobju intenzivno promovira in komunicira nekatere svoje turistične produkte ter se z njimi pojavlja na turističnem trgu. Aktivnosti so vezane na posamezne dogodke in/ali prireditve oziroma sejemске predstavitev; pojavljanje je vezano tudi na mednarodne projekte (kandidatura za vpis v svetovno dediščino UNESCO, izbor za Alpsko mesto leta 2011).
4. Pomanjkanje nastanitvene infrastrukture. Turizem se v idrijski občini ob danih nastanitvenih zmogljivostih, ki so premajhne, premalo kakovostne in preveč razpršene, ne more razviti. Cilj turistično razvite destinacije ne morejo biti enodnevni obiski, pač pa čim daljše bivanje turistov. Zemljišč za izgradnjo objektov z velikimi zmogljivostmi sicer ni na pretek, a so z novim prostorskim načrtom lokacije za manjše investicije na območju mesta zagotovljene; treba bi bilo predvideti še nekaj prostora za širitev predvsem smučišč (športno-rekreativne infrastrukture) na Javorniku, Vojskem in Črnem vrhu ter za informativni center s spremljajočimi dejavnostmi v Krajinskem parku Zgornja Idrija. Vodovod in kanalizacija sta potrebna posegov v smislu povečevanja zmogljivosti, pri kanalizaciji tudi izgradnje čistilnih naprav (Idrija in Spodnja Idrija) ter dogradnje celotnega omrežja. Ta obveza izhaja tudi iz predpisov na državni ravni, ki nalagajo lokalnim skupnostim ureditev problematike do leta 2015 oziroma 2017.
5. Organiziranost upravljanja s turizmom v Idriji ni primerna. Posledica je nekoordinirano delovanje deležnikov idrijskega turizma, nekonsistentnost v promociji, zastoj v razvoju novih proizvodov in programov, nezainteresiranost prebivalcev za turistično dejavnost in na koncu slaba finančna realizacija te gospodarske veje.
6. Premajhen poudarek na razvoju novih produktov. Dediščina živega srebra na poti Camino Real po vseh merilih UNESCO Konvencije o varstvu svetovne kulturne in naravne dediščine sodi med kulturno dediščino z izjemnimi univerzalnimi vrednotami. Trenutno turistična ponudba bazira na produktih, ki izhajajo iz te dediščine, kar je vsekakor smiselno in logično. Delovanje rudnika in proizvodnja živega srebra sta vzpodbudila in omogočila razvoj posebne kulture, ki se kaže skozi čipkarstvo, glasbo, slikarstvo, pripovedništvo, jezik, kulinariko. Vsekakor mora biti to tudi vnaprej temelj razvoja turistične ponudbe, interpretirane na način, ki bo poudaril enkratnost in izjemen pomen. Obstoječo ponudbo je treba nadgraditi z novimi svežimi idejami ter dokazati, da se v Idriji še naprej dogaja. Izkoristiti je treba tehniško znanje in inovativnost, ki se trenutno kaže v gospodarskem potencialu za razvoj novih atrakcij; z njimi je treba povežati izročilo prejšnjih rodov z novo ustvarjalnostjo.

7. Odsotnost povezovanja s sosednjimi občinami. Idrija ima že oblikovane posamezne kakovostne proizvode, ki pa jih lahko trži le v sodelovanju s sosednjimi občinami (Smaragdna pot). Enako je veliko neizkoriščenih potencialov na področju športa in rekreacije (Vojsko). Že izdelani programi in projekti (strategije) ostajajo le mrtve črke na papirju.

Občina Idrija ima na področju turizma številne prednosti, kot so bogata in raznolika kulturno zgodovinska in tehniška dediščina – 500 letna zgodovina rudarstva, bogata geološka in geomorfološka struktura površja, izrazita pripadnost lokalnega prebivalstva kraju, prisotnost endemitnih živalskih in rastlinskih vrst, kulturno izročilo in tradicija – klekanje – čipka, razvito gospodarsko, družbeno in intelektualno zaledje, obstoj Turističnega informacijskega centra (TIC Idrija), nizka stopnja onesnaževanja okolja od strani industrije, velike površine NATURA 2000, raznolika, razgibana in neokrnjena narava.

Temeljni izzivi razvoja turizma v Občini Idrija so povezani z naslednjimi vprašanji:

- Kako povezati obstoječe turistične produkte?
- Kako razviti nove turistične produkte?
- Kako vzpostaviti poslovno okolje za turizem: upravljanje, infrastruktura, nastanitvene zmogljivosti?
- Kako povečati prepoznavnost Idrije?
- Kako upravljati z destinacijo?

5 Viri in literatura

- Groff Ferjančič, M. 2000: Vloga velikih podjetij pri razvoju idrijskega gospodarstva. Specialistično delo. Ekonomska fakulteta. Ljubljana.
- Lukan, A. 2007: Mnenja kmetov o socialnih storitvah kot dopolnilni dejavnosti na kmetijah na območju Občine Idrija. Diplomsko delo. Biotehniška fakulteta. Ljubljana.
- Marinko, A. 1997: Organiziranje podpornega okolja za malo gospodarstvo. Diplomsko delo. Ekonomska fakulteta. Ljubljana.
- Novakovič, D. 2003: Regionalna razvojna koalicija v Idrijsko-cerkljanski regiji s poudarkom na odnosu med občinama, velikimi podjetji ter malimi in srednjimi podjetji. Magistrsko delo. Ekonomska fakulteta. Ljubljana.
- Podatki o trgu dela. Medmrežje: <http://www.ess.gov.si/> (20. 9. 2010).
- Podatkovna baza GVIN. Medmrežje: <http://www.gvin.com> (20. 9. 2010).
- Podatkovna baza IPIS (Poslovni register Slovenije) 2008. Ljubljana.
- Razvojni načrt in strategija trženja turizma za obdobje 2009–2015 2009. Hosting. Ljubljana.
- Statistične informacije, Poslovni subjekti 4/2010. Statistični urad Republike Slovenije. Ljubljana.

TURIZEM NA KMETIJAH KOT PRILOŽNOST ZA RAZVOJ TRAJNOSTNO NARAVNANE TURISTIČNE DEJAVNOSTI V OBČINI IDRİJA

Katarina Polajnar Horvat, dr. Aleš Smrekar

*Geografski inštitut Antona Melika, Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti
katarina.polajnar@zrc-sazu.si, ales.smrekar@zrc-sazu.si*

UDK: 911.373:338.48(497.4Idrija)

IZVLEČEK

Turizem na kmetijah kot priložnost za razvoj trajnostno naravnane turistične dejavnosti v Občini Idrija
Idrija je občina z bogato naravno dediščino ter prepoznavnimi pokrajinskimi območji. Najmanj obremenjena območja, ki so z vidika razvoja trajnostno naravnanih dejavnosti bolj primerna, so v hribovju in na planotah, kjer so tudi značilne večje samočistilne sposobnosti.

Ena od možnosti za ožvitev razvoja trenutno usihajoče kmetijske dejavnosti na več kot 700 kmetijah v Občini Idrija je uvajanje dopolnilnih dejavnosti. V občini je na voljo nekaj več kot 200 turističnih ležišč, od tega 38 na 7 turističnih kmetijah. Območja z največjim potencialom za razvoj dopolnilne turistične dejavnosti na kmetiji so na planotah in večjih uravninah na jugozahodnem, zlasti ob in v Krajiškem parku Zgornja Idrija, vzhodnem in severovzhodnem delu občine.

KLJUČNE BESEDE

naravna dediščina, trajnostni razvoj, stanje okolja, kmetijstvo, turizem na kmetiji, Idrija

ABSTRACT

Agritourism as an opportunity to develop sustainable tourism activity in the Municipality of Idrija
The Municipality of Idrija has rich natural heritage and distinctive landscape areas. The least developed areas that are more suitable for developing sustainable activities are in the hills and plateaus, which also offer a greater sense of purification and cleansing. The introduction of secondary activities represents an opportunity to revive the development of agriculture on more than 700 farms in the Municipality of Idrija, which has been declining in recent years. The municipality offers slightly more than 200 tourist beds, of which 38 are available on seven farms. Areas with the greatest potential for developing agritourism activity are concentrated on the plateaus and major plains in the southwestern (especially along and in the Upper Idrija Landscape Park), eastern, and northwestern parts of the municipality.

KEY WORDS

natural heritage, sustainable development, environment conditions, agriculture, agritourism, Idrija

1 Uvod

Turizem v Sloveniji se uvršča med gospodarske dejavnosti, ki beležijo najvišjo stopnjo rasti in obnem omogočajo vsestranski družbeni razvoj. Na drugi strani pa lahko povzroča nemalo negativnih okoljskih učinkov, ki se kažejo v poslabšani kakovosti okolja oziroma posameznih pokrajinskih sestavin (Cigale 2009). Kot odgovor na negativne plati turističnega razvoja se je v šestdesetih letih prejšnjega stoletja razvila trajnostno usmerjena miselnost v turizmu. Takrat se je vzporedno z uveljavitvijo koncepta trajnostnega razvoja začela uresničevati ideja o trajnostnem turizmu. V nasprotju z množičnim turizmom, ki povzroča številne neposredne in posredne negativne učinke na okolje, nova oblika turizma v naravna območja odgovorno varuje okolje in spodbuja blaginjo lokalnega prebivalstva (Košćak 2004).

Idrija se uvršča med občine z bogato naravno dediščino, izjemno tehniško in kulturno-zgodovinsko dediščino ter prepoznavnimi pokrajinskimi območji. Tako ima izpolnjene predpogoje za uspešen razvoj turizma. Kljub temu pa turizem še ni razvit do takšne mere, da bi predstavljal pomembno gospodarsko dejavnost v občini, še posebej ne zunaj dolinske osi. Ena izmed glavnih ovir za njegov širši razvoj je pomanjkanje nastanitvenih zmogljivosti v občini, s katerimi bi prevladujoče enodnevne turističke zadržali dlje časa. Ena izmed možnih rešitev omenjene ovire je spodbujanje razvoja turistične dejavnosti na kmetijah. To je alternativa dosedanjemu načinu razvoja turistične dejavnosti, ki pogosto ogroža ali celo uničuje naravne vire, namesto da bi zanje skrbeli.

Idrijska občina je reliefno izredno razčlenjena s hitro spreminjajočimi se nadmorskimi višinami, nakloni in ekspozicijami. Reliefna razgibanost in s tem velika spremenljivost samočistilnih sposobnosti okoljskih sestavin je vplivala na dosedanji razvoj, ki je zgošćen predvsem v dolini. Okoliška hribovja in planote nikoli niso nudila dovolj velikih možnosti za širši gospodarski razvoj. Hribovit, strm in intenzivno razčlenjen relief ter manj ugodne podnebne razmere so vzrok, da se kmetijstvo ni intenzivneje razvijalo. Tako so se morali kmetje ukvarjati še s kakšno dejavnostjo, ki pogosto ni vezana na domače okolje. Le malo je namreč čistih kmetij, ki bi jim izključno kmetijstvo predstavljalo zadosten vir dohodkov za preživetje.

V zadnjem času se povečuje povpraševanje po posebnih oblikah turizma ter potreba po razvoju trajnostnih in okolju prijaznih proizvodov in storitev. Prevelika zgošćenost turističnih objektov in posledično ljudi na enem prostoru je namreč pri marsikomu vzbudila odpor do množičnega turizma. Razvijati se je začel trajnostni turizem, kjer človek ne želi več gospodariti nad okoljem, ampak ga želi varovati in preživljati prosti čas z njim v sožitju. Takšen življenjski slog je povezan z novim načinom delovanja v naravi in daje osebnim vrednotam trajnost pred finančnimi (Zemljič 2004). Vedno večje zavedanje o zdravem načinu življenja in potreba po begu iz vsakdanjega stresnega življenja vplivata na porast povpraševanja po okolju prijaznih turističnih produktih, aktivnih počitnicah v naravi, vedno pomembnejša pa je tudi avtentičnost. Posamezniki namreč želijo občutiti globljo čustveno in kulturno povezanost z ljudmi in skupnostmi, katere obiskujejo (Strategija razvoja turizma ... 2008).

Glede na sodobne trende v turizmu je turizem na kmetiji zelo zanimiv in kakovosten turističen proizvod, ki temelji na privlačnosti naravne in kulturne dediščine podeželja, gostoljubnosti in domačnosti kmečke družine, doma pridelani hrani in regionalnih specialitetah, znanju podeželskih ljudi in individualnosti ponudbe (Čuček, Krašovec in Kosi 2010). Razvoj turizma na kmetijah v Občini Idrija lahko tako predstavlja pomembno razvojno prednost občine. Predstaviti želimo možnosti za razvoj te turistične panoge, s katero bi spodbudili trajnostno naravno gospodarski razvoj v manj razvitih območjih. Glede na trenutno stanje v kmetijski in turistični dejavnosti ima Občina Idrija s svojo naravno in kulturno dediščino ter značilnimi velikimi kmetijskimi gospodarstvi, ki temeljijo na ekstenzivno naravnem kmetijstvu, velike potenciale za razvoj tako imenovanega mehkega turizma na kmetijah. Ta mora biti dolgoročno naravnana, temeljiti mora na naravnih vrednotah in neagresivnem poseganju v naravo, upoštevati družbene in kulturne značilnosti območja ter zagotavljati ekonomsko preskrbo tamkajšnjega prebivalstva (Agenda 21 1995).

2 Stanje okolja

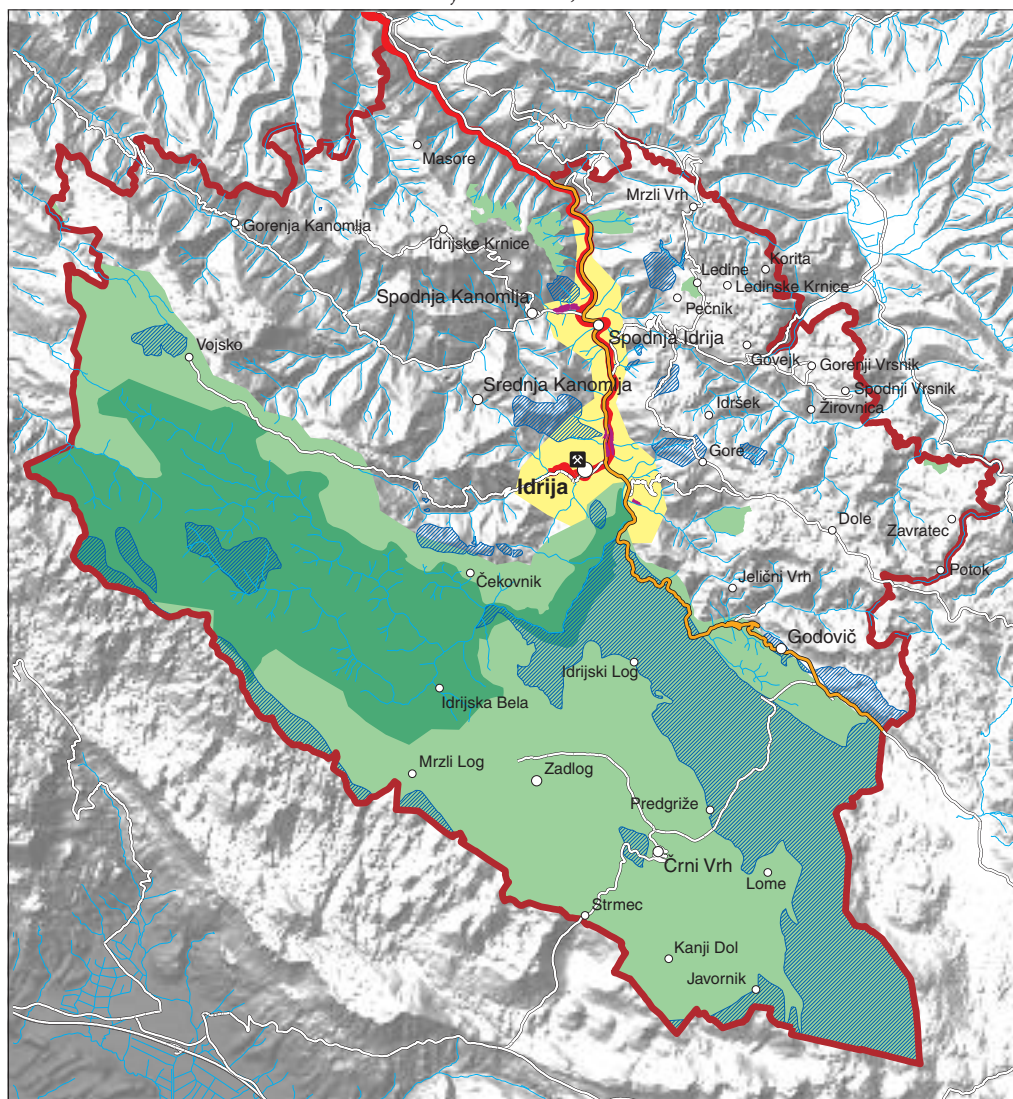
Z namenom ugotovitve potencialno najprimernejših območij za razvoj trajnostnega turizma na kmetijah v občini smo preučili stanje okolja in njegovih sestavin. Na podlagi analize najpomembnejših sestavin okolja smo izločili najbolj obremenjena in najbolj občutljiva območja, ki so za različne dejavnosti manj primerna.

Stanje okolja v občini Idrija v največji meri povezujemo z nekdanj delujočim rudnikom živega srebra v Idriji, ki je imel odločilni pomen za razvoj širše regije. Več kot 500 let trajajoče rudarjenje je predvsem na območju današnjega mesta Idrije pustilo odločilne posledice. V vseh sestavinah okolja se namreč pojavljajo povišanje koncentracije živega srebra. Rudnik živega srebra in spremljajoči objekti ležijo v neposredni bližini mestnega jedra Idrije. Tako so koncentracije živega srebra povišane na območju, kjer je gostota poselitve največja. Živo srebro s spiranjem in odlaganjem prehaja v pokrajino. V okolju se nato aktivno vključuje v biokemijsko kroženje ter se kopiči v okolju in organizmih, kateri živo srebro privzemajo s prehrano in vdihavanjem (Benčina 2007).

Najbolj obremenjeni sestavini okolja z vidika ogroženosti zaradi živega srebra sta voda in prst. Povišane koncentracije živega srebra so bile ugotovljene tudi v zraku, katerega še dodatno onesnažujejo emisije iz kurišč in prometa. Dolina Idrijce, kjer je tudi mesto Idrija, ima izrazito dolinsko lego, kar pomembno zmanjšuje samočistilne sposobnosti okolja. V zimskih mesecih je na teh območjih pogosta inverzija, ki lahko traja več dni. Poleg tega je za dolino značilna majhna prevetrenost, kar vpliva na daljše zadrževanje nevarnih emisij na dnu doline. Vetrovi namreč redčijo v dolini nakopičene emisije in jih spihajo v višje predele. Na območju Idrije se predvsem v zimskem času, ko je prisotna inverzija, pojavljajo povišane koncentracije radona. Pojavljajo se predvsem v območjih rudniških hald, kjer so odloženi skrilavci z živosrebrno rudo (zlasti ob nekdanjih topilnicah in v nekaterih stanovanjskih območjih) ter v bližini rudniških rovov, iz katerih izhaja radon (Benčina 2007). Eden pomembnih dejavnikov kakovosti okolja in stanja v ozračju je hrupna obremenjenost, ki postaja vedno večji problem v občini. S hrupom najbolj obremenjena so najbolj razvita območja v občini, naselja Idrija, Spodnja Idrija in Godovič, kjer največji vir hrupa predstavlja promet. Ta je najgostejši na glavni cesti Godovič, Idrija, Spodnja Idrija in dosega okoli 4500 vozil dnevno ter v Idriji in okolici do 7000 vozil (medmrežje 1). Poleg prometa so povišane koncentracije hrupa pojavljajo v neposredni bližini večjih industrijskih območij, predvsem v Idriji in Spodnji Idriji.

Poleg živega srebra so površinski vodotoki obremenjeni tudi z odpadno komunalno vodo iz naselij in industrijskih obratov. Z vidika obremenjenosti je reka Idrijca, ki teče skozi najgostejše naseljena in industrijsko najbolj razvita območja, tista, ki prejme največje količine odpadnih in nevarnih snovi, zaradi velikih samočistilnih sposobnosti pa je njeno stanje zadovoljivo. Najbolj obremenjeno vodno telo v občini je potok Nikova, ki prav tako teče skozi najgostejše naseljeno in najbolj razvito območje v občini, poleg tega pa ima z razliko od Idrijce majhne samočistilne sposobnosti. Območje Idrije, predvsem njen južni del, spada med pomembno povirno območje vodnih virov. Največje in najpomembnejše ter izredno občutljivo je povirno območje kraškega izvira Podroteja, ki predstavlja dragoceni in največji vir pitne vode za občino, saj z vodo oskrbuje skoraj polovico prebivalcev. V njegovem obširnem zaledju, s katerega se vanj stekajo vode, se izvajajo dejavnosti, ki vplivajo na potencialno onesnaženost tega dragocenega izvira. Dosedanje meritve, ki se izvajajo v okviru monitoringa kakovosti površinskih voda, so pokazale občasno obremenjenost vodnega vira, ki je posledica na eni strani poselitve in s tem povezanih obremenjevanj (greznice, cisterne za kurilno olje, vrtovi) in kmetij, usmerjenih v živinorejo ter na drugi strani izcednih vod iz nedovoljenih odlagališč odpadkov in industrijskih obratov v Godoviču (Benčina 2007). Ogroženost vodnega vira je bila povod za že sprejeto, a še ne uresničeno prestavitev najpomembnejšega vodnega zajetja v občini v območje Idrijske Bele.

Slika 1: Stanja okolja. ► (str. 146)

Stanje okolja

- Natura 2000
- Krajinski park Zgornja Idrija
- območje vodnega vira za pitno vodo
- hrup iz industrijskih objektov
- območje povišanih vrednosti živega srebra v okolju
- vodotok - dobro kemijsko stanje - srednja raven zaupanja
- bolj obremenjen cestni odsek
- rudnik živega srebra

Merilo 1 : 175.000

Avtorja vsebine: Katarina Polajnar Horvat, Aleš Smrekar

Avtorice zemljevida: Jerneja Fridl, Katarina Polajnar Horvat, Manca Volk

© Geografski inštitut Antona Melika ZRC SAZU, 2010

Ostale sestavine okolja v občini niso močnejše obremenjene. Najmanj pritiskov na okolje in okoljske sestavine je v hribovitih predelih občine, kjer so tudi značilne večje samočistilne sposobnosti. Te so v največji meri povezane z večjo prevetrenostjo, lego nad plastjo temperaturne inverzije in večjim deležem zelenih površin (Bencina 2007).

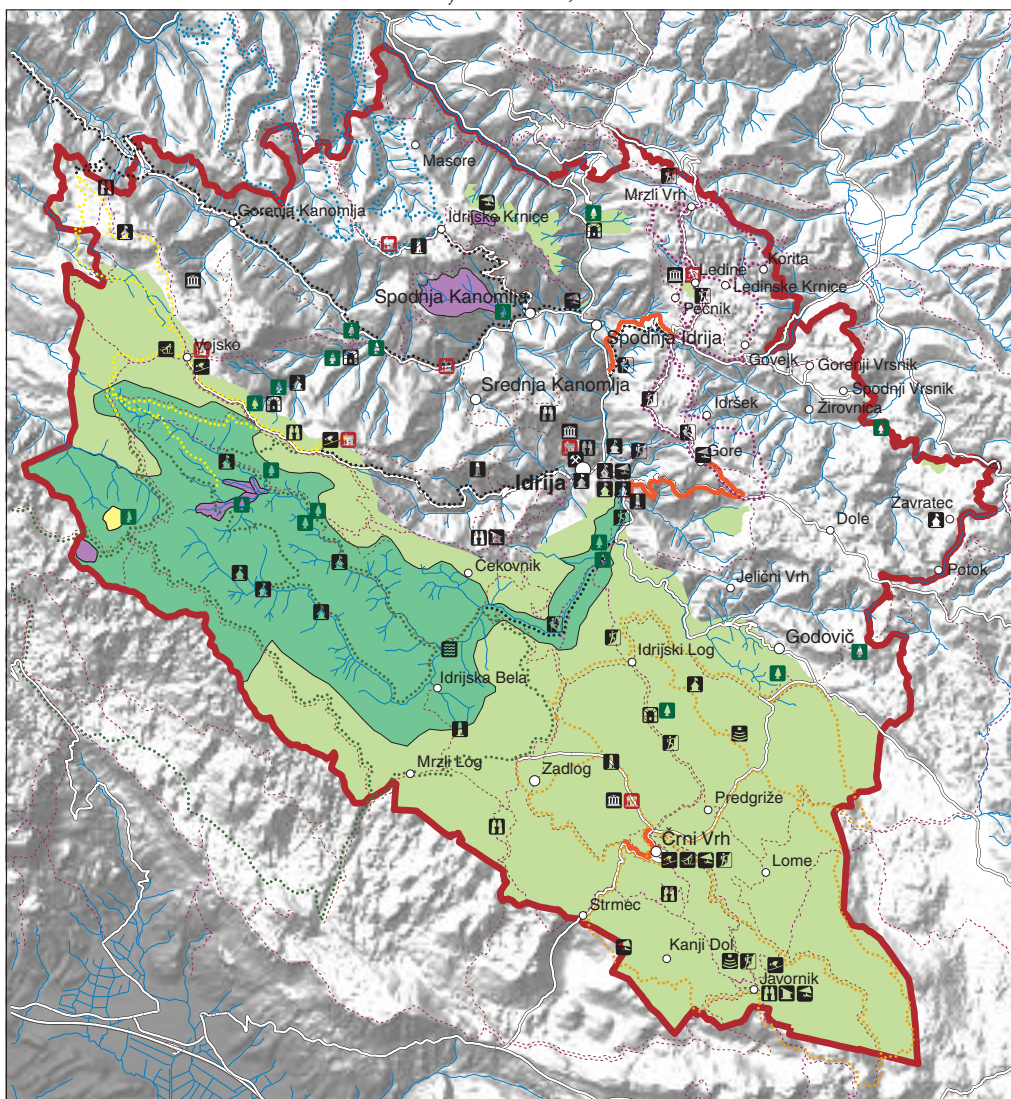
3 Naravna dediščina

Glede na to, da je naravno okolje tisto, ki v največji meri privablja obiskovalce na turistične kmetije, smo pri preučevanju potenciala za trajnostni razvoj turizma na kmetijah vključili naravno dediščino in možnosti za rekreacijo v naravi. V Občini Idrija je naravna kakovost pokrajine z izjemo urbaniziranih delov izredno velika.

Predvsem hriboviti predeli so izjemno bogati z naravno dediščino. Kar 51 % površine občine spada v evropsko naravovarstveno območje Natura 2000, z imenom Idrija s pritoki. Znotraj območja živi sedem pomembnih živalskih in rastlinskih vrst, zavarovani pa so tudi trije habitatni tipi: jame, ki niso odprte za javnost, alpske reke in lesnata vegetacija s sivo vrbo vzdolž njihovih bregov ter alpske reke in zelnata vegetacija vzdolž njihovih bregov (Uredba o posebnih ... 2004).

Največje zavarovano območje je Krajinski park Zgornja Idrija s 4230 hektari površja, ki ga je leta 1992 zavarovala občina z Odlokom o razglasitvi Krajinskega parka Zgornja Idrija (Uradni list RS 11/1993). Leži v območju zgornjega dela porečja Idrije in se razteza od izvira Idrije pri Mrzli Rupi pod Vojskarsko planoto do Idrije. Hkrati obsega dolino potoka Belca in robne predele prej omenjene Vojskarske planote in Trnovskega gozda. Kar 97 % razgibanega površja zavzemajo po večini razmeroma dobro ohranjeni in negovani gozdovi. Za območje parka je značilna pestra geološka zgradba s številnimi fosilnimi najdbami. Velik del parka obsega kraško površje, ob Divjem jezeru je prisoten globoki kras, na vzhodnem delu parka pa najdemo osamljeni kras z manjšimi brezni, vrtačami in ostalimi kraškimi pojavi. V parku so našle svoj življenjski prostor tudi mnoge ogrožene rastlinske in živalske vrste. Znotraj parka so tudi posebej zavarovana območja Kramaršca, Bedrova grapa in Bukov vrh, ki so zavarovani kot naravni spomeniki ali naravni rezervati. Z vidika turističnih znamenitosti je treba posebej izpostaviti naravne spomenike: Bedrova grapa, Kramaršca, Divje jezero – kraški izvir (prvi slovenski muzej v naravi, zavarovan od leta 1967), jama nad Kobilu, Suha Idrija, Vrtači pod Petelinovim vrhom, rečna korita na Idrijci in Belci. V parku je urejena tudi naravoslovna učna pot z bogatim rastlinstvom, ki se prične pri Kamšti. Ob rakah, energetskem vodnem kanalu, ki omogoča obratovanje manjše elektrarne na Lenštatju, je urejena sprehajalna pot. Osrednja turistične znamenitosti parka so Divje jezero z okolico in klavže. V bližini Divjega jezera in Kobile leži slikovita dolina Strug, s številnimi tolmoni, imenovanimi žonfe, visečimi mostički in previsnimi skalnimi stenami, ki posebej poleti privablja ljubitelje narave in zdrave rekreacije. Za obiskovalce je izredno priljubljeno letno kopališče na Lajštu, ki leži ob sotočju Idrije in Belce. V zgornjem delu parka leži gozdarska postojanka in raziskovalna postaja Krekovše nad Belo, saj je to območje poraščeno z bukovimi drevesi, ki so plod večstoletnega načrtnega gospodarjenja. Posebna znamenitost je tudi partizanska bolnišnica Pavla, ki stoji ob poti proti Mrzli Rupi na Hudem polju. Veliko naravovarstveno vrednost ima pragozd Bukov vrh v veliki vrtači med Hudim poljem in Smrekovo drago. Za Smrekovo drago je značilna inverzna razporeditev vegetacije, ki je posledica specifične izoblikovanosti površja. Vrtačo namreč zapirajo okoliški grebeni, ki preprečujejo gibanje zraka. V njej je tako nastala specifična mezoklima z mirnim ozračjem, večjo relativno zračno vlago in pogostimi meglami. Sneg, ki se kopiči na dnu, se spomladi zelo počasi topi ter tako ohlaja ozračje in tla. Temperatura zraka od roba proti dnu vrtače nenehno pada. Smrekova draga ima torej dvojni »visokogorski« obrat – klimatski in vegetacijski, kar je z vidika naravne dediščine izrednega pomena (Krajinski park Zgornja Idrija 2010).

Slika 2: Naravna dediščina. ► (str. 148)

Naravna in kulturna dediščina

spomenik	plezališče	panoramska cesta
podzemna jama	vzletišče, pristajališče	Kontrabantarska pot
razgledišče	astronomski observatorij	Pot po vojskarski planoti
turistična kmetija	Via Alpina	Pot po sledih piščali
planinska koča	krajinski park	Pot v osrčje idrijskega gozda
muzej	naravni rezervat	Pot po bukovih poteh
rudnik živega srebra	naravni spomenik	kolesarska dostopna pot
kulturna znamenitost	Natura 2000	jahalna pot
naravna znamenitost		markirana pot
kopališče		
smučišče		
tekaška proga		

Merilo 1 : 175.000

Avtorja vsebine: Katarina Polajnar Horvat, Aleš Smrekar
 Avtorice zemljevida: Jerneja Fridl, Katarina Polajnar Horvat, Manca Volk
 © Geografski inštitut Antona Melika ZRC SAZU, 2010

Krajinski park v zadnjem času postaja pomembno stičišče z rekreativnim pomenom, predvsem v času poletne sezone. Vedno bolj priljubljeno je gorsko kolesarjenje po dolinah Idrije in Belce ter v višje ležečih gozdnih predelih (kontrabantarska pot na Ledinski planoti, pot po Vojskarski planoti). Vedno bolj priljubljeno je tudi naravno kopališče pri Lajštu. Za pohodnike so zanimive predvsem urejene sprehajalne in učne poti ob Divjem jezeru, reki Idriji in Belci, pri klavžah, do Smrekove drage, vrhov Golakov, po partizanski bolnici Pavla ter soteski Kramaršca. Planinci se lahko med drugim odpravijo tudi po Idrijsko-Cerkljanski planinski poti ali na Hlevško planino in planino Javornik. V zimskem času obratujeta dve smučišči, in sicer na Javorniku in na Vojskem, kjer je urejena tudi tekaška proga. V občini sta na voljo dve urejeni plezališči – Gore in Strug, obiskovalci pa se lahko odpravijo tudi na priljubljene ribolov v Idriji (Strategija razvoja turizma ... 2008).

Nedvomno ima velik del območja izjemno ohranjeno naravno okolje, z le malo obremenjenimi vodami, bogatimi in obširnimi gozdovi na eni strani ter ohranjeno kulturno pokrajino, ki jo vzdržujejo zlasti hribovske kmetije na drugi strani. Glede na to, da trenutno v parku ni prenočitvenih in gostinskih zmogljivosti, imajo še zlasti te kmetije veliko priložnost za dodatno dejavnost – turizem.

4 Kmetijstvo kot potencial za razvoj turizma na kmetijah

S kmetijsko dejavnostjo se največ ukvarjajo v večjih podeželskih naseljih, še posebej so za nadaljnji razvoj turizma na kmetijah zanimive bolj ranljive kmetije predvsem v hribovitih, odmaknjenih predelih s slabšo prometno dostopnostjo. V preteklosti je bil v teh naseljih dohodek od kmetijstva edini vir preživljanja. Vendar so se kmetije že od nekdaj poleg kmetijstva ukvarjali še z drugimi dejavnostmi, ki so najprej služile za zadovoljevanje lastnih potreb, pozneje pa tudi za trg. S tem so si izboljšali in krepili socialni položaj, ki je zagotavljal njihov obstoj, ohranjanje kmetijske pridelave in kulturne pokrajine. Z vidika ohranjanja poseljenosti v odročnejših krajih občine, je bila še posebej pomembna vsaka dejavnost, ki je omogočala krepitev socialnega položaja. Hitrejši razvoj kmetijstva še danes ovirajo predvsem težje naravne razmere in oddaljenost od središč, poleg tega je dodatni dejavnik tudi neugodna socialna in izobrazbena sestava. Danes postaja kmetijstvo vse bolj le dopolnilna dejavnost, pokrajino je namreč zajelo množično odseljevanje mladih v krajevna središča, kjer se zaposlujejo v nekmetijskih dejavnostih. Kmetije, ki ležijo v bližini krajevnih središč, so se preobrazile v polkmečke (Černe in Urbanc 1998).

V Občini Idrija je bilo leta 2010 registriranih 741 kmetij. Te so razporejene po večjem delu občine, z izjemo skrajnega zahodnega dela, znotraj krajinskega parka Zgornja Idrija. Največ kmetij je v naseljih Idrija, Godovič, Vojsko in Zadlog, najmanj pa v Mrzlem logu, Strmcu, Kanjem dolu ter v manjših naseljih na vzhodnem delu občine. Delovna sila na kmetijah je relativno dobro zastopana, saj prevladujejo kmetije s 3 do 4 člani (45 %), tem že sledijo kmetije z le 2 ali enim članom (34 %). Kmetij s 5 in več člani je le 21 %. Starostna sestava kmetij ni preveč spodbudna, prevladujejo namreč kmetije z lastniki starimi od 56 do 70 let (37 %), sledijo stari od 41 do 55 let (32 %). Mladih kmetov, starih do 25 let, je manj kot en odstotek, starih do 40 let pa le 9 %. Kar 38 % kmetij nima zagotovljenega naslednika (Register kmetijskih gospodarstev 2010).

Povprečno velika kmetija meri 7 hektarov, kar je za pol hektarja več od slovenskega povprečja. Največ kmetij je velikostnega razreda manj kot 5 hektarov, in sicer 37 %, sledijo kmetije velikosti od 5 do 10 hektarov z 20 %, le 1 % kmetij pa je večjih od 30 hektarov. Največ obdelovalnih površin leži na južnem in vzhodnem delu občine, v okolici Zadloga in Črnega Vrha ter Gorenjega Vrsnika, Ledinskih Krnic in Sovodnja, kjer so naravne danosti omogočile nastanek njiv, travnikov in pašnikov. Z vidika pritiskov na okolje so podatki o razporeditvi tipa kmetovanja relativno vzpodbudni. Prevladujejo mešane kmetije z njivskimi površinami in manjšim številom glav živine. Živinoreja predstavlja mnogo večje pritiske na okolje kot poljedelstvo. Le manjši del prebivalstva se ukvarja izključno z živinorejo. Podrobneje smo pregledali, katera vrsta živine prevladuje na kmetijah. Skupaj je registriranih 5793 glav govedi, prašičev in drobnice. Od tega prevladuje govedoreja, s kar 71 % vseh glav, sledi drobnica s 25 % ter pra-

šiči s 4 % glav. Z vidika pritiskov živinoreja na okolje podatki o številu glav živine niso prav spodbudni, saj prevladuje reja govedi, ki poleg prašičev v največji meri obremenjuje okolje. K sreči je prašičev, ki predstavljajo največje pritiske na okolje, manj kot dvajsetino vseh glav. Največji kmetijski obremenjevalec je kmetija s 121 prašiči v Govejku.

5 Priložnosti za razvoj turizma na kmetijah

V idrijski občini je dolgoletna turistična tradicija, ki je bila tesno povezana z dolgoletno tradicijo rudarjenja, saj je bil rudnik živega srebra, nekdanji glavni nosilec razvoja gospodarstva v občini, poznan po Evropi in širše. Šele z zapiranjem rudnika in opuščanjem rudarske dejavnosti se je gospodarstvo začelo intenzivneje prestrukturirati, razvijati so se začele storitvene dejavnosti, visoko-tehnološka industrija in deloma tudi turizem.

Idrijska občina ima relativno skromno število nastanitvenih zmogljivosti, ki so temelj za uspešen razvoj turistične dejavnosti. V letu 2009 je bilo v vseh nastanitvenih zmogljivostih na voljo le 60 sob in 208 ležišč. V zadnjem desetletju se je število ležišč sicer skoraj podvojilo, vendar pa je ponudba še vedno nezadostna. Delež sob in ležišč na turističnih kmetijah je zanemarljiv. V celotni občini je leta 2009 prenočevalo le 8854 turistov, od tega le 5 % na turističnih kmetijah (Podatki o turističnih nočitvah ... 2010).

Glede na posamezne vrste objektov je bilo največ ležišč na voljo v planinskih domovih in kočah ter gostiščih (skupinska ležišča), najmanj v posamičnih sobah. Kakovost namestitvenih kapacitet je nezadostna, saj je večina sob kategoriziranih z dvema ali tremi zvezdicami oziroma z dvema jabolkoma v primeru turističnih kmetij. Izstopa le edini hotelski objekt v občini, Kendov dvorec, ki ima pet zvezdic, vendar so njegove zmogljivosti omejene in nezadostne, čeprav predstavljajo več kot 18 % vseh nastanitvenih zmogljivosti v Idriji. Hotel namreč razpolaga le s 23 ležišči. Je v lasti lokalnega, multinacionalnega podjetja Hidria in ga večinoma zasedajo poslovni partnerji podjetja med njihovim obiskom (Strategija razvoja turizma ... 2008).

Poznamo več oblik turistične dejavnosti na kmetiji, najpomembnejši pa sta kmetija z nastanitvijo in izletniška kmetija. Za nastanitev lahko kmetija ponuja sobe, stanovanje, apartma, skupna ležišča ali prostor za kempiranje s skupno največ 30 ležišči. Izkušnje kažejo, da se za ponudbo apartmajev, kjer si gostje kuhajo sami, na kmetijah navdušuje nekoliko manj gostov, saj analize kažejo, da največ gostov na kmetije prihaja ravno zaradi ponudbe hrane. Zato ne preseneča, da so med turisti zelo priljubljene izletniške turistične kmetije, ki ponujajo le hrano in pijačo iz domačega okolja. Na obeh vrstah turističnih kmetij je lahko največ 60 sedežev (Čuček, Krašovec in Kosi 2010).

Preglednica 1: Turistične kmetije (Kmetijska svetovalna služba Kmetijsko gozdarske zbornice Slovenije 2010, Ministrstvo za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano 2010).

naselje	samo nastanitvena kmetija	samo izletniška kmetija	nastanitvena in izletniška kmetija	število ležišč	število sedežev v hiši
Črni Vrh	/	/	1	12	60
Vojsko	/	1	1	5	87
Idrija	/	/	1	8	60
Ledine	/	/	1	2	48
Srednja Kanomlja	1		1	11	60
Godovič	/	1	/	/	/
Idrijske Krnice	/	1	/	/	/

Po podatkih Kmetijske svetovalne službe Kmetijsko gozdarske zbornice Slovenije (2010) je v Sloveniji 630 turističnih kmetij, od tega je 270 izletniških kmetij, 239 turističnih kmetij z nastanitvijo (ponujajo 3054 ležišč), 94 vinotočev in 27 osmic (Čuček, Krašovec in Kosi 2010).

V Občini Idrija je po podatkih Kmetijske svetovalne službe Kmetijsko gozdarske zbornice Slovenije (2010) in Ministrstva za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano (2010) devet turističnih kmetij. Šest kmetij ponuja možnost nastanitve, in sicer je na voljo 38 ležišč. Poleg teh kmetij je v občini še osem izletniških kmetij, pet kmetij pa ponuja obe omenjeni dejavnosti. Tako izletniške kot nastanitvene kmetije ponujajo 315 sedežev.

Nosilci turističnih kmetij so v povprečju stari 56 let. Najstarejši nosilec je star 78 let, najmlajši pa 41 let. Glede na to, da je povprečna starost nosilca turistične kmetije v občini 59 let, je starost nosilcev tovrstnih kmetij relativno spodbudna. Vse kmetije razen dveh imajo naslednike. Povprečna velikost turističnih kmetij je 13,5 hektarjev, kar je nad povprečjem v primerjavi s povprečno velikostjo vseh kmetij v občini, ki znaša 7 hektarjev. Od tega je polovica kmetij velikih kmetij s površinami nad 16 hektarov, polovica kmetij pa je majhnih, in sicer pod 8 hektarov. Povprečno število članov na kmetiji je tri, ena kmetija pa ima samo še enega člana in prav ta tudi nima naslednika, kar posledično v prihodnosti predstavlja možnost ukinitve dopolnilne dejavnosti. Kmetije so prvenstveno usmerjene v živinorejo, vendar predvsem za lastne potrebe in ne za prodajo. Prevladuje gojenje goveda in drobnice, gojenja prašičev pa praktično ni.

Na podlagi podatkov ugotavljamo, da bi turistične kmetije lahko predstavljale pomembno priložnost za razvoj turizma, saj na območju celotne občine primanjkuje nastanitvenih zmogljivosti. Še zlasti je to pereč problem v bližini najpomembnejših naravnih znamenitosti, ki v občino privabljajo, ali vsaj naj bi, številne turiste.

5.1 Območja, primerna za razvoj trajnostnega turizma na kmetijah

Po pregledu stanja okolja v Občini Idrija, njenih naravnih znamenitosti, analizi stanja v kmetijski dejavnosti ter analizi turizma na kmetijah, smo izluščili tista območja, ki so potencialno najprimernejša za razvoj te dejavnosti.

Z vidika stanja okolja so najmanj primerna območja za razvoj turizma na kmetiji dolinska območja, kamor uvrščamo naselja Idrija in Spodnja Idrija. Omenjeni naselja sta namreč gonilo gospodarskega razvoja v celotni občini in hkrati najgosteje naseljeni območji v občini. Z vidika samočistilnih sposobnosti neugodna naravnogeografska lega zlasti zaradi slabše prevetrenosti vpliva na manjšo kakovost pokrajinskih elementov, poleg tega pa je posledice na okolju pustila še rudniška dejavnost. Obiskovalci turističnih kmetij si prvenstveno želijo večji del svojega prostega časa preživljati v čim bolj neokrnjeni naravi, v območjih z manjšo zgoščenostjo poselitve in gospodarskih dejavnosti. Tako sta omenjeni naselja tudi s tega vidika manj primerna. Izjema je Godovič, ki je tretje največje naselje v občini in hkrati manjše naseljitveno industrijsko središče južnega dela občine.

Občina Idrija je z vidika naravnih znamenitosti izredno bogata občina. Največ turistično zanimivih objektov naravne dediščine je v jugozahodnem delu občine v Krajinskem parku Zgornja Idrija ter na posameznih območjih v hribovitem in planotastem svetu na zahodnem, jugovzhodnem ter severovzhodnem delu, kjer je urejenih več rekreacijskih površin. Znale so predvsem kolesarske poti, jahalne poti, smučišča, plezališča ter planinske poti. V krajinskem parku so idrijska posebnost klavže, partizanska bolnišnica Pavla, urejenih je več kolesarskih, jahalnih, planinskih in sprehajalnih poti ter sedem naravnih znamenitosti. Poleg tega je ob sotočju Idrije in Belce urejeno naravno kopalnišče, pripravljena pa so tudi vedno bolj priljubljena plezališča.

Naselja z največjim potencialom za razvoj turizma na kmetiji ležijo znotraj oziroma v neposredni bližini krajinskega parka, in sicer Idrijska Bela, Vojsko, Idrijski Log, Čekovnik, Zadlog, Črni Vrh ter Javornik. V krajinskem parku leži 16 kmetij. Naselje z največjim potencialom za razvoj dopolnilne turistične dejavnosti na kmetiji je Idrijska Bela, saj leži vseh enajst kmetij v naselju v osrčju krajinskega parka in

v neposredni bližini naravnih znamenitosti. Poleg omenjenega naselja v krajinskem parku sodijo še štiri kmetije iz Čekovnika ter ena kmetija z Vojskega.

Temelj za oživitev razvoja v zadnjih letih usihajoče kmetijske dejavnosti v Občini Idrija je uvajanje dopolnilnih dejavnosti, ki zagotavljajo dodaten zaslužek in predstavljajo možnost zaposlitve v odmaknjenih hribovitih in slabše dostopnih predelih. Naselja z največjim potencialom z vidika kmetijske dejavnosti so na Črnovrški planoti. Poleg tega imajo nadpovprečni potencial tudi manjša naselja na severovzhodu, vzhodu in na jugovzhodu.

Območja z največjim potencialom za razvoj dopolnilne turistične dejavnosti na kmetiji so skoncentrirana na planotah in večjih uravninah na jugozahodnem in vzhodnem ter severovzhodnem delu občine. Na podlagi vseh obravnavanih dejavnikov ima največji potencial za razvoj turizma na kmetiji naselje Zadlog. Relativno obsežen planotast svet predstavlja ugodne razmere za razvoj kmetijske dejavnosti. Čeprav se število kmetij v občini z leti naglo zmanjšuje, se kmetije na tem delu še ohranjajo, kar dokazujejo tudi relativno obsežna kmetijska oziroma negozdna zemljišča. To je z vidika razvoja dopolnilne turistične dejavnosti ključen dejavnik. Odločujoč dejavnik za določitev najprimernejšega naselja je tudi njegova odmaknjenost od območij večjih pritiskov na okolje, torej večjih industrijskih in poselitvenih središč. Na drugi strani pa naselje leži v neposredni bližini Krajinskega parka Zgornja Idrija, ki z vidika naravne dediščine in turistične ponudbe predstavlja veliko vrednoto in potencial za nadaljnji razvoj širšega območja.

6 Sklep

Fizičnogeografske značilnosti in družbenogeografski dejavniki na Idrijskem kmetijstvu v ožjem pomenu ne obetajo rožnate prihodnosti. Zato je treba na to območje pritegniti dejavnosti, ki omogočajo nadaljnji obstoj kmetijske dejavnosti in posledično ohranitev kulturne pokrajine. Hribovje in planote se ponajbolj obilico možnosti za razvoj trajnostnega turizma, temelječega na preživljanju prostega časa v naravi s hkratnim majhnim vplivom na okolje. Takšen turizem je ena izmed možnosti za nadaljnji razvoj, saj je sprejemljiv z okoljskega vidika, na drugi strani pa predstavlja možnost za razvoj dopolnilne dejavnosti, ki bi omogočala dodatni zaslužek in ohranitev obstoječih kmetij na bolj ali manj odmaknjenih območjih.

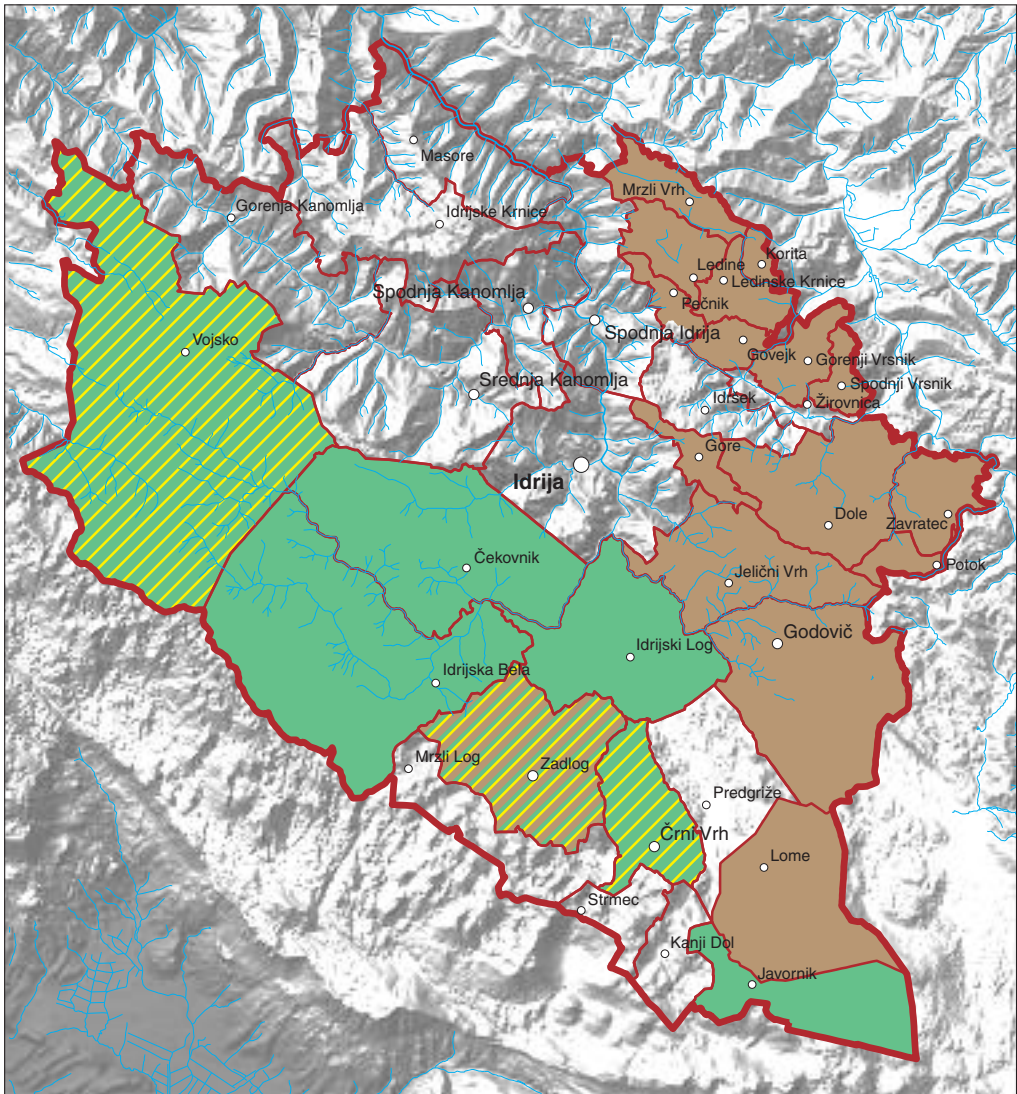
Turizem na kmetijah je najpomembnejša dopolnilna dejavnost na kmetijah, kjer lahko turisti preživijo prosti čas v tesni povezanosti z naravo, v domačem in gostoljubnem okolju in tako od blizu spoznavajo tradicijo in kulturo.

Posebnosti kot prednosti turizma na kmetijah so za goste domačnost in gostoljubnost, lokalna gastronomija, ekološko pridelana hrana na ekoloških turističnih kmetijah, pestra specializirana ponudba za različne ciljne skupine, nemnožični turizem, dopust v naravi oziroma blizu narave (spoznavanje domačih živali in stik z njimi, spoznavanje kmečkih opravil v različnih letnih časih, spoznavanje različnih ekosistemov, spoznavanje zaščitene rastlinskih in živalskih vrst, spoznavanje zdravnih zelišč in podobno), ugodno izhodišče za obisk naravnih znamenitosti, številne možnosti za aktivne počitnice v naravi ter ne nazadnje ugodna cena (Čuček, Krašovec in Kosi 2010).

Na drugi strani turizem na kmetijah predstavlja pomemben sestavni del turistične ponudbe podeželja, zagotavlja kmetijam pomemben vir dodatnega dohodka in ohranjanje delovnih mest na kmetijah, ponuja možnost neposredne prodaje kmetijskih pridelkov in vzpodbuja razvoj sorodnih dopolnilnih dejavnosti na kmetijah. Vse to prispeva k urejanju podeželja, ohranjanju poseljenosti, kulturne pokrajine ter proizvodnega potenciala kmetij. Poleg tega turizem na kmetijah povečuje konkurenčno sposobnost in gospodarske aktivnosti kmetij (Čuček, Krašovec in Kosi 2010).

Slika 3: Območja, primerna za razvoj trajnostnega turizma na kmetijah ►

Turizem na kmetijah kot priložnost za razvoj trajnostno naravnane turistične dejavnosti v Občini Idrija

Razvojni potencial za turizem na kmetijah

- pomemben potencial z vidika naravne dediščine
- pomemben potencial z vidika kmetijske dejavnosti
- naselje z največjim potencialom za razvoj turizma na kmetiji
- meja naselja

Merilo 1 : 175.000

Avtorja vsebine: Katarina Polajnar Horvat, Aleš Smrekar
 Avtorice zemljevida: Jerneja Fridl, Katarina Polajnar Horvat, Manca Volk
 © Geografski inštitut Antona Melika ZRC SAZU, 2010

7 Viri in literatura

- Agenda 21 za Slovenijo 1995. Prispevek nevladnih organizacij. Umanotera, Ljubljana.
- Benčina, T. 2007: Okoljske zasnove razvoja občine Idrija. Diplomsko delo, Oddelek za geografijo, Filozofska fakulteta. Ljubljana.
- Cigale, D. 2009: Okoljski učinki prometa in turizma v Sloveniji. Geograff 5. Ljubljana.
- Černe, A., Urbanc, M. 1998. Idrijsko hribovje. Pokrajine in ljudje. Ljubljana.
- Čuček, V., Krašovec, J., Kosi, R. 2010: Arhivsko gradivo. Kmetijsko gozdarska zbornica Slovenije, Kmetijsko gozdarski zavod Celje. Celje.
- Kmetijsko svetovalna služba Kmetijsko gozdarske zbornice Slovenije 2010. Interno gradivo, Ljubljana.
- Košćak, M. 2004: Turistične gozdne poti kot turistični produkt in njihov pomen za razvoj podeželja. Gozdarski vestnik 63-3. Ljubljana.
- Krajinski park Zgornja Idrija 2010. Medmrežje: <http://www.idrija-turizem.si/content/view/32/56/> (5. 4. 2010).
- Medmrežje 1: <http://www.dc.gov.si/si/promet/> (5. 4. 2010).
- Odlok o razglasitvi Krajinskega parka Zgornja Idrija. Uradni list Republike Slovenije 11/1993. Ljubljana.
- Podatki o turističnih nočitvah v Občini Idrija 2010. Občina Idrija. Idrija.
- Register kmetijskih gospodarstev 2010. Podatki o registriranih kmetijskih gospodarstvih v Občini Idrija. Ministrstvo za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano, Ljubljana.
- Strategija razvoja turizma 2009–2015. 2008. Hosting svetovanje d. o. o. Ljubljana.
- Uredba o posebnih varstvenih območjih (območjih Natura 2000). Uradni list RS 49/2004 z dopolnitvami. Ljubljana.
- Zemljič, D. 2004: Koristni in škodljivi vplivi turizma na podeželju. Sodobno kmetijstvo 37-6. Ljubljana.

PREDNOSTI IN SLABOSTI PROMETNE (NE)DOSTOPNOSTI OBČINE IDRİJA

dr. David Bole, dr. Matej Gabrovec, Jani Kozina

*Geografski inštitut Antona Melika, Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti
david.bole@zrc-sazu.si, matej@zrc-sazu.si, jani.kozina@zrc-sazu.si*

UDK: 911.3:656(497.4Idrija)

IZVLEČEK

Prednosti in slabosti prometne (ne)dostopnosti Občine Idrija

Poglavje predstavlja pogloblitve značilnosti prometne (ne)dostopnosti Občine Idrija, ki so posledica njene lege, naravnih razmer, prometne infrastrukture in prometnih obremenitev v prostoru. Na podlagi tega smo poizkušali predvideti možnosti nadaljnjega razvoja prometa ter določiti prednosti in slabosti, ki vplivajo na sedanji in bodoči razvoj občine. Bistveni poudarek pri iskanju novih inovativnih rešitev je bil na vzpodbujanju trajnostnih oblik mobilnosti in posegov v prostor, ki zvišujejo življenjsko raven v občini.

KLJUČNE BESEDE

prometna dostopnost, dnevna mobilnost, trajnostna mobilnost, javni potniški promet, prometna infrastruktura, kakovost življenja, Idrija

ABSTRACT

The pros and cons of transport accessibility in the Municipality of Idrija

The article presents the main characteristics of transport accessibility in the Municipality of Idrija resulting from its location, natural conditions, transport infrastructure, and traffic volume. This was used as a basis to visualize possibilities for further transport development and to determine the strengths and weaknesses affecting the municipality's current and future development. The main focus on finding new innovative solutions has been in promoting sustainable mobility and new development that increases the quality of life in the municipality.

KEY WORDS

transport accessibility, commuting, sustainable mobility, public transport, transport infrastructure, quality of life, Idrija

1 Uvod

Prometna dostopnost se pogosto omenja kot eden najpomembnejših lokacijskih dejavnikov za družbeno-gospodarsko rast in razvoj. Potek avtocestnega križa, železnic in drugih pomembnih povezav je bistveno zgomotil gospodarsko moč, poselitev in znanje, ki so ključnega pomena za razvoj regij in večjih gospodarskih središč v Sloveniji. Občina Idrija je pri tem neke vrste izjema, saj se, kljub svoji odmaknjeni legi v razčlenjenem hribovju, uvršča med gospodarsko močno nadpovprečno razvita območja v Sloveniji (Nared 2002), ki ga hkrati krasi urejeno okolje, bogata in ohranjena kulturna dediščina ter močna lokalna identiteta. Iz tega je moč sklepati, da dobra prometna dostopnost v določenih primerih morda le ni tako nujno potreben pogoj za razvoj neke regije ali območja. Morebiti je lahko celo obratno, da slabša dostopnost preprečuje pretiran gravitacijski vpliv večjih sosednjih središč in ta način tovrstnemu območju preprečuje odliv znanja, kadrov in kapitala, kar ima za posledico krepitev lastnih endogenih virov in potencialov ter identitete kot bistvene lastnosti regije.

Poglavje predstavlja pogloblitve značilnosti prometne (ne)dostopnosti Občine Idrija, ki so posledica njene lege, naravnih razmer, prometne infrastrukture in prometnih obremenitev v prostoru. Na podlagi tega smo poizkušali predvideti možnosti nadaljnega razvoja prometa ter določiti prednosti in slabosti, ki vplivajo na sedanji in bodoči razvoj občine.

2 Regionalni kontekst

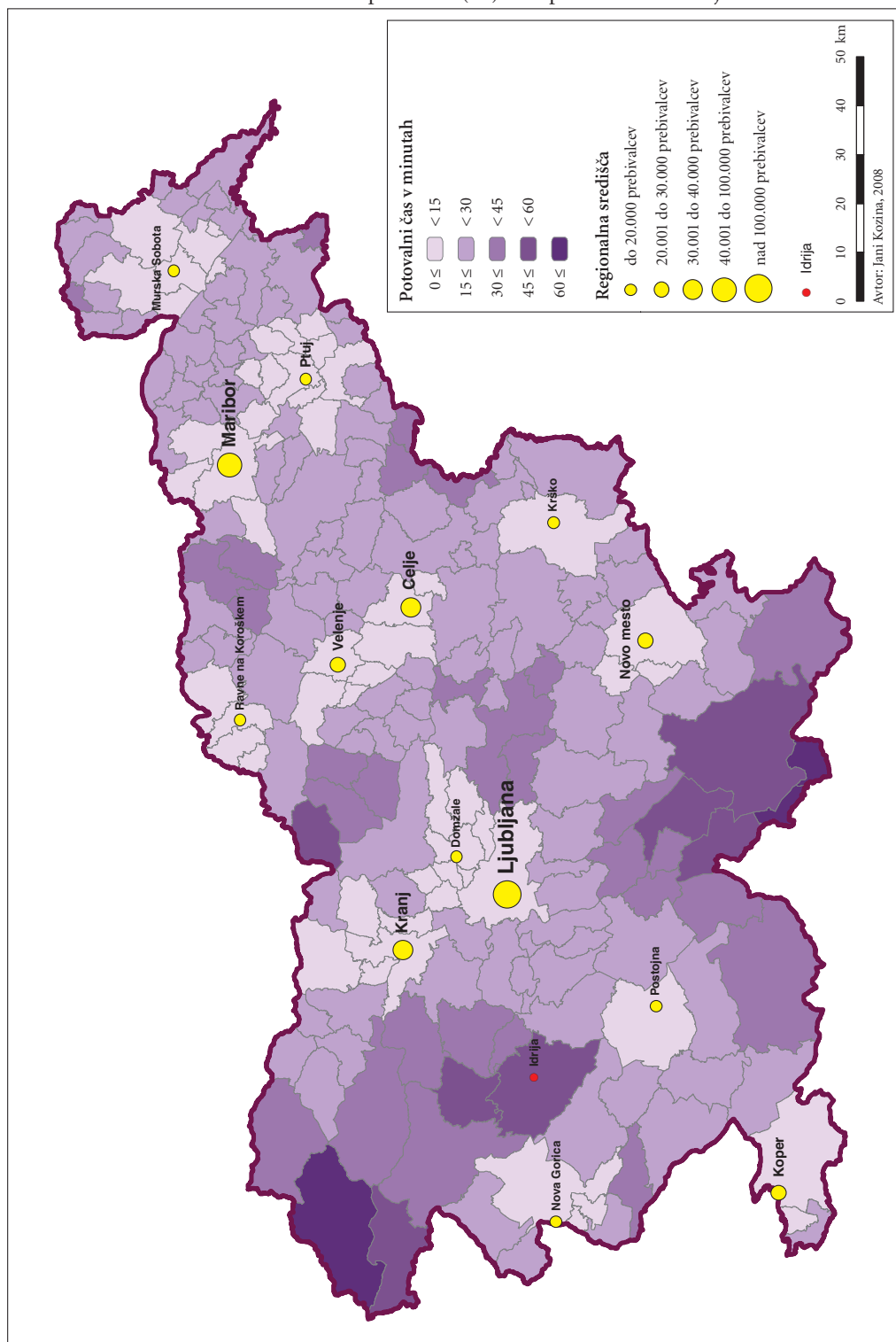
Občina Idrija leži sredi Idrijskega hribovja, kjer se ob znameniti tektonski prelomnici stikata (pred)alpski in kraški svet. Reke in pritoki so v precejšen del njenega ozemlja vrezali debrske doline in grape ter jo razkosale v posamezne planote (Černe in Urbanc 1998). Zaradi reliefnih značilnosti je težko dostopna in odmaknjena od glavnih prometnih osi. Skupaj z Občino Cerkljo in občinami v Zgornjem Posočju izkazuje v okviru Goriške regije najslabše prometne povezave, pa čeprav do njih vodijo ceste, ki so kategorizirane kot glavne (Rijavec 2006). Promet v Občini Idrija se navezuje le na cestni prometni podsistem. Na njenem ozemlju namreč ni izgrajenega železniškega omrežja, občini najbližji železniški progi pa sta na 35 km oddaljenem Mostu na Soči, kjer je tako imenovana. Bohinjska proga, in v 25 km oddaljenem Logatcu. Glavne regionalne prometne povezave občine so cestne zveze s Primorsko, Posočjem, Gorenjsko, Notranjsko in osrednjo Slovenijo, še posebej pa je za občino pomemben najbližji priključek na avtocesto v Logatcu.

Na slabšo prometno dostopnost Idrijskega so poleg naravnih danosti vplivale tudi številne politično upravne razdelitve v preteklosti. Širše Idrijsko območje je bilo skozi različna zgodovinska obdobja v upravnem pogledu pogosto na robu državnih entitet ali pa je bilo celo razdeljeno med primorski in osrednji del današnje Slovenije. Zaradi tega je za to območje značilna izrazita prehodnost in nejasnost glede uvrstitve v posamezno regijo, kar predstavlja enega najtrših orehov regionalizacije Slovenije še danes (Ilešič 1972, Plut 2001, Vrišer 2001). Posledično je Občina Idrija tudi po gravitacijski privlačnosti razpeta predvsem med regionalni središči v Novi Gorici in Ljubljani (Čokert 1998), čeprav je treba hkrati izpostaviti njen močan subregionalni značaj (Bole 2004).

Po podatkih prometne dostopnosti do regionalnih središč se tako Občina Idrija uvršča med najslabše dostopna območja v Sloveniji. Dostopnost je bila v tem primeru izračunana kot povprečen potovalni čas vseh občanov Idrije z osebnim avtomobilom do regionalnih središč ob upoštevanju realnih hitrosti po cestni mreži (Kozina 2010). Za prebivalce občine je tako najdostopnejše regionalno središče Postojna (52 minut), ki pa zaradi svoje šibkosti in relativne oddaljenosti težko opravlja funkcijo zaposlitvene in oskrbovalnega središča višje stopnje (Vrišer 1998, Bole 2004). S tega vidika sta veliko bolj pomembni nekoliko bolj oddaljeni Ljubljana (61 minut) in Nova Gorica (77 minut), precej blizu, vendar brez izra-

Slika 1: Prometna dostopnost do regionalnih središč v Sloveniji (Kozina 2008). ►

Prednosti in slabosti prometne (ne)dostopnosti Občine Idrija

zite gravitacijske moči, pa je tudi Kranj (64 minut). Slaba časovna dostopnost do regionalnih središč zaradi dobrih zaposlitvenih možnosti v domači občini za občane ne pomeni časovno daljših poti na delo. Preračunano po podatkih Popisa 2002 (medmrežje 1) prebivalec Občine Idrije za pot na delo v povprečju porabi 19 minut, kar je enako oziroma malenkost manj od slovenskega in tudi ljubljanskega povprečja. V nasprotju s tem prebivalci Občine Logatec, ki leži neposredno ob avtocestnem priključku, za pot na delo v povprečju porabijo 22 minut. Še bolj zgovoren je podatek o deležu zaposlenih, ki za pot na delo potrebujejo pol ure ali manj. Takih je med Idrijci 86 %, med Logatčani pa le 75 %. Res pa je med občani Idrije nadpovprečen (čeprav še vedno majhen) delež tistih, ki na delo potujejo več kot eno uro (4 %). Sem sodijo prebivalci oddaljenejših naselij, ki ne najdejo dela v svoji občini, ali pa tisti, ki se v Ljubljano vozijo s počasnejšim javnim prometom.

Glavna prometna žila, ki teče skozi občino, je državna glavna cesta II. reda (G2-102), imenovana tudi Keltika. V občino pripelje iz smeri Logatca skozi naselje Godovič, se spusti po ozki dolini ob reki Zali v Idrijo in nato poteka po dolini Idrijce skozi Spodnjo Idrijo proti Cerknemu in Tolminu ter naprej v Posočje. V zahodnem delu Slovenije ima ta cesta zelo velik pomen, saj predstavlja najkrajšo in najboljšo cestno povezavo med osrednjo Slovenijo in Posočjem (Benčina 2007), vendar pa v sedanjem stanju ne zagotavlja sodobne cestne navezave na avtocestni križ ali povezav med regijami (Bizjak 2005). Normalni prečni profil ceste je neustrezen, prav tako pa je neustrezen horizontalni potek trase (Rijavec 2006). Država je zato rekonstrukcijo te ceste uvrstila med prednostne nacionalne razvojne projekte v okviru izgradnje, posodobitve in obnove državnega cestnega omrežja na 4. razvojni osi (Resolucija ... 2006). S tem naj bi se poleg zagotavljanja dostopnosti in varnosti omogočilo izboljšanje konkurenčnosti gospodarstva in prispevalo k skladnejšemu regionalnemu razvoju ter k bolj uravnoteženi prostorski politiki.

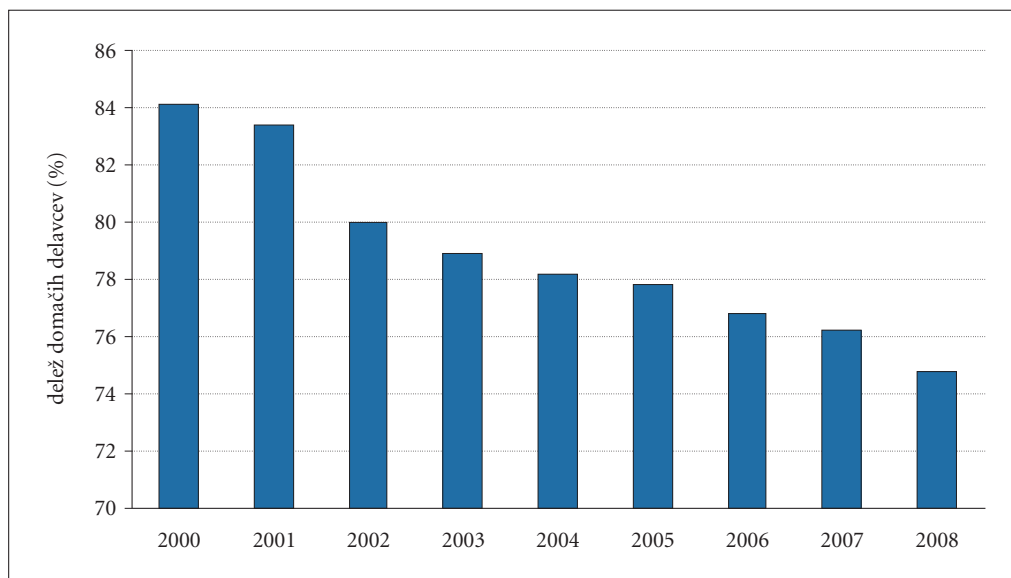
3 Medobčinska dnevna mobilnost

Dnevna mobilnost prebivalstva je izraz družbenoekonomskih razmer v prostoru. Značilnosti dnevne mobilnosti opredeljujejo položaj Idrije v slovenskem urbanem sistemu in njen regionalen pomen, odvisne pa so od množice dejavnikov, kot so število in struktura zaposlenih, izobrazbena struktura delavcev, prometna infrastruktura ... (Bole 2004). Med dnevne vozače uvrščamo vse delavce in šolarje (osnovnošolci, srednješolci in študenti), ki se dnevno ali večkrat tedensko vozijo iz naselja bivanja v drug kraj, kjer delajo ali se šolajo. Ko govorimo o medobčinski dnevni mobilnosti, mislimo na tiste dnevne vozače, ki prestopijo meje občine – torej medobčinske dnevne vozače. Na ta način je možno opredeliti »privlačnost« Občine Idrija za prebivalce, ki živijo v in izven občine.

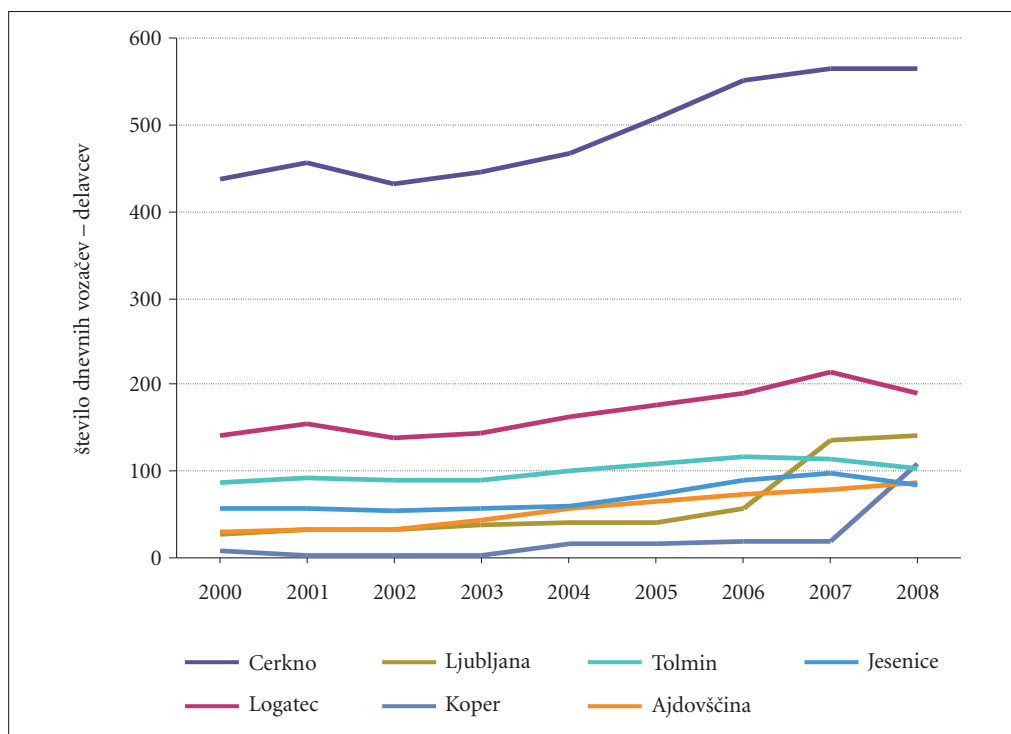
3.1 Delavci

Občina Idrija je z vidika delovnih mest izrazito »ciljna« občina, saj ima več delovnih mest, kot je v občini delovno aktivnega prebivalstva. Leta 2008 je bilo v njej 5209 delavcev in 5781 delovnih mest. Večino od teh delovnih mest so zasedali prebivalci občine (75 %), kar priča o tem, da je z vidika zaposlovanja Idrija skoraj samooskrbna občina, kar ni tipična slovenska značilnost – podobnosti najdemo le v redkih slovenskih urbanih središčih, na primer v Krškem, Sežani in Ormožu (Bole 2004). Zanimivo dejstvo je, da se ta delež manjša, saj je bilo leta 2000 še več kot 84 % domačih delavcev (slika 2). To je najbrž povezano z diverzifikacijo zaposlitvene in izobrazbene strukture prebivalstva, saj se vse manj zaposlujejo v dveh največjih industrijskih podjetjih v Idriji in Spodnji Idriji.

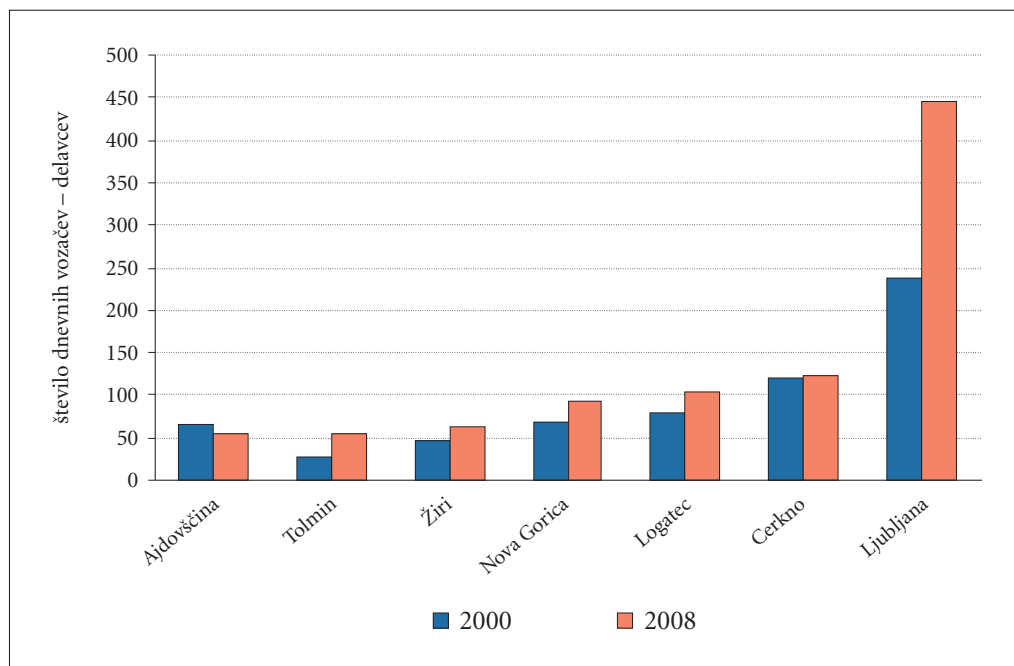
Preostalih 1315 delavcev prihaja izven Občine Idrija in ta številka se stalno veča (z dobrih 700 na 1300 v obdobju 2000–2008), kar pomeni, da Idrija postaja vse bolj »ciljna« občina za dnevne vozače iz drugih občin. Podatki kažejo, da je večina delavcev moških, ki prihajajo iz Občine Cerklje. Veča se število vozačev, ki prihajajo iz večjih urbanih regionalnih središč, zlasti Ljubljane. To lahko nakazuje

Slika 2: Gibanje števila domačih delavcev (tistih, ki bivajo in hkrati delajo v občini) v Občini Idrija (medmrežje 2).

Slika 3: Število dnevnih vozačev–delavcev, ki prihajajo na delo v Občino Idrija iz drugih občin Slovenije (medmrežje 3).

Slika 4: Število dnevnih vozačev–delavcev, ki odhajajo na delo iz Občine Idrija v druge občine Slovenije (medmrežje 3).

na dejstvo, da v občini manjka specifičnih poklicnih profilov, najbrž zlasti s področja storitvenih in visoko specializiranih dejavnosti, zaradi česar prihajajo vozači tudi iz bolj oddaljenih regionalnih središč.

Tudi delavci, ki bivajo v Idriji, se vsako leto bolj vozijo na delo v druge občine. Kot ciljna občina še vedno prevladuje Ljubljana, kamor se vozi 444 delavcev, nad 100 pa se jih vozi še v Občini Cerklje na Gorenjskem in Logatec. Povečuje se tudi dnevna mobilnost v bolj oddaljena storitvena središča z bolj raznovrstno ponudbo delovnih mest, na primer v Novo Gorico (96 dnevnih vozačev).

3.2 Šolajoči

Poleg delavcev spadajo med dnevno potujočo populacijo tudi šolarji. K njim uvrščamo zlasti srednješolce in študente, saj se osnovnošolci praviloma šolajo v občini prebivališča (Gabrovec in Bole 2009). Podatki za šolarje so starejši in izhajajo iz Popisa 2002 (medmrežje 1). Z vidika univerzitetnega izobraževanja je Občina Idrija »izvorna« občina, ker nima visokošolske ustanove, zato se študentje vozijo v bližnja središča. Podatki popisa povedo, da sta edini središči, kamor se dnevno vozijo študentje iz idrijske občine, Ljubljana (109) in Kranj (5). Z vidika srednješolskega izobraževanja pa je Idrija poleg izvorne tudi ciljna občina, saj ima gimnazijo (485 dijakov v šolskem letu 2009/2010), zato je le 69 idrijskih srednješolcev, ki se dnevno vozijo v Ljubljano in v manjši meri še v Ajdovščino. Nasprotno pa je Idrija bolj zanimiva za srednješolce, ki prihajajo od »zunaj«. V Idrijo se namreč dnevno vozi 150 dijakov, večinoma iz Cerknega, Žiri in Logatca.

Slika 5: Uporaba javnega potniškega prometa pri dnevnikih vozačih na delo in v šolo na relacijah med občinami leta 2002 (Gabrovec in Bole 2009). ►

3.3 Osnovne značilnosti dnevne mobilnosti iz in v Občino Idrija

Z vidika načrtovanja trajnostne mobilnosti in bodoče obremenjenosti prometne infrastrukture so pomembni podatki o načinu potovanja dnevnih vozačev iz in v Občino Idrija (*modal split*). Običajno se daje prednost javnemu potniškemu prometu pred osebnim avtomobilskim prometom, še posebej tam, kjer so izpolnjeni pogoji za konkurenčnost javnega prevoza pred osebnim (večje število potnikov, primerna dostopnost do postajališč, pomanjkanje parkirišč ...).

Ena izmed osnovnih značilnosti dnevne mobilnosti je spreminjanje števila dnevnih vozačev. Kljub negotovi verodostojnosti podatkov o dnevnih migrantih, ki jih letno objavlja Statistični urad Republike Slovenije je nedvomno, da se medobčinska dnevna mobilnost povečuje. V zgornjih analizah je opazno, da narašča število dnevnih delovnih vozačev, tako tistih, ki potujejo v občino kot tistih, ki potujejo dnevno iz nje. To je povezano z vse večjo raznovrstnostjo gospodarske baze Občine Idrija, ki poleg industrijske proizvodnje nudi zaposlitev tudi drugim profilom, kar se nenazadnje izkazuje tudi v nastajanju novih tehnoloških con v prostoru, na primer v Godoviču. Takšne cone potrebujejo določen profil delavcev, ki jih v občini primanjkuje. Spreminja pa se tudi struktura delavcev – ti iščejo zaposlitev v neindustrijskih dejavnostih, zato se povečuje dnevna mobilnost proti večjim storitvenim središčem (Ljubljana, Nova Gorica). Končni rezultat vseh teh dejavnikov je, da so tokovi dnevne mobilnosti nekoliko bolj razpršeni kot v preteklosti – Idrija postaja vse bolj vpeta v prostor in postaja manj samozadostna. Ljudje iz občine iščejo priložnosti za delo drugje in tudi obratno – prebivalci drugih občin prihajajo na delo v Idrijo.

O načinu prevoza na delo in v šolo lahko sklepamo s pomočjo podatkov Popisa 2002 (medmrežje 1) in podobnih raziskav (Gabrovec in Bole 2009). Po teh podatkih je delež tistih, ki uporabljajo javni promet povprečen, saj približno ena četrtnina vseh dnevnih vozačev v občini uporablja javni promet. Podrobnejša analiza medobčinske mobilnosti pa pokaže, da je nadpovprečna uporaba javnega prometa zlasti na relacijah, kjer je organiziran delavski prevoz, na primer iz Idrije v Cerkljo. Bolj oddaljene relacije so primerno slabše pokrite z javnim potniškim prometom. Od študentov se jih z avtobusom vozi v Ljubljano približno polovica, od delavcev pa le še dobrih 8 %. Minimalni standardi so očitno dovolj dobri tudi za srednješolce, kjer je uporaba javnega prometa glede na slovensko povprečje povprečna ali nadpovprečna. Zaskrbljujoča je zlasti težnja slabšanja vloge javnega potniškega prometa in naraščanja osebnega, kljub določenim pozitivnim premikom v občini, kot je uvedba boljšega in cenejšega mestnega prometa in podobno.

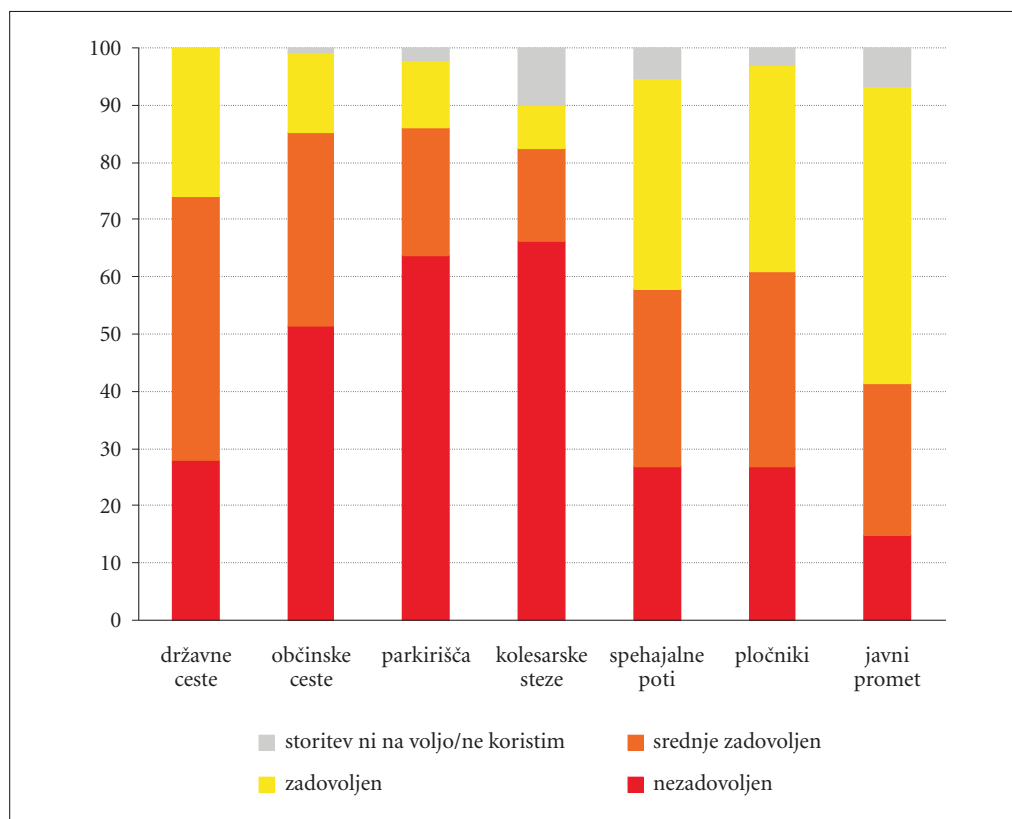
3.4 Posledice obsega in načina medobčinske dnevne mobilnosti

Glavna posledica vse bolj razpršenih in večjih tokov dnevne mobilnosti v in iz Idrije je povečana obremenjenost cest – podatki o povprečnem dnevnem letnem prometu (PDLP) kažejo, da se je v zadnjih 9 letih močneje povečal osebni promet, medtem ko se število avtobusov in tovornih vozil ni bistveno spreminjalo. Zlasti je povečan promet iz Idrije proti Godoviču, nekoliko manj pa po ostalih državnih cestnih povezavah proti Vipavski dolini in Cerkljenu (medmrežje 4). Upad uporabe javnega potniškega prometa ima lahko resnejše posledice, saj se lahko zaradi zmanjšane povpraševanja zmanjša tudi ponudba (ukinjanje linij, redkejši vozni red), kar bo le še povečevalo osebni promet.

Zaradi objektivno slabše dostopnosti Idrija najbrž nikoli ne bo pretirano »ciljna« ali »izvorna« občina dnevnih vozačev. Tudi zaradi močne industrijske tradicije bo najbrž še dolgo časa zaposlitveno središče in s tem kraj dela mnogim domačim delavcem. Zaposlitveno središče pa je pomembna kategorija, ne le z ekonomskega vidika, temveč tudi kot generator kulturne in družbene interakcije (Bole 2004). Slabša dostopnost ima torej tudi pozitivne plati, saj ni nevarnosti pretirane delovne mobilnosti v večja urbana redišča, ki imajo mnogokrat za posledico siromašenje vloge lokalnih zaposlitvenih središč, zlasti pa kulturno in gospodarsko kolonizacijo, kar lahko opazimo na primeru Logatca ali Kamnika.

4 Lokalni kontekst

Stanje prometne infrastrukture v občini lahko v splošnem označimo kot slabo. Na področju cest so z izjemo Keltike v zelo slabem stanju ostale državnne kot tudi občinske ceste, ki se jih z velikimi proračunskimi obremenitvami nenehno vzdržuje in rekonstruira. Te ceste predstavljajo glavno povezavo večjih središč v dolini z naselji v višje ležečih predelih in povezavo med naselji samimi, žal pa večinoma ne ustrezajo sodobnim varnostnim standardom in potrebam po prevozu (Bizjak 2005). Zaradi zelo strmega in razčlenjenega površja so ceste na marsikaterih odsekih zelo ozke, neasfaltirane, problem pa predstavlja tudi pomanjkljivo redno čiščenje in vzdrževanje. Vse ceste v občini, tako lokalne kot državne, so na več odsekih ogrožene zaradi poljenja tal, glede na sedanje obremenitve pa so slabo urejene in je za vzdrževanje zadovoljivega stanja potreben stalni nadzor in obnavljanje (Benčina 2007). Nevarnosti, ki izhajajo iz slabe povezanosti podeželskega zaledja s središčem, so lahko zelo velike in posledično vodijo v populacijsko in ekonomsko nazadovanje celotne občine. Notranja kohezivnost občine, za katero je predpogoj ustrezna mreža lokalnih in regionalnih cest nižjega reda, bi zato morala biti ena od prioriteta za nadaljnji skladni razvoj občine. Posredno so potrebo po tem izkazali tudi občani sami, ki so bolj zadovoljni s stanjem državnih kot občinskih cest (slika 6). Nezadovoljstvo glede stanja lokalnih cest je skupaj izrazila več kot polovica prebivalcev občine (51 %), medtem ko stanje državnih cest moti le nekoliko več kot četrtino njenih prebivalcev (28 %) (Vprašalnik gospodinjstvom ... 2010).

Slika 6: Zadovoljstvo prebivalcev Občine Idrija s stanjem njihove prometne infrastrukture (Vprašalnik gospodinjstvom ... 2010).

Avtomobilski promet je v občini slabo podprt tudi s strani mirujočega prometa, ki je pomanjkljivo urejen predvsem v mestnem središču Idrije (Program varstva okolja ... 2009). Po mnenju občanov je parkirna infrastruktura glede nezadovoljive urejenosti znotraj prometne infrastrukture celo na drugem mestu, takoj za kolesarskimi stezami. Skoraj dve tretjini (64 %) občanov namreč meni, da je stanje parkirišč nezadovoljivo urejeno (slika 6). To najverjetneje izhaja iz dejstva, da ima kar 80 % anketirancev vsaj enkrat tedensko težave s prostim parkirnim mestom v Idriji, od tega 37 % večkrat tedensko, 35 % pa kar vsak dan. Na tem področju bo vsekakor treba poiskati nove rešitve, ki bodo zadostile potrebam lokalnega prebivalstva. Zaenkrat zelo veliko število vprašanih (67 %) meni, da je v Idriji potrebna izgradnja parkirne hiše. Prav tako so anketiranci med najpomembnejše investicije za prihodnji razvoj občine s 16 % glasov na tretje mesto uvrstili izgradnjo garažne hiše, kar kaže, da je to ena večjih razvojnih prioritet lokalnega prebivalstva (Vprašalnik gospodinjstvom ... 2010).

Kljub močni in jasno izraženi volji ljudstva, pa je treba hkrati opozoriti, da prekomerna razpoložljivost parkirišč ponavadi le še dodatno vzpodbuja manj trajnosten avtomobilski promet in hkrati onemogoča z vidika trajnostnosti bolj primerne ostale načine prevoza. Občina Idrija se bo zato morala v prihodnosti odločiti ali želi imeti na svojem območju večji delež uporabe avtomobilskega prometa ali želi vzpodbujati uporabo javnega prometa skupaj z ostalimi nemotoriziranimi oblikami prevoza. Po rezultatih ankete sodeč so domačini namreč najbolj nezadovoljni zlasti s stanjem kolesarske infrastrukture (66 %), kar bi lahko bil velik razvojni potencial pri uvajanju trajnostne mobilnosti. Slabo stanje kolesarske infrastrukture je razvidno tudi iz pregleda terenskega stanja. Kolesarskih poti v občini skorajda ni oziroma potekajo kar po obstoječih cestnih povezavah, ki so že za motorizirani promet precej neustrezne. S tega vidika je še najbolj kritičen odsek Idrija – Spodna Idrija, kjer pa je že v načrtu nujno potrebna izgradnja kolesarske steze in pešpoti ločeno od cestnega voznega pasu.

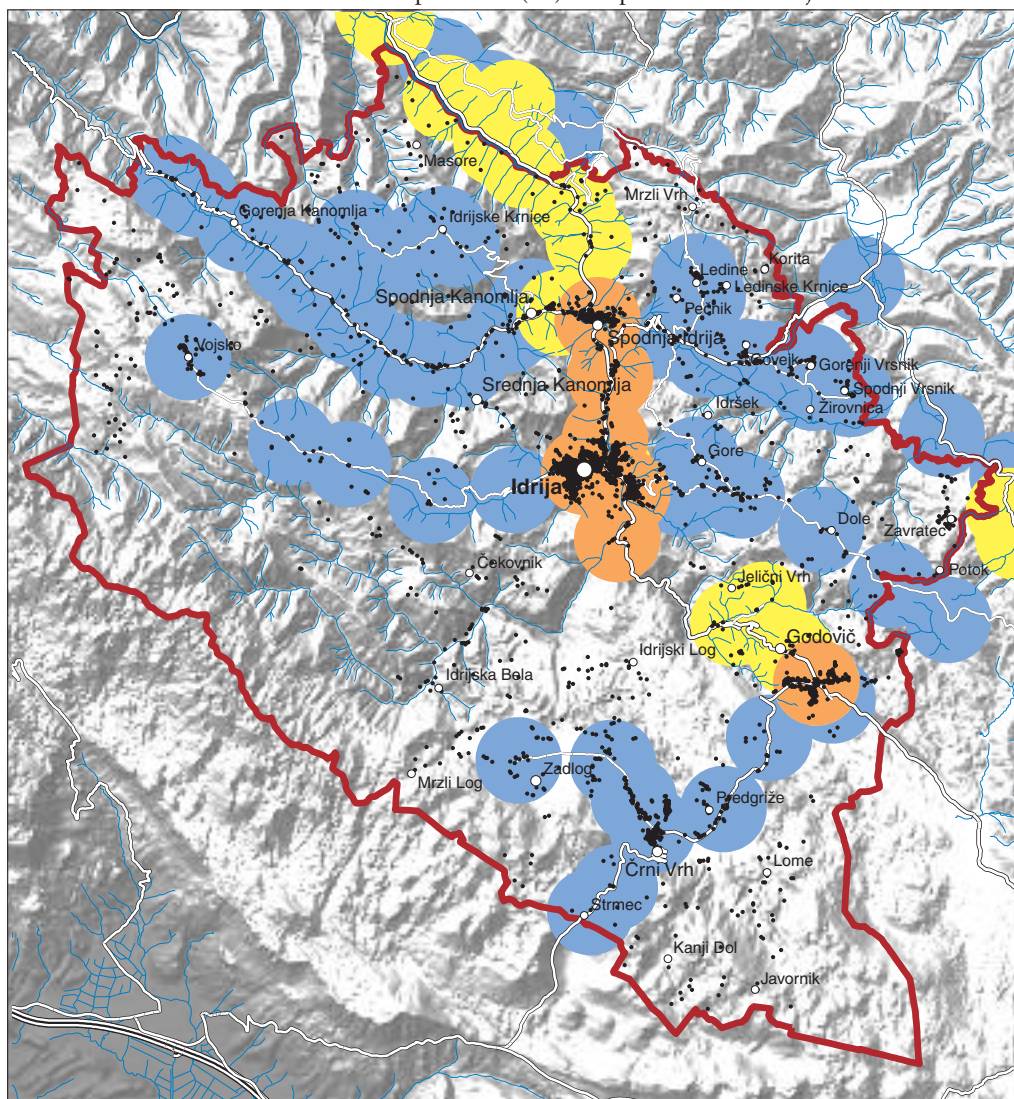
Precej bolj so prebivalci občine zadovoljni s stanjem prometne infrastrukture za pešce in javni promet. Slednjega poleg cestnega omrežja sestavlja še 65 avtobusnih postajališč. Osnovna karakteristika, ki nas pri tem zanima, je poleg opremljenosti in urejenosti postajališč predvsem njihova dostopnost. To lahko določimo s prostorsko in časovno oddaljenostjo od postajališč javnega prometa in pogostostjo voženj na teh postajališčih (Gabrovec in Bole 2006). Analiza je pokazala, da je stanje v Občini Idrija po obeh merilih nekoliko boljše kot na ravni cele Slovenije. Kljub temu s tem ne moremo biti pretirano zadovoljni, saj je dostopnost postajališč v občini primerna oziroma zadovoljiva le na glavni prometni osi (slika 7). Hkrati je treba opozoriti, da je uporaba javnega prometa v Občini Idrija zaenkrat še primerljiva s slovenskim povprečjem, vendar pa ima zelo izrazito težnjo slabšanja (Gabrovec in Bole 2009). To pomeni, da občino v prihodnosti čaka še precej dela na področju spodbujanja te oblike mobilnosti, če želi tudi na ta način prispevati h krepitvi trajnostnega razvoja.

5 Mobilnost znotraj občine

Kot je bilo že omenjeno, večina aktivnih prebivalcev dela znotraj občinskih meja. Takih je danes približno 75 %, čeprav je treba omeniti, da ta delež v zadnjem desetletju počasi pada in se vsako leto v poprečju zniža za odstotno točko. Podobno je tudi pri srednješolcih, ki se jih približno 60 % šola v Idriji. Večina dnevnih potovanj idrijskih občanov se torej opravi znotraj občine. Večji delež dnevnih vozačev izven občine je le v Črnem Vrhu in v Godoviču, od koder zaposleni potujejo na delo tudi proti Ljubljani in Ajdovščini ter v posameznih naseljih na zahodnem robu Ledinske planote, ki gravitirajo proti Žirem. Razumljivo je tudi večina prebivalcev v Zavrvcu zaradi ugodnejših prometnih povezav zaposlena v Logatcu ali Žireh (medmrežje 1). Dnevna potovanja znotraj občine lahko v grobem razdelimo v dve skupini. Po podatkih Popisa 2002 med delovno aktivnimi dnevnimi vozači znotraj občine prib-

Slika 7: Dostopnost javnega potniškega prometa znotraj 1000 m obroča oddaljenosti od postajališč ob delavnikih v času šolskega pouka. ►

Prednosti in slabosti prometne (ne)dostopnosti Občine Idrija

Pogostost voženj

- primerna (vsaj 23 parov avtobusov)
- zadovoljiva (vsaj 8 parov avtobusov)
- nezadovoljiva (manj kot 8 parov avtobusov)

- naseljena stavba

Merilo 1 : 175.000

Avtor vsebine: Jani Kozina

Avtorji zemljevida: Jerneja Fridl, Jani Kozina, Manca Volk

© Geografski inštitut Antona Melika ZRC SAZU, 2010

lišno polovico potovanj (okvirno tisoč potovanj na delo dnevno) opravijo prebivalci Idrije in Spodnje Idrije. Ti po večini potujejo med obema industrijskima središčema, cestna povezava med njima pa je zato tudi prometno najbolj obremenjena v občini. Drugo, po številu približno enako skupino, predstavljajo prebivalci podeželskih naselij na kraških planotah in v stranskih dolinah, ki potujejo proti somestju Idrije in Spodnje Idrije. Njihove poti so zelo razpršene po številnih lokalnih cestah in poteh.

Glede na različen značaj obeh skupin tudi upravljanje z njihovo mobilnostjo zahteva različne pristope. Za prvo skupino dnevnih vozačev je predvsem zaradi okoljskih in prostorskih razlogov smiselno urediti učinkovit javni potniški promet. S tem bi zmanjšali prometno onesnaženje ozračja zaradi prometa, hkrati pa bi se tudi zmanjšale potrebe po površinah za mirujoči promet. Po izgradnji ustrezne kolesarske steze bo seveda možno spodbujati kolesarjenje kot način potovanja na delo. Idrijska občina je prvi ukrep na tem področju že izpeljala, saj je v letu 2006 uvedla mestni avtobusni promet, ki povezuje Idrijo s Spodnjo Idrijo. Linija obratuje vsak dan v enournem intervalu. V večjem delu poteka linija po isti trasi kot tranzitne medkrajevne linije, vendar pa je dodano novo postajališče v strogem središču mesta, ki je od glavne avtobusne postaje oddaljeno približno pol kilometra. Mestni promet je bistveno cenejši od veljavne tarifne lestvice v Sloveniji. Da bi ugotovili vpliv nove linije na spremembe potovalnih navad, je bilo v letu 2007 približno pol leta po uvedbi mestnega prometa izvedeno anketiranje potnikov na mestnih avtobusih. Zanimalo nas je predvsem, kako so anketiranci potovali pred uvedbo mestnega prometa. Le 4 od 45 anketiranih potnikov so pred uvedbo linije običajno potovali z osebnim avtomobilom kot vozniki, ostali pa so prej potovali kot sopotniki ali pa z medkrajevnim avtobusom. Na novo uvedeni javni mestni potniški promet torej ni pritegnil zaposlenih, ki bi se prej vozili z osebnim avtom, je pa olajšal in pocenil potovanje dijakom in upokojemcem. Z njim so bili torej doseženi pozitivni socialni učinki, ne pa tudi okoljski (Gabrovec in Bole 2009). Slednji bi bili doseženi le ob hkratnih omejitvenih ukrepih na področju mirujočega prometa.

Za drugo skupino dnevnih vozačev, ki prebiva v oddaljenih hribovskih naseljih je ureditev ustrezne dostopnosti težavnejša. Razvejenost cestnega omrežja kot tudi javnega potniškega prometa je sicer ustrezna, zelo problematična pa je kakovost. Marsikatera cesta je, kot že omenjeno, problematična z varnostnega vidika, problematična je tudi ogroženost zaradi intenzivnih pobočnih procesov. Za nemoteno dostopnost do delovnih mest in šole niso potrebne novogradnje, pač pa posamezne rekonstrukcije cest in boljše vzdrževanje. Dostopnosti do javnega potniškega prometa nimajo le nekatera najmanjša naselja, kot na primer Idrijska Bela, Idrijski Log in Mrzli Vrh. Najtežje dostopna so naselja nad Črnim Vrhom, na kraškem svetu okoli Javornika (Javornik, Kanji Dol, Mrzli Log in Strmec). Iz teh naselij zaposlitvena središča z javnim prometom niso dostopna, še v sedemdesetih letih prejšnjega stoletja pa posamezne kmetije pozimi niso bile dostopne niti z osebnimi vozili. Zato je to območje v drugi polovici 20. stoletja zajelo zelo močno izseljevanje. Kljub ustreznemu omrežju pa javni promet ne omogoča ustrezne dostopnosti vsem prebivalcem. Vozni red je namreč prilagojen urniku učencev idrijskih šol in klasičnemu delovnemu času idrijskih tovarn. Ker ni popoldanskih povezav po poltretji uri, javni promet ni uporaben za učence in študente, ki študirajo v Ljubljani, niti za zaposlene v storitvenih dejavnostih. Ker je povpraševanje premajhno za klasičen javni medkrajevni avtobusni promet, bi bilo smiselno uvesti alternativne oblike javnega potniškega prometa, kot so avtobusi ali kombinirana vozila na klic, vaški taksiji ali podobno.

6 Kako naprej?

Po prometni dostopnosti do regionalnih središč je Idrija eno najslabše dostopnih območij v Sloveniji. Ker pa je Idrija tudi sama pomembno zaposlitveno središče s številnimi centralnimi funkcijami, prometna odročnost za prebivalce zaenkrat ne predstavlja večje ovire. Zaradi spremembe strukture poklicev se dnevna mobilnost v zadnjih letih stalno povečuje. Tako je vse večji delež Idrijčanov, ki so zaposleni izven svoje občine, kot tudi delovnih vozačev, ki se vozijo v Idrijo iz sosednjih občin. S povečano dnev-

no mobilnostjo se povečujejo cestne obremenitve, predvsem z osebnim prometom. Ta razvoj ne gre v trajnostni smeri, saj se ob povečanih prometnih tokovih zmanjšuje število uporabnikov javnega potniškega prometa. Ob tem se poraja vprašanje, kako usmerjati razvoj v čim bolj trajnostni smeri. Ankete med prebivalci so pokazale predvsem željo po izboljšani prometni infrastrukturi. Glede na sedanje prometne obremenitve gradnja nove prometne infrastrukture oziroma cest višjega reda ni preveč upravičena, smiselne pa so rekonstrukcije obstoječih cest, katerih cilj naj bi bil predvsem povečanje prometne varnosti. Obvoznice je smiselno zgraditi tam, kjer promet po obstoječih cestah skozi središča naselij ne omogoča kakovostnega bivanja njihovih prebivalcev. Tak primer je po naši oceni v Spodnji Idriji. V drugih primerih je treba pred izgradnjo opraviti analizo stroškov in koristi, saj so v posameznih primerih lahko negativni učinki nove obvoznice (izguba kmetijskih zemljišč, izguba povezave naselja z okoliškimi zelenimi površinami in podobno) celo večji od koristi. V vsakem primeru je treba hkrati z izboljšanjem infrastrukture izboljševati tudi kakovost (predvsem frekvente vožnje) javnega potniškega prometa, v nasprotnem primeru se bo delež njegovih uporabnikov še naprej manjšal. Cilj trajnostne prometne politike bi moral biti, da se ob povečani mobilnosti, ki jo pričakujemo v prihodnjih letih, bolj poveča število potnikov v javnem prometu kot v osebnem. Največji potencial za povečanje števila potnikov ima mestni promet na relaciji Idrija – Spodnja Idrija, vendar pa le, če bo njegova izboljšava povezana s hkratno uvedbo drugih prometnopolitičnih ukrepov, predvsem na področju mirujočega prometa.

Izgradnja parkirne hiše mora biti sestavni del premišljene prometne politike. Parkirne hiše ne bo nihče uporabljal, če bodo izven nje na voljo brezplačna parkirna mesta. Brezplačna parkirna hiša pa bi spodbudila povečanje osebnega prometa kot manj trajnostne oblike prometa. Izgradnja je torej smiselna šele po uvedbi plačljivega parkiranja na vseh javnih parkirnih površinah v središču Idrije. Plačevanje parkirnine pa ne sme biti finančni ukrep za polnjenje občinskega proračuna, ampak prometnopolitičen ukrep. Ta mora omogočiti večjo kakovost bivanja in dela v središču mesta, kjer je več površin namenjenih za zelene in peš površine, parkirni režim pa mora biti ugodnejši za prebivalce in kratkotrajne obiskovalce kot za zaposlene.

Na podeželskem delu občine je smiselno obstoječi javni avtobusni promet dopolniti z bolj fleksibilnimi oblikami javnega prometa, kot so avtobusi ali kombinirana vozila na klic. S tem bi lahko ob minimalno povečanih stroških bistveno izboljšali dostopnost in socialno vključenost podeželskega prebivalstva. Ob pričakovani povečani dnevni mobilnosti med Idrijo in Ljubljano je treba izboljševati tudi javni promet na tej relaciji, predvsem frekveno in hitrost z več vožnjami po avtocesti na relaciji Logatec – Ljubljana. Hitro razvijajoča se idrijska industrija zaposluje vse več prebivalcev iz osrednje Slovenije, ki se dnevno vozijo v Idrijo. Če bi bila Idrija sposobna ponuditi kakovostno bivalno okolje, bi se del teh dnevni vozačev priselil v mesto. Vendar pa se mesto otepa s pomanjkanjem prostora za poselitev in nekaterimi okoljskimi problemi. Zakaj ne bi torej nove poselitve usmerili na slemena nad mestom, recimo v okolici Gor? Tako naselje bi lahko z mestom povezali z vzpenjačo in tako omogočili petnajstminutno dostopnost do delovnih mest v dolini. Ob zgornji postaji vzpenjače bi lahko parkirali tudi prebivalci sosednjih vasi, ki bi se jim tako časovno skrajšalo potovanje v Idrijo, hkrati pa bi bila manj obremenjena parkirna mesta v dolini.

Ključno za prihodnji prostorski razvoj je, da nova poselitvena in zaposlitvena območja načrtujemo ob obstoječih postajališčih javnega prometa ali pa jih že ob izgradnji povežemo s klasičnimi ali bolj inovativnimi oblikami javnega prometa.

7 Viri in literatura

- Benčina, T. 2007: Okoljevarstvene zasnove razvoja Občine Idrija. Diplomsko delo, Filozofska fakulteta v Ljubljani. Ljubljana.
- Bizjak, R. 2005: Razvojni program prostorskega razvoja območja doline Idrijce, 1. faza, prostorska analiza. Spodnja Idrija.

- Bole, D. 2004: Dnevna mobilnost delavcev v Sloveniji. *Acta geographica Slovenica* 44-1. Ljubljana.
- Černe, A., Urbanc, M. 1998: Idrijsko hribovje. Slovenija – pokrajine in ljudje. Ljubljana.
- Čokert, A. 1998: Pokrajine v Sloveniji. Dela 13. Ljubljana.
- Gabrovec, M., Bole, D. 2006: Dostopnost do avtobusnih postajališč. *Geografski vestnik* 78-2. Ljubljana.
- Gabrovec, M., Bole, D. 2009: Dnevna mobilnost v Sloveniji. Ljubljana.
- Ilešič, S. 1972: Slovenske pokrajine (Geografska regionalizacija Slovenije). *Geografski vestnik* 44. Ljubljana.
- Kozina, J. 2008: Prometna dostopnost kot kriterij regionalizacije Slovenije. Diplomsko delo, Filozofska fakulteta v Ljubljani. Ljubljana.
- Kozina, J. 2010: Prometna dostopnost do regionalnih središč v Sloveniji. *Acta geographica Slovenica* 50-1. Ljubljana.
- Medmrežje 1: <http://www.stat.si/popis2002/si/> (17. 7. 2010).
- Medmrežje 2: http://193.2.238.17/pxweb/Dialog/varval.asp?ma=0723402S&ti=Delovno+aktivno+prebivalstvo+%28brez+kmetov%29%2C+medob%E8inski+delovni+migranti+ter+indeks+delovne+migracije++po+spolu%2C+ob%E8ine%2C+letno+%28za%E8asni+podatki%29&path=../Database/Dem_soc/07_trg_dela/05_akt_preb_po_regis_virih/10_07234_delovne_migracije/&lang=2 (17. 7. 2010).
- Medmrežje 3: http://www.stat.si/pxweb/Dialog/varval.asp?ma=0723401S&ti=Delovno+aktivno+prebivalstvo+%28brez+kmetov%29++po+ob%E8ini++prebivali%9A%E8a+in+ob%E8ini+delovnega+mesta+po+spolu%2C+ob%E8ine%2C+letno+%28za%E8asni+podatki%29&path=../Database/Dem_soc/07_trg_dela/05_akt_preb_po_regis_virih/10_07234_delovne_migracije/&lang=2 (17. 7. 2010).
- Medmrežje 4: <http://www.dc.gov.si/si/promet/> (17. 7. 2010).
- Nared, J. 2002: Razvitost slovenskih občin in nadaljnje razvojne perspektive. *Geografski vestnik* 74-2. Ljubljana.
- Plut, D. 2001: Skladnejši regionalni razvoj in regionalizacija Slovenije. Goriška pokrajina. Nova Gorica. Program varstva okolja Občine Idrija. Občina Idrija. Idrija, 2009.
- Resolucija o nacionalnih razvojnih projektih za obdobje 2007–2023. Služba Vlade RS za razvoj. Ljubljana, 2006.
- Rijavec, R. 2006: Transland 2007, Prometna infrastruktura – analiza stanja in teženj.
- Vprašalnik gospodinjstvom za pripravo Inovativne strategije trajnostnega razvoja Občine Idrija: Rezultati. 2010. Geografski inštitut Antona Melika ZRC SAZU, Ljubljana.
- Vrišer, I. 1999: Deset ali petindvajset pokrajin v Sloveniji? Pokrajine v Sloveniji. Ljubljana.
- Vrišer, I. 2001: Slovenske regionalizacijske dileme. Goriška pokrajina. Nova Gorica.

PROSTORSKI RAZVOJ OBČINE IDRİJA: POSEBNOSTI GLEDE NA POSELITVENE VZORCE

dr. Alma Zavodnik Lamovšek, mag. Mojca Foški
Fakulteta za gradbeništvo in geodezijo, Univerza v Ljubljani
alma.zavodnik@fgg.uni-lj.si, mojca.foski@fgg.uni-lj.si

Tadej Žaucer
Inštitut za politike prostora
tadej.zaucer@ipop.si

UDK: 711.4(497.4)Idrija

IZVLEČEK

Prostorski razvoj Občine Idrija: posebnosti glede na poselitvene vzorce

V prispevku obravnavamo nekatere posebnosti in omejitve v razvoju in načrtovanju poselitve v Občini Idrija. Te se nanašajo na dolgo tehnično in kulturno tradicijo, ki je poseben pečat pustila v mestu Idrija, v celotni občini in posledično v življenjskem slogu njenih prebivalcev. Iz tega konteksta jasno sledi, da ima Idrija številne priložnosti za razvoj modernih konceptov poselitve v kombinaciji s tradicionalnimi kulturnimi elementi in vzorci poselitve. Posebej bodo poudarjene prav razlike med centralnimi in ostalimi naselji v občini. Pri raziskovanju poselitve v Občini Idrija je bila uporabljena kombinacija različnih metodoloških pristopov, kot so prekrivanje kart, podrobna analiza posameznih naselij in anketiranje ciljnih skupin prebivalstva. Glede na ugotovitve raziskave bodo v zaključku prikazane možnosti strateškega razvoja poselitve v Občini Idrija glede na izbran scenarij razvoja.

KLJUČNE BESEDE

policentrični razvoj, poselitveni vzorci, podeželski prostor, Idrija

ABSTRACT

Spatial development of the Municipality of Idrija: particularities due to settlement patterns

The article deals with the particularities and some restrictions on the development and planning of the settlement patterns in the Municipality of Idrija. It has a long tradition where important technical and cultural aspects still plays a crucial role in the lifestyle of inhabitants. In this context it is possible to show that Idrija has many opportunities for development by combining modern concepts with traditional settlement patterns and cultural elements. A distinction between the central places and other settlements in the municipality of Idrija needs to be emphasized. Methodological approach to discovering the particularities of the settlement patterns in the municipality of Idrija is composed of selected pre-existing research activities (e.g. overlapping of maps, detailed spatial analyses for every single settlement, survey...). Some proposals about possible spatial development of municipality of Idrija will be shown in conclusion.

KEY WORDS

polycentric development, settlement patterns, countryside, Idrija

1 Uvod

Bogata kulturna in tehniška dediščina, ki je nastajala v petstoletnem pridobivanju cinabaritne rude, je Idriji izoblikovala svojstveno razvojno pot. Kljub velikim spremembam ob zapiranju živosrebrnega rudnika v zadnjih treh desetletjih se zagon in želja Idrije po kakovosti in odličnosti nista zmanjšali. Tako si z različnimi domačimi in mednarodnimi projekti uspešno prizadeva še naprej ohranjati in nadgrajevati svojo bogato dediščino. Med pomembnejšimi prizadevanji v zadnjem času je bila tudi kandidatura za vpis na UNESCO seznam svetovne dediščine (medmrežje 1).

Prizadevanja za odličnost pa ne segajo le v gospodarske, kulturne in družbene sfere, temveč posegajo tudi v njen prostor, ki morda najbolj vidno odseva življenjski slog prebivalcev Občine Idrija. V prispevku bo zato predstavljen možen prostorski razvoj Občine Idrija in še posebej razvoj poselitve, ki temelji na izbranih ciljnih prostorskega razvoja (Zavodnik Lamovšek, Švab in Soss 1998).

1.1 Teoretična izhodišča

Vprašanje poselitve in poselitenih vzorcev na določenem ozemlju, pa naj bo to država, regija ali občina, ni enoplastno opredelljivo. Med seboj je treba preverjati številna dejstva, ki povezujejo posamezne poselitvene vzorce v celoten sistem poselitve. Gre za pojave, ki jih je treba opredeliti širše, saj niso odvisni samo od naravnih in geografskih danosti, temveč tudi od politične, kulturne in ekonomske ureditve v družbi. Skladno z merili in stanjem znanosti jih postavljamo v realne okvire sveta, ki so v sodobnem procesu evropske integracije vedno širši. To že sedaj potrjujejo obstoječe oblike poselitenih vzorcev, v katerih se kažejo podobni problemi ne glede na nacionalne meje in različnost družbeno ekonomskih ureditev v posameznih državah (Zavodnik Lamovšek 1997).

Razvojni trendi kažejo, da poseliteni vzorci težijo k vedno večji kompleksnosti. O tem nam pričajo številne domače (Fister 1994; Gabrijelčič 1995; Gabrijelčič, Fikfak in Zavodnik Lamovšek 1996; Ravbar s sodelavci 1995; Ravbar 2001; Pichler Milanović 2005; Prosen s sodelavci 2008 ...) in tuje (Boeri in Lanzani 1992; Koolhaas in Mau 1995; Mitchell 1995; Schaur 1992; Potentials ... 2004 ...) študije ter raziskave, ki praviloma obravnavajo razvoj poselitve in poselitenih vzorcev neodvisno od administrativno določenih meja. Bistvo vseh ugotovitev temelji na dejstvu, da se tudi poseliteni vzorci obnašajo kot sistemi, ki so sestavljeni iz različnih, v sebi organiziranih in samozadostnih podsistemov. Šele poznavanje elementov, ki tvorijo posamezne sisteme, njihovega delovanja ter prepletanja nam omogoča tudi oblikovanje usmeritev in predlogov za nadaljnje urejanje prostora.

Hkrati s temi ugotovitvami se odpira vprašanje, kako v tem okviru ohraniti samobitnost in suverenost lastnega poselitvenega vzorca ter kako je v današnjem času vse hitrejših sprememb in novih tehnoloških spoznanj še vedno mogoče usmerjati poselitev na način, ki bo omogočal postavljanje prostorskih pogojev (KAKO?) za posege v prostor, vezane na določena območja in lokacijo (KJE?), čeprav vrsta posega ni oziroma ne bo več vnaprej poznana in določena (KAJ?; KDAJ?). Gre torej za zelo prepletena vprašanja, kot so zagotavljanje ustreznih lokacij za razvoj novih dejavnosti in ustrezne dostopnosti, opremljenost s kakovostno infrastrukturo, urejanje vprašanj trga z nepremičninami, skrb za okolje ter vključevanje v širši regionalni prostor.

Navedena vprašanja se za Občino Idrija morda zdijo v tem trenutku manj pomembna, saj jo pestijo problemi upadanja števila prebivalstva in s tem tudi propadanja kulturne krajine in tradicionalnih poselitenih vzorcev. Vendar je počasnejši razvoj hkrati zadrževal degradacijo drugih elementov krajine, predvsem pa poselitve, ki bi z drugačnimi razvojnimi trendi v preteklih desetletjih že izginili s tega prostora, danes pa jih prepoznavamo kot elemente identitete in kakovosti v prostoru.

1.2 Problematika prostorskega razvoja (poselitve) v Občini Idrija

Razvojni trendi kažejo, da prostorske strukture težijo k vedno večji kompleksnosti. Različni posegi v prostor, kot so na primer nelegalne gradnje ali prevelika masovna usmerjenost na določena območja,

lahko kaj hitro povzročijo, da se ravnotežje, ki vlada v prostorskih strukturah, zruši. V prostorskih strukturah poteka preobrazba, posamezna območja in objekti spreminjajo rabo ter namembnost, naselja se prestrukturirajo in izgubljajo svojo identiteto, zaradi česar naselja spreminjajo obliko in tudi vlogo v prostoru. Vse to so sodobne značilnosti, ki spremljajo preobrazbo prostorskih struktur, za katere lahko rečemo, da v Občini Idrija še niso močno izražene (Zavodnik Lamovšek, Švab in Soss 1999). Elemente preobrazbe lahko zasledujemo šele v zametkih, vsekakor pa lahko (najverjetneje že v bližnji prihodnosti) pričakujemo večje pritiske na prostor in potrebe po zazidljivih parcelah.

Najpomembnejšo problematiko in razvojne trende prostorskega razvoja (Zavodnik Lamovšek, Švab in Soss 1999; Jankovič, Zavodnik Lamovšek in Žaucer 2006; Bizjak 2006; Zavodnik Lamovšek 2010) lahko strnemo v naslednje ugotovitve:

- neugoden relief se odraža v slabi dostopnosti Občine Idrija; kljub ugodni legi na stičišču primorske, gorenjske in notranske regije je glavna povezava slaba, dostopnost pa otežkočena;
- slabe prometne povezave so tudi med območji in naselji znotraj občine;
- med leti 1991 in 2002 se je na podlagi popisnih podatkov (Popis ... 2002) v nekaj več kot polovici naselij v občini število prebivalcev zmanjšalo, kar je na eni strani posledica odseljevanja prebivalcev iz višjih leg v razvitejša nižinska naselja, na drugi pa izseljevanja v druge občine in regije v Sloveniji;
- spremembe v kulturni krajini kot posledica opuščanja kmetijskih površin in zaraščanja z gozdom – delež gozda v Občini Idrija je 71% (Statistični letopis 2010);
- neugodne naravno geografske razmere skoraj ne dopuščajo možnosti za širitev urbaniziranih naselij v občini in so eden izmed vzrokov za razpršene poselitvene vzorce v občini; možnosti za fizično širitev imata še Črni Vrh in Godovič, ki sta ob Idriji in Spodnji Idriji najpomembnejša razvojna pola v občini;
- slaba opremljenost naselij z javnimi in drugim oskrbnimi ter storitvenimi dejavnostmi (9 od 35 naselij nima nobene dejavnosti);
- v občini je zagotovljenih dovolj delovnih mest (registrirana stopnja brezposelnosti je v začetku leta 2010 znašala 5,3 %, medtem ko je slovensko povprečje 10,6 % (medmrežje 2), kljub temu pa je treba razmišljati tudi o alternativnih možnostih zaposlovanja prebivalstva (delo na domu, dopolnilne dejavnosti v okviru kmetij);
- naraščanje potreb po novih stanovanjih zaradi večanja števila gospodinjstev.

2 Metodološki pristop

Izbor metodološkega pristopa je temeljil na predhodno opredeljenih izhodiščih in ciljnih prostorskega razvoja Občine Idrija. Zaradi že opisanih posebnosti v razvoju občine je bilo najprimerneje uporabiti kombinacijo že znanih metod, ki so v sintezi prinesle nov pogled in možnosti oblikovanja zasnove ter usmeritve nadaljnega prostorskega razvoja občine. K temu je pripomogla tudi obsežnost raziskave, ki je obsegala različne ravni in merila obdelave: od merila 1 : 25.000 za celoten prostor občine, prek meril 1 : 5.000 do merila 1 : 1.000 za oblikovanje predlogov razvoja posameznih naselij.

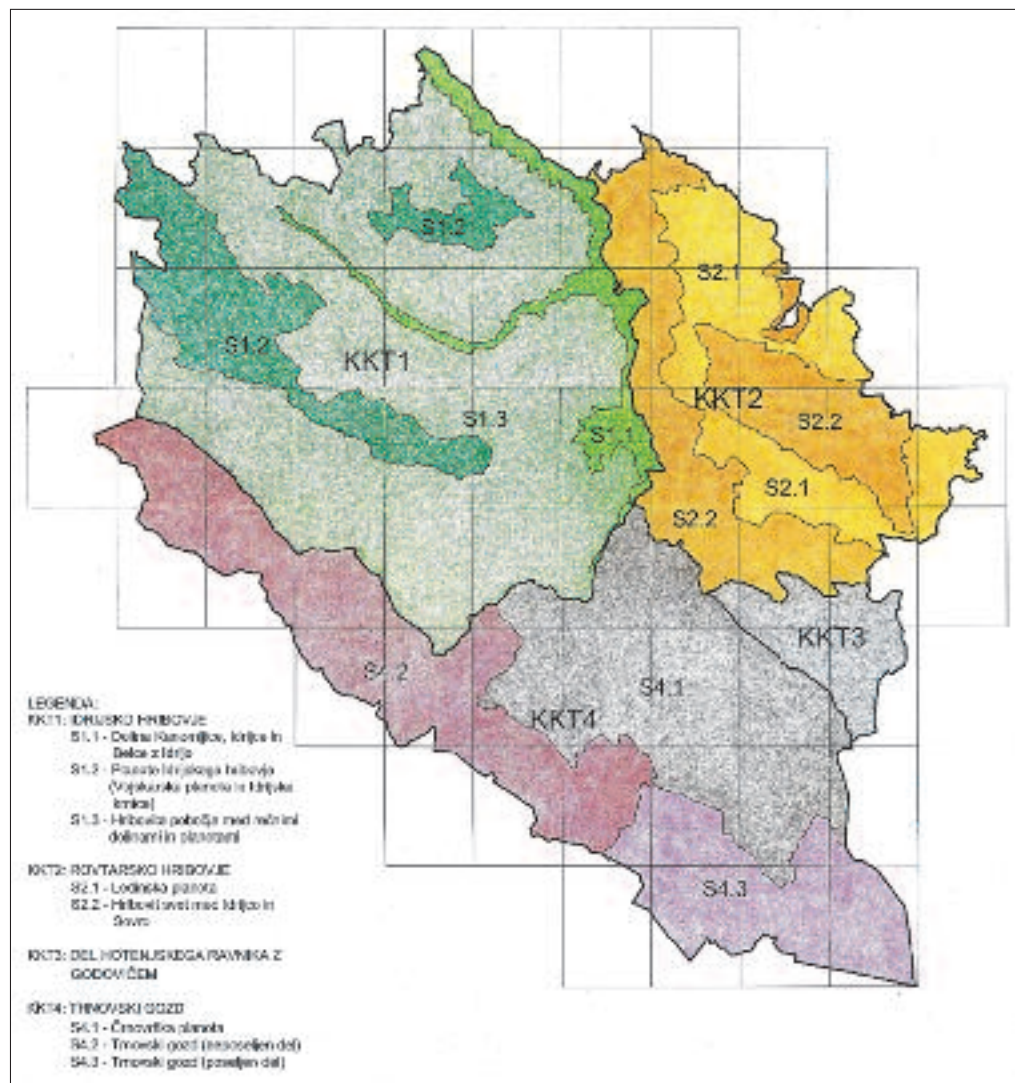
Za opis stanja in trendov je bila uporabljena deskriptivna metoda, ki je temeljila na podatkih prostorskih baz in obsežnem terenskem delu. Poleg tega je bila uporabljena tudi kartografska metoda, s pomočjo katere smo določili kulturno krajinske tipe in sekvence kot osnovne homogene enote (Gabrijelčič 1985) v prostoru Občine Idrija.

Za dodatno utemeljitev rezultatov sta bili izvedeni tudi dve anketi (Zavodnik Lamovšek, Švab in Soss 1999), ki se razlikujeta tako po vprašanjih kot po pristopu k njuni izvedbi. Prva je bila usmerjena v ruralni prostor. Raziskati smo želeli možnosti za nadaljnji razvoj podeželja, ki bo temeljil tudi na potrebah in željah prebivalstva. Z drugo anketo smo se usmerili v raziskavo razpoložljivih lokacij za razvoj novih ali za razširitev obstoječih gospodarskih dejavnosti v občini. Anketo smo izvedli med perspektivnejšimi gospodarskimi družbami. Podobni anketi sta bili izvedeni tudi v okviru priprave Inovativne strategije trajnostnega razvoja Občine Idrija (Nared s sodelavci 2010).

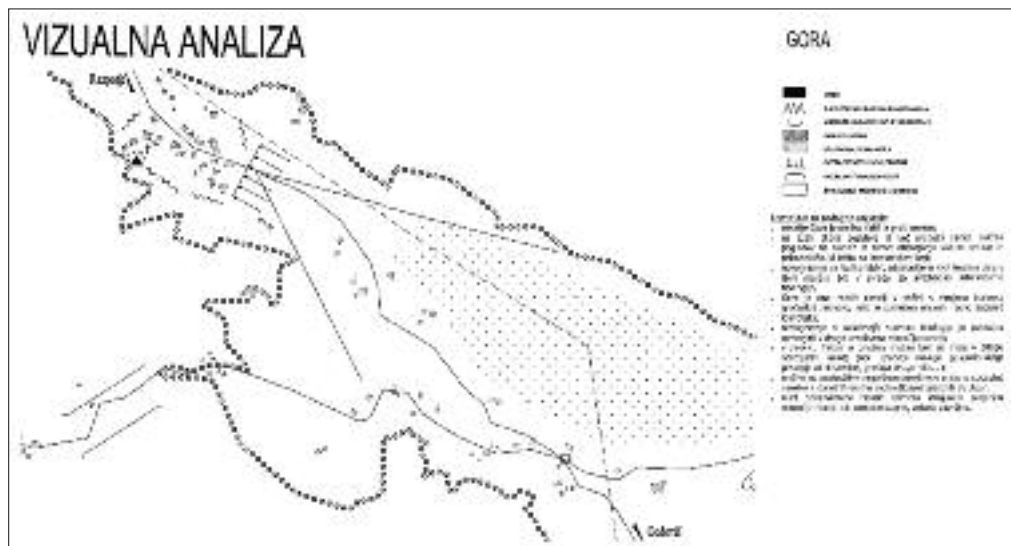
Kombinacija tako izbranih metodoloških pristopov je v sklepnih fazah omogočila oblikovanje predloga nadaljnjega prostorskega razvoja (poselitve), pri čemer smo si pomagali tudi z metodo scenarijev.

3 Analiza in rezultati raziskave

Značilnost prostora Občine Idrija je v izredni razgibanosti površja in velikih višinskih razlikah med posameznimi deli občine. Glavne značilnosti, ki dajejo videz homogenosti celotnemu ozemlju, so velike gozdne površine in razpršena poselitve. Kljub temu je analiza pokazala, da so v občini prisotni štiri kulturno krajinski tipi (slika 1), ki vsak zase nosijo svojstvene značilnosti poselitve in prostorskega razvoja.

Slika 1: Kulturno krajinski tipi in sekvence v Občini Idrija (Zavodnik Lamovšek, Švab in Soss 1999).

Slika 2: Naselje Gore –vizualna analiza (Zavodnik Lamovšek, Švab in Soss 1999).

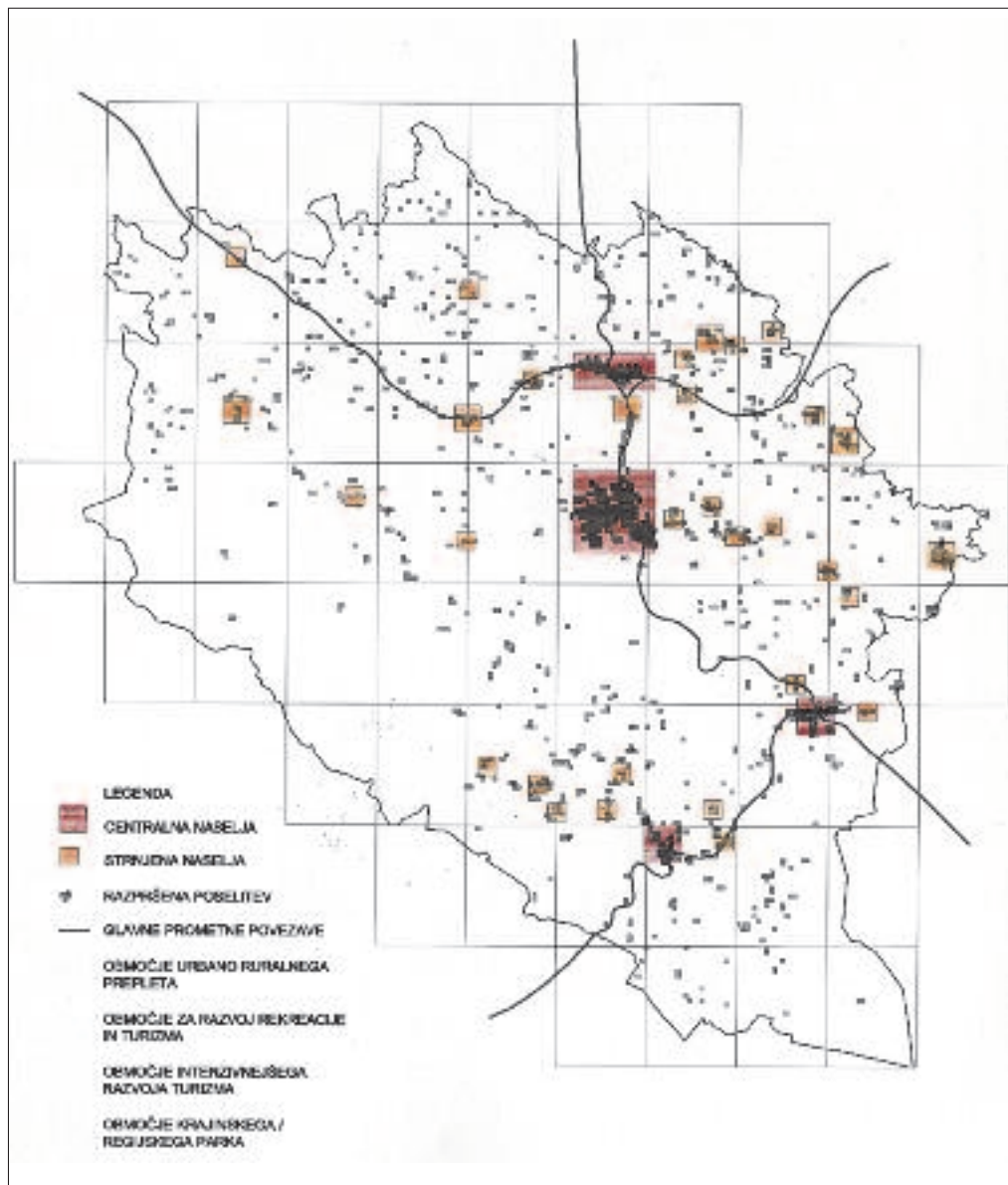
Občina Idrija ima relativno visoko izobrazbeno strukturo prebivalstva med mlajšimi prebivalci (Popis ... 2002), ki že sedaj uporabljajo nove tehnologije in moderno organizacijo dela (po podatkih iz leta 2006 je v vseh večjih naseljih že napeljan optični kabel; Bizjak 2006). Njeno gospodarstvo je bilo v preteklosti usmerjeno v rudnik živega srebra, vendar so se pravočasno začeli usmerjati tudi v druge dejavnosti. Močneje so se začele razvijati tudi oskrbne in storitvene dejavnosti. Poleg tega je sedaj v občini nekaj zelo perspektivnih podjetij, ki zaposlujejo večino aktivnega prebivalstva. Dostopnost iz manjših krajev je dokaj slaba, pomanjkljiva pa je tudi ostala infrastrukturna opremljenost za katero sedaj skoraj v celoti skrbi občina sama (Jankovič, Zavodnik Lamovšek in Žaucer 2006). Najpomembnejši središči v občini sta Idrija in Spodnja Idrija, ki že sedaj tvorita funkcionalno somestje. Sledita jima Godovič in Črni Vrh, ki opravljata nekatere funkcije za vsakodnevno oskrbo prebivalstva. Ostala naselja imajo le eno ali dve dejavnosti, med katerimi prevladujejo avtobusna postaja in trgovina s prehrano. Četrtnina (9) naselij v občini pa nima nobene dejavnosti.

Idrija in Spodnja Idrija ležita v nekoliko razširjenih dolinah, vendar je dolinsko dno tako tesno, da se lahko mesto (Idrija) širi le po obrobni bregovih in vzdolž Idrijce proti 4 km oddaljeni Spodnji Idriji. Sicer so v tesni dolini Idrijce, kjer so le pičle obdelovalne površine, zgolj majhna razložena naselja.

Strnjene vasi so na planotah, kjer so razmere za kmetovanje zelo težke zaradi slabe rodnosti in velikih strmih. Ostali kraji obsegajo navadno več zaselkov in osamljenih kmetij, tako da so izrazito razložena/razpršena tipa. V višini nad 800 metrov nad morjem so Gore (slika 2), Javornik, Korita, Ledinske Krnice, Mrzli Log, Strmec in Vojsko. Najvišje leži prav Vojsko (1087 metrov nadmorske višine), najnižje Spodnja Idrija (316 metrov nadmorske višine). Poleg tega je potrebno omeniti, da sežejo nekatere razložene vasi čez več stometrskih višinskih pasov, med njimi Mrzli Vrh in Mrzli Log čez 300 višinskih metrov in Masore celo čez 700 višinskih metrov.

3.1 Predlog razvojnega koncepta poselitve Občine Idrija

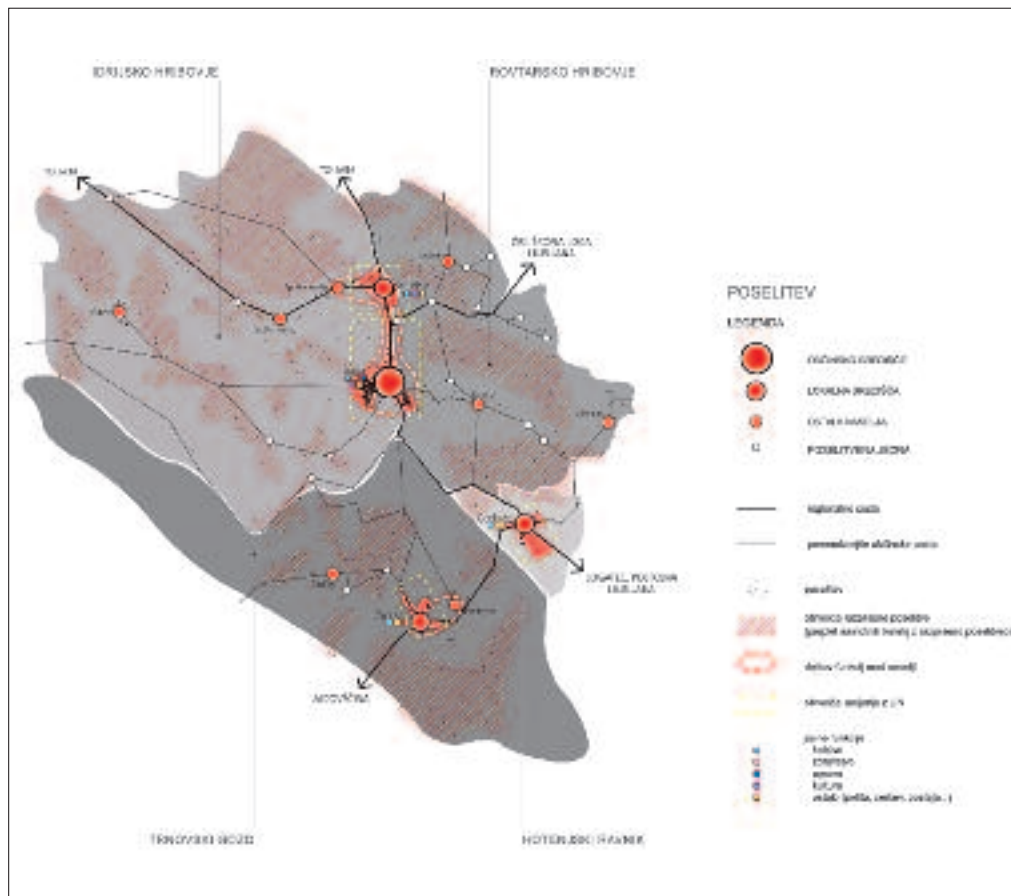
V okviru raziskave je bilo skladno z mednarodnimi (Vodilna načela ... 2000; Evropske ... 1999) in domačimi cilji trajnostnega prostorskega razvoja (Odlok ... 2004) ter glede na prepoznane probleme in trende, izdelanih več konceptov razvoja poselitve v Občini Idrija. Temeljno izhodišče prostorskega

Slika 3: Koncept zmerne prostorskega razvoja (poselitve) v Občini Idrija (Zavodnik Lamovšek, Švab in Soss 1999).

razvoja v Občini Idrija je ohranjanje kakovostne prostorske strukture, ob tem pa izenačiti oziroma ustvariti enakovredne razmere za življenje vseh prebivalcev.

V prispevku prikazujemo koncept zmerne različice prostorskega razvoja poselitve v Občini Idrija (slika 3), ki je bila med obravnavanimi izbrana kot najprimernejša. Temu konceptu je sledila tudi zasnova razvoja poselitve (slika 4), ki je bila pripravljena v okviru strokovnih podlag za pripravo Občinskega

Slika 4: Zasnova razvoja poselitve v Občini Idrija (Jankovič, Zavodnik Lamovšek in Žaucer 2006).

prostorskega načrta Občine Idrija (Jankovič, Zavodnik Lamovšek in Žaucer 2006). Glavne usmeritve prostorskega razvoja občine so v skladu s konceptom zmerne variante sledeče:

- nosilci glavnega gospodarskega in kulturnega razvoja bodo še vedno centralna naselja v občini (Idrija, Spodnja Idrija, Črni Vrh in Godovič), ki sicer ležijo v različnih kulturno krajinskih tipih, zato so tudi usmeritve v razvoj dejavnosti različne po posameznih naseljih;
- v razvoju podeželskega prostora se bodo pokazale razlike v usmeritvi z vnašanjem novih dejavnosti in programov – zahodni del občine (Idrijsko hribovje) bo usmerjen v pretežno ekološki turizem in kmetijstvo. Tu bodo pomembne povezave s Trnovskim gozdom in krajinskim parkom Idrije in Belce. V vzhodnem delu občine (Rovtarsko hribovje) pa je več prostorskih in drugih možnosti za razvoj novih dejavnosti, ki niso neposredno povezane s kmetijstvom. Na sliki 4 je prikazan primer usmeritev za razvoj naselja Gore na ledinski planoti v Rovtarskem hribovju;
- kmetijstvo bo ostalo v približno enakem obsegu kot do sedaj (med posameznimi območji občine se bodo pokazale razlike v intenzivnosti kmetijske pridelave);
- dolgoročni cilj gospodarjenja z gozdovi je njihovo ohranjanje in trajni razvoj v smislu biotske pestrosti ter vseh ekoloških, socialnih in ekonomskih funkcij;
- omogočiti dostop do telekomunikacijskih storitev tudi v podeželskem prostoru;

slednji namreč v sedanjih razmerah ne more več temeljiti le na kmetijski dejavnosti. S tem bo v celotni občini mogoče zagotavljati razvoj s postopno nadgradnjo poselitvenih vzorcev tako v količinskem kot kakovostnem smislu. To pomeni, da je treba nekatere dejavnosti iz urbanih središč preseliti tudi v manjše kraje ali pa jih tam na novo ustvariti z inovativnostjo pri programskih in prostorskih rešitvah. Sledijo izboljšanje dostopnosti do urbanih središč iz podeželskega prostora, boljša komunalna opremljenost, možnost naseljevanja in samozaposlovanja z odpiranjem različnih, a okolju prijaznih dejavnosti na podeželju in ne nazadnje tudi dobra organizacija komunikacijskih omrežij na ravni občine.

5 Viri in literatura

- Bizjak, R. 2006: Izdelava strokovnih podlag poselitev Občine Idrija in dopolnitev Razvojnega programa prostorskega razvoja območja doline Idrije za območje Občine Idrija (prostorske analize). Kolinig d. o. o. Idrija.
- Boeri, S. in Lanzani, A. 1992: Gli orizzonti della citta diffusa, Casabella 588. Milano, Italija
- Evropske prostorske razvojne perspektive. V smeri uravnoteženega in trajnostnega razvoja ozemlja Evropske unije. Dogovorjeno na neformalnem svetu ministrov Evropske unije, odgovornih za prostorsko planiranje. Slovenska verzija. Ljubljana, 1999.
- Fister, P. 1994: Arhitekturne krajine in regije Slovenije. Zavod RS za prostorsko planiranje. Ljubljana.
- Gabrijelčič, P. 1985: Varstvo in urejanje kulturne krajine. Magistrska naloga. Fakulteta za arhitekturo, gradbeništvo in geodezijo Univerze v Ljubljani. Ljubljana.
- Gabrijelčič, P. 1995: Novi poselitveni vzorci na podeželju. Zbornik posveta: Izhodišča, sestavine in problemi celovitega razvoja podeželja v Sloveniji. Ljubljana.
- Gabrijelčič, P., Fikfak, A., Zavodnik Lamovšek, A. 1996: Urejanje prostora z vidika razpršene gradnje. Raziskovalna naloga. Fakulteta za arhitekturo. Ljubljana.
- Jankovič, K., Zavodnik Lamovšek, A., Žaucer, T. 2006: Strategija prostorskega razvoja in prostorski red Občine Idrija. 1. fazno poročilo. LUZ d. d. Ljubljana.
- Koolhaas, R, Mau, B. 1995: S, M, L, XL. 010 Publishers, Rotterdam.
- Ljubljana.
- Medmrežje 1: www.rzs-idrija.si/UNESCO.htm (15. 9. 2010).
- Medmrežje 2: <http://www.zzsz.si/> (15. 9. 2010).
- Mitchell, W. J. 1995: City of Bits; Space, Place and the Infobahn. The MIT Press. Boston, Massachusetts.
- Nared, J., Smrekar, A., Bole, D., Kozina, J., Fridl, J., Polajnar Horvat, K., Gabrovec, M., Repolusk, P., Zavodnik Lamovšek, A., Kavaš, D., Gantar, D., Koman, K. 2010: Strokovno gradivo za pripravo inovativne strategije trajnostnega razvoja Občine Idrija. Geografski inštitut Antona Melika ZRC SAZU. Ljubljana.
- Odlok o strategiji prostorskega razvoja Slovenije. Uradni list RS 76/2004. Ljubljana.
- Pichler Milanović, N. 2005: Urban Sprawl: European patterns, environmental degradation and sustainable development. Ljubljana. Medmrežje: www.ff.uni-lj.si/geo/Publikacije/dela/dela_23.htm (15. 9. 2010).
- Popis prebivalstva. 2002. Statistični urad RS. Ljubljana.
- Potentials for polycentric development in Europe. Final project report. 2004. Nordregio. Stockholm.
- Medmrežje: <http://www.espon.lu/online/documentation/projects/thematic/index> (15. 9. 2010).
- Prosen, A., Zavodnik Lamovšek, A., Žaucer, T., Drobne, S., Sitar, M., Pichler Milanović, N., Soss, K. 2008: Pomen majhnih in srednje velikih mest za razvoj urbanih območij. Ministrstvo za okolje in prostor, Agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije. Ljubljana.
- Ravbar, M. 2001: Zasnova poselitve in prostorski razvoj Slovenije. Inštitut za geografijo.
- Ravbar, M., Drozg, V., Perko, D., Plut, D., Skobir, M., Hočevar, M., Sajko, I. 1995: Zasnova poselitve. Raziskovalna naloga, Inštitut za geografijo. Ljubljana.
- Schaur, E. 1992: Non-planned Settlements, Characteristic Features – Path System, Surface Subdivision. IL 39. Stuttgart.

Statistični letopis 2009. 2010. Statistični urad RS. Ljubljana.

Vodilna načela za trajnostni prostorski razvoj evropske celine. Evropska konferenca ministrov odgovornih za regionalno planiranje. Hannover, 2000.

Zavodnik Lamovšek, A. 1997: Razvoj sistemov poselitve – od ideje centralnosti do disperzije. Magistrska naloga. Fakulteta za gradbeništvo in geodezijo Univerze v Ljubljani, IPŠPUP. Ljubljana

Zavodnik Lamovšek, A. 2010: Strokovne podlage za področje prostorskega razvoja. Strokovno gradivo za pripravo Inovativne strategije trajnostnega razvoja Občine Idrija. Geografski inštitut Antona Melika ZRC SAZU. Ljubljana.

Zavodnik Lamovšek, A., Švab, K., Soss, K. 1999: Možnosti poselitve v Občini Idrija: strokovne podlage za oblikovanje predloga strategije prostorskega razvoja Občine Idrija s posebnim poudarkom na razvoju poselitve. Fakulteta za gradbeništvo in geodezijo Univerze v Ljubljani. Ljubljana.

KULTURNA KRAJINA NA IDRIJSKEM, NJENO SPREMINJANJE IN POTENCIALI

dr. Damjana Gantar

Urbanistični inštitut Republike Slovenije

damjana.gantar@uirs.si

UDK: 911.53(497.4Idrijsko)

IZVLEČEK

Kulturna krajina na Idrijskem, njeno spreminjanje in potenciali

Kulturna krajina nastaja skozi daljša časovna obdobja in je rezultat človekovega delovanja v določenem prostoru. Na Idrijskem so kulturno krajino v preteklosti oblikovale in zaznamovale dejavnosti, povezane z rudarstvom in pridobivanjem lesa, v kotlini in dolinah Idrijce s pritoki so našla prostor večja naselja, industrija in ceste, na planotah ima poleg gozdarstva večji pomen še kmetijstvo. Danes se ohranjena in slikovita kulturna krajina povezuje predvsem z možnostmi za razvoj sonaravnega turizma in rekreacije. Vse bolj spoznavamo njen pomen za kakovost življenja nasploh, s svojo drugačnostjo je tudi pomembna nosilka krajevne identitete. Prispevek podaja kratek oris stanja in dejavnosti, ki so v največji meri zaznamovale prostor na Idrijskem. Kako se bo kulturna krajina na Idrijskem v prihodnje verjetno razvijala, prikazujejo scenariji razvoja kulturne krajine za območje Godoviča in Črnega Vrha.

KLJUČNE BESEDE

kulturna krajina, prostorski razvoj, prostorski scenariji

ABSTRACT

Changes and the potential of the cultural landscape in the Municipality of Idrija

Cultural landscapes arise through the interaction of human activity and natural conditions in a particular place. Idrija and its surroundings were shaped by mining and forestry, the basin and valleys were settled, factories and roads were built, and the surrounding plateaus were primarily used for forestry and agriculture. Today this preserved and picturesque landscape offers potential for developing sustainable tourism and recreation in a natural environment. Its importance for quality of life and local identity is highly acknowledged. This article briefly reviews the current condition of Idrija's landscape and the activities that shaped it in the past and are shaping it now. The future of the landscape is illustrated by scenarios for the Godovič and Črni Vrh areas.

KEY WORDS

cultural landscape, spatial development, spatial scenarios

1 Kulturna krajina, njen nastanek in značilnosti

Kulturna krajina je življenjski prostor in prostor, v katerem se odvijajo mnoge dejavnosti. Razvila se je skozi dolga časovna obdobja kot rezultat naravnih procesov in človekovih dejavnosti. S svojim delovanjem in samo prisotnostjo stalno spreminjamo, pa tudi vzdržujemo in ohranjamo kulturno krajino. Vpetost življenja v kulturno krajino je močna predvsem na podeželju, posledično tam spremembe močnejše občutimo. Za ljudi, ki so neposredno vezani na kulturno krajino, kot na primer za kmete, so spremembe ključno povezane z ravnanjem oziroma gospodarjenjem.

Pojem krajina ima zelo širok pomen, izvorno pomeni prostor, ki ga glede na različne lastnosti dojemamo kot celoto (Haber 1995, 38). Krajina je splet ekoloških, družbenih, ekonomskih in kulturnih prvin in procesov. Je sistem, ki se stalno spreminja. Nastanek in obstoj krajine je neločljivo povezan s človekom. Poimenovanje kulturna krajina še posebej zajema vpliv človeka na oblikovanje določene prepoznave krajine; na primer kot neposredno spreminjanje kulturne krajine s kmetijsko in gozdarsko dejavnostjo; zanj je značilen mozaičen preplet gozda, kmetijskih površin in poselitve. Poleg kulturne krajine razlikujemo naravno krajino, ki se razvija skladno z naravno dinamiko v bolj odmaknjenih območjih, čeprav je danes vpliv človeka skoraj nemogoče izključiti.

V nadaljevanju se bomo osredotočili na povezavo med kulturno krajino in človekom. Kako ljudje, ki v tem prostoru živijo, sooblikujejo kulturno krajino in kakšen je rezultat njihovega delovanja. Katere dejavnosti najbolj občutno prispevajo k oblikovanju in spreminjanju ter kakšna bo krajina v prihodnosti ob nadaljevanju določenih trendov.

2 Značilnosti kulturne krajine Občine Idrija

Občina Idrija leži na stiku celinskega in sredozemskega podnebja, vplivi obeh tipov se prepletajo in prispevajo k pestrosti in raznolikosti naravnih razmer. Raznolikost se kaže tudi v razgibani izoblikovanosti površja, kraških pojavih, izjemnem gozdnem in vodnem bogastvu ter mnogih endemitskih rastlinskih vrstah.

Posebnosti se odražajo tudi pri načinu gospodarjenja s prostorom, kar je pustilo svoj pečat predvsem v podeželskem svetu, z neposrednim stikom kmetov in gozdarjev z zemljo. Tako so se razvile vasi na planotah, zaselki, osamele kmetije globoko v gozdu ali na višjih legah, kjer se je le dalo najti zadovoljive razmere za preživetje.

Po Regionalni razdelitvi krajskih tipov (1998) je večina območja Občine Idrija uvrščena med zahodnoslovenske predalpske krajine (Marušič in sodelavci 1998a), manjše območje med Črnim Vrhom in Godovičem pa spada med kraške krajine notranjske Slovenije (Marušič in sodelavci 1998a). V območju so različni podnebni vplivi in geološka zgradba, kar se odraža v oblikovanju tako predalpskih kot dinarsko kraških potez pri površinskem pokrovu in raznolikosti rabe prostora. Značaj krajine tega območja oblikuje preplet gozdnih in kmetijskih zemljišč ter menjavanje hribovitega reliefa z uravnavami, na katerih so vidni kraški pojavi. Na severnem delu območje prehaja v predalpsko regijo, za katero so značilne razgibane planote, hrbti, zaobljeni vrhovi ter ozke, globoke doline, vodotoki imajo v višje ležečih grapah in soteskah hudourniški značaj. Gozdnatost območja je zelo velika in daje prostoru enoten videz. Predvsem na obrobju se pojavlja strnjen gozd in značilna pojavnost kmetijskih zemljišč z osamelimi kmetijami in zaselki (Regionalna razdelitev ... 1998).

Uvodoma smo poudarili, da je kulturna krajina rezultat naravnih in antropogenih, to je človeških vplivov. Dejavnike, ki kulturno krajino oblikujejo lahko razdelimo na zunanje in notranje. Zunanji so tisti, ki delujejo iz nekega širšega okolja, na primer z ravni države ali globalno – podnebne spremembe, politike, selitve; notranji pa delujejo znotraj ožjega območja, ki ga opazujemo – demografski procesi, gospodarske razmere, razvojne pobude. Poleg naštetih je še mnogo drugih dejavnikov, katerih vplive pa je težko opredeliti, saj delujejo posredno ali v povezavi z drugimi dejavniki.

Na splošno velja, da kulturno krajino v največji meri oblikujejo kmetijska raba, gozdarstvo, poselev in infrastruktura. Dejavnosti, ki najbolj vplivajo na podobo kulturne krajine in prostora nasploh, so tako imenovane primarne dejavnosti, ki so surovinsko in prostorsko najbolj intenzivne: rudarstvo, kmetijstvo in gozdarstvo. Vpliv teh dejavnosti na prostor je bil v preteklosti izjemen, saj so tudi obsegale domala celoten prostor.

Rudarstvo na Idrijskem je bilo življenjskega pomena. Vplivi sežejo od samega nastanka mesta do ustvarjanja razmer za razvoj tehnike, znanosti in različnih dejavnosti, do negativnih vplivov, ki se v prostoru in okolju odražajo še več kot trideset let po zaprtju rudnika, na primer onesnaženost reke Idrijce in Tržaškega zaliva z živim srebrom. V zadnjem času se je vpliv primarnih dejavnosti na prostor zmanjšal oziroma spremenil. Kmetijstvo in gozdarstvo na Idrijskem sta še vedno pomembna. Predvsem pri kmetijstvu se opaža intenzivnejši vpliv na nekaterih za kmetijstvo ugodnih površinah, kot so planote, medtem ko v območjih s težjimi razmerami kmetijstvo ostaja zgolj dopolnilna dejavnost in ponekod le težko kljubuje naravni sukcesiji, kmetijske površine pa se umikajo gozdu. Obratno pa gozdarstvo v zadnjem času pridobiva na pomenu. Spremembe prinaša usmerjenost v pridobivanje lesne biomase, ki je na območju Idrije trenutno slabo izkoriščen potencial.

Občina Idrija je ena redkeje poseljenih občin z velikim deležem prebivalcev, ki živijo na podeželju. Poleg dveh strnjenih naselij – Idrije in Spodnje Idrije, sta Godovič in Črni Vrh pretežno razpršeni naselji z vaškim jedrom. Vsa naselja so nastala v predindustrijskem času, po obliki so gručasta in zvezdaste oblike. Na ostalih območjih, zlasti na planotah, prevladuje razpršen vzorec poselitve. Tradicionalno podeželje se je v veliki meri preobrazilo v bivalno okolje za vozače, manj kot 10 % prebivalstva se še ukvarja s kmetijstvom (Strokovne podlage ... 2006). Največji razvojni potencial ima Godovič, in sicer z bližino priključka na avtocesto, poslovno cono in večjim številom delovnih mest, kot je prebivalcev. Z vzorcem poselitve so povezane prometne značilnosti Občine Idrija, ki je zaradi reliefnih značilnosti težko dostopna tako z goriške, gorenjske kot z ljubljanske smeri, kar vpliva na omejene razvojne možnosti. Ceste v največji meri potekajo po dolini reke Idrijce in njenih pritokov. Zaradi boljše in hitrejše prometne povezave z Ljubljano se Idrija funkcionalno bolj veže na Osrednjeslovensko regijo kot na Goriško, predvsem z vidika višjega šolstva, zdravstvene oskrbe in zaposlovanja. Cestno omrežje v Občini Idrija sestavlja glavna regionalna cesta imenovana Keltika, ki povezuje Ljubljano in Tolmin. Poleg teh dejavnosti imata večji vpliv na prostor še turizem in energetika, vendar na območju idrijske občine zaradi manjšega obsega obeh dejavnosti ni večjih konfliktov ali prostorskih posledic.

3 Krajina – med varstvom in razvojem

Z nenehnim spreminjanjem zaradi delovanja naravnih procesov in vplivov človeka, ki prostor izrablja za poselitev, kmetijstvo, gozdarstvo, proizvodne in druge dejavnosti, se torej oblikujejo raznovrstne kulturne krajine. Zavedanje njihovega pomena za razvoj in za samo kakovost bivanja vse bolj prihaja v ospredje, prav tako se večja skrb za njihovo ohranjanje in vključevanje v celostno podobo in prepoznavnost določenega območja. Prepoznavne in izjemne krajine pa so tudi del nacionalne identitete in del kulturne dediščine.

Kljub temu, da so naraščajoči pomen ter nove vloge kulturne krajine splošno priznani, razmerje med regionalnim razvojem in spremembami kulturne krajine še ni bilo celovito raziskano. V ospredju je bil varstveni vidik in s tem zaščita krajine pred različnimi vplivi, mnogokrat na račun omejevanja razvoja. V zadnjem času se krajina vse pogosteje obravnava kot sistem, podvržen naravnim, ekonomskim in socialnim silnicam, ki nastopa kot pomemben vir in obenem kot lokacijski faktor regionalnega razvoja. Z uveljavitvijo takega pristopa so povezane pričakovane spremembe v zaznavi in stališčih do razvoja podeželja, vloge družbe, podobe in identitete območja ter lokalnega sodelovanja in osveščanja (Golobič s sodelavci 2004).

Varstveni vidiki so uveljavljeni skozi različna zavarovanja. Na območju Občine Idrija je tako zavarovano območje Krajinskega parka Zgornja Idrija, ki obsega 4230 hektarov večinoma gozdnih površin. V območje parka sodijo klavže na Idriji in Belci in Divje jezero (medmrežje 1). Vloga krajinskih parkov je predvsem izobraževalna, ob določenih omejitvah lahko nudijo izjemno okolje za rekreacijo in sprostitve. Na določenih delih, ki so izjemnega pomena, je vloga rezervatna in znanstveno-raziskovalna (na primer naravni rezervat v okviru krajinskega parka). Da bi se naravna in kulturna vsebina parkov ohranila, so za tovrstna območja sprejeti varovalni režimi. Za celotno območje Krajinskega parka Zgornja Idrija veljajo omejitve v zvezi z gradbenimi posegi, izkoriščanjem naravnih virov, nabiranjem rastlin, lovom in onesnaževanjem, omejen je dostop do parka v najbolj obremenjenih – poletnih mesecih. Krajinski parki so poleg varstva tudi priložnost za sonaraven razvoj območja in promocijo, vendar je mnogo odvisno od pristopa in organizacije posameznega parka. Zgolj razglasitev varstvenega režima, brez upravljalnega načrta in oseb, ki bi načrt udejanjile, ni dovolj. Morda se je tudi zaradi te nedorečenosti krajinskega parka uveljavila težnja po ustanovitvi geoparka, ki bi po vzoru že ustanovljenih parkov na območju Francije in Nemčije združeval promocijo in ohranjanje naravne in geološke dediščine. Poleg tega naj bi geopark združeval lokalno prebivalstvo, z namenom varovati naravo in skrbeti za razvoj podeželja (Peljhan, Kavčič in Režun 2009, 31). Skrb za razvoj podeželja pa ne more mimo kulturne krajine, ki dejansko pomeni ves odprti prostor, v katerem potekajo človekove dejavnosti.

In tako pridemo do drugega vidika: kulturna krajina kot razvojni dejavnik, kar pomeni, da v kulturni krajini najdemo okolje za umeščanje različnih dejavnosti, vire za razvoj dejavnosti (od naravnih do človeških), prostor, ki je privlačen in prepoznaven ter končno veže nase tudi neko identiteto, ki določeno območje loči od drugih.

Kulturna krajina kot razvojni dejavnik postaja v evropskem prostoru deležna vse večjega zanimanja ter je ključen predmet mnogih politik in programov na državni in evropski ravni, kot so na primer Panevropska strategija biotske in krajinske raznovrstnosti (medmrežje 2), Evropska konvencija o krajini (Zakon o ratifikaciji Evropske ... 2003) in Strategije prostorskega razvoja Slovenije (Odlok o Strategiji ... 2004). Evropska konvencija o krajini (Zakon o ratifikaciji ... 2003) določa, da morajo države podpisnice na svojem območju prepoznati krajine, analizirati njihove lastnosti in pritiske nanje ter spreminjanje, in jih ovrednotiti ob upoštevanju vrednot, ki jih krajinam pripisujejo zainteresirane strani in prebivalstvo.

4 Prostorski scenariji – uporaba za ponazoritev razvoja kulturne krajine za območje Črnega Vrha in Godoviča

Spremembe kulturne krajine na območju Idrije, natančneje v krajevnih skupnostih Godovič in Črni Vrh, so bile predmet raziskave o prostorskih scenarijih, ki je potekala v okviru doktorskega dela (Gantar 2009a). Raziskava je obsegala izdelavo prostorskega scenarija, ki je pokazal, kakšna bo kulturna krajina na območju Godoviča in Črnega Vrha čez petnajst let ob nadaljevanju sedanjih trendov spreminjanja določenih kategorij prostorske rabe ter ob upoštevanju nekaterih trendov, politik in razvojnih pobud. Poleg scenarija, ki je bil izdelan na podlagi obstoječih trendov in razpoložljivih podatkov, so zanimivi tudi scenariji, ki so jih napisali sodelujoči v raziskavi, kmetje, ki so hkrati prebivalci in uporabniki kulturne krajine, in odločevalci, ki vplivajo na krajino predvsem z možnostjo odločanja o prihodnjih spremembah (programih in projektih) v določenem prostoru.

V raziskavi je sodelovalo 135 kmetov, v vzorec so bili vključeni vsi nosilci kmetijskih gospodarstev na območju.

Sodelujoče v raziskavi smo naključno razporedili v dve skupini, polovica sodelujočih je prejela vnaprej pripravljen scenarij, o katerem so izražali mnenja, predstavniki iz druge skupine pa so sami napisali scenarij. V nadaljevanju so vsi odgovarjali na ista vprašanja, opažene razlike med odgovori obeh sku-

Preglednica 1: Izbrani primeri scenarijev iz skupine kmetov.

Prihodnje spremembe na območju krajevnih skupnosti Godovič in Črni Vrh

1)

Če bo šlo po planu, v Godoviču ne bo zaraščanja, ker se bo gradilo – individualna gradnja. Delno se bo še vedno zaraščalo na slabših zemljiščih, gozd se bo širil.

Za industrijsko cono je planirana razširitev.

Povečalo se bo število prebivalcev, vpliv na razvoj društev (gasilsko, športno, kulturno, turistično – ustanoviti). Razvoj prehodnega turizma.

2)

Višje ležeče območje Javornika, Zakrižne gore, Mrzlega loga se bo še naprej zaraščalo, razen površin, ki se jih da strojno obdelati in niso strme. Hiše bodo za vikende, kot so večinoma že sedaj. Naselji Črni Vrh in Trebče se bosta širili okoli obstoječih stavb, ne glede na to, ali so to dobre kmetijske površine, prav tako tudi okoliški zaselki.

Enako in še hitreje bo v Godoviču in verjetno bo Godoviško polje čez 15 let zazidano s tovarnami.

V Godoviču bi bila ustrezna raba prostora taka, da bi najprej določili traso ceste, v katere bližini naj ne bi bilo stavb (20 m od ceste). Industrijska cona naj bi bila strnjena, in sicer ob cesti, od konfina proti Godoviču. Polja, kjer sta Slovenijales in IMP, pa bi morali ohraniti, prav tako ob cesti proti Logu.

Naselja bi morala biti strnjena na manj rodovitnih delih, v okolici Godoviča (Strmec, pri tunelu, proti Logu).

3)

Kljub čiščenju obrobij gozdov in senožeti se mi zdi, da se kmetijske površine še vedno preveč zaraščajo.

Industrijska cona se bo najbrž še kaj razširila.

Kmetijstvo bodo opustili še tisti manjši kmetije, ki se sedaj trudijo, da bi obdržali vsaj tisto, pri čemer so, ker ne bodo mogli konkurirati večjim (stroji, način dela). Kjer so strmine, se s stroji ne da delati, ročno delo pa je v današnjem času premalo cenjeno, oziroma mladi nočejo delati, če okrog njih ne ropota.

Kraji se bodo številčno povečali, predvsem tam, kjer bo možnost zaslužka.

pin so bile ključne za vrednotenje vplivov uporabe scenarija. V pisanje scenarijev smo vključili tudi osem zaposlenih na vodilnih mestih v državni in občinski upravi. Razliko med vsebino scenarijev, ki so jih napisali kmetje ter vsebino, ki so jo napisali tako imenovani odločevalci, lahko ocenimo zgolj kvalitativno, a vendar je očitna. V nadaljevanju predstavljamo tri izbrane primere scenarijev, ki so jih napisali sodelujoči kmetje, ter tri primere, ki so jih napisali odločevalci.

Iz navedenih primerov se odraža razlika med scenariji, ki so jih napisali kmetje ter scenariji odločevalcev. Na splošno lahko rečemo, da delovno področje in izobrazba vplivata na vsebino scenarija, da osebna angažiranost (življenje na podeželju, poznavanje prostora in problematike) vpliva na podrobnost odgovorov in večjo pripravljenost na sodelovanje v raziskavi, ter da bolj kot poznavanje prostora (življenje in delovanje v občini) na tematiko scenarija vpliva delovno področje (anketiranec se je osredotočil ali je vsaj v večji meri omenjal problematiko, ki mu je poznana iz njegovega dela).

5 Kulturna krajina na Idrijskem v prihodnje

Pogledi posameznikov, ki živijo ali pa so z določenim prostorom povezani zaradi službe, so zanimivi, saj prikazujejo določena prepričanja o prihodnosti. V raziskavi se je pokazal dokaj enoten pogled na razvoj kulturne krajine na območju Godoviča in Črnega Vrha, pričakovanje nadaljnega zaraščanja, širjenja industrijske cone in poselitve. Pogledi sodelujočih kmetov in odločevalcev so v določeni meri skladni s scenarijem, ki je bil pripravljen vnaprej z uporabo metode markovskih verig, pri kateri

Preglednica 2: Scenariji, ki so jih napisali odločevalci.

Prihodnje spremembe na območju krajevnih skupnosti Godovič in Črni Vrh

O1)

Ceste: razširitve obstoječih, nove povezave, kategorizacija cest (na primer iz gozdnih v lokalne).

Stanovanjske stavbe: povečanje individualnih hiš, propadanje starejših v središčih naselij.

Gospodarske stavbe: malo večjih, morda 1–2 lokaciji.

Kmetije: povečevanje kmetijskih gospodarstev, zmanjševanje števila kmetij.

Druge dejavnosti: zmanjševanje storitvenih dejavnosti.

Vikendi: pritisk na pozidavo na prisojnih legah.

Kmetijske površine: njive – sprememba njiv v travnike, zlasti v ravninah, kjer le-te še so.

Travniki: intenzifikacija v ravninah.

Sadovnjaki: pozidava, v kolikor so ob vaseh.

Senožeti, pašniki: postopno zaraščanje ob opuščanju kmetovanja na strmejših legah.

Gozd: pomikanje navzdol.

Zaraščajoče površine: zaraščanje na opuščenih, strmejših legah ali ob neustreznem kmetijstvu (paša brez košnje).

Neobdelane kmetijske površine: v ravnini pozidava, na pobočjih zaraščanje.

O3)

Delež travniških in njivskih površin se bo zmanjšal na račun gozda in deloma zaraščanja. S tem se bo spremenila podoba krajine. Območje lahko postane zanimivo za vikende ali tudi za stalno bivanje, kupovanje obstoječih opuščenih kmetij, vendar ne za kmetijsko dejavnost.

Možno je širjenje zasebnih podjetij, tudi z dejavnostjo, ki nima nobene osnove na tem območju, vendar je smiselna zaradi razmeroma dobre prometne povezave.

Možna je alternativa, da območje najde svoj razvojni smisel v celovitem trženju Trnovskega gozda (idrijskega) kot sonaravno ohranjenega območja (vključno Natura 2000) in daje poudarek sonaravnemu kmetijstvu in turistični infrastrukturi, ki temelji na kapacitetah območja, kar terja motivacijo (programsko in finančno) ter izobraževanje.

O7)

Godovič bo deležen najhitrejšega razvoja – do 2000 prebivalcev. Do leta 2013 bo zgrajena nova infrastruktura, vodovod, kanalizacija, čistilna naprava. Za zaposlene na inštitutu in priseljence bodo potrebna nova kakovostna stanovanja ali hiše (zgrajene v okviru podjetja ali zasebno). Potrebno bo dvigniti standard v naselju (trgovska, gostinska ponudba, šport). V okviru Občine Idrija se bo Godovič razvijal najhitreje. Nekaj kmetij se bo ohranilo (čiste, intenzivne kmetije), ostale bodo prodajale zemljišča. Razvil se bo tudi turizem (Godovič, Lome, Javornik), miren, podeželski turizem, oddih v naravi ..., ki bo vključeval tudi regijski park Trnovski gozd in Krajinski park Zgornja Idrija (oba naj bi se upravljala iz Občine Idrija). Spodbujanje biokmetijstva, manj gnojenja, manj živine, preusmeritev kmetov v turizem (izobraževanje za kakovostno storitev). Črni Vrh bo deležen manjšega razvoja, predvsem se bo povečala stanovanjska gradnja, ne pa razvoj industrije. Preusmeritev kmetov (v Zadlogu) v turizem. Majski hrošč bo saniran (43 % površin, zasejanih z glivo, naj bi ustavilo razvoj hrošča za 20 let). Energetsko na območju Črnega Vrha usmeritev v biomaso (za oskrbo centra naselja, šole, doma upokojevence ...), Godovič pa s plinom oziroma kombinirano z biomaso. Razvoj različnih dejavnosti (storitvenih) bo spodbudil spremembo narave dela, več dodane vrednosti, s čimer bo zaposlitev omogočena tudi drugim (ne samo s področja elektra, strojništva ...), temveč tudi v kulturi, izobraževanju, zdravstvu, turizmu.

prikaz prihodnjih sprememb in procesov temelji na skladnosti časovnih in prostorskih procesov z zakoni verjetnosti (Gantar 2009b). V izdelavo scenarija so bili vključeni vsi bistveni podatki, prostorske značilnosti in dejavniki, ne vključuje pa morebitnih posledic nepredvidljivih dogodkov. Scenarij, izdelan po tej metodi, napoveduje verjetne spremembe za območje krajevnih skupnosti Godovič in Črni Vrh čez 15 let:

Slika 1: Črnovrška planota: stanje leta 2007.

Slika 2: Črnovrška planota: scenarij za leto 2022.

Slika 3: Okolica Godoviča: stanje leta 2007.

Slika 4: Okolica Godoviča: scenarij za leto 2022.

Na območju Godoviča se je povečala gostota stanovanjske pozidave. Z enodružinskimi hišami so zapolnjena prosta stavbna zemljišča znotraj naselja in ob robu naselja, obrtna cona je razširjena. V Godoviču je zgrajena obvoznica, cesta Godovič–Kalce je prilagojena za višje hitrosti. V naselju Črni Vrh je zgrajenih več novih stanovanjskih objektov. V drugih manjših zaselkih so zgrajene posamezne hiše in gospodarska poslopja oziroma so obnovljeni starejši objekti. Skupno so se pozidane površine povečale za dobrih 10 %. V naseljih Godovič in Črni Vrh sta manjša oskrbna centra s trgovinami, z gostinsko dejavnostjo, s poštnimi in z bančnimi storitvami. V odprtem prostoru so se površine v zaraščanju zmanjšale za približno 10 %. Le majhen del (okoli 10 %) kmetijskih zemljišč, ki je bil neobdelan ali v zaraščanju, ostaja neobdelan. Čiščenje zaraščenih površin ter odstranjevanje grmičevja in drevja na kmetijskih površinah poteka predvsem zaradi pridobivanja biomase. Travniške površine se niso bistveno spremenile, zmanjšale so se za 3 %, obseg se vzdržuje s košnjo in pašo. Površina gozda se je povečala za 1 %. Površine njiv in vrtov, ki vključujejo tudi vrtove ob hišah, so bolj spremenljive, mogoče je povečanje celo do 30 %. Za dobrih 30 % so se zmanjšale površine sadovnjakov, predvsem na račun gradnje znotraj in ob robu naselij.

Predstavljeni scenarij je bil izdelan zgolj za območje Godoviča in Črne Vrha, vendar lahko podobne trende prenesemo na širši prostor Občine Idrija, predvsem na planote, kjer sta raba in način obdelave podobna, na primer Ledinsko planoto, Vojskarsko planoto in druga višje ležeča območja, kjer se prepletata kmetijska in gozdarska raba.

Pri predvidevanju prihodnjih sprememb v določenem prostoru je zelo pomembno upoštevanje načrtovanih sprememb in razvojnih pobud. Tvorno sodelovanje vseh zainteresiranih v prostoru je ključnega pomena, da se načrtovane spremembe udejanjijo. V zadnjem času poleg uveljavljenih dejavnosti iščemo razvojne priložnosti, ki so prostoru in prebivalcem prijazne, pri tem je potencial kulturne krajine na Idrijskem še dokaj neizkoriščen. V prihodnosti bi kulturna krajina v Občini Idrija lahko igrala vlogo razvojnega dejavnika in nosilke identitete v povezavi s prepoznavnimi znamenitostmi.

6 Viri in literatura

- Gantar, D. 2009a: Scenariji razvoja kulturne krajine kot dejavnik spreminjanja stališč in ravnanja deležnikov. Doktorska naloga, Biotehniška fakulteta Univerze v Ljubljani. Ljubljana.
- Gantar, D. 2009b: Uporaba markovskih verig za zasnovno scenarija razvoja kulturne krajine. Urbani izziv1/2009. Ljubljana.
- Golobič, M., Bačnar, D., Praper S., Črnič Mali, B. 2004: Regionalni razvoj in spremembe kulturne krajine: krajina kot razvojni dejavnik: ciljni raziskovalni program Konkurenčnost Slovenije 2001–2006. Ljubljana.
- Haber, W. 1995: Concept, origin and meaning of landscape. Cultural landscapes of universal value; Components of a global strategy. New York.
- Marušič, J., Jančič, M., Hladnik, J., Kravanja, N., Kolšek, A., Piano, S., Simič, M. 1998a: Krajine predalpske regije, regionalna razdelitev krajinskih tipov v Sloveniji. Urad Republike Slovenije za prostorsko planiranje Ministrstva za okolje in prostor. Ljubljana.
- Marušič, J., Ogrin, D., Jančič, M., Hudoklin, J. 1998b: Kraške krajine notranje Slovenije, regionalna razdelitev krajinskih tipov v Sloveniji. Urad Republike Slovenije za prostorsko planiranje Ministrstva za okolje in prostor. Ljubljana.
- Medmrežje 1: http://park.idrija-turizem.si/01_oparku.php (4. 5. 2010).
- Medmrežje 2: <http://www.strategyguide.org/fulltext.html> (4. 5. 2010).
- Odllok o Strategiji prostorskega razvoja Slovenije. Uradni list RS 76/2004. Ljubljana.
- Peljhan, M., Kavčič, M., Režun B. 2009: Naravoslovna dediščina Idrije povezana v Geopark. Idrijski razgledi 1/2009. Idrija.
- Strokovne podlage za poselitev Občine Idrija. Spodnja Idrija, 2006.
- Zakon o ratifikaciji Evropske konvencije o krajini, Uradni list RS 19/2003. Ljubljana.

O USTVARJALNI KULTURI MLADIH: ZA ŽIVAHNO PRIHODNOST MESTA

Matevž Straus

matevz.straus@klub-kis.si

UDK: 316.7-053.6(497.4Idrija)

IZVLEČEK

O ustvarjalni kulturi mladih: za živahno prihodnost mesta

V prispevku je izpostavljeno, da dejanja krajevne oblasti v Idriji, kot so vpis na UNESCO-v seznam svetovne dediščine, geopark, Alpsko mesto leta 2011, niso dovolj za razvoj in blaginjo mesta. Predlagana je uporaba teorije »kreativnih mest«, saj bi negovanje ustvarjalnosti, inovativnosti in podjetništva zagotovilo primeren človeški in kreativni kapital za udejanjenje zgoraj naštetih projektov. Avtor obravnava dva predloga in uresničitev le-teh: 1. vzpostavitev živahne kulture na ravni ulice, in 2. opolnomočenje mladine in mladinskih scen za samostojno vključitev v lokalno skupnost. Vključitev mladine v vizijo prihodnosti mesta razumemo kot ključno za nadaljnji razvoj Idrije.

KLJUČNE BESEDE

teorija kreativnih mest, mladina, kreativnost, kultura na ravni ulice

ABSTRACT

Creative youth culture: A dynamic urban future

This paper argues that activity by the local government in Idrija such as registration on the UNESCO World Heritage List, a geopark, and the title Alpine Town of the Year 2011 are insufficient to develop and ensure the prosperity of the town. It suggests that creative cities theory should be applied because activity nurturing creativity, innovation, and entrepreneurship would ensure adequate human and creative capital to realize these projects. Two proposals and their application are discussed in detail: establishing a dynamic street-level culture and empowering youth and youth scenes for independent engagement in the local community. Including youth in the vision of the town's future is believed to be crucial for Idrija's further development.

KEY WORDS

creative cities theory, youth, creativity, street-level culture

1 Uvod

»Zdi se nam, kot da živimo v čarobnem in zamaknjenem svetu preteklosti ...« (Šabec 2004, 9).

Mancur Olson (1982) v svojem delu *Rise and Decline of Nations* ugotavlja, da je nazadovanje držav in regij rezultat organizacijske in kulturne otdritve arterij, kar on poimenuje »institucionalna skleroza« in trdi, da imajo kraji, ki uspevajo in se uspešno razvijajo v nekem obdobju, težavo sprejemanja in prevzemanja novih organizacijskih in kulturnih vzorcev – so »ujeti v svoji preteklosti«. Olson nam da misliti, ali je mogoče Idrijo najti prav tu. Uspešna petstoletna tradicija rudarjenja je mesto vzpostavila kot mesto naravoslovnih znanosti, ki je prek rudnika privabljalo mnoge svetovno znane naravoslovce, raziskovalce in ustvarjalce. Ob zatonu rudarjenja je preusmeritev v fordistično industrijsko proizvodnjo nadaljevala na naravoslovnih in tehniških profilih – a do ključnega preobrata v režimu proizvodnje in miselnosti še ni prišlo.

V ta razporek na prehodu iz fordistične proizvodne družbe v post-fordistično proizvodno družbo pa se Idrija umešča prav danes – priprava strategije trajnostnega razvoja, vpis na UNESCO-v seznam svetovne dediščine, priprava geoparka, oživitvev Krajinskega parka Zgornja Idrijca, prevzem naslova Alpsko mesto leta 2011 ... Ključno vprašanje tako postaja, kakšno prihodnost občine želimo, kako zagotoviti razvoj in se izogniti Olsonovi »ujetosti v svoji preteklosti«.

V zadnjih letih smo na področju krajevnih in pokrajinskih politik priča tako imenovanemu »kulturnemu obratu« (*cultural turn*), pri katerem so v ospredju krajevni gospodarski razvoj in revitalizacija mestnih središč (Ponzini in Rossi 2009). Predvsem je očitna popularnost teorije tako imenovanih kreativnih mest (*creative city*), kjer prednjačita Richard Florida (2002) in Charles Landry (2004). Teorija odgovarja na vprašanja prehoda in vprašanja spremembe koncepta dela ter spremenjene vloge občinskih oblasti pri upravljanju mest in občin. V tem članku bodo izpostavljene nekatere značilnosti teorije kreativnih mest, prikazane temeljne smernice na primeru Idrije, izpostavljene priložnosti in pomanjkljivosti ter argumentirana nujnost vključitve mladine v razvojno vizijo občine in procese odločanja.

2 Ustvarjalnost

Ob spremenjenih družbenih razmerah na globalni ravni in postopnem preusmerjanju lokalnih korporacij v dejavnosti z visoko dodano vrednostjo je premislek o strategijah razvoja in upravljanju potencialov in kapitalov nujen, kot tudi premislek o zadrževanju in privabljanju mladih v občino ter krepitev občutka pripadnosti mestu. Ključna ugotovitev, ki jo Florida (2002) izpostavlja, je prav dejstvo, da krajevnost vedno bolj pridobiva na pomenu. Kakor pravi Taylor (v Edgar in Taylor 2004, 158) – »mesta so več kot zgradbe in kraji, kjer ljudje preprosto preživijo. So zibelke družbenih in ekonomskih aktivnosti, kjer prav raznolikost interakcij ustvarja nove pobude, nove ideje in novo energijo. Mesta morajo biti po-ustvarjena kot atraktivni prostori, kjer bodo ljudje z izbiro želeli živeti in delati in kjer bodo uživali prosti čas in se kulturno udeleževali«.

Koraki v pravo smer so že bili storjeni (UNESCO, geopark, regijski park, Alpsko mesto), a kar jim je skupno, je pomanjkanje človeške podstati. So odraz institucionaliziranih poskusov razvoja, načela »od zgoraj navzdol« in predvsem interesov partikularnih ekonomskih in političnih akterjev. Pričakovana posledica tovrstnih institucionalnih poskusov je lahko neodzivnost lokalnega prebivalstva in oklepanje starih načinov proizvodnje, potrošnje in participacije. Kar manjka, je (psihoanalitična) »točka prešitja«, element, ki združi vse pobude v eno samo zgodbo, zgodbo prebivalcev in prebivalk Občine Idrija. Tu se vključi teorija kreativnega mesta, ki verjame v sposobnost in željo posameznikov za ustvarjalnost in angažiranost za lokalne probleme. Ustvarjalni, inovativni in angažirani posamezniki bodo tisti, ki bodo dajali življenje aktivnostim v sklopu zaščitene kulturne dediščine, ustvarjali nova delovna mesta, razvijali pobude in občino varovali pred pastmi »potemkinizacije«, ki jih pretirana zaščita lahko prinese.

Naštejemo lahko več značilnosti in vrednot, ki jih imajo pripadniki tako imenovanega kreativnega razreda in ki so ključne pri izbiri kraja prebivanja, hkrati pa nakazujejo globalne spremembe vrednot (Inglehart 1990). Florida (2002, 78–96) uvršča med ključne vrednote individualnost, meritokracijo, raznolikost in odprtost, fleksibilnost in vključenost v skupnost ter odločilne dejavnike za kraj prebivanja združuje v terminu »kakovost prostora« (*quality of place*) (Florida 2002, 231). Slednjo je mogoče opazovati v treh dimenzijah: 1. kaj je tam: dejavniki grajenega in naravnega okolja; 2. kdo je tam: mešanica ljudi v interakciji, ki zagotavljajo vzpodbude in dajejo življenje skupnosti; 3. kaj se dogaja: dogodkovnost uličnega življenja (glej Florida 2002, 231). Dean Keith Simonton nadalje ugotavlja, da »ustvarjalnost uspeva v mestih in časih, ki imajo štiri lastnosti: področje dejavnosti, intelektualno sprejemljivost, etnično raznovrstnost in politično odprtost« (Florida 2005, 60).

Občina Idrija mora ustvariti takšno vizijo občine, ki bo vključevala zgoraj omenjene lastnosti, saj je le tako mogoče usmerjati človeški in kreativni kapital (Putnam 2000; Florida 2002) v velikopotezne projekte. A kaj storiti, da bo skupnost ustvarjalna, zanimiva za podjetništvo, odpiranje delovnih mest ter hkrati privabljala turiste, ki jih zanima kultura in tehniške ter naravoslovne zanimivosti, ki jih Občina Idrija lahko ponudi?

Odgovor je lahko večplasten, naš cilj pa je zgolj nakazati možne smeri in predstaviti nabor zaznamkov, ki se zdijo ključni za uspešno zagotavljanje kreativnega razvoja. Na tem mestu želimo obravnavati dva povezana predloga: 1. vzpostavitev živahne urbane kulture na ravni ulice (*street-level culture*), 2. opolnomočenje mladih in mladinskih scen za samostojno in angažirano nastopanje na lokalnem družbenem prizorišču.

3 Kultura v mestu

Pomanjkanja kulture in kulturnih zanimivosti v Občini Idrija ni moč očitati; uspešna petstoletna zgodovina je proizvedla zakladnico kulturne dediščine. Arhiviranje, predstavljanje in raziskovanje le-te so bile stvar 20. stoletja – za 21. stoletje pa se zdi, da so prav nekdanji temelji nacionalne državne kulture (simfonija, opera in balet) in hranilci krajevne kulture (mestni muzeji, knjižnice) podvrženi mnogim spremembam (glej Florida 2002, 182). Kar pesti institucije tradicionalne »visoke umetnosti« in predstavlja problem idrijske diskurzivne triade »čipka–žlikrofi–rudnik« (Straus 2007; Straus 2008), znotraj katere se dogaja vsa razprava o kulturi, so statičnost, stalnost in ne-interaktivnost. Tradicionalni »kulturni hrami« se morajo torej prilagoditi dinamičnemu in nenasitnemu ustvarjalcu, ki ne želi biti le gledalec, ampak aktiven udeleženec. Organska in pristna kultura na ravni ulice najbolj odgovarja dinamičnemu posamezniku, saj mu daje možnost stika ne le z umetnostjo, ampak tudi z umetnikom. Kultura na ravni ulice od svoje lokalne skupnosti ni izločena in ni povzdignjena v bele gradove ter steklene dvorce, temveč se z njo spaja, izrazito v tako imenovanih hibridnih prostorih (*hybrid spaces*), kot so knjigarna s čajnico, galerija s koncerti, kavarna z galerijsko dejavnostjo, ter se razliva na pločnike in ulico. Florida (2002, 184) nadalje govori o »sceni scen«, o mnogovrstnosti scen, od umetniške, glasbene, športne, pa do scene nočnega življenja, ki vse nudijo kreativne vzpodbude, ideje za življenje in delo ter tako ustvarjajo kreativni milje (Lloyd v Hannigan 2007, 54).

Bralec prek branja opisa kulture na ravni ulice ugotavlja, da je moč v Idriji najti le nekaj prostorov, za katere lahko trdimo, da ustvarjajo tovrstno vzdušje, pa še od teh je en iz mesta (fizično in mentalno) izločen. Pod slednjim imamo v mislih Swenak klub, mladinski klub na obrobju Idrije, ki redno ponuja koncerte uveljavljenih in neveljavljenih skupin, občasno in preredko pa se spušča v druge, denimo galerijske, gledališke in filmske projekte. Da je klub zgledno urejen in odraz žive mladinske scene potrди revija Mladina (Ozmeč in Šuljić 2001), ki mu nameni četrto mesto na »lestvici najbolj hudih klubov« v Sloveniji. A lokacije se drži slab sloves, saj je ujet v diskurz »razvrata, droge in kriminala«, za starejše generacije pa ne obstaja (Jereb 2002; Jereb 1994). Swenak klub tako ostaja v margini in predstavlja prostor srečevanja in ustvarjanja le za ožjo skupino mladih z lastnim prevozom. Programu, infrastruk-

turni in tehnološki opremljenosti navkljub še vedno ne deluje kot prostor spontanega združevanja, srečevanja in ustvarjanja. Vodstvo Kluba idrijskih študentov se strinja, da gre razloge iskati v sami lokaciji, ki negativno vpliva tudi na program (izogibanje določenim programskim sklopom) in obnavlja ujetost v občutek odmaknjenosti, marginalnosti.

Drugi prostor, v katerem lahko iščemo prostore po meri kreativnih posameznikov, je obnovljena Kavarna, ki v samem mestnem središču nudi vsebine in podporo mladim ustvarjalcem, kulturnim delavcem in mlajšim podjetnikom. Sprega zasebnega podjetja in Kulturno umetniškega društva Avgust skrbi za pester program z glasbenimi skupinami različnih glasbenih žanrov, potopisi in filmskimi večeri, sočasno pa nudi platformo za skupino slikarjev, fotografov in drugih ustvarjalcev. Prepričani smo, da je Kavarna tip prostora, kakršnih bi moralo biti več. Podobno kot za Swenak je utemeljen očitek, da se je okrog samega prostora zbrala ekipa ustvarjalcev in obiskovalcev, ki ga imajo »za svojega« in odločilno vplivajo na vsebino. Ugotovitev nas nujno vodi do sklepa, da je potreba po tovrstnih prireditvenih prostorih večja, če se želi tudi drugim skupinam omogočiti kraj druženja in ustvarjalni duh razširiti. Odprtost za pobude, podpiranje urbane alternativne in kavarniške kulture ter dogodkovnosti so vsekakor občinske politike, ki dvigujejo kakovost prostora, tako za prebivalce kot tudi za turiste, saj te kulture in prostori nudijo netipične dražljaje, raznolikost, a hkrati združujejo pristne lokalne značilnosti, ki so skozi ustvarjalne procese modernizirani in podani v uporabo. Ti reflektivni prostori sočasno delujejo kot revitalizatorji mestnega središča v časih, ko se instrumentalni prostori selijo na obrobja.

Poleg samega vzpodbujanja prizoriščnosti se zdi potrebna tudi sprememba v samem pojmovanju kulture. V Idriji slavljenje rudarske in klekljarske simbolike, kulinarčnih posebnosti in slavne zgodovine dosega raven mita in postaja svojevrstna »represzentativna nacionalna kultura«, ki se jo avtomatično povezuje z »visoko kulturo« (Šabec 2004; Jereb 1994). V teh razmerah, ko je določena tematika privzeta za »pravo«, se vse, kar gre preko in mimo tega, ignorira, postavlja v neenak položaj in je dojeto kot ne-pravo, ne-idrijsko. Tu pa moramo razumeti, da je »*koncept avtentičnosti konstrukt, ki je namenjen le vzpostavljanju hegemonij, katerih del želijo postati subjekti 'avtentičnih' izjav*« (Muršič 2000, 117). Diskurzivna triada »čipka-žlikrofi-rudnik« le zamejuje podobo Idrije kot mesta kulture in ustvarjalnosti, saj avtomatično izloča uspehe idrijskih kulturnikov iz polpretekle zgodovine (Kuzle, Zabljena generacija, Tomaž Kosmač Kozmo, Marko Hatlak...). Demokratizacija pojma »idrijske kulture« je tako rekoč nujna za vzpodbuditev ustvarjalnosti v Idriji ter v navezavi nanjo in njeno tradicijo.

4 Mladi v mestu

Vloga mladine je v današnji svetovni, državni in krajevni skupnosti izrazito drugačna od nekdanje. Dejavnikov je vsekakor več – podaljševanje šolanja in obdobja ekonomske odvisnosti, liberalizacija vzgojnih stilov, rast pomena zasebnosti ... (Ule 2008) – zastavlja pa se vprašanje, kakšno vlogo naj znotraj danih možnosti imajo mladi danes v Občini Idrija. Pripomba Floride (2002, 294), da kljub odsotnosti strategij razvoja v mnogih mestih večina le-teh de facto ima »implicitne« smernice, ki dajejo prednost dobro situiranim družinam z otroki, je na mestu – navezadnje lahko tudi v Občini Idrija opazujemo nenehno poudarjanje potrebe po vrtcih, otroških igriščih, parcelah za razpršeno individualno gradnjo in parkirnih mestih. Skrb za slednje potrebe je vsekakor nujna, a ne sme biti ekskluzivna in na račun drugih družbenih skupin, ki nimajo ekonomske in politične moči. Tovrstne skupine so predvsem starejši, samske osebe in mladina (Edgar in Taylor 2004, 159). Mladina pa ravno v informacijski družbi in družbi znanja pridobiva na potencialih in jo bodo krajevne oblasti morale vključiti v svojo zgodbo, če bodo želele razvijati nove kreativne industrije. Koncept kulturnega kapitala (Bourdieu 1985) se vedno bolj uporablja kot način razlaganja spremenjenih odnosov med družbenimi skupinami; mladina je prek prostočasnih, kulturnih, športnih dejavnosti, uporabe medijev ter izobraževanj izrazito »*navezana na proces reprodukcije in prisvajanja kulturnega kapitala*« (Ule 2008, 195), ki ji omogoča doseganje ekonomskega ali socialnega kapitala. Mladi tako vedno bolj kopičijo znanje, kulturni in socialni kapi-

tal in bodo nosilci razvoja mest in občin – tudi v Idriji. Poleg tega je upoštevanje želja in potreb mladih nujno tudi zaradi izrazite skladnosti med vrednotami in življenjskim stilom mladih in ustvarjalnih posameznikov (Florida 2002, Ule 2008) pa tudi izobraženih ne-množičnih turistov (Russo in Arias Sans 2009; Hannigan 2007; Evans 2007).

Med mladimi prevladuje soglasje, da so v Idriji premalo slišani. Na primeru prostorov smo že omenjali izrinjenost iz središča mesta, ki se sicer zakriva z obstojem infrastrukturno in tehnično neprimerne mladinskega centra na Prelovčevi ulici 2. Ta je upravljavsko v rokah Zveze prijateljev mladine, institucionalizirane in privilegirane organizacije, katere prvenstvena ciljna skupina so otroci in ne mladina, zato ne omogoča avtonomnega mladinskega samoorganiziranja. Le-to je tako rekoč ujeto v začaranem krogu, saj tudi ob pobudah za vzpostavitev širše organizacijske strukture (primer Mladinskega sveta Idrija v letu 2008) interes mladinskih skupin upade ob spoznanju, da se skupine že samostojno soočajo s problemi, in še pred spoznanjem, da je prav združitev moči način za premagovanje težav in avtonomno mladinsko organiziranje. Vzroke je seveda treba iskati na obeh straneh; v samih mladinskih skupinah, neorganizirani mladini, pa tudi oblasteh, ki se na razmere odzivajo z romantiziranjem (lastnega) mladostništva in moralističnim pristopom k »apatični mladini« (Ule 2008). Odnos do mladinskih dejavnosti je navsezadnje moč opazovati na primeru financiranja le-teh. Proračun za leto 2010 tako predvideva 1600 € za programe mladinskega centra, dodatnih 5000 € za vzdrževanje le-tega, 7800 € za projekte mladinskih društev, 30.000 € pa za dejavnosti in plače Zveze prijateljev mladine (Proračun občine za leto 2010). Nesorazmerje med sredstvi, namenjenimi za dejavnosti za otroke in sredstvi za dejavnosti za vse mlade je očitno (3 : 1), dodatno pa ga nagiba še neprimeren razpisni sistem, ki povzroča neporabljenost sredstev za programe v mladinskem centru.

Nudenje kakovostnega prostega časa in obšolskih dejavnosti krepi pripadnost krajevemu okolju ter razvija in neguje potencialne. Na tem področju je vsekakor treba storiti več; navsezadnje prav zaradi kreativnih in podjetniških potencialov investicije v mladino niso izgubljene investicije, sočasno pa so tudi investicije v turistično ponudbo (na primer festivali: Tango festival, Čipkarija). Upravičena se zdi tudi ideja oblikovanja in ustanovitve mladinskega centra, ki zadnji dve leti kroži med aktivisti Kluba idrijskih študentov. Primerni prostori v središču mesta bi zdaj razpršene dejavnosti mladih združili, predvsem pa bi ustvarili prostor spontanega srečevanja in samo-oplajajočega ustvarjanja. Sklop prostorov (prireditveni, multimedijski in razstavni prostor, računalniška soba, glasbena vadnica in studio) bi Idriji in okoliškimi krajem tako na enem mestu nudil vso potrebno infrastrukturo za ustvarjalnost in podjetniške ideje, ne le mladih, ampak vseh zainteresiranih družbenih skupin. Pobuda se tudi sklada z zgoraj omenjeno nujnostjo razvoja kulture na ravni ulice in večanjem večerne ponudbe za turiste, ki želijo dan v občini izkoristiti v vsej svoji polnosti.

5 Sklep

Občina Idrija se nahaja v izjemni situaciji, ko ni še nič odločeno in nič izgubljeno, v situaciji, ko lahko postopno star režim proizvodnje (tovarniška fordistična produkcija) opustimo in damo prostor novim svobodnejšim in ustvarjalnejšim poklicem v okviru projektov ohranjanja kulturne dediščine.

Sprememba v miselnosti je tako rekoč nujna – za uspeh niso potrebni le sami materialni artefakti in zabeleženi podatki, temveč ljudje, ki z zgodbami živijo, poustvarjajo, vdihujejo nove pomene in so na splošno ustvarjalni.

Vznik »krajnj kreativnosti« (Russo in Arias Sans 2009) opozarja na proces mešanja ustvarjalnih prostorov in turističnih destinacij ter izjemno priložnost (a tudi nekatere izzive) za mesta, ki so sposobna kreativni kapital negovati in mu omogočiti razbohotenje. V Idriji bi med prvimi cilji torej moralo biti vzpodbujanje urbane kavarniške kulture in redefiniranje pojmovanja »idrijske kulture« na eni strani in aktiven pristop k mladini, poskus razumevanja načina delovanja današnjih mladinskih skupnosti ter omogočanje razvijanja potencialov v občini z zagotovitvijo primernih prostorov, tehnologije in vzpodbud.

Kakor ugotavlja Hornstein, »... se različne generacije pripravajo za 'ostanke prihodnosti' in mladi imajo v teh preprih slabše karte in so na strani, ki izgublja ...« (Hornstein v Ule 2008, 257). Strategija trajnostnega razvoja Občine Idrija pa bi morala imeti ambicijo to spremeniti.

6 Viri in literatura

- Bourdieu, P. 1985: Sozialer Raum und »Klassen«. Frankfurt.
- Edgar, B., Taylor, J. 2004: Housing, Urban Regeneration: a Handbook. London.
- Evans, G. 2007: Creative Spaces, Tourism and the City. Tourism, Creativity and Development. New York.
- Florida, R. 2002: The Rise of the Creative Class; And How It's Transforming Work, Leisure, Community and Everyday Life. New York
- Hannigan, J. 2007: From Fantasy City to Creative City. Tourism, Creativity and Development. New York.
- Inglehart, R. 1990: Culture Shift in Advanced Industrial Society. Princeton.
- Jereb R. 2002: Orkester poezije na palubi Swenaka. Idrijske novice 15, Idrija.
- Jereb, R. 1994: V pogonu za kulturo. ABC 14. januar. Idrija.
- Landry, C. 2004: The Creative City: a Toolkit For Urban Renovators. London.
- Muršič, R. 2000: Trate vaše in naše mladosti, zgodba o mladinskem in rock klubu, 1. knjiga. Ceršak.
- Olson, M. 1982: The Rise and Decline of Nations: Economic Growth, Stagnation and Social Rigidities. London.
- Ozmeč, S., Šuljić, T. 2001: Konec poti. Mladina 26. Ljubljana.
- Ponzini, D., Rossi, U. 2010. Becoming a Creative City: The Entrepreneurial Mayor, Network Politics and the Promise of an Urban Renaissance. Urban Studies 47.
- Proračun občine za leto 2010. Posebni del. Medmrežje: http://www.idrija.si/mma_bin.php?id=2010021809494153 (25. 4. 2010).
- Putnam, R. D. 2000: Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community. New York.
- Russo, A. P., Arias Sans, A. 2009: Student Communities and Landscapes of Creativity: How Venice 'The World's Most Touristed City' is Changing. European Urban and Regional Studies 16. Los Angeles, London, New Delhi in Singapore.
- Straus, M. 2007: Idrija po smrti Kuzlograda, Odnos med alternativno/mladinsko (sub)kulturo in oblastjo od osamosvojitve dalje. Seminarska naloga Fakultete za družbene vede Univerze v Ljubljani. Ljubljana.
- Straus, M. 2008: Revitalizacija mesta Idrije: Za koga? Seminarska naloga Fakultete za družbene vede Univerze v Ljubljani. Ljubljana.
- Šabec, R. 2004: Ljudska izbira – kaj, zaboga, je to? Idrijske novice 73. Idrija.
- Ule, M. 2008: Za vedno mladi? Socialna psihologija odrasčanja. Ljubljana.

IDRIJSKA ČIPKA

Marija Terpin Mlinar

Muzej za Idrijsko in Cerkljansko, Mestni muzej Idrija

marija.terpin@muzej-idrija-cerkno.si

UDK: 746.2(497.4)Idrija)

IZVLEČEK

Idrijska čipka

V prispevku avtorica pojasni osnovne pojme s področja klekljanja čipk, način njihove izdelave, in predstavi osnovne pripomočke, potrebne za izdelavo. Čeprav čipkarstvo ni izvirna slovenska domača obrt, je tekom stoletij vendarle pridobilo neke lastne oblike in avtorica nadalje opredeli tudi sam izraz »idrijska čipka«. Z zgodovinskim pregledom klekljanje umesti v prostor in čas ter poda razloge, zakaj se je čipkarstvo uveljavilo prav v idrijski kotlini. Tekom zgodovinskega pregleda predstavi tehnološki razvoj klekljanja v Idriji. Izpostavi klekljarice, trgovce in trgovino s čipkami, uporabnike čipk ter želi opozoriti na posebnosti tukajšnjega klekljarskega prostora. Ne nazadnje opredeli status idrijske čipke v sedanjosti ter izrazi njene obete za prihodnost.

KLJUČNE BESEDE

idrijska čipka, klekljanje, klekljarice, domača obrt, trgovci s čipkami, krošnarji, čipkarska šola

ABSTRACT

Idrija lace

This article discusses the basic terms, techniques, and equipment used in making bobbin lace. Although lace-making is a craft that did not originate in Slovenia, over the centuries it has nevertheless acquired some typical Slovenian aspects, and so the concept of Idrija lace is further explored. A historical examination contextualizes bobbin lacemaking in space and time, explains why lacemaking became established in the Idrija basin in particular, and introduces the technological development of bobbin lacemaking in Idrija. Emphasis is placed on bobbin lacemakers, lace merchants, the lace trade, and users of lace, and the special features of the Idrija lacemaking are highlighted. Finally, the current status of Idria lace and its future potential are assessed.

KEY WORDS

Idrija lace, bobbin lacemaking, bobbin lacemakers, domestic craft, lace merchants, peddlers, the Idrija Lace School

1 Uvod

Izraz »idrijska čipka« pomensko zaznamuje »klekljano čipko, z značilnim vijugastim trakastim vzorcem« (Medmrežje 1). Vrstni pridevnik, ki opredeljuje povezavo s samostalnikom, se nanaša na geografski izvor čipke. Pri tem je raba izraza idrijska čipka že desetletja tudi predmet spora različnih slovenskih klekljarskih območij, ki izvira iz političnih razmer ob koncu prve svetovne vojne, ko je Idrija pripadla Italiji. Novemu trgu se je moralo prilagoditi tudi idrijsko čipkarstvo in tedaj je prišlo do uveljavitve tako imenovanega ozkega risa. Na delu slovenskega ozemlja, ki je ostal v Jugoslaviji, pa so še naprej izdelovali predvsem čipke v tehniki širokega risa. Konec tridesetih let 20. stoletja se je v časopisih prvokrat pojavil tudi izraz »slovenska čipka«, vendar se nikoli ni v resnici udomačil. Izraz idrijska čipka pa daleč presega zgolj zemljepisno določitev, saj ga povezujemo tudi z uveljavitvijo značilne tehnike, oblikovanjem značilnih vzorcev ter širitvijo trga prvih idrijskih trgovcev. Toda prvič se izraz *Idrianer Spitze*, ki bodisi prvi označuje tehnične posebnosti čipk iz Idrije ali je uporabljen zgolj zaradi razširjenosti klekljanja v Idriji, v virih pojavi že leta 1787 (ZAL, EI, IDR 55, f. 261, 16. 10. 1787, št. 350).

Idrijska čipka sodi med ročno klekljane izdelke. Klekljanje je zgolj ena izmed tehnik izdelovanja čipk, katere izvor se pripisuje Milanu, in je ime dobila po majhnih lesenih obdelanih paličicah – klekeljnih ali klekljih (nemško *Klöppel*), na katere je navit sukanec. Sam postopek klekljanja pomeni sukanje in križanje vsaj dveh ali več parov klekljev. Osnovni element klekljanja je kitica, osnovna vezava klekljane čipke pa je ris. Nastane pri prepletu navpičnih parov klekljev s tekočim parom in je podoben tkanemu platnu (Poljanec s sodelavci 1995, 31). Različni načini umetelnega prepletanja parov klekljev nazadnje tvorijo številne motive.

Osnovi pripomočki pri klekljanju so še: »bula« ali blazina, ponavadi polnjena z žaganjem, pletena košarica, ki služi kot podloga, »papirc« ali vzorčna predloga, bucike, škarjice in kvačka.

Druga znana klekljarska središča so še Benetke, Genova, Binche, Valenciennes, Mechlin, Lille, Chantilly, Bruselj, Honiton, območje Rudogorja in druga. Začetki klekljane čipke na Slovenskem sovpadajo z uveljavitvijo te ročne spretnosti v ostalih evropskih deželah. V slovenskih deželah se je klekljarsko znanje iz plemiških hiš in samostanov širilo med ljudstvo, fevdalci, zlasti Cerkev, pa so bili v poznem srednjem veku tudi prvi uporabniki čipk na Slovenskem. Poleg izraza »čipka« se predvsem v starejših virih pojavljajo tudi izrazi »špice« (nemško *Spitzen*), »zobci« ali »krajci« (glej Bleiweis 1844, 163; Drobtinice ... 1857, 140; Skupovanje ... 1852, b. n. s.; Čipke ... 1870, 320–322).

2 Kratek zgodovinski pregled

Mnenja raziskovalcev glede začetkov čipkarstva v Idriji se v marsičem razlikujejo in si nasprotujejo, večina pa se strinja, da lahko razvoj idrijske klekljane čipke razdelimo v več faz in obdobj. Posamezne faze razvoja klekljanja lahko v grobem opišemo tako: začetki v 17. in velik razmah čipkarstva v 18. stoletju, nazadovanje v prvi polovici 19. stoletja vse do sedemdesetih let 19. stoletja, ko je prišlo do ponovnega dviga domače industrije, vrhunec, ki je trajal od osemdesetih let 19. stoletja do začetka prve svetovne vojne, medvojno obdobje, prilagojeno italijanskemu trgu, ter čipkarstvo po drugi svetovni vojni do danes.

Začetki klekljanja na Idrijskem še niso v celoti raziskani, najverjetneje pa je bilo znanje prineseno iz nemških in čeških dežel, od koder so na delo v idrijski rudnik živega srebra prihajali rudarji in rudniški strokovnjaki s svojimi družinami (Leskovec 1993, 141). Druga možnost je širitev čipkarstva iz beneške smeri po Čedadjih, ki so sestavljali prvo rudarsko družbo (Božič 1956, 5), a je malo verjetna. Ker naravne danosti idrijske kotline njenim prebivalcem niso omogočale kmetovanja, rudnik pa je od srede 17. stoletja zaradi tehnoloških izboljšav zaposloval vse manj žensk, se je kot pomemben postranski dohodek med ženami rudarjev uveljavilo klekljanje (Verbič 1969, 159).

Prva pisna omemba čipk v Idriji je rudniško poročilo iz leta 1696, ki omenja tujce obeh spolov, ki so občasno prihajali v Idrijo ter so pod pretvezo, da želijo od klekljaric kupiti čipke, v resnici tihota-

pili živo srebro (Osrednji državni ... 1696). Starejši pisni viri o klekljaricah segajo v leto 1730 in mesečni zaslužek prodajalke čipk, rudarjeve vdove, je leta 1730 znašal 3/4 mernika žita (1 mernik je znašal 60 snopov žita) (Štajerski deželni ... 1730). Idrijski rudarski svetnik Anton Hauptmann je leta 1752 zapisal, da je tolikšno posvečanje klekljanju, kot ga izkazujejo prebivalke rudarske Idrije, prav zaskrbljujoče (ZAL, EI, IDR 55, f. 138, 10. 1. 1752, št. 5.) Točnega števila klekljaric v tistem času se ne da ugotoviti, toda v drugi polovici 18. stoletja je bilo skupno število klekljaric v Idriji in Spodnji Idriji približno 400 (Cronbach 1907, 41).

Leta 1781 naj bi čipke iz Idrije prinesle 15.000 goldinarjev zaslužka letno. Največkrat so te čipke uporabljali za obrobe pokrival ter posteljnega perila, veliko pa so jih skupaj z lanom, vrvimi ter platnom za jadra izvozili v Trst, Senigalijo ter druge italijanske kraje (Hermann 1856, 633). Da je bilo čipkarstvo v Idriji pomembna trgovsko blago že v drugi polovici 18. stoletja, dokazuje uvedba pečatenja čipk in uradniška služba mojstra za pečatenje, ki jo je uvedel cesar Jožef II. Patent o obveznem pečatenju domačega blaga je vladar izdal 30. avgusta 1784, v Idriji pa je mojster za pečatenje službo nastopil leta 1787. Pri njem so morali čipke pečatiti vsi izdelovalci in trgovci, sicer so jim jih zasegli. Tako so leta 1787 zabeležili 2019 pečatenih kosov čipk (ZAL, EI, IDR 55, f. 261, 6. 3. 1788, št. 156).

Najstarejše čipke, ki so jih izdelovali v Idriji, so bile stavljene čipke, delane na metre. Le-te so bile v 17. stoletju uveljavljene po celi Evropi. Način, kako so se uveljavile v Idriji, ni znan. To so bile čipke grobega videza in starejši viri večkrat omenjajo, da so bile to mrežaste (til) čipke, med domačini znane tudi kot »farškovke«. Pr' Far je starejše uveljavljeno krajevno ime za Spodnjo Idrijo in izraz »farškovke« po mnenju nekaterih piscev predstavlja čipke, ki so jih tam izdelovali (primerjaj Bezeg 1941, 3; Bavdaž 1990, 50); njen drugi pomen pa predstavlja čipke, prinesene s Češkega (Urh 1966, b. n. s.). Za izdelavo stavljenih čipk se potrebuje večje število parov klekljev, čipka pa se v vsej širini izdeluje istočasno. Ker je izdelovanje stavljenih čipk bolj zamudno, med klekljaricami ni bilo priljubljeno. Mnoga nekoč uveljavljena slovenska imena za stavljene čipke se do danes žal niso ohranila. Do začetka 19. stoletja so čipke izdelovali iz navadnega, doma predenega in pobeljenega sukanca, od takrat pa se je počasi začel uveljavljati tudi strojni sukanec.

V 18. stoletju idrijskih in kranjskih čipk niso uporabljale le meščanke in kmetice, temveč tudi fevdalke. Nižji sloji na Kranjskem so začeli nositi noše s čipkami vsaj od 18. stoletja dalje (Niklsbacher-Bregar in Makarovič 1970, 57–98.) Prav tovrstna moda je dekletom in ženam iz Idrije zagotavljala stalen odkup čipk. Uporabljale so jih predvsem za obšitke modrcev, rokavcev in robcev ter pokrival: avb, zavijač ter peč. Nošnje čipk pri pokrivalih, okoli vratu in rokavih pri prebivalkah Idrije omenja tudi Baltazar Hacquet (Švajgar 1996, 83).

Liberalna trgovska politika je v prvih desetletjih 19. stoletja zatrla zanimanje za domačo obrt vse do zadnje četrtine 19. stoletja, zato se število klekljaric ni zviševalo, in leta 1844 je število klekljaric v Ljubljani, Kamniku, Križu in v Idriji znašalo okoli 500 oseb (Die dritte ... 1844, 166). Prodaja stavljenih čipk se je tedaj vršila bolj ali manj naključno ali s krošnjarnjenjem do Ljubljane, Gorice, Trsta in Reke v Istri.

V 19. stoletju so v Idriji množično izdelovali tudi čipke po hrvaških vzorcih. Uveljavili naj bi se ob vrnitvi idrijskih rudarjev začasnega dela v hrvaških rudnikih, druga različica pa govori, da so te vzorce v Idrijo prinesli trgovci iz Like (Božič 1956, 7). Hrvaške čipke so imenovali tudi »vejevke«, »križčevke« ali »ta drobne« ter so se največ uporabljale za obrobo hrvaških narodnih noš, na Slovenskem pa za krašenje cerkvenih oblačil. Zanje se je uveljavil prav poseben trg – celinska Hrvaška, Dalmacija in Vojna krajina (ZAL, EI, IDR 55, f. 972, 1848, b. n. š.). Z začetkom 20. stoletja je izdelovanje vejevok postopoma zamrlo.

Novo in najpomembnejše obdobje za uveljavitev idrijske čipke je nastopilo v šestdesetih in sedemdesetih letih 19. stoletja. Tedaj je postala uveljavljen način klekljanja tehnika v širokem risu, za izdelavo katerega se je uporabljalo sedem parov klekljev. Razvoj te tehnike v Idriji naj bi imel začetke v sedemdesetih letih 19. stoletja, ko je Karolina Lapajne od dunajskega trgovca Stramitzerja dobila »ruski« vzorec z danes značilnim idrijskim klekljarskim motivom – »pogačkami« (D. Lapajne 1906b, 3). Med vplivi pri nastanku tako imenovanih idrijskih čipk ne moremo prezreti vplivov starih lombardijskih vzorcev

in milanske čipke, pa tudi čipk iz Genove. Vzorce so klekljarice poimenovala po motivih: »pogačke«, »rogljički«, »srčkovke«, »kranclovke«, »gobe«, »kugle« ... Značilni idrijski motivi so nastali izpod peres Idriječank in Idriječanov, ki niso imeli formalne izobrazbe v risanju: sprva predvsem učiteljev in rudniških delavcev, kasneje pa učiteljic čipkarske šole. V nasprotju s stavljenimi čipkami je bilo delo tehnično manj zahtevno in je hitreje potekalo. Kot povezovalni element se pri sklepljenih čipkah uporablja tudi kvačkanje (jeftanje). Prav čipke, izdelane v tehniki širokega risa, so idrijskim čipkam prinesle širšo mednarodno prepoznavnost in ugled.

Moda v osemdesetih in devetdesetih letih 19. stoletja je poleg cerkvenih čipk narekovala tudi izdelavo veliko ožjih in širših vrst čipk, posteljnega perila ter ženskih garnitur: ovratnikov in manšet. Idrijske čipke so se predvsem po zaslugi domačih risarjev poleg rabe za cerkvene potrebe razvijale v smeri uporabe tedaj modnih okrasnih elementov ali vštikov za otroška in ženska oblačila, za namizno in posteljno perilo ter postale resna konkurenca češkim čipkam (Terpin Mlinar, Gnezda Bogataj 2010, 12). Cerkev je vse do začetka 20. stoletja ostala najbolj množičen porabnik čipk za obrobjanje cerkvene opreme. Proti koncu 19. stoletja so metrske čipke vse bolj izpodrivale čipke zaključenih oblik v podobi krogov, ovalov, kvadratov in trikotnikov.

Bolj umetelni in zapleteni vzorci so se začeli razvijati v prvem desetletju 20. stoletja, ko je v Evropi prevladal nov umetnostnozgodovinski slog – secesija (nemško *Jugendstil*). Največ vzorcev čipk v novemu slogu so ustvarili dunajski risarji *Specialnega risarskega ateljeja*. Poudarek so namenili različnim geometrijskim, rastlinskim in predmetnim stiliziranim motivom ter figuram (Stang 2002, 40). Tedaj so idrijske čipke postale pogostejši okras tudi pri meščanskih oblačilih.

Od dvajsetih let 20. stoletja, ko je bila Idrija priključena Kraljevini Italiji, je zaradi prilagoditve italijanskemu trgu prišlo do sprememb v tehniki: prejšnji široki ris se je postopoma vse bolj ožil, kar je po pretečenem prehodnem obdobju pripeljalo do poenostavljene tehnike klekljanja s petimi pari klekljev oziroma ozkega risa. Idrijska čipka je s tem postala cenejša in dostopnejša.

Najpomembnejše mesto med ustvarjalci novih vzorcev v novi tehniki ozkega risa po 2. svetovni vojni zavzema Zorka Rupnik. Med domačimi imeni oblikovalk, ki se dandanes ukvarjajo z risanjem novih vzorcev in iskanjem novih oblikovnih možnosti idrijske čipke, moramo izpostaviti Irmo Sedej, Majo Svetlik in Tino Koder. Čipke se danes še vedno uporabljajo kot uokvirjen okrasni element na steni, za krašenje zaves in prtov ter v modi. V zadnjem času stopa v ospredje tudi raba čipk pri izdelavi nakita, novoletnih okraskov, vizitk ... (Marinko P. 2006, 23.)

3 Trgovanje s čipkami

Prvo redno trgovino s čipkami v Idriji sta leta 1860 odprla Štefan in Karolina Lapajne in petnajst let je bila edini uradni založnik klekljaric in odjemalec čipk na tem območju. Trg se je razširil in veliko se je začelo izvažati tudi v Rusijo, Ameriko ter Rigo. Leta 1875 je ustanovil svoje podjetje njun nečak Franc Lapajne, ki je z izdelki uspel na zahtevnem trgu držav zahodne in severne Evrope. Omenjena trgovca sta bila edina v Idriji, ki sta se ukvarjala izključno s prodajo čipk, čeprav je s čipkami v Idriji in okolici trgovalo več privatnih trgovcev. Vez med trgovino in strankami so predstavljali katalogi s primeri klekljanih čipk; podjetja so čipke naročala po pošti s pomočjo kataloških oznak. Prodajali so jih pod blagovno znamko »idrijska čipka« (Lapajne 1906a, b. n. s.). Leta 1860 je bilo prodanih za 16.000 goldinarjev čipk (Hitzinger 1860, 78), leta 1873 pa so za čipke iztržili že med 24.000 in 27.000 goldinarjev (Mur-nik 1873, 1531).

Z izjemo idrijske čipkarske šole, ki je od devetdesetih let 19. stoletja dalje tudi trgovala s čipkami, je pri ostalih trgovcih v odnosu do klekljaric prevladoval založniški sistem. To je pomenilo, da so trgovci klekljarice z materialom založili do obračuna pri predložitvi končnega izdelka. Čipkarska šola si je prizadevala za izboljšanje zaslužka klekljaric. To so želeli doseči z določitvijo stalne minimalne cene čipk, ustanovitvijo državnega skladišča čipk v Idriji, kamor bi morali dostavljati vse izdelane čipke v Idriji

Slika 1: Idrijske klekljarice med obema svetovnjima vojnama (fototeka Mestnega muzeja Idrija).

in okolici, ter ustanovitvijo industrijskega obrata pod državnim nadzorom in vodstvom (ZAL, EI, IDR 55, f. 872, 29. 6. 1894).

V drugi polovici devetdesetih let 19. stoletja, zlasti pa z začetkom novega stoletja, se je začel nov razmah čipkarske industrije v vseh evropskih deželah. Idrija je ob koncu 19. stoletja zavzela položaj drugega najpomembnejšega čipkarskega središča v Avstro-Ogrski (Cronbach 1907, 14). Časniki so že v 19. stoletju idrijske čipke hvalili kot izdelke, ki se odlikujejo predvsem po lepoti, izvirnosti ter trajnosti (Gutmansthal 1881, 2161).

Na prelomu 19. in 20. stoletja je bilo v Idriji osem, v širši okolici pa štirinajst trgovcev (Tauss 1900–1901, 340–342; Jovan 1903, 750–753). H krajem na Kranjskem, kjer so v prvem desetletju 20. stoletja potrebe po čipkah pokrivali tudi dunajski prodajalci, sta poleg Idrije spadali Gorenja vas ter predvsem Žiri. Največ blaga so prodali v avstrijske dežele, ostalo pa v Nemčijo, Belgijo, Italijo, Švico, Rusijo in Severno ter Južno Ameriko. Po nekaterih podatkih je bilo kar 40 % idrijskih čipk prodanih na območje češkega Rudogorja, od koder so jih kot izvirne »erzgebirške« čipke prodali naprej (Jovan 1903, 753). Leta 1900 so prodali za približno 160.000–200.000 kron izdelkov, od tega je na Idrijo odpadlo 80.000 kron, na Železnike 8000 kron, v Žireh pa so proizvedli kar za 112.000 kron čipk (Tauss 1900–1901, 340).

Posebnost tukajšnjega trgovanja s čipkami v širšem evropskem okviru je bilo stoletja dolgo uveljavljeno trgovanje prek krošnjarjev, ki so na Kranjskem delovali v prav posebni obliki. To so bile večinoma ženske, male trgovke in kmetice ali zgolj krošnjarke, ki so delavke obiskovale na domu in od njih neposredno kupovale čipke. Temu se je po domače reklo »hausiranje« (Šarf in Makarovič 1970, 89). Krošnjarji so delavkam v zameno za čipke najpogosteje ponudili kar lastno krošnjarsko blago, ker niso imeli dovolj denarja za odkup. Kupljene čipke pa nato ponudili v odkup okoliškim trgovcem. Ker se na čipke niso spoznali, so kupovali tudi slabo izdelane čipke, ali takšne, po katerih ni bilo povpraševanja. Zlasti klekljarice izven mesta so čipke pogosto oddajale mimoidočim krošnjarjem. Trgovci so večkrat izrazili težnje po bojkotu krošnjarjev, vendar se ga nikoli niso vsi dosledno držali in krošnjarjenje se je obdržalo še desetletja po drugi svetovni vojni.

Privatne trgovce so po drugi svetovni vojni nadomestila večja državna podjetja: Dom (ustanovljeno 1946) in Čipkarska zadruga (ustanovljena 1946), ki jo je pozneje nasledilo podjetje Čipka (delovalo med leti 1956 in 1999). Od devetdesetih let 20. stoletja dalje je začela prevladovati butična prodaja in v ospredje so začeli stopati manjši privatni studii in ateljeji. Vpliv trgovine na razvoj čipkarstva je bil vedno velik, saj je prav trg narekoval spremembe v tehniki in s tem sooblikoval podobo čipk.

4 Klekljarice

Najmanj dobička od prodaje čipk so vedno imele prav klekljarice, ki so izhajale predvsem iz rudarskih družin in so klekljale skozi vse leto. Nasprotno se je na podeželju klekljalo predvsem pozimi, ko ni bilo dela na polju. Ženske so takrat hodile druga k drugi »na prejo« ali »v vas«, da so privarčevale pri razsvetljavi.

Zaradi boljše prodaje čipk je od srede šestdesetih let 19. stoletja število klekljaric naraščalo in okrog leta 1870 je v Idriji in bližnji okolici klekljalo že najmanj 1000 oseb (Murnik 1873, 1531). Ponavadi so klekljarice čipke prodale naprej, ko so sklekljale od 3–5 vatlov čipk in so morale nabaviti nov sukanec (Čipke ... 1870, 320). Tedaj so blago oddale trgovcem s čipkami, ki so jim izplačali dogovorjeno vsoto, obenem pa je bilo zaželeno, da je klekljarica ob prejemu plačila v trgovčevi prodajalni opravila nakup v vrednosti 20–50 krajcarjev, vendar se je to na prelomu 19. in 20. stoletja počasi začelo opuščati (ZAL, EI, IDR 55, f. 872, 29. 6. 1894).

Novejša naročila z Dunaja, ki so začela v Idriji prihajati v sedemdesetih letih 19. stoletja, so zahtevala še daljše kose – med 15 in 20 vatlov čipk (Čipke ... 1870, 320). Zasluzek v sedemdesetih letih je za navadne čipke znašal 10–15 krajcarjev, za zahtevnejše čipke pa od 40–50 krajcarjev na dan (Čipke ... 1870, 320), pri čemer je leta 1873 0,56 kg boljšega pšeničnega kruha stalo 14 krajcarjev, navadni pšenični kruh pa je stal 10 krajcarjev (Makarovič 1970, b. n. s.).

Število klekljaric v Idriji in okolici je leta 1890 naraslo na 3000 (Kreinische ... 1890, 2109). Ženske na prelomu stoletja so dnevno klekljale med 11 in 13 ur, predšolski in šoloobvezni otroci, tudi dečki, pa kakšne 3 ure po pouku. Seveda so otroci izdelovali le lažje in pomožne vzorce. Otroci so s klekljanjem zaslužili za najnujnejšo obleko in obutev, mlada dekleta pa so klekljarsko znanje izkoristila tudi pri pripravi bale.

Kljub temu, da so si oblasti stalno prizadevale za izboljšanje položaja in zaslužka klekljaric, se razmere nikoli niso spremenile na bolje. Za odtенок boljši je bil zaslužek klekljaric iz Selške in Poljsanske doline, katerih prednost je bila večja prilagodljivost glede izdelave, saj so raje izdelovale nove vzorce, ker so z njimi več zaslužile (Cronbach 1907, 49).

Tudi pogoji za delo in zdravstveno stanje idrijskih klekljaric zaradi prisilne drže ter slabe svetlobe niso bili najboljši. V Idriji, kjer je bilo klekljanje predvsem delo žena in hčera rudarjev, so le-tim ob koncu 19. stoletja uredili zdravstveno zavarovanje (ARS, AS 1090, TE 56, 16 A1, 5. 7. 1901; Taus 1900–1901, 341).

Veščine klekljaric v preteklosti niso bile posebej cenjene, šele nedavno je klekljanje pridobilo zaslužno priznanje. Vloga in pomen klekljanja v javnem življenju sta se sčasoma spremenila in danes klekljanje večini klekljaric predstavlja način preživljanja prostega časa. Kljub temu še vedno presenetljivo veliko število oseb kleklja za dodaten zaslužek (39%), čeprav se največ čipk izdelata za potrebe daril bližnjim (42%) ter lastno uporabo (17%) (Marinko P. 2006, 24).

5 Izobraževanje klekljaric: čipkarska šola

Izobrazba klekljaric je bila ključnega pomena pri uspehu idrijske čipke v širšem prostoru, saj je ravnost ustanovitev čipkarske šole v Idriji 1876. leta ključno pripomogla h kakovosti čipk. Prva učiteljica na novoustanovljeni šoli je postala Idriječanka Ivana Ferjančič (1850–1879). Čipkarsko šolo so obisko-

Slika 2: Učenke in učiteljice idrijske čipkarske šole v šolskem letu 1947/48 (fototeka Mestnega muzeja Idrija).

vale učenke ljudske šole (redne) in starejše (izredne) učenke. Število slednjih je bilo običajno večje in so šolo obiskovale občasno. Prihajale so predvsem po napotke za pravilno izdelavo čipk doma. Idrijsko šolo je pomembno zaznamovalo sodelovanje z Osrednjim čipkarskim tečajem (*Zentral-Spitzenkurs*) na Dunaju (1879–1904), ki je imel nalogo pospeševati čipkarsko obrt v vseh avstro-ogrskih deželah in so ga obiskovale številne nadarjene učenke iz Idrije in okolice. Od osemdesetih let 19. stoletja dalje so se začele odpirati tudi šole v drugih krajih: Izoli (1882), Soči (1884), Otlici (1885), Čepovanu (1891), Bovcu (1896), Cerknem in Horjulu (1900), Žireh (1906), Železnikih (1907) ter Trati in Sovodnji (1909) (Makrovič 1970, b. n. s).

Leta 1904 je prišlo do združenja državnih strokovnih šol, Osrednjega čipkarskega tečaja ter Združenja za dvig čipkarske obrti v Avstriji. Iz že navedenih ustanov so leta 1907 ustanovili Zavod za žensko domačo obrt. Štiri leta kasneje je bilo ustanovljeno Avstrijsko društvo za domačo industrijo, ki mu je leta 1912 pripadel tudi Zavod za žensko domačo obrt, s čimer se je podjetje privatiziralo in znova v večji meri prepustilo prostemu trgu. Med prvo svetovno vojno je tudi slednje propadlo (Terpin Mlinar, Gnezda Bogataj 2010, 6).

Po aneksiji leta 1918, s katero je idrijsko področje prešlo pod Italijo, je bilo sodelovanje z Dunajem prekinjeno. Šola je navkljub težkim razmeram delovala ves čas druge svetovne vojne in je še dandanes čipkarska šola z najdaljšo neprekinjeno tradicijo delovanja. Danes čipkarsko šolo kot interesno dejavnost obiskuje okoli 400 učenk in učencev. Šola poleg tega nudi različne načine izobraževanja za odrasle. Njena največja zasluga je v uspešnem ohranjanju znanja zahtevnejših tehnik.

6 Idrijska čipka danes in v prihodnosti

Pri razmišljanju o usodi čipkarstva v prihodnosti se je dobro zazreti tudi nazaj v preteklost. Pred sedemdesetimi leti je bilo razmišljanje ene izmed učiteljic na ljubljanskem Osrednjem državnem zavodu

za domačo obrt sledeče: »Čipkarstvo se še vedno izpopolnjuje in zato ne bo nikoli zastarelo. /.../ Ročno delo je odsev značilnost ženske duše. Izdelki ročnih del slovenskih deklet so zrcalo omike slovenske žene in njih smisla za lepoto.« (Urh 1940, 341).

Čeprav se je neka obrt v določenem okolju večinoma obdržala zgolj toliko časa, dokler je bila z ekonomskega stališča neobhodno potrebna, to za idrijsko čipko ne drži. Izsledki raziskave iz leta 2006 so pokazali, da je klekljanje številčno še vedno najbolj zastopano v otroški dobi, pri zaposlenih ženskah v odrasli dobi je klekljanja manj (čeprav zopet vztrajno narašča), ob upokojitvi pa se zavoljo več prostega časa in teženj po dodatnem zaslužku znova poveča (Marinko P. 2006, 24).

Danes je idrijska čipka sestavni del slovenske kulturne dediščine s priznano prefinjenostjo in eleganco. Za njeno prepoznavanje in uveljavljanje v svetu skrbi več ustanov: Čipkarska šola Idrija ohranja, povezuje in posreduje klekljarsko znanje; za predstavljanje, ohranjanje in povezovanje materialne in nematerialne dediščine idrijskega čipkarstva že vse od začetkov skrbi Mestni muzej Idrija (Trošt 1953, 43), ki spremlja tudi dinamiko čipkarstva v sedanosti. V okviru Festivala idrijske čipke, ki s prekinitvami poteka že vse od leta 1953, in združuje etnološke, izobraževalne, kulturne in zabavne prvine, osrednji dogodek ostaja tekmovanje otrok in odraslih v klekljanju (Gnezda 2006, 173).

V preteklosti so idrijske čipke v svet pogosto potovale pod tujimi imeni kot »saške«, »erzgebirške«, »ruske« in celo »bruselske«. V Idriji so že leta 1901 začeli razmišljati o uvedbi blagovne znamke, toda tovrstni načrti se uresničujejo šele v sodobnosti (Bokal 2002, 9). Leta 2004 je bila izdelana strategija trženja idrijske čipke pod blagovno znamko IDRIA LACE. Avtorji so angleško ime tržne znamke za idrijsko čipko utemeljili z željo po doseganju globalnih trgov ter že uveljavljeni in prepoznavni rabi angleškega prevoda na svetovnem spletu (Marinko A. 2006, 202). Blagovna znamka naj bi nadomestila že prej uveljavljeno geografsko poreklo (Pravilnik 67/1999 in 62/2000) (Kline in Berginc 2004, 5). Osnovo naj bi predstavljali štirje stebri: Čipkarska šola Idrija, Mestni muzej Idrija, Društvo klekljaric idrijske čipke ter Festival idrijske čipke, ki bi jih krovno povezoval Center idrijske čipke (Bizjak 2006, 4). Žal projekt v praksi še ni zaživel.

Sodobna idrijska čipka izgublja tradicionalno vlogo, skuša se prilagoditi sodobnosti ter išče lasten moderni izraz. Težko jo je opredeliti, prevladujeta pa dva tokova oblikovalcev: abstraktne stvaritve oblikovalcev brez vsakršnega klekljarskega predznanja, ki se pri izvedbi naslanjajo na bogato znanje klekljaric. Te tako v eni osebi združujejo vlogi oblikovalke in izdelovalke čipk. Drugi tok predstavljajo oblikovalci z bogatim klekljarskim znanjem in poznavanjem dela predhodnih generacij klekljaric in risark. Ti ustvarjajo tako imenovano sodobno avtorsko idrijsko čipko s prepoznavnim avtorskim pečatom, pa vendar se pri oblikovanju nočejo povsem odreči tradiciji.

7 Viri in literatura

ARS – Arhiv Republike Slovenije, AS 1090, fond C. kr. Ministrstvo za bogočastje in uk, TE 56, 16 A1, 5. 7. 1901, št. 26255.

Bavdaž, J. 1989: Idrijska čipka. Mohorjevo koledar 1990. Celje.

Bezeg, K. 1941: Zgodovina idrijskih čipk I. Slovenec 267 (14. 11. 1941). Ljubljana.

Bizjak, M. 2006: Nekaj besed o evropskem projektu Dežela čipke. Idrijska čipka in njeno mesto med evropskimi čipkami. Idrija.

Bleiweis, J. 1844: Popis obertniške razstave v Ljubljani, Kmetijske in rokodelske novice 43 (23. 11. 1844). Ljubljana.

Bokal L. 2002: O pisavi besednih zvez »idrijska čipka« in »dežela idrijske čipke«. Čipkarski bilten 3. Ljubljana.

Božič, L. 1956: Idrijsko čipkarstvo. Idrijski razgledi. Idrija.

Cronbach, E. 1907: Die österreichische Spitzenindustrie. Dunaj in Leibnitz.

- Čipke (špice ali zobci). Bericht des Handels- und Gewerbekammer für das Kronland Krain zu Laibach an das hohe k. k. Ministerium für Handel, Gewerbe und öffentliche Bauten, über den Zustand des Handels und der industrie im Jahre 1870. 1870. Ljubljana.
- Die dritte innerösterreichische Industrie-Ausstellung zu Laibach in September 1844. Illyrisches Blatt – Laibacher Zeitung 41. 1844. Ljubljana.
- Drobtinice iz Jakob Sajovec-ovega rokopisa istriško-vlaškega slovnika. Kmetijske in rokodelske novice 29. 1857. Ljubljana.
- Framke, G. 2002: Der k. k. Zentral-Spitzenkurs in Wien. Die Donaumonarchie produziert Spitzen. Središnji čipkarski tečaj u Beču. Lepoglava.
- Gnezda, M. 2006: Čipkarski festival v Idriji skozi čas, Razvoj etnološko-turistične prireditve v povezavi s kulturnim turizmom. Festivali čipke i kulturni turizam. Lepoglava.
- Gutmansthal, R. 1881: Spitzenklöppeleschule in Idria und die Unterstüttzung der Hausindustrie. Laibacher Zeitung 255 (9. 11. 1881). Ljubljana.
- Hermann, B. F. J. 1856: Reisen durch Österreich, Lokales. Laibacher Zeitung 146 (27. 6. 1856). Ljubljana.
- Hitzinger, P. 1860: Das Quecksilber-Bergwerk Idria von seinen Beginne bis zum Gegenwart. Ljubljana.
- Jovan, J. 1903: Domači obrti na Kranjskem. VI. Čipkarstvo. Dom in svet. Ljubljana.
- Kline, M., Berginc, D. 2004: Načrt razvoja in strategija upravljanja tržne znamke »IDRIA LACE«. Elaborat, Mestni muzej Idrija. Ljubljana.
- Krainische Hausindustrie. Laibacher Zeitung 253 (4. 11. 1890). 1890. Ljubljana.
- Lapajne, D. 1906a: Naše čipkarstvo I. Slovenski narod 51 (3. 3. 1906). Maribor.
- Lapajne, D. 1906b: Doneski k organizaciji čipkarstva na Kranjskem in Goriškem IV. Naprej (18. 3. 1906). Idrija.
- Leskovec, I.: 1993: Idrijska čipka. Idrijska obzorja, pet stoletij rudnika in mesta. Idrija.
- Logar, S. 1961: Razgovori z direktorji. Idrijski razgledi. Idrija. str. 64–66.
- Makarovič, M. 1970: Klekljane čipke. Vodnik po razstavi. Ljubljana in Idrija.
- Marinko, A., 2006: Tržna znamka Idria lace – prireditve v povezavi s kulturnim turizmom. Festivali čipke i kulturni turizam. Lepoglava.
- Marinko, P. 2006: Bogastvo tradicije izdelovanja idrijske čipke. Analiza, Mestni muzej Idrija. Idrija.
- Medmrežje 1: Slovar slovenskega knjižnega jezika, <http://bos.zrc-sazu.si/sskj.html> (27. 4. 2010).
- Murnik, I. 1873: Die Spitzenindustrie. Laibacher Zeitung 219 (24. 9. 1873). Ljubljana.
- Niklsbacher - Bregar, N., Makarovič, M. 1970. Ljudske vezenine na Slovenskem. Ljubljana.
- Osrednji državni arhiv na Dunaju (ÖStA), Finanz- und Hofkammerarchiv (FHK), Innerösterreichische Miszellen (IO), fond Innerösterreichische Quecksilberbergwerke, 1695–1699, r. št. 141, 6. 12. 1696.
- Poljanec K., Rupnik M., Česnik, D., Sedej, I., Tratnik, M. 1995: Klekljanje 1. Ljubljana.
- Pravilnik o označbi porekla blaga »idrijska čipka«. Uradni list RS 67/99, 62/2000. Ljubljana.
- Račič, B. 1956: Slovensko čipkarstvo s posebnim ozirom na loško območje. Loški razgledi. Škofja Loka. Skupovanje starih špic (krajcev) v Ljubljani, Oglasnik k 12. listu (Kmetijskih in rokodelskih, op. p.) novic 6. 1852. Ljubljana.
- Stang, M. 2002: Die Lehrer am k. k. Zentral-spitzenkurs in Wien: waren sie auch Entwerfer. Središnji čipkarski tečaj u Beču. Lepoglava.
- Šarf, F., Makarovič M. 1970: Terenski zapisi 1. Rokopis, Mestni muzej Idrija. Idrija.
- Štajerski deželni arhiv, Gradec, fond Hofkammer und Kammerakten, 1730, K 1856, f. 5, 27. 7. 1730.
- Švajgar, R. 1996: B. Hacquet, Iliri – Veneti – Slovani. Nova Gorica.
- Tauss, H. 1900–1901: Die Spitzenklöppelei in den Bezirken Loitsch, Krainburg und Stein, Bericht der k. k. Gewerbe-Inspektoren über die Heimarbeit im Österreich. Dunaj.
- Terpin Mlinar, M., Gnezda Bogataj, M. 2008: Idrijska čipka, z nitjo pisana zgodovina. Vodnik po razstavi. Idrija.
- Terpin Mlinar, M., Gnezda Bogataj, M. 2010: Ustvarjalci, trgovci ter namembnost idrijske čipke od njenih začetkov do prve svetovne vojne. Zgodovinski pregled, Mestni muzej Idrija. Idrija.

- Trontelj T. 2002: Andra Marinko o projektu Idrijska čipka. Čipkarski bilten. Ljubljana.
- Trošt, J. 1953: Idrija, naše najstarejše rudarsko mesto. Idrija.
- Urh, J. 1940: Čipkarstvo – naša narodna obrt. Vrtec 3. Ljubljana.
- Urh, J. 1966: Spitzenklöpperei. CIBA Rundschau, Textilien aus Slowenien. Basel.
- Verbič, M. 1969: O začetkih idrijskega čipkarstva s posebnim ozirom na Idrijo. Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino 3. Ljubljana.
- ZAL – Zgodovinski arhiv Ljubljana, Enota v Idriji, fond Čipkarska šola, IDR 168, Kronika čipkarske šole.
- ZAL – Zgodovinski arhiv Ljubljana, Enota v Idriji, fond Rudnik živega srebra Idrija, IDR 55, Maut- und Bankalwesen, 1783–1814, f. 261, 16. 10. 1787, št. 350.
- ZAL – Zgodovinski arhiv Ljubljana, Enota v Idriji, fond Rudnik živega srebra Idrija, IDR 55, Berichte und Resolutionen, f. 138, 10. 1. 1752, št. 5.
- ZAL – Zgodovinski arhiv Ljubljana, Enota v Idriji, fond Rudnik živega srebra Idrija, IDR 55, f. 261, 6. 3. 1788, št. 156.
- ZAL – Zgodovinski arhiv Ljubljana, Enota v Idriji, fond Rudnik živega srebra Idrija, IDR 55, f. 872, 29. 6. 1894.
- ZAL – Zgodovinski arhiv Ljubljana, Enota v Idriji, fond Rudnik živega srebra Idrija, IDR 55, f. 972, 1848, b. n. š.

IDRIJA V VRTINCU SPREMEMB V PRVI POLOVICI 20. STOLETJA

Tomaž Bizjak

caruso.bizjak@gmail.com

UDK: 94(497.4Idrija) "19"

IZVLEČEK

Idrija v vrtincu sprememb v prvi polovici 20. stoletja

Avtor se v pričujočem prispevku dotika zgodovinske podobe in vloge Idrije v obdobju prve polovice 20. stoletja. Z različnimi podatki želi nakazati razvoj tega alpskega rudarskega mesta, ki je v letih pred prvo svetovno vojno potekal strmo navzgor. Nadalje raziskuje, kako je začela v sledečem obdobju do konca druge svetovne vojne ta krivulja z nekoliko položnejšim naklonom padati proti dnu. Z nekaterimi nazornimi primeri, nastalimi v osebnih doživetjih še živih pričevalcev tistega časa, pa želi prikazati še dodaten dokaz že dognanih dejstev.

KLJUČNE BESEDE

Idrija, rudnik živega srebra, prebivalstvo, fašizem, šolstvo, realka, uporništvo

ABSTRACT

Changes in Idrija in the first half of the twentieth century

This article examines Idrija, its historical image, and the role it played in the first half of the twentieth century. Data are used to illustrate the rapid development of this alpine mining town in the years preceding the First World War. However, in the following period, which lasted until the end of the Second World War, this development curve slowly reversed direction downwards. Some detailed examples from the personal experience of living witnesses to these changes enrich the facts with additional data.

KEY WORDS

Idrija, Mercury mine, population, fascism, educational system, secondary school, rebellion

1. Za uvod

Idrija se je v vsej svoji pretekli in polpretekli zgodovini hitro odzivala na spremembe oziroma jih je z nujnimi izboljšavami predvsem na gospodarsko-tehnološkem področju celo sama sprožila. Megalomanske vodne pregrade »klavže« (tako imenovane slovenske piramide) na reki Idrijci in njenih pritokih, impozantno vodno kolo »kamšt«, prepreke ali »grablje« za lovljenje plavljenega lesa, odkritja na področju botanike in medicine ter široka mreža rovov pod samim mestom so le nekateri izmed dosežkov, ki so jih v svetovno tehniško in kulturno dediščino vnesli napredni in delovni Idrijčani. V valu sprememb v drugi polovici 19. stoletja je Idrija plavala povsem v konici in v smeri, ki jo je val narekoval. Razvoj Idrije na prehodu v zadnje stoletje drugega tisočletja je tako povsem primerljiv z razvojem ostalih slovenskih mest v tistem času oziroma je v nekaterih stvareh celo prednjačil pred njimi.

2 Vzpon in padec

Na začetku dvajsetega stoletja je bila Idrija drugo največje mesto na tedanjem Kranjskem. Po ljudskem štetju iz leta 1900 je v mestu Idriji prebivalo 5538 prebivalcev (naslednje štetje leta 1910 beleži že 6035 prebivalcev), od katerih je slovenščino kot občevalni jezik uporabljalo kar 5430 prebivalcev (Majnik 2002, 3). Po manjših in večjih »svetovnih« gospodarskih krizah v drugi polovici devetnajstega stoletja (v Idriji je bilo ob koncu krize leta 1878 naštetih »le« 4000 prebivalcev) se je trg umiril, cena živega srebra je začela rasti in s tem tudi proizvodnja v rudniku. V letih od 1891 do 1905 je bilo povprečno proizvedeno 510 ton živega srebra, kar je v naslednjih letih le še naraščalo in tik pred vojno doseglo absolutni enoletni rekord vseh časov – 820 ton (Kavčič 1993, 206). Vzporedno z rastjo cen in proizvodnje je potekala modernizacija rudniških in topilniških naprav, povečanje števila zaposlenih in rast prebivalstva, vse naštetu pa je precej prispevalo tudi pri znatnem izboljšanju socialnega položaja prebivalstva in higienskih razmer, kar se je izražalo v izboljšanju prehranjenosti, povečanju telesne odpornosti in zmanjšanju nevarnih obolenj. Idrijčani so po besedah drugega rudniškega zdravnika dr. Šteraka postali dovetnejši za zdravstveno vzgojo in so vedno bolj zaupali zdravniku. Najpomembneje pa je, da so veliko brali in postajali vedno bolj izobraženi (Pfeifer 1989, 200).

Gospodarska stabilnost in demografska rast sta pozitivno vplivali tudi na kulturni razvoj mesta in njegovega prebivalstva. Geografsko sicer precej neugodna lega Idrije ni bila ovira za prihod novih idej, ki so takrat krožile po svetu. Izjemna gospodarska pomembnost Idrije (idrijski rudnik je dajal kar tretjino vrednosti čistega donosa vseh rudarskih obratov v Avstriji) je bila razlog, da so nekatere ideje našle v mestu najboljše gojišče, prenekatero pa so od tod izšle tudi nadgrajene. Kot zanimiv primer naj omenimo socialdemokracijo, ki je med idrijskimi rudarji našla izjemno podporo. Decembra 1900 so socialdemokrati dobili v peti kuriji 78 % vseh glasov, v nekaj kilometrov oddaljeni Spodnji Idriji pa kar 95 % glasov (razloge za tako visok volilni delež gre iskati tudi v povezovanju socialdemokratov s krščansko-socialistično Katoliško delavsko družbo (Juhant 1989, 75)) in le redko katero avstroogrsko mesto se je lahko kosalo s tako poudarjeno večino (Bavdaž 1969, 126–127).

Vendar socialdemokrati niso sami krojili podobe političnega vsakdana. Poleg njih so se udejevali še predstavniki liberalnega in katoliškega tabora, vsi skupaj pa so za lastno promocijo in popularizacijo ustanavljali številna društva in organizacije, tako da je število le-teh v letih pred prvo svetovno vojno poskočilo na sedemindvajset. In le redki so bili tisti, ki niso bili včlanjeni v eno od njih (Tomazič 1975, 32–41). Omenjeni pluralizaciji so se pridruževale tudi medstrankarske napetosti, ki so največkrat prišle do izraza v strankarskem lokalnem časopisu in na ulici v obliki verbalnih preprirov ter različnih zbadljivk. Kulturni pestrosti, ki ni samo razbijala delovne monotonosti vsakdana, temveč ga je v marsičem bogatila ter ostrila pogled na svet izven kotline, se je pridružila leta 1901 ustanovljena prva slovenska realka. Ustanovitev tako pomembne institucije je bila »le« nadgradnja večstoletne neutrudne želje po izobrazbi, ker je le-ta v splošnem pomenila najboljše orožje proti zaostalosti in edi-

no pot, ki je vodila k napredku (Kavčič 1987, 9). Idrijska realka je v prvih dvajsetih letih svojega delovanja v svet ponesla številne pomembne slovenske intelektualce, ki so tako ali drugače prispevali pri nadaljnjem narodovem preporodu in dvigu njegove samozavesti.

Vsesplošen razcvet, ki je prebivalce navdajal z močnim optimizmom in predstavami o svetli prihodnosti, je prekinila prva svetovna vojna. Na bojišča, ki so vzniknila po vsej Evropi, so se bili prisiljeni podati tudi slovenski za boj sposobni moški. Idrija pri tem ni bila nobena izjema. V letih 1914–1915 jo je zajela množična militarizacija in veliko rudarjev je svoje rudarsko orodje zamenjalo za raznovrstno orožje.

Idrija je bila nedaleč stran od znamenite soške fronte in je močno občutila posledice, ki jih je ta puščala za sabo. Poleg že omenjene militarizacije rudarjev je mesto v teh letih postalo zbirališče, okrevališče in skladišče za potrebe avstroogrske vojske. Proizvodnja v rudniku je začela upadati, s tem pa tudi blagostanje prebivalstva. Tako se je slednje v vojnih letih soočilo z velikim pomanjkanjem osnovnih življenjskih potrebščin. Vse, kar je samo za delček presegllo že tako osiromašene standarde, je bilo zaseženo za vojaške potrebe.

Konec morije je zato predstavljal pravo odrešitev, ki so jo vsi bučno pozdravili. 29. oktobra 1918 so se prebivalci mesta Idrije zgrnili na ceste, odstranjevali vse, kar je bilo »nemškega«, več dni zapored manifestirali, prepevali slovenske pesmi ter okrasili hiše s slovenskimi zastavami. Po vzoru ostalih slovenskih mest je tudi v Idriji začasno oblast prevzel Narodni svet, ki si je kot poglobitvo nalogo zadal oskrbo prebivalstva z najnujnejšimi življenjskimi potrebščinami ter ohraniti red in mir. Za doseg tega je ustanovil narodno stražo. Med temeljne pristojnosti pa je vsekakor sodilo odstranjevanje vsega, kar je spominjalo na prejšnje avstrijske gospodarje. In najpomembnejše: slovenski jezik je bil proglašen kot edini uradni jezik (Hodnik 2009, 60–65). Veselje ob samostojnosti pa je bilo le kratkega daha. Z zahoda je prihajala nova sila, ki jim bo samostojnost odvzela za dolgih petindvajset let.

Ivan Štravs, gerent Narodnega sveta, je na seji 10. novembra 1918 poročal, da se Italijani približujejo Idriji in da »... *kamor pridejo zasedejo urade, telefone, zaplenijo vojni material in razorožujejo straže. Ako dobe vojake v uniformah jih aretujejo in odvedejo.*« (ZAL, IDR 129, 10. november 1918). 6. novembra je namreč italijanska vojska začela zasedati ozemlje, ki je po določitih londonske pogodbe iz leta 1915 pripadlo Italiji.

Po predhodni izvidnici 4. novembra je italijanska vojska vkorakala v Idrijo 15. novembra 1918. Z vrsto odredb je postopoma prevzela vse pristojnosti v mestu. Vsi posli v lokalni javni upravi so zapadli pod pristojnosti začasnega vojaškega poveljstva, razpuščena sta bila Narodni svet in narodna straža ter namesto njihju postavljena gerent s svetom in karabinjerji (Hodnik 2009, 66).

Vojaška oblast je grobo posegala v avtonomijo prebivalstva in z odstranjevanjem slovenskih simbolov in internacijo slovenske inteligence razkrivala načrte, ki so bili predvideni za zasedeni del območja. Trde vojaške ukrepe je začasno omilila civilna uprava, uvedena sredi leta 1919. S prihodom fašizma na oblast v letu 1922 pa se je za primorske Slovence začela prava nočna mora. Iskreni namen fašizma glede primorskih Slovencev je bil namreč izkoreninjenje njihovega obstoja oziroma njihova asimilacija. Tukajšnji Slovenci so namreč v novi, razširjeni Italiji predstavljali manjšino, slednja pa je bila pojem, ki je bil nezdružljiv z doktrino fašizma in njegovim razumevanjem države (Kacin–Wohinz 1990, 69).

Zastavljene cilje so poskušali uresničiti z vrsto zakonov in odredb ter načrtno penetracijo v vse pore javnega življenja. Idrija ni bila pri tem v ničemer prikrajšana. Potem ko so spremenili uradni jezik po uradih, so začeli še z reformami šolstva. Slovenski jezik je izpadel iz učnega načrta, slovenski učitelji so bili ali premeščeni ali pa odpuščeni. Idrijo je moralo zapustiti kar sedem učiteljev (Kos 1959, 3–7). Njihova mesta so zasedli italijanski učitelji, kot prva Nikolaj Pavolazzi na deški šoli in Marija Leban iz Furlanije na dekliški (ZAL, IDR 120, Šolska kronika). Enako usodo z osnovnimi šolami v mestu in okolici je delila tudi idrijska realka. Po letu 1923 so bili ukinjeni vsi štirje nižji razredi realke, njihovi dijaki pa postavljeni na cesto. Učitelji so odhajali sami ali pa so jih izgnali vse do zadnjega v letu 1926, ko so se vrata realke dokončno zaprla. Namesto nje je fašistična oblast ustanovila italijansko šolo za poklicno usmerjanje in jo poimenovala po botaniku Scopoliju (Kavčič 1987, 81–83). Njen kovani naziv je

tako na pročelju realčne stavbe zamenjal starega, prizaneseno pa ni bilo niti doprsnemu kipu Jurija Vege, ki je bil odstranjen, ker naj ne bi simboliziral nove, »prave« etnične podobe kraja (Čermelj 1965, 90).

Med najučinkovitejša sredstva raznarodovanja je sodilo namerno poitalijančevanje osebnih imen in priimkov ter obvezno vpisovanje otrok in njihovih staršev v fašistične organizacije. Fašisti so sprva mislili, da bodo prebivalci to pripravljene storiti prostovoljno, vendar so v veliki večini odklonili. Zato je bila sprejeta odredba, da mora biti to storjeno proti njihovi volji. Tisti, ki se tudi temu niso pokorili, so bili deležni sankcij in mnogo rudarjev je zaradi upiranja izgubilo službo pri rudniku. Tako usodo je okusil tudi Ljubomir Koler, ki je bil potem, ko ni želel spremeniti priimka, prisiljen iskati zaslužek drugje. Našel ga je kot brivec v Spodnji Idriji. Vendar ga to ni rešilo. Vse do konca italijanske okupacije se je pisal Colleti (Jožica Caruso, rojena Koler, intervju, zvočni zapis). Že leta 1921 je bilo število delavcev pri rudniku zmanjšano za 150 moških in ta »trend« je v naslednjih letih le še naraščal ter z gospodarsko krizo na začetku tridesetih let dosegel absolutni vrh. V letih 1928–1935 se je število zaposlenih pri rudniku zmanjšalo z 962 na 594 (Štucin 1978/79, 14; Kavčič 1993, 208). A kljub velikemu odpuščanju je goriški provincijski sekretar še leta 1935 Idrijo občutil kot veliko trdnjavo slavizma in predlagal »uporabo« italijanskih rudarjev za zmanjšanje tega vpliva (Kacin–Wohinz 1990, 100). Podatki kažejo, da je rudnik takrat doživel enega najslabših obdobij in je »vegetiral« do konca druge svetovne vojne, ko se je stanje začelo počasi, a vztrajno izboljševati.

Veliko brezposelnih je odšlo s trebuhom za kruhom iz mesta, s sabo pa vzelo tudi svoje družine. Nastala je nepopravljiva demografska škoda, kajti veliko Idrijčanov se ni nikoli več vrnilo. Statistika, ki jo je sestavil Sergij Keser, kaže, da je od popisa leta 1931 do naslednjega v letu 1948 število prebivalcev nazadovalo kar za 1010. Seveda je pri tem treba upoštevati še drugo svetovno vojno in dejstvo, da so ob kapitulaciji Italije Idrijo zapustili vsi njeni podaniki, a je kljub temu število še vedno visoko (Keser 1959, 14–15).

Najhujšo obliko psihičnega pritiska, storjenega nad prebivalstvom, predstavljalo poitalijančevanje njihovih otrok. S pomočjo različnih mladinskih fašističnih organizacij so si fašisti prizadevali prevzgojiti slovenske otroke, da bi sčasoma postali glavni akterji v boju proti svojim rojakom, še bolj tragično pa je, da je ta prevzgoja potekala pred očmi njihovih staršev. Kot je ugotavljal že Lado Čermelj, se je od otrok pričakovalo, da se bodo vedli po »vzgojnem načrtu« tudi na ulici. Znan je primer, ko se je ena izmed idrijskih šoloobveznih deklic spozabila na ulici in se preglasno pogovarjala s prijateljicami v slovensščini oziroma dialektu. Deklico, Marijo T., je slišala učiteljica Clementina Modelli, doma iz Medicine pri Logogni, in jo tako močno udarila, da se ji je zaskočil vrat in v tem položaju ostal kar nekaj dni (Milena Lipušček, intervju, zvočni zapis; Čermelj 1965, 62).

Gnev do fašizma je med prebivalstvom iz dneva v dan naraščal, s tem pa tudi upor, kar se je po besedah Kacin–Wohinčeve poleg militantnega in organiziranega upora v splošnem izražalo skozi jezo, v raznih vzklkih in besednih izrazih, prepevanju slovenskih pesmi, izzivanju ter v ignoranci in neubogljivosti (Kacin–Wohinz in Verginella 2008, 75).

Ivanka Božič se spominja, kako se je ob pomembnejših priložnostih prepevalo slovensko. Ker Idrijčani tega niso smeli početi v mestu, so se zbirali na od mesta nekoliko bolj oddaljenih krajih in v posameznih krčmah, kamor pripadniki fašizma niso zahajali (Ivanka Božič, intervju, zvočni zapis). Ko so fašistične oblasti prepovedale rudarjem praznovanje 1. maja, so se le-ti odpravili na bližnje »Trate«, kjer so »svoj« praznik proslavili s slovensko besedo in pesmijo. Melodija slednje pa je prek odmeva našla svojo pot v kotlino ter jezila in hkrati strašila pripadnike italijanske oblasti. »Prevzgojiteljem« niso ostali dolžni niti otroci, ki so izkoriščali primerne priložnosti, da so se lahko ponorčevali iz simbolov in najzvestejših pripadnikov okupatorja (Kos 1959, 3–5).

Najbolj razširjena oblika upora pa je bila vsekakor nezakonito posedovanje slovenskih knjig in tiska, v katerem je prebivalstvo našlo edino uteho, potem ko jim je bila odvzeta sleherna pravica do javne uporabe slovenske besede. Za »distribucijo« tako kot tudi za drugo protirežimsko delovanje so se v vsem času italijanske okupacije zavzemali predstavniki ilegalnih skupin. To so bili večinoma mladi fantje, ki so že pred ukinitvijo društev posegali po ilegalnem delu (največkrat v obliki nasilnih akcij), ker v le-

galistično akcijo svojih starejših sočlanov niso verjeli (Gombač 1996, 78). Do prvega tržaškega procesa je Idrijo v protifašističnem delovanju zastopala močna zasedba znotraj zelo znane »krovne« organizacije TIGR, ki je na celotnem Primorskem izvedla 99 nasilnih dejanj. Ko je bila mreža organizacije TIGR na začetku tridesetih let delno razkrinkana, je bilo precej njenih članov obsojenih na dolgoletne zaporne kazni, nekateri celo na smrt (bazoviške žrtve), veliko pa jih je pobegnilo čez mejo, da bi se izognili obsodbi in mučenju, ki so ga sadistični predstavniki represivnih fašističnih organov vselej izvajali pred obsodbo. Dediščina organizacije TIGR se je prenesla na njihove simpatizerje, ki so sicer pod različnimi imeni in z različnimi ideološkimi predznaki sprejeli tigrovske metode dela. V Idriji je pobudo prevzela »partijska mladina«. Vrhunec njenega delovanja pomeni požig nekaj barak v zdravstveni (fašistični) koloniji v »Mejci« v južnem delu mesta leta 1934 (Koler 1966, 56–58).

Kot že omenjeno, so fašistične oblasti vsak upor strogo kaznovale. To potrjuje obsežen seznam obsojenih na Idrijsko-Cerkljanskem, ki ga je na podlagi različnih virov sestavila Milica Kacin–Wohinz. In ker proces asimilacije ni potekal po začrtani poti, so fašisti še stopnjevali vsakovrstno nasilje. Nasilje je nadomestilo pravico in zakon, zato je po avtoričinih besedah tudi zgrešilo namen in se sprevrglo v lastno nasprotje. Največji pokazatelj slednjega je bil pasivni in aktivni upor, ki je rasel v sorazmerju s pritiskom in na koncu prešel v oboroženo vstajo v drugi svetovni vojni (Kacin–Wohinz 1987, 40–43).

»Izredna enotnost primorskega ljudstva in njegova privrženost osvobodilnim ciljem sta imela svoj množičen izraz v široki ljudski vstaji, ki je zajela in razgibala vse Slovensko primorje in Istro.« S temi besedami je španski borec, zelo pomemben aktivist Osvobodilne fronte (OF), član politične garniture v novi socialistični Jugoslaviji in, najpomembneje, idrijski rojak Aleš »Primož« Bebler poudaril hitri razvoj osvobodilnega gibanja na Primorskem, torej logično nadaljevanje dolgoletnega zatiranja, ki so ga utrpeli Primorci pod fašizmom (Štucin 1986, 94).

Idrija je lepo sodila v predstavljeni okvir. Ljudje, zlasti delavci, so se hitro in številčno odzivali na klice aktivistov, ki so jih vabili v narodnoosvobodilni boj. Iz najzanesljivejših so bile najprej sestavljene trojke (sorodnost z organizacijo TIGR je v tem očitna), po povečanju članstva pa odbori. Gospodarska pomembnost mesta, bližina s Črnovrško planoto kot prehodnim ozemljem za IX. korpus in bližina Polhograjskih Dolomitov, kjer je bilo nekaj časa nastanjeno vodstvo OF, je Idrijo tudi v očeh aktivistov predstavljalo kot strateško zelo pomembno točko, ki jo je bilo treba za vsako ceno pridobiti.

Tega se je zavedala tudi okupacijska oblast, ki je v Idrijo in njeno okolico mobilizirala več tisoč vojakov, da so branili njene pozicije. Po vsaki akciji »banditov«, kot so pravili partizanom (največ akcij je v zgodnjem obdobju prispevala Vojkova četa, katere poveljnik je bil znameniti Janko Premrl »Vojko«), so se odzvali s številnimi aretacijami in mučenjem, da bi razkrili mrežo, ki je začela vse bolj pritiskati nanje. To je imelo v Idriji celo delni uspeh. Spomladi leta 1943, ko je bilo aretacij največ, je dejavnost OF skoraj usahnila. Obenem pa so številne aretacije in nasilje imeli nasprotni učinek, saj se je samo povečevalo sovraštvo prebivalstva do okupacijske vojske in vedno več moških se je odločilo za vstop v partizanske vrste. Iz italijanskih poročil je bilo razvidno, da je do 23. februarja 1943 na Idrijskem, Cerkljanskem in Baškem zapustilo domove in se priključilo partizanom petsto mladincev (Petelin 1980, 15–19).

Število je med vojno stalno naraščalo, hkrati pa se je večalo tudi število žrtev. Še nekoliko večje razsežnosti so te številke dobile s kapitulacijo Italije in prihodom Nemcev, ki v dveh letih okupacije niso v ničemer zaostajali za fašisti oziroma so jih v grobosti celo prekašali. Z vrsto ofenziv so poskušali streti odpor partizanov in pri tem niso izbirali sredstev. Ena izmed hujših ofenziv je potekala od 6. do 12. junija 1944, v kateri so sodelovali enota SS iz Trsta, bataljon Heine iz Idrije in SS bataljon za obrambo Krasa in Gradiščanske. Gorelo je devet vasi in umorjenih je bilo več deset ljudi. V Idrijskih Krnicah sta bila brutalno obglavljena dva partizana Vojkove brigade, zločinski dogodek pa je bil tudi fotografiran (Ferenc 1979, 149–182). Dodatno grožnjo partizanstvu in njemu zvestemu prebivalstvu je predstavljalo domobranstvo. Idrijsko območje je bilo eno izmed centrov domobranstva na Primorskem, vendar ne zaradi samega mesta, temveč zaradi prebivalstva v okoliških krajih, kot ugotavlja Boris Mlakar. Ta baza je tvorila kar številčno vojaško silo in je zaradi poznavanja terena in razmer povzročila veliko ško-

do organizacijam narodnoosvobodilnega gibanja v neposredni sosesčini. V samem mestu domobran- ci niso naleteli na najugodnejši sprejem. Iz poročila protirevolucionarnega vodstva je razvidno, da je okoli 30 % prebivalstva podpiralo domobrancel ostalih 70 % pa narodnoosvobodilno gibanje. Poleg tega je bila Okupacijska uprava zainteresirana predvsem za dobro in nemoteno delovanje rudnika, zato je rudarje varovala pred vsakršno vojaško mobilizacijo. Kljub vsemu je bila v septembru leta 1944 usta- novljena manjša domobranska posadka v jakosti dveh vodov. Imela je predvsem dve nalogi: policijsko in propagandno. Za slednjo je bil odgovoren kulturno prosvetni odsek, ki pa je razvil tudi široko kul- turno dejavnost (Mlakar 1986, 116–122).

Ne glede na posebno zaščito, ki so jo bili deležni rudarji pred mobilizacijo, podatek, da je bilo 2. maja 1945 pri rudniku le 227 rudarjev in 26 nameščencev, priča, kako hudo je nazadovala proizvodnja in posledično tudi mesto (Kavčič 1993, 208). Leta 1944 so pridobili samo 238 ton živega srebra (leta 1913 rekordnih 820 ton), veliko rudniških naprav je bilo zaradi različnih sabotaj in še posebej hudih bombardiranj mesta spomladi 1945 hudo poškodovanih in zato le deloma uporabnih, revščina pa je ponovno zavladala v mestu.

3 Pot na prostost ...

Težko pričakovan konec vojne je bil maja 1945 končno dočakan. Davek, ki sta ga zahtevala vojna in obdobje fašizma pred tem, je bil velik. Z močno voljo in skupnim delom je prebivalcem Idrije uspe- lo, da so vrnili mestu »staro« podobo in jo oplemenitili z novim, modernim. Krivulja razvoja se je začela strmo dvigovati.

4 Viri in literatura

- Bavdaž, J. 1969: Mezdno gibanje v Idriji 1898–1900. Idrijski razgledi 14-3. Idrija.
- Čermelj, L. 1965: Slovenci in Hrvati pod Italijo. Ljubljana.
- Ferenc, T. 1979: Satan, njegovo delo in smrt. Ljubljana.
- Gombač, M. B. 1996: Slovenija, Italija, Od preziranja do priznanja. Ljubljana.
- Hodnik, M. 2009: Idrija v letih 1918–1922. Kronika 57-1. Ljubljana.
- Intervjuji, zvočni zapisi 2009–2010, hrani Bizjak Tomaž: Jožica Caruso, rojena Koler (rojena 1928); Milena Lipušček (rojena 1920); Ivanka Božič (rojena 1915).
- Juhant, J. 1989: Krekovo berilo. Celje.
- Kacin-Wohinz, M. 1987: Primorska med dvema vojnama. Idrijski razgledi 32-2. Idrija.
- Kacin-Wohinz, M. 1990: Prvi antifašizem v Evropi, Primorska 1925–1935: bazoviškim žrtvam ob šest- deseti obletnici. Koper.
- Kacin-Wohinz, M., Verginella, M. 2008: Primorski upor fašizmu 1920–1941. Ljubljana.
- Kavčič, J. 1987: Prva slovenska realka, Idrija 1901–1926. Idrija.
- Kavčič, J. 1993: Sprehod skozi čas. Idrijska obzorja. Idrija.
- Keser, S. 1959: Rast in gibanje prebivalstva mesta Idrije v razdobju 1854–1953. Idrijski razgledi 4-1. Idrija.
- Koler, L. 1966: Delo partijske mladine med obema vojnama. Idrijski razgledi, 11-3. Idrija.
- Kos, P. 1959: V Idriji po prvi svetovni vojni. Idrijski razgledi 4-1. Idrija.
- Majnik, M. 2002: Idrija na prelomu stoletja. Diplomaska naloga, Filozofska fakulteta Univerze v Ljub- ljani. Ljubljana.
- Mlakar, B. 1986: Domobranstvo na Primorskem. Idrijski razgledi 29–31. Idrija.
- Petelin, S. 1980: Vojkova brigada. Ljubljana.
- Pfeifer, J. 1989: Zgodovina idrijskega zdravstva. Idrija.

- Štucin, A. 1979: Gradivo za zgodovino OF na Idrijskem in Cerkljanskem (41–43). Idrijski razgledi 23–24. Idrija.
- Štucin, A. 1986: Razvoj NOB na Idrijskem 1941–45. Idrijski razgledi, Zbornik 1984/85/86 (ali letnik XXIX–XXXI). Idrija.
- Tomažič, T. 1975: Društva. Idrijski razgledi 20-1/2. Idrija.
- Zgodovinski arhiv Ljubljana, Enota v Idrija, fond Občina Idrija 1850–1945, Idrija IDR 129, Zapisniki Narodnega sveta, 10. november 1918.
- Zgodovinski arhiv Ljubljana, Enota v Idriji, fond Osnovna šola Jožeta Mihevca Idrija, Idrija IDR 120, Šolska kronika.

IDRIJA IN NJENA OKOLICA NA JOŽEFINSKEM VOJAŠKEM ZEMLJEVIDU

Tina Bajt

bajt.tina@gmail.com

dr. Darja Mihelič

Zgodovinski inštitut Milka Kosa, Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti
mihelic@zrc-sazu.si

UDK: 94(497.4Idrija)"1763/1787"
930.2:912.43(497.4)"17"

IZVLEČEK

Idrija in njena okolica na Jožefinskem vojaškem zemljevidu

Prispevek se osredotoča na upodobitev Idrije na kartografskem viru Jožefinski vojaški zemljevid habsburške države (Josephinische Landesaufnahme) iz obdobja 1763–1787. Cilj raziskave je bil ugotoviti, na kakšen način je kraj z okolico prikazan na zemljevidu in do kakšne mere je mogoče iz njegove kartografske upodobitve izluščiti znane objekte, ki so del znamenite idrijske materialne dediščine.

KLJUČNE BESEDE

Jožefinski vojaški zemljevid, Josephinische Landesaufnahme, Idrija, Idrija okolica, urbana dediščina Idrije

ABSTRACT

Idrija and its environs on the Josephinian military map

This paper examines the depiction of Idrija on the Josephinian military map (Germ. Josephinische Landesaufnahme) of the Habsburg Monarchy, a cartographic source dating from 1763 to 1787. This article determines how the town and its environs are depicted on the map and to what extent is it possible to identify known sites in the cartographic image that comprise part of Idrija's celebrated material heritage.

KEY WORDS

Josephinian military map, Josephinische Landesaufnahme, Idrija, Idrija's environs, Idrija's urban heritage

1 Uvod

Stare likovne in kartografske upodobitve naselij predstavljajo raziskovalni izziv ne le za geografе, arhitekте, urbaniste, krajinarje in jezikoslovce, ampak tudi za zgodovinarje. Mednarodna komisija za zgodovino mest (*Commission internationale pour l'histoire des villes*) si je že pred desetletji zadala za cilj sistematično objavlanje zgodovinskih atlasov srednjeveških mest na ozemlju sodobnih evropskih držav. Vsebujejo sodobni posnetek, katastrsko upodobitev in retrogradne kartografske upodobitve mestnih ostalin do najstarejših. Komentiran sintetični sodobni zemljevid za posamezno mesto predstavlja faze mestnega razvoja od najstarejših do najsodobnejših.

Raziskava, ki je podlaga za ta prispevek, sicer ni imela tako zahtevnega cilja, kljub temu pa sodi v sklop raziskav urbane sestave naselja. Osredotočila se je na en kartografski vir: Jožefinski vojaški zemljevid habsburške države, *Josephinische Landesaufnahme*, ki je nastal med 1763 in 1787 (Rajšp in Trpin 1997) in na naselje Idrijo. Njen cilj je bil ugotoviti, na kakšen način je Idrija prikazana na zemljevidu in do kakšne mere je mogoče iz njene kartografske upodobitve izluščiti znane objekte, ki so del znamenite idrijske materialne dediščine. Jožefinski vojaški zemljevid je pomemben vir, ker prikazuje geografske prvine pokrajine, ki so pomembne za okoljsko-zgodovinske in historično-geografske študije, med katerimi izstopajo relief, rastje, rečna mreža, naselja, prometnice, meje in zemljepisna imena (Zorn 2007).

2 Pomen Idrije v zgodovini

Zgodovini kraja in rudnika, ki je Idriji prinesel svetovni sloves, je bilo doslej namenjenih več zgodovinskih monografij (Hicinger 1860; Arko 1930; Mohorič 1960; Verbič 1965; Valentinitšch 1981; Pfeifer 1989) in člankov s seznami virov in literature.

Živo srebro naj bi po legendi okoli 1490 blizu današnje cerkve svete Trojice v Idriji odkril kmet – škafar. To območje je spadalo pod tolminsko gospostvo. Po odkritju živega srebra so v naselje začeli prihajati rudarji iz Furlanije, Koroške in Tirolske.

Po smrti zadnjega goriškega grofa 1500 je tolminsko glavarstvo z Idrijo pripadlo vladarju Maksimilijanu I. (kralj od 1486, cesar od 1508 do 1519). To je sprožilo vojno z Benečani, ki so se 1508/1509 polastili rudnika, a so jim ga Habsburžani skupaj s premoženjem vnovič odvzeli.

Rudnik je doživljal obdobja vzponov, padcev in nesreč (potres 1511, zrušenje stropa in na desetine mrtvih 1532). Za pravno ureditev rudarstva so skrbeli rudarski redi: Maksimilijanov iz 1517, Ferdinandov iz 1553 in Karlov iz 1580 (Mohorič 1960, 50–53; Verbič 1969). Na prosperiteto rudnika je vplivala tako zmožnost plačila za dobavljeno živo srebro s strani kupcev, kot tudi razmerje do konkurenčnega rudnika živega srebra v Almadenu v Španiji.

S podržavljenjem rudnika 1575 je ta dobil enotno vodstvo. Nadvojvoda Karel (1564–1590) je dal odkupiti deleže rudarskih družb, rudnik pa je vzelo v zakup beneško podjetje, ki so mu sledili drugi italijanski zakupniki. Z državnimi investicijami se je rudnik do konca 16. stoletja moderniziral in razširil. Grabljam, ki so jih že 1525 postavili pred sotočjem Idrijce in Nikove, so se za plavljenje lesa po Idrijci pridružile tudi vodne pregrade – tako imenovane klavže na Zali (Verbič 1970). Njihov namen je bil zajezitev reke, ki je omogočala, da so vanjo gozdarji nametali hlode. Ko so loputo klavž odprli, je vodni tok odnesel hlode do prestreznih grabelj. Tudi v 17. stoletju je bilo za rudnik značilno moderniziranje in rast proizvodnje. Rudnik je bil deležen številnih opisov popotnikov, naravoslovcev, geologov in mineralogov (Mohorič 1960, 443–451).

V prvih letih 18. stoletja je zaradi političnih razmer in konkurence Vzhodnoindijske trgovske družbe, ki je z dobavami živega srebra iz Kitajske in Vzhodne Indije spodnesla avstrijski monopol, prišlo do krize avstrijske državne blagajne. Prisiljena je bila najeti posojilo na Holandskem na račun živosrebrnega fonda. Iz primeža dolgov se je izvila sredi dvajsetih let 18. stoletja, kar je olajšalo poslovanje idrijskega rudnika. V času Marije Terezije (v Avstriji je vladala 1740–1780) so novi gospodarski prij-

mi v zunanji trgovini privedli do gospodarskega razcveta. Idrija se je do konca 18. stoletja razvila v drugo največje mesto na Kranjskem z okoli 3600 prebivalci. Mesto je 1747 postalo sedež višjega rudniškega urada, kasneje pa tudi kazenskega sodišča. Po 1760 so začeli preurejati tovorniško pot med Idrijo in Vrhniko čez Dole. Olajšala je dovoz potrebščin za mesto in izvoz živega srebra.

V tem času so rudnik razširili in modernizirali. Število zaposlenih je naraščalo, izjema je bilo le obdobje krize v sedemdesetih letih 18. stoletja. V rudniku je delalo med 500 in 600 rudarjev, letna proizvodnja živega srebra pa je znašala do 250 ton. Za časa Jožefa II. (cesar 1780–1790) se je začel največji vzpon rudnika, ki je med 1785 in 1797 dobavljal velike količine živega srebra Španiji. Število zaposlenih se je podvojilo, proizvodnja pa je znašala 600 do 700 ton živega srebra letno (Kavčič 1993a, 18–19).

Spremembe je doživljala tudi urbanistična podoba mesta. Sezidano je bilo žitno skladišče, gledališče, napredovala je organizacija šolstva, zadovoljivo raven pa je dosegla tudi zdravstvena zaščita rudarjev. Na obolenje merkuralizem, ki ga povzroča živo srebro, je bil pozoren že zdravnik, alkimist, filozof in naravoslovec Philippus Aureolus Teophrastus Bombastus Paracelsus von Hohenheim (1493–1541). Zapisal je, da so vsi ljudje, ki živijo v Idriji skrivljeni in hromi, nadušljivi in prezebli, brez upanja, da bi še kdaj popolnoma ozdraveli (Paracelsus 1567; Lesky 1956, 8; Pfeifer 1989, 21). Ker zdravstvo v Idriji do srede 18. stoletja še ni bilo dobro razvito, so to opravljali nekateri tako imenovani zdravniki – padarji. Med 1754 in 1769 je v Idriji deloval znameniti zdravnik in naravoslovec Johannes Antonius Scopoli. Bil je prvi akademsko izšolani zdravnik v Idriji, ki je tudi pisal o rudarskih boleznih (Scopoli 1761). Najslavnejši opisovalec Idrije pa je bil rudniški kirurg Balthasar Hacquet (Hacquet 1777; Hacquet 1781), ki je v Idriji deloval med 1766 in 1773, dejaven pa je bil predvsem kot učitelj in naravoslovec (Pintar 1926). Idrijo je po spominu tudi narisal, pri čemer je nekatere stavbe upodobil nepravilno.

3 Jožefinski vojaški zemljevid

Jožefinski vojaški zemljevid habsburške države, ki je nastal med 1763 in 1787 zajema skoraj celotno območje habsburških dežel od Nizozemske na severozahodu do Djerdapa na jugovzhodu. Izdelali so ga v vojaške namene, potem ko se je v sedemletni vojni (1756–1763), v kateri sta se Avstrija in Prusija spopadli za Šlezijo, zanemarjanje vojaške kartografije izkazalo za usodno. Obstoječe karte niso izkazovale podrobnosti, ki so bile potrebne za vojaške akcije. Cesarica Marija Terezija je na pobudo načelnika generalštaba grofa Moritza Lacyja ukazala svojim kartografom, da topografsko izmerijo, popišejo ter izdelajo zemljevid monarhije. Zemljevidi so kasneje dobili ime po cesaričinem sinu Jožefu II., ki je po smrti svojega očeta Franca I. Štefana Lotarinškega 1765 prevzel vrhovno vodstvo nad vojaškimi zadevami.

Zemljevid je bil v okviru političnih enot cesarstva izdelan po delih, tako imenovanih sekcijah, v merilu 1 : 28.000. Od 4685 sekcij jih več kot 110 prekriva današnja Republika Slovenija. H kartam so dodali še zvezke s podatki, ki so bili pomembni z vojaškega stališča (oddaljenost med kraji, opisi trdnjših zgradb, vodà, poti, okoliških hribov in gozdov). Konec 18. stoletja so veljali za najpodrobnejši in najkakovostnejši kartografski izdelek (Gašperič 2007).

Jožefinski vojaški zemljevid spada med prve državne zemljevide velikega merila na svetu. Skupaj z opisi pa je ostal vojaška skrivnost do druge polovice 19. stoletja. Shranjen je (bil) v Vojnem arhivu na Dunaju. Prva študija o njem je izšla po prvi svetovni vojni (Paldus, 1919). Uporaba je bila sprva vezana na posebno cesarjevo dovoljenje. Po ukinitvi varnostnih ukrepov je Jožefinski vojaški zemljevid postal predmet raziskav (Hillbrand 1997).

4 Objava Jožefinskega vojaškega zemljevida v Sloveniji

Zamisel, da bi bila objava zemljevida za slovenski prostor potrebna, je več let pred izidom poskusnega zvezka (Rajšp 1994) in kasnejšo celovito uresničitvijo zamisli izrazila Ema Umek, sodelavka Arhiva

Republike Slovenije. Zamisli se je oprijel Vincenc Rajšp, takrat zaposlen na Zgodovinskem inštitutu Milka Kosa Znanstvenoraziskovalnega centra Slovenske akademije znanosti in umetnosti, in ta tako strokovno kot finančno zahtevni projekt s sodelavci tudi uresničil (Rajšp in Ficko 1995; Rajšp s sodelavci 1996; Rajšp in Trpin 1997; Rajšp, Serše, Ficko 1998; Rajšp s sodelavci 1999; Rajšp, Grabnar, Kološa 2000; Rajšp in Serše 2001).

Objava zajema sedem delov, vsak obsega po dva zvezka. Prvi vsebuje poslovenjene opise objavljenih sekcij po izvornem popisu in jim dodaja sezname tedanjih in sodobnih krajevnih imen, ki se pojavljajo v besedilu in na zemljevidih. Drugi del sestavljajo faksimili zemljevidov. Slovenska objava Jožefinskega vojaškega zemljevida je prva v Evropi.

5 Idrija na Jožefinskem vojaškem zemljevidu

Idrija z okolico je predstavljena v tretjem delu Jožefinskega vojaškega zemljevida (Rajšp in Trpin 1997, 63–73). Kraj se nahaja na zemljevidu sekcije 179, ki jo je izrisal in opremil kadet Schmitt. Popis sekcije zajema 46 naselij od žirovskega konca (Trebija) prek Kladja in Otaleža, Ledinskega Raz-

Slika 1: Jožefinski vojaški zemljevid Idrije (1. grad Gewerkeneg, 2. kapelica svetega Janeza Nepomuka, 3. cerkev svete Trojice, 4. cerkev svete Barbare, 5. Gostilna pri Črnem Orlu, 6. nedoločljiva stavba, 7. Terezijino gledališče, 8. Magazin, 9. ljudska šola, 10. Padarija, 11. nedoločljiva stavba, 12. nedoločljiva stavba, 13. vhod v Antonijev rov (Šelštva), 14. črpalke (Kamšti), 15. vhod v Barbarin jašek, 16. vhod v Terezijin jašek, 17. Grablje, 18. Stari most, 19. cerkev svetega Križa, 20. pokopališče, 21. cerkev svetega Antona, 22. Kalvarija, 23. žgalnice, 24. Smodišnica).

Slika 2: Idrija ob koncu 18. stoletja (1. grad Gewerkeneg, 2. kapelica svetega Janeza Nepomuka, 3. cerkev svete Trojice, 4. cerkev svete Barbare, 5. Gostilna pri Črnem Orlu, 6. nedoločljiva stavba, 7. Terezijino gledališče, 8. Magazin, 9. ljudska šola, 10. Padarija, 11. nedoločljiva stavba, 12. nedoločljiva stavba, 13. vhod v Antonijev rov (Šelštva), 14. črpalke (Kamšti), 15. vhod v Barbarin jašek, 16. vhod v Terezijin jašek, 17. Grablje, 18. Stari most, 19. cerkev svetega Križa, 20. pokopališče, 21. cerkev svetega Antona, 22. Kalvarija, 23. žgalnice, 24. Smodišnica; Hacquet 1781).

potja in Dol do Idrije, Čekovnika in Vojskega. Danes je to območje razdeljeno med tri občine: Idrijo, Cerkno in Žiri, ki pa niso v celoti na zemljevidu sekcije 179, saj ta ni bila oblikovana po omenjenih sodobnih občinah.

Idrija je v zvezku, ki je priložen k zemljevidom, imenovana *Bergwerck oder auch Deutsch Idria* (Rudnik ali tudi Nemška Idrija). Po oceni popisovalcev naj bi bila od Spodnje Idrije oddaljena tričetr štiri ure od Dol pa uro hodâ.

Opis poudarja, da gre pri Idriji za dragocen rudnik živega srebra, ki leži v kotlini, obdani z gorami, poraslimi z visokimi in gostimi gozdovi. Z vojaškega stališča je imela ugoden položaj Kalvari Berg (Kalvarija) nad mestom. Med trdnimi zgradbami omenja opis cerkve, grad, cesarski gostilni in skladišče. Skoraj vse hiše v mestu so bile zidane. Oglela vredne naj bi bile rudniške vodne napeljave in vodna črpalka imenovana kamšt. Cestni povezavi proti Unter Idria (Spodnja Idrija) in Laibach (Ljubljana) sta bili dobri in vzdrževani, gozdne poti proti hribom pa naj bi bile slabe. Opis omenja potok Nikovo in reko Idria (Idrija). Most prek nje je bil v času popisa zgrajen le do polovice. Naselje je na zemljevidu izrisano dovolj podrobno, da je na njem mogoče razpoznati posamezne objekte.

6 Pomembnejše stavbe v Idriji

Pomembnejše stavbe v Idriji v času nastanka zemljevida prepoznamo po velikosti in po načinu risanja: so obrobljene, sredina je pobarvana kot ostale stavbe. Rdeča barva stavb pomeni, da so zidane in ne lesene.

Ena najpomembnejših stavb je grad Gewerkenegg (slika 1, številka 1). Zgradili so ga med 1522 in 1533, služil pa naj bi obrambi pred vpadi Benečanov in pohodi Turkov. V njem naj bi hranili živo srebro in žito, za obrambo pa bi skrbeli rudarji suličarji. Grad je bil last rudnika. V njem ni živel graščak oziroma fevdalni gospod, temveč so bile tam pisarne rudniškega upravitelja in njegovih sodelavcev, ki so v gradu tudi stanovali (Arko 1931, 15; Mohorič 1960, 27–28; Verbič 1993, 32).

Poleg gradu so bile trdne zgradbe v kraju tudi cerkve svete Trojice, svete Barbare, svetega Križa in svetega Antona. Cerkev svete Trojice (slika 1, številka 3) je bila najstarejša župna cerkev v Idriji, zgrajena kmalu po 1500. Prvotno je bila posvečena svetemu Duhu, a ker je bil ta upodobljen v sveti Trojici, so jo ljudje začeli imenovati cerkev svete Trojice (Arko 1931, 170–171). Na to ime je bila tudi posvečena. Ko je zaradi rudnika začelo v Idrijo prihajati vse več ljudi, je postala premajhna. Ljubljanski škof Tomaž Hren je 1622 postavil temeljni kamen za cerkev svete Barbare (slika 1, številka 4). Zaradi tridesetletne vojne (1618–1648) so gradnjo prekinili, dozidali pa cerkev svete Trojice, ki je bila do takrat še lesena. Cerkev svete Barbare je bila zgrajena do konca 17. stoletja, zidani zvonik pa je nadomestil lesenega šele 1741 (Arko 1931, 172–177; Kavčič 1993a, 16; Kavčič 1993b, 191; Verbič 1993, 31).

V rudniku je pogosto prihajalo do delovnih nesreč. Zavetnik rudarjev je bil sveti Anton Padovanski, ki je veljal za jamskega patrona in zaščitnika pred nesrečami. Na hribu so najprej postavili znamenje s podobo svetega Antona, kasneje pa še leseno kapelico. Leta 1678 je Janez Krstnik Križaj, opat in arhidijakon Goriškega ter župnik v Solkanu, blagoslovil temeljni kamen za cerkev svetega Antona, ki je bila sezidana še istega leta (slika 1, številka 21). Leta 1766 so na hribčku za cerkvijo napravili še Kalvarijo (slika 1, številka 22), ki jo sestavlja štirinajst kapelic (Arko 1931, 183–184). Kapelice predstavljajo postaje Kristusovega križevega pota.

Zadnja sezidana cerkev v Idriji je bila cerkev svetega Križa (slika 1, številka 19), ki je stala na desnem bregu Idrije. Kapelica svetega Križa je bila na tem mestu postavljena že 1719. Leta 1775 so poleg nje sezidali oziroma uredili še novo pokopališče (slika 1, številka 20), saj je tisto pri sveti Barbari postalo premajhno. Sredi pokopališča so do 1782 postavili cerkev svetega Križa (Arko 1931, 192–194; Kavčič 1993b, 196).

Za Idrijo so bili zelo pomembni rudniški objekti. Na Jožefinskem zemljevidu so prikazani trije vhodi v rudnik: vhod v Terezijin in Barbarin jašek ter vhod v Antonijev rov. Poleg vhodov pa so k rudniku spadale še žgalnice in smodnišnica.

Slika 3: Rake.

Že 1500 so na južni strani idrijske kotline začeli kopati Antonijev rov – drugi najstarejši vhod v rudnik v Evropi. »Šelštva« (slika 1, številka 13), stavba rudarske zbiralnice nad Antonijevim rovom pa je bila sezidana v 18. stoletju. Še v istem desetletju (1508) so po odkritju bogate živosrebrne žile odprli še Ahacijev jašek (Kavčič 1993b, 185–186). Leta 1586 so v rudniku začeli kopati nov navpični dnevni jašek, ki so ga poimenovali po sveti Barbari (slika 1, številka 15) (Arko 1931, 3–5, 12; Valentinitisch 1981, 106–109).

S poglobljanjem izkopa konec 16. stoletja je voda postala glavni problem rudnika. Vdirala je v rove in ogrožala delo in življenje rudarjev. Že 1589 je deželnoknežja komisija naročila mojstru Hansu Rothu, naj za Barbarin jašek izdelava dve kamšti (*Wasserkunstwerk*) za črpanje vode in dvigovanje rude (slika 1, številka 14). Kamšti je poganjala voda. Dokončani sta bili 1594 (Valentinitisch 1981, 108–109; Kavčič 1993b, 190). Ko je 1665 Idrijo obiskal angleški potopisec Gualterus Pope, je opisal razmere v rudniku in naselju ter občudoval kamšti pri Ahacijevem in Barbarinem jašku (Pope 1665; Mohorič 1960, 87–89; Čar 1993, 66; Kavčič 1993b, 192).

Leta 1596 so pri Kobili zajezili Idrijco in zgradili 3439 metrov dolg lesen vodni kanal imenovan Rake (Arko 1931, 12; Čar 1993, 65). Bil je speljan do naprav pri Barbarinem in Ahacijevemu jašku. Med 1766 in 1770 so ga prenovili in utrdili s podpornimi zidovi, pozidali s kamnom in povezali s kaolinom (Kavčič 1993b, 195). Rake so označene tudi na Jožefinskem zemljevidu. Poleg simbolnega prikaza je zapisano še *Bedente Wasserleitung* (oskrbovalni vodovod).

Poleg jaška svete Barbare so začeli 1736 graditi Terezijin jašek (slika 1, številka 16). Načrte zanj je izrisal rudniški upravitelj Franc Anton Steinberg. Leta 1748 je bil izkopan do globine 226 metrov. Kamšti, ki sta bili sprva namenjeni le jašku svete Barbare, sta pomagali tudi pri obratovanju Terezijinega jaška (Arko 1931, 13; Čar 1993, 66; Kavčič 1993b, 194).

Slika 4: Vislice.

Žgalnice so imele velik pomen pri razvoju rudnika, saj je izpopolnjevanje žgalniških naprav pomenilo tudi večji izkoristek živega srebra iz rude. Prva žgalnica, kjer so rudo žgali še na prostem, je bila na Prontu (*Brand, Brandgraben*), druga na Lejnštatu (*Legstätte, Lend*). Slednjo so zgradili že 1537. Leta 1641 pa je bila zgrajena nova topilnica na levem bregu Idrijce v Leopoldijevem predmestju, današnji Prejnuti (*Brennhütte*). Žgalnico so sredi 18. stoletja dvakrat izboljšali in uvedli novo tehniko žganja v retortnih pečeh (slika 1, številka 23) (Verbič 1993, 34; Kavčič 1993b, 194).

Bližnji rudniški objekt je tudi smodišnica (slika 1, številka 24). Napis (*Pulfer-*) na območju današnjega parka Mejca omogoča sklepanje, da je šlo za skladišče smodnika. Rudarji so potrebovali razstrelivo za miniranje v rovih, hkrati pa je bila stavba dovolj odmaknjena od strnjene naselja, da ga ni ogrožala.

Posredno so k rudniku spadale grablje (slika 1, številka 17). Rudnik je za svoje delovanje potreboval les. Lesa na bližnjih bregovih je kmalu zmanjkalo. Rudniški upravitelji so ga začeli pridobivati iz gozdov višje ob rekah Belca, Idrija in Zala. S plavljenjem po vodotokih so les spravili do grabelj, ki so ga prestregle. Leta 1531 so verjetno že stale prve grablje na Lajštu, ob sotočju Idrijce in Belce. Leta 1551 so bile grablje postavljene tudi v Idriji na Lenštatu. Posodobili so jih 1777, nato pa so služile še stopetdeset let. Pregrada je lahko naenkrat prepustila 15.000 m³ vode in zadržala do 13.000 m³ lesa (Arko 1931, 10; Verbič 1970, 95; Kordiš 1993, 77; Kavčič 1993b, 187–188, 196).

Nižje na Idriji je na Jožefinskem zemljevidu narisana tudi most (slika 1, številka 18). Je rdeče barve, torej je bil kamnit.

V času protestantizma je Idrija dobila protestantsko ljudsko šolo. Delovala je od 1581 do konca 16. stoletja, 1602 pa jo je prevzel katoliški učitelj. Leta 1756 se je šola preselila v novo šolsko poslopje (slika 1, številka 9) (Pavlič 1993, 101; Valentinitš 1981, 284; Kavčič 1993b, 195).

Drugo polovico 18. stoletja označuje velik napredek idrijskega zdravstva. Že 1748 so obnovili stavbo Padarija (slika 1, številka 10) ob Nikovi. V njej je bila poleg ranocelikove (padarjeve) ordinacije tudi rudarska kopalnica. Leta 1754 je v Idrijo prišel prvi rudniški zdravnik Joannes Antonious Scopoli. Iste leta so v mestu odprli tudi lekarno (Arko 1931, 95; Kavčič 1993b, 195).

Okoli 1770 se je mestno središče močno spremenilo. Proizvodna poslopja na Starem trgu so po zasutju Ahacijevega jaška prenovili in jim namenili nove vsebine (iz prebiralnice rude je nastala šola, iz lope za popravilo orodja in skladišča gledališče, lekarna). Na novo so zgradili žitno kaščo – Magazin (slika 1, številka 8) (Bizjak, 1993, 128; Kavčič 1993b, 195).

Ker je od gradnje Magazina ostalo veliko materiala, so 1769 sklenili zgraditi gledališče (slika 1, številka 7), ki bi služilo potujočim igralskim skupinam, ki so zahajale v Idrijo. To je najstarejša ohranjena gledališka stavba v Sloveniji (Arko 1931, 234–235; Kavčič 1993b, 195).

Idrijski rudarski urad je 1779 od tolminskega glavarstva prevzel kazensko sodstvo. Istega leta so na gradu obsodili na smrt štiri tatove, ki so ukradli rudo in jo sami žgali. Storilci so bili obešeni na vislicah (»Šintarija«). Stale so pod mestom na desnem bregu Idrijce (Arko 1931, 88–90; Kavčič 1993b, 196). Označene so tudi na Jožefinskem zemljevidu z napisom *Gericht* (sodišče), poleg katerega je znak za vislice. Do njih je speljana pot po levem bregu Idrijce, ob njih pa vodi prek reke lesen most.

7 Naravno okolje na zemljevidu

Voda je bila v Idriji pomembna tako za nastanek naselja kot za njegov obstoj. Sotočje Idrijce in hudourniškega potoka Nikova je razširilo dolino v majhno kotlino, obdano s hribovjem in planotami, primerno za poselitev. Tudi po odkritju živega srebra je voda krojila usodo Idričanov. Vodotoki so služili splavljanju lesa iz oddaljenih gozdov v Idrijo. Voda je stalno vdiralna v rudnik, za njeno izčrpavanje pa so rabili črpalke, ki jih je spet poganjala voda.

Na Jožefinskem zemljevidu so narisani potoki, rake, ki so dovajale vodo za pogon rudniških naprav, ter kamšti, ki so v rudniku črpale vodo ter dvigovala in spuščale tovor v jaške. Opisi k zemljevidom povedo, da ima Idrija kamnito dno, a je zaradi številnih skal in plitvin neplovna. Če bi bila plovna do Soče in po njej do Tržaškega zaliva, bi bila to najlažja pot za izvažanje živega srebra v Trst.

Poleg voda so imeli za Idrijo velik pomen tudi gozdovi. Les je služil za gradnjo in vzdrževanje rudniških naprav in bivalnih stavb za rudarje, potrebovali so ga pri žganju rude, uporabljali so ga za obokanje rovov. Ko je gozda začelo primanjkovati, so začeli njegovo izrabo nadzirati. Že od 1558 je les, ki so ga posekali in uporabili v rudniku, odkazoval gozdarski mojster, ki je skrbel za varstvo gozdov. Od 1627 je rudnik postavljal tudi gozdne čuvaje. Opis k jožefinskim zemljevidom omenja, da so bili gozdovi na Idrijskem visokorasli in gosti. Na zemljevidu pa je širša okolica Idrije skoraj gola, zlasti hrib od svetega Antona proti Kanomeljskemu Razpotju in desni breg Idrijce. To je verjetno posledica goloseka v prvih desetletjih po odprtju rudnika. Pri splavljanju lesa so pomagale klavže. Prve lesene klavže na Idrijskih tleh so 1587 zgradili na Zali (Verbič 1970 89, 96; Valentinitš 1981, 111; Čar 1993, 65; Kavčič 1993b, 188–191).

Slika 5: Opustošeni hribi od svetega Antona do Razpotja.

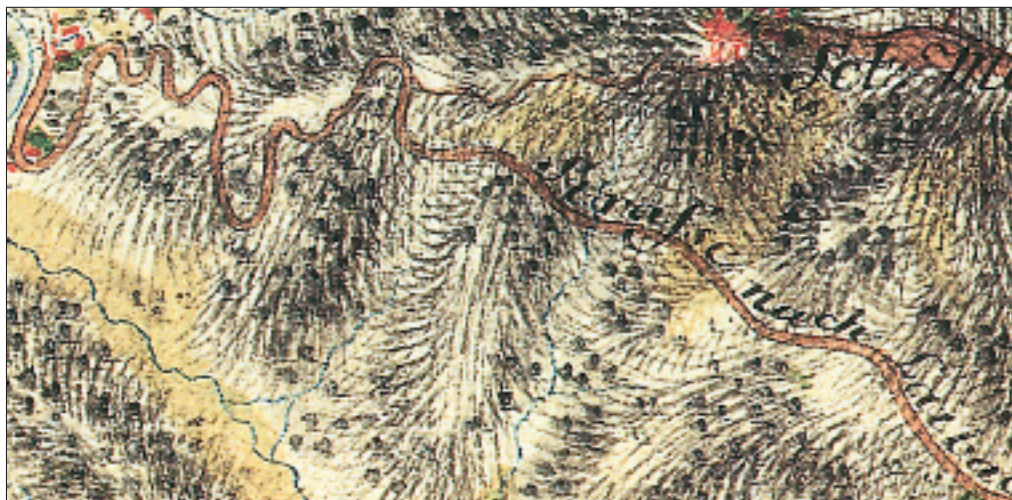

Slika 6: Gozdovi na drugi strani Idrije proti Vojskemu.

8 Prometne povezave

Najbolj pomembna je bila cesta od Idrije do Ljubljane čez Kovačev Rovt, prek Dol in Žibrš do Zaplane. Kljub številnim ovinkom po hribu navzgor, je bila cesta dobro grajena. Bila je kamnita a le deloma uporabna za težke tovore. Na zemljevidu je vrisana kot glavna cesta. Ob poti lahko razberemo napis *Strasse nach Laibach* (cesta proti Ljubljani). Med 1760 in 1765 so jo prenovili in iz stare tovarne poti napravili prvo prevozno cesto Idrija–Vrhnika (Arko 1931, 238–239; Kavčič 1993a, 18; Kavčič 1993b, 195).

Od ostalih poti, ki vodijo iz Idrije, je pomembna še pot po desnem bregu Idrijce do Spodnje Idrije, imenovane tudi Pri Fari, ki naj bi bila zaradi dobrega gradiva zgrajena kot deželna cesta in tudi sicer dobro vzdrževana. Ostale poti, povečini speljane v hrib, naj bi bile slabe gozdne poti.

Slika 7: Pot iz Idrije proti Ljubljani.

Slika 8: Pot iz Idrije proti Spodnji Idriji.

9 Sklep

Obdobje razsvetljenstva pomeni razcvet Idrije. Opazen je v prenovi gradú, obnovi in gradnji cerkvá ter drugih javnih objektov. Idrija je v 18. stoletju postala mesto. Dobila je mestne pravice in grb ter se tudi navzven urbanizirala. Od 1770 smemo govoriti o mestnem jedru s Starim in Novim trgom (Bizjak 1993, 128).

Jožefinske zemljevide so narisali med 1763 in 1787. Datacija idrijskih zgradb pa omogoča še natančnejšo časovno opredelitev nastanka zemljevida, na katerem je prikazana Idrija. Na današnjem Starem placu sta že upodobljena Magazin (rudniško žitno skladišče) in gledališče. Zemljevid torej ni bil narisán pred 1769. Na njem je že pokopališče pri cerkvi svetega Križa, ki je bilo blagoslovljeno 1779 ter cerkev svetega Križa, ki je bila sezidana 1782. Na njem pa ni vhoda v Jožefov jašek, ki naj bi ga začeli postavljati 1786. Sklepamo lahko, da je bila sekcija 179 Jožefinskega zemljevida narisana med 1769 in 1786.

10 Viri in literatura

Arko, M. 1931: Zgodovina Idrije. Gorica.

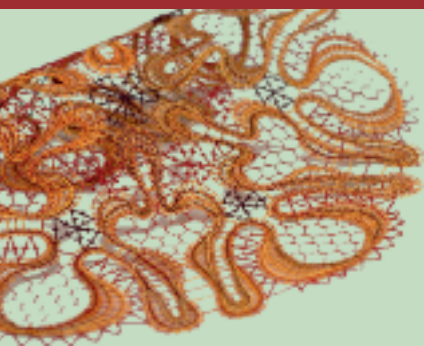
Bizjak, R. 1993: Urbanistični razvoj skozi stoletja. Idrijska obzorja. Pet stoletij rudnika in mesta. Idrija.

Čar, J. 1993: Tehniška zgodovina rudnika. Idrijska obzorja. Pet stoletij rudnika in mesta. Idrija.

Gašperič, P. 2007: Kartografske upodobitve Slovenije skozi čas. Acta Geographica Slovenica 47-2. Ljubljana.

Hacquet, B. 1777: Verzeichniss der hauptsächlichsten Arten und Abarten der Quecksilber- und Zinnobererze aus der Grube von Hydria oder Idria im Herzogthum Krein. Beschäftigungen der Berliner Gesellschaft Naturforschenden Freunde. Berlin.

- Hacquet, B. 1781: *Oryctographia Carniolica oder Physikalische Erdbeschreibung des Herzogthums Krain, Istrien, und zum Theil der benachbarten Länder* 2. Leipzig.
- Hillbrand, E. 1997: O Jožefinskem vojaškem zemljevidu. Slovenija na vojaškem zemljevidu 1763–1787, Zvezek 3. Ljubljana.
- Hitzinger, P. 1860: *Das Quecksilber-Bergwerk Idria, von seinem Beginne bis zur Gegenwart*. Laibach.
- Kavčič, J. 1993a: Pet stoletij rudnika živega srebra in mesta Idrije. Idrijska obzorja. Pet stoletij rudnika in mesta. Idrija.
- Kavčič, J. 1993b: Sprehod skozi čas. Idrijska obzorja. Pet stoletij rudnika in mesta. Idrija.
- Kordiš, Franjo 1993: Gozdovi kot vir lesa za rudnik in prebivalstvo. Idrijska obzorja. Pet stoletij rudnika in mesta. Idrija.
- Lesky, E. 1956: *Arbeitsmedizin im 18. Jahrhundert. De morbis artificum scripta*. Schriftenreihe für sichere und gesunde Arbeit. Wien.
- Mohorič, I. 1960: Rudnik živega srebra v Idriji. Zgodovinski prikaz nastanka, razvoja in dela. 1490–1960. Idrija.
- Paldus, J. 1919: *Die militärischen Aufnahmen im Bereich der Habsburgischen Länder aus der Zeit Kaiser Joseph II.* Akademie der Wissenschaften in Wien, phil.-hist Klasse, Denkschriften 63/2. Wien.
- Paracelsus, H. v. T. 1567: *Von der Bergsucht und anderen Bergkrankheiten*. Dillingen.
- Pavlič, S. 1993: Idrijsko šolstvo skozi stoletja. Idrijska obzorja. Pet stoletij rudnika in mesta. Idrija.
- Pfeifer, J. 1989: Zgodovina idrijskega zdravstva. Zdravstveno in socialno varstvo Idrijskih rudarjev v preteklih stoletjih. Idrija.
- Pintar, I. 1926: Baltazar Hacquet. Slovenski biografski leksikon 1–2. Ljubljana.
- Rajšp, V., Ficko, M. 1994: Slovensko ozemlje na vojaškem zemljevidu iz druge polovice 18. stoletja. Ljubljana.
- Rajšp, V., Ficko, M., Grabnar, M., Serše, A., Kološa, V. 1996: Slovenija na vojaškem zemljevidu 1763–1787, Zvezek 2. Ljubljana.
- Rajšp, V., Grabnar, M., Kološa, V. 2000: Slovenija na vojaškem zemljevidu 1763–1787, Zvezek 6. Ljubljana.
- Rajšp, V., Grabnar, M., Serše, A., Kološa, V. 1999: Slovenija na vojaškem zemljevidu 1763–1787, Zvezek 5. Ljubljana.
- Rajšp, V., Serše, A. 2001: Slovenija na vojaškem zemljevidu 1763–1787, Zvezek 7. Ljubljana.
- Rajšp, V., Serše, A., Ficko M. 1998: Slovenija na vojaškem zemljevidu 1763–1787, Zvezek 4. Ljubljana.
- Rajšp, V., Trpin, D. 1997: Slovenija na vojaškem zemljevidu 1763–1787, Zvezek 3. Ljubljana.
- Rajšp, V., Ficko, M. 1995: Slovenija na vojaškem zemljevidu 1763–1787, Zvezek 1. Ljubljana.
- Scopoli, J. A. 1761: *De Hydrargyro Idriensi, Tentamina physico-chemico-medica*. Venetiis.
- Valentinitsch, H. 1981: *Das landesfürstliche Quecksilberbergwerk Idria 1575–1659, Produktion, Technik, rechtliche und soziale Verhältnisse, Betriebsbedarf, Quecksilberhandel*. Forschungen zur geschichtlichen Landeskunde der Steiermark 32. Graz.
- Verbič, M. 1965: Idrijski rudnik do konca 16. stoletja. Doktorsko delo. Ljubljana.
- Verbič, M. 1969: Karolinški rudarski red za idrijski rudnik 1580. Idrijski razgledi 14-2. Idrija.
- Verbič, M. 1970: O lesu za idrijski rudnik, prvih idrijskih grabljah in klavžah. Idrijski razgledi 15-2. Idrija.
- Verbič, M. 1993: Naselbina do konca 16. stoletja. Idrijska obzorja. Pet stoletij rudnika in mesta. Idrija.
- Zorn, M. 2007: Jožefinski vojaški zemljevid kot geografski vir. Geografski vestnik 79-2. Ljubljana.

ISBN 978-961-254-243-6

9 789612 542436